

అనర్థరాఘవము.

సత్యవోలు కామేశ్వరరాయకవి.

అనర్థరాఘవము.

(అయిదు అంకములు.)

భట్టమూరారి

సంస్కృతనాటకమునకునువాదము.

[సమాలము.]

కర్ణాటకమునకు సుప్రసిద్ధులు

సత్యవోలు కామేశ్వరరాయకవి

కృతిము.

మొదటి పాఠము.

1,000 ప్రతులు.

కాకనాడ:

రంగా అండ్ కో., ముద్రాక్షరశాల.

1937.

సర్వస్వాధ్యక్షులచేతిము.]

[ర. 1-0-0.]

శ్రీరాజా రావు శ్రీరామకృష్ణ సంగారావు బహద్దూర్,
 ఒమింవారు, క్లెంపూడివ్తానా ధ్యేస్తేయ.

కృతి సమర్పణము.

కం. సర్వజ్ఞ సృష్టి కేశవ

స్వర్గం డనెడు నిరుపె సర్వజగములన్.

ఒగ్గ లిడి చాటు నేనిధు

పూర్వుల సుప్రతిభ న్నొ పున్నెపు గనికన్ ! . 1

ఉ. “నిర్విగ్రహుడైన ధరణీపతి గావుకుచుండేను నా
బొద్దిలితోట పై వెలిరి బోవంగరాగు కీర్తి” నిన్ను మున్
గల్గుములకె డస్తిగొను గానరాకముతాలు లొప్పున
యల్లుపురుపు నొసగు టొక్క మహామణియైన తేనికె . 2

చ. అదిగో శో నెరున్నుము నాశెనూలరుదాటకుంట యున్
విరుచక పేరొలరు నేక్కను బ్రోచుట, చక్క హృదయ
నశయుడొ బ్రోజవ నొకవివస్యల పోలు, యిట్టి వేని పం
గడమున గొట్టిపుడ గొప్ప మునుడొ యొక బిరుదు . 3

తే. గీ. వేడుకొను సౌజనులగు పేయటాపు
ఇవ్వతరమైన శ్రీరామధర్మప్రోవు
నినయ శాంతాదు లెంతయు వెలయు నావు
గావుకుల్గొ గానిగు గానిచాకి ! . 4

తే. గీ. పూర్వస్థపులుండు క్రితపూడి పురము
 నందె బాలురవిద్యకు ననువులేక
 గవ్వపడుచుండు వజ్జలకుఁ గలవు గీత
 బాతశాలను స్థాపించి వజ్జలు కృత్యికి !.

5

తే. గీ. శ్రీయుతునకు నీతారానుకృష్ట పూర్వ
 రాయడప్ప రంగారాయ రాజనర్సి
 పాత్రునకు, మహియును స్వాహామునలన
 విదితముగ 'జి. సి. ఐ. ఇ.' బిరుదులు గవిన,

6

కం. స్వేతాచలార్చిత
 స్వేతాచలహరియు శేనుషీతతృప్తిచూ
 స్వేతాచలహరి రంగ
 జ్యోతిలవిభు పుత్రులకు సుజయిత్రులకున్ !.

7

తే. గీ. అంకితమొసర్తు నాకృతి, నాకృతిజిత
 రతిపతి కహర్వ్యధృతి కతిరమ్యగుణ న
 సతికిఁ గిర్లపురాది సుస్థాన విభుశ
 నలరు శ్రీరామకృష్ణ రంగాధిపతికి !.

8

ఆ శ్రీ ర్వా ద ము!

సీ. శ్రీసతి సత మురస్సీను నిల్వంగ నెల

విచ్చునాడాపదల్ విచ్చునాడు

నార్తరతుణ కన్న నన్నిరికిన్న ముగ

దరుగువాడ సుగాళి దఱగువాడు

నలకెన్నడు గొల్చు భక్తు మిగుల బే)

మించువాడెడల గృహమించువాడు

ఘనకృపామతి నెల్ల మునిహనోపేధుల

నడచువాడ డఘపాళినడచువాడు

శే. గీ. నైన నారాయణుం దగికాయువమిత

భవ్యసుఖములితోగితైశ్వర్య మిచ్చి

కృతిపతిని రావు శ్రీరావకృష్ణ రంగ

రాయన్మపు నేలుగాత ! నిరంతరంబు !.

సీ. ఉదితప్రపంచ కాన్వరతాతివిస్ఫూర్తి

నేని నాభీకుక్షులింపుఁ బెంపు

సంతత సురుచిర స్వర్ణదీప్రస్ఫూర్తి

నేని పాదపటంగు లేపుఁ జూపు

ఘనశరానేక పావనగుణ ప్రస్ఫూర్తి

నేనినై జాఖండకృప లెసగు

మహితాదిఘన తతమాలాతి విస్ఫూర్తి

దనర నెచ్చని శనూడిము లమరు

తే. గీ. నట్టి నాగాయాలు డధికాయువము

భవ్యసుఖము లితోఁగైకైవ్య మిచ్చి

కృతిపఱిసి రావు శ్రీరామకృష్ణ చంగ

రాయస్థపు నేలుఁగాత ! నిరంతరింబు !.

10

సీ. హరియయ్యుఁ గగుణాశోఁ గరించు నామిచి

యబ్బురొబగు జాడ నలరుప్రోడ

గగుడగ్వజుండయ్య నురగంబు శయ్య గా

మించి హాయిగఁ బవ్వలించువాడు

మాధవ్రుడయ్యును మూర్ఖశీవా శ్మక

త్యంబును బ్రకటించి దనరుమేటి
ఘనదీప్తశాస్త్రుడై ప్రకాశించువాఁ డెఱుఁగ
నోను గురుత్వంబు నందుఘనమందు

జే. గీ. నైస నారాయణు డాధికాయునమిశ
భవ్యసుఖము లితోఁగై శ్వేత్యమిచ్చి
ప్రేమోహిని రావ్ర శ్రీరామకృష్ణ రంగ
రాయ స్వఘవేలుఁగాఁ ! వివరతరఱు!

11

సి. కనానీయ పిమలము ముహూర్తము బోలె
సంసర్గ సమశ్చ సభవృత్తి
పలన నారు నలయాది నానాయుఁడుఁ బోలె
నకల లోక కిగతణ చలుగు
ప్రేమహుడగు చంద్ర శేఖరుండును బోలె
నార్యాభిమత ఘటనాతిహాసండు
నమన న రాజురాంబును బోలె
సన్మానసహిత సంచరణ తులన

తే. గీ నై మెలంగెడు రావు శ్రీరామకృష్ణ
 రంగరాయ మహిపాలు రమ్యశీలు
 సర్థిసురసాలుఁ గవిబద్ధవనలోలు
 భూరిగుణజాలు శ్రీనేత ప్రోచుఁగాత ! .

12

ఆ శ య ము.

కింగ్స్టూడి యాసానకవీశ్వరులు, 'ఋతుసంహార' 'రతిమన్మథ' నాటకా 'నువాచులు, 'శ్రుతికంఠోపాఖ్యా' నాది గ్రంథరచయితలు, సగు శ్రీయుత సత్యవోలు కామేశ్వరరాయకవిగారిచే తెలిసిపంపబడిన "అనర్థరాఘవనాటకము" నందలి కొంతభాగము వింటిని. ఆ నాటకము నితకుమున్నే క్రితశేషులైన ఆకుండి వ్యాసమూర్తిశాస్త్రిలు గారు తెలిగించియుండిరి. శాస్త్రిగారి కవిత్యము నిర్దుష్టమైనను, నైలినిబట్టి వారి యనువాదము 'మూలోపి టీకాయతే' యను నట్లున్నది. అందుమూలమున మురారినాటకము తెలుగులోనికి వచ్చిన ననుటకు ఏలులేదు. శ్రీకామేశ్వరరాయకవిగారి కవిత్యము మృదుమధురపదభరితమై సుబోధమై మూలమునకు నన్నె పెట్టినట్లున్నది. వార్ధక్యము కళమున నాటకమంతయు వీరు తెలిగింపలేకుండుట శోచనీయము. గ్రంథము సమూలముగా ముద్రింపబడుట ప్రశంసనీయము.

శ్రీ విక్రమ దేవవర్మ.

నాహిత్య సన్మాట్ట, డి. లిట్లు;

శ్రీ శ్రీ శ్రీ జయపురమహారాజు.

వ) కాళకుని విజ్ఞప్తి.

మా నాయనగారు మొదట నీగ్రంథము నాలుగంకములవఱకు మాత్రమే ప్రచురింపదలచి, విశేషకాలము ముద్రణలోనున్న సమయమున పంచమాంకమునుగూడ సనువదించి యందు జేర్చు సుద్దేశ్యముతో గ్రంథారంభమున తాము చేసిన 'విజ్ఞప్తి' యందు చివర నటలనే వ్రాసియుండిరి. కాని యందువలన గ్రంథము ప్రచురించుట మఱింత జాలనుగునేమోయని నేను మిగుల సంశయించితిని. 1936 సెప్టెంబరు నెలలో వారికి దేహస్వస్థతచేషీ క్రమముగా ననారోగ్యస్థితి హెచ్చగుటచే నెబులయినను మొదటియభిప్రాయము ననుసరించియే నాలుగంకములవఱకు మాత్రము పూర్తిచేసి ప్రచురింపదలచి యెంత ప్రయత్నించినను నదియు మామరదృష్టవశమున సాధ్యమయినది కాదు.

ఆంధ్రీకరించిన పంచమాంకమును సమూలముగా ముద్రణమునకు స్వయముగా తామే వ్రాసి సిద్ధపఱచి ఆరోగ్యములేని సమయమందు గూడః తిదేకశృష్టితో శ్రమపడుటవలన దేహస్థితి బాత్రిగాజెడితుదకు అక్టోబరు నెల రివ తేదిని మమ్ములను దూఱమున ముంచి వారు పరలోకగతులైరి. వారు ఎయోవృద్ధులైనను నీగ్రంథ మంగ్రంథ లోకమున వెల్లడియగువఱకును, కృతిపతులగు రంగరాట్నభ్రువులకు తాము స్వయముగా కృతిని సమర్పించువఱకును, మఱి కొన్నినూస ములైనను వారు జీవించియుండినచో మిక్కిలి సంతోషబాధకముగా నుండెడిది. కాని విధినిర్ణయ మటులలేదు! ఆయన స్వర్గతులైన పిదప పూర్వులు దిద్దుట మొదలుగు పనుల నేనే చూడవలసి వచ్చిన తరి కన్నుల నశ్రువులనింపుచు తరువాతిగ్రంథము నెబులనోయచ్చు పూర్తి చేయించితిని.

కామేశ్వరరాయకవిగారి జీవితచరిత్ర సంగ్రహముగానైనను నిందు జేర్చి ప్రకటింపఁదగునని మిత్రులనేకులు కోరినను నిప్పటికే గ్రంథవిస్తరమును కాలవిలంబనమును యగుటంజేసియు, కవిగారిచే రచింపబడిన 'కుచేలాభ్యుదయ' నాటకమునకు విద్వాన్ శ్రీ కాశీ చయనులుగారు వ్రాసిన పీఠికయుం దది కొంతవ్రాయఁ బడియుండుట చేతను, స్థలాంతరమున వారి జీవితచరిత్ర కొంచెమువిపులముగా వ్రాయించి ప్రకటింపఁదలంచి, యందు జేర్చకయే యీగ్రంథము ప్రకటింపఁబడినది. కవికృతమైన యితరగ్రంథములనామములు మాత్రము టైటిల్ పేజీలో వెనుకవైపునఁ బేర్కొనబడినవి.

ఎచటను గణోరముగ గురుకుల కేశము నండుకపోయినను వీరు విశేషముగా స్వయం కృషి చేసి బాల్యమునుండి యామరణాంతము సారస్వతగోష్ఠియందును నుత్తమకావ్యపరిశీలనమునందును కాలము బుచ్చుచు తాము గూడ తమ నామర్థము ననుసరించి కావ్య నాటకాదుల రచించివార్జ్యమునకు యధాశక్తిని సేవయొనరించి, తుదకు 'మూరారి' పండితునియ్యద్గ్రంథమున కాంధ్రలోకమున వ్యాప్తి కలుగుటకై మిక్కిలి యుక్తిశుభ్రమైన కృత్తిక రీత్యొక్క పరిశ్రమయుఁ దత్ఫలమును సహృదయులు షరిశాలించి నిర్ణయింతురు గాక !

4-3-37, }
కాకినాడ. }

సత్యవోలు లక్ష్మీనారాయణరావు.

బి. ఏ, బి. ఎల్.

విజ్ఞప్తి.

“శ్రీ భట్టమురారి ” కవిప్రణీత మగునీ “ యశస్వరాఘవ ” సాతకమునకు నాయొనర్చిన యనువాదమును గూర్చి పరిసిద్ధ మహాకవి శిఖామణులు “ బాలసరస్వతి ” “ కింకరీకృష్ణ ఘోష పంచాస ” నేత్యాది విరుదాంకితులు (శతావధాని) బ్ర॥ శ్రీ చెళ్ళపిళ్ళ వెంకటశాస్త్రి గారు వ్రాసిన యుపోద్ఘాతము వలనను శ్రీ మురారి మహాకవియొక్క స్థలకాల నిర్ణయములను గూర్చి కాకినాడ శ్రీపితాపురం మహారాజావారి కళాశాలలో నాంధ్రగ్రీర్వాణ భాషోపన్యాసకులగు శ్రీమాన్ యీయ్యాణ్ణి వెంకట వీరరాఘవాచార్యులు యెం., ప, గారు వ్రాసిన పీఠికనానను వెల్లడియగును. గాన నేరిక వానినిగూర్చి న్రాయునదిలేదు.

ఈగ్రంథమును నేనెందును గురుముఖమునఁ జదివియుండలేను. వ్యాఖ్యానసాహాయ్యమున స్వయముగనే చదివికొని మిక్కిలి ప్రోఘనగు దానియందలి యాసక్తి విశేషముచే నెట్లయిన దీని నాంధ్రమున ననువదితమును కుతూహలము కలిగి యథాశక్తిగా భర్తవనిజయము పఱకుఁగల నాలుగంకములు మాత్రము రచియించి యంతటదృష్టిపాటవము కొంత తక్కువయైకనులకు శస్త్రచికిత్స చేయుచు కొనుటచేత వెంటనేమగల గ్రంథావలోకనమున సలయించి నచోఁ గన్నులకుఁ మఱియే దృష్టిలోపము కలుగునను భీతిచేత

సుస్వతః వార్ధకమునఁగలిగిన దార్ధ్యహీనతవలనను బ్రస్తుతము ప్రథమభాగముగా సంతతితో నిలిపివేయఁబడినది.

దీని సస్మృత్పితృకులగు శ్రీరాజారావు శ్రీరామకృష్ణ రంగారావు బహద్దరువారి కంటిత మొనర్పితిని. వారెంతయు నాదరముతో విని సంతసించుటయే గాక మెంటనే దీనిని ముద్రింపించి ప్రచురణ చేయించవలసిన దని సెలవిచ్చి ముద్రిణమున కగు ధన మొసంగి తమకుఁ గల కవిపండితాదరమును భాషాభిమానమును నెల్లఁపించిరి ; చిరకాలమునుండి బాలుర విద్యాభివృద్ధి కొంతవడియున్న క్షేత్రమపూడి గ్రామమున, బహుధనసాధ్యమగు పాతశాలను నెలకొల్పించి జనులవిద్యాభివృద్ధికైతయుఁ తోడ్పడి మహాదార్యమును బ్రకటించి ప్రజల సన్నతులను బడయుచున్న వీరిమహాదార్యమునకిది కొత్తదికాదు.

ఈనాటకము నిదివఱలో రాజమహేంద్రవరవాస్తవ్యులును సచ్చటి ట్రైనింగుకాలేజీ సంస్కృతోపాధ్యాయులు నగు కీ॥శే॥ బ్రహ్మశ్రీ ఆంధ్రవ్యాసమూర్తిశాస్త్రిలవారు చాల కాలముక్రిందనే ఆంధ్రీకరించియుండిరి; వారి యనువాదము యథామూలముగాను మిగిలఁ జొరఁగముగాను నున్నదనుట నిర్వివాదాంశమే. అయినను మఱల నేను నద్దానినే యనువదించఁబఱునుట నా కా మురారి గ్రంథమునందలి యభిరుచియే ముఖ్యకారణము.

ఇంక నియమనవాదసందర్భమునఁ గొన్నియంశములు దేలువవలసియున్నవి.

1 నాందీశ్లోకములలో “నిష్క్రూర్యాహ” మను మొదటి దాని లోక్కపద్యములో దృష్టితక వేలువేలు విధముల వేత్యేలువృత్తముల నాన్వీకరించిన నెట్లుడునో యని పెక్కు పద్యములు రచించియు విస్తరభీతిచే సంపదించితిని. మాత్రమే ప్రచురించితిని.

2 రెండవవగు “విరమతి” యనుదానికిఁ గలదసపెద్దలవలన వినన పాఠభేదమును గూడ నిందుఁజేర్చి దానిని గూడ నను వదించినారు. బాగుగ విమర్శించినచో నీపాఠమే మిక్కిలి సమంజసముగా నుండినట్లు కన్పట్టుటచేతఁ గవియభిప్రాయ మిదియ కావచ్చునని తోచుచున్నది; విద్వాంసులు విమర్శింపఁబోవును.

3 ఇటీవల నాకు లభించిన నాగవేలిలోని రుచివతివ్యాఖ్యానమువలనఁ దెలిసిన విశేషములను వ్యక్తముచేయుటకు గాను పూ॥ అం॥ 19 లో “ఉచ్చయతి” శ్లో॥ అం॥ 50 లో “పిరా యతిః” అను రెంటికిని రెండేసివిధముల రెండేసిపద్యములు వ్రాసినారు. మఱియు దానియందే యధికముగ నుదాహరణ పూ॥ అం॥ 34. లో॥

ఏతాభిస్తన కౌతుకోక్తిభిరపిత్తై విద్యమాత్తైవ

త్వప్తస్యామరశిల్పినా దినకృతోఽనచ్చేద వేదాక్షరైః

పూతాఃస్మృతయ చుక్త యవ్యపిద ప్యాజ్ఞానుపి స్యామహం
వోధం విష్టరసర్థ తాంఘ్యకులే కల్పాంత మున్మీలతు॥

అస నది “అనన్త రాఘవ” మను దీనినామమున కనుబంధము

గానుడి చాల ముఖ్యమనినదియే యగుటచే దానిని గూడ నిందుజేర్చి యదియు ననువదించితిని.

- 4 ఇదొకటి రెండువోట్లు సుస్కృతమున గొంతగూఢముగా నున్నను దెరుగున గూడ వ్రాయుట ఇక్కాలమునకననుకూలమనితోచు సీతావయన వర్ణనాదులు గల శ్లోకములను గొన్నిటి ననువదించియు నిందు జేర్చలేదు. కాని ఇటీవల గొందఱు రస్థులు “స్వగుతము ననుసరించి మూలశ్లోకములను విడచుట యత సముచితముగా లే” దని అనుటచే దాని కంగీకరించినను నచ్చు పూర్తియగుటచే నడునునడుమ నచిరేర్పవలను శడక చివరననుబంధముగా జేర్చడమునది. ద్వితీయముద్రణమున యథాస్థానములందు జేర్పబడిను.
- 5 విశ్వామిత్రుని శిష్యులవేల్పు బొత్తిగ నీతిబాహ్యముగ నుండుటచే వేటువిధముగ మార్చివాడెను. బ్ర||శ్రి|| వ్యాసమూర్తి శాస్త్రునిగారు కూడ నీహేతుప్రచేతనే కాబోలును మార్చియుండిరి; కవి యల్లెల వ్రాసి యుండుచో యెప్పుడో నెఱిగిన దెలుపఁబోర్చితులు.
- 6 ఇందచ్చు తప్పు లెన్నియో యున్నవి; అంగను గురులఘురేఖలు, తవర్గద్యోతీయ చక్రవర్ణములు ముఖ్యముగ వ్యత్యస్తములై యుండును పాఠకులు దయతో సవరించి కొని చదువుకొందురు గాక, యని ప్రార్థించుచున్నాను.
- 7 మఱియు నిందు మూలగ్రంథములోని ద్వితీయాంశము 18 వ గద్యమునందు సహస్రము నస్య యనియు ద్వితీ

యాంకము 60 వ గద్యమునందు “ ఘనీవక్షుషః ” అనియు గౌతమ శావనతకలుగక ముందే యిచ్చునికి సహస్రాక్ష త్వహారోపింపబడినది. ఇట్టివ్యశ్యయములు పండిత రాజ ప్రణీత “ రతమస్మృత ” నాట కామలయ సక్కడక్కడ నుండి నను స్వభావ విరుద్ధముగుటచే నవ్వుతొంది యావిశేషములను విడువడిమయివది.

ఈగ్రంథమును మిగులదయతో నాలకించి యెంతయు సంతసించి నాయుదత్యాచరమును జూపుటయే గాక మెటనే దీనిని ముద్రాపితముఁ గావించి ప్రచురితముఁ జేయించి తద్వారమున శ్రీశ్రీ బహుపుర సద్భానాధిపతులు “ సాహిత్య సమాజ్ ” “ డిలిట్ ” ఇత్యాది బిరుదాంకితులు కవి పండిత ప్రభు శిఖామణులు నగు త్రివిక్రమదేవ వర్మ మహీ పాలు సంతతివారి మెప్పునకుఁగూడఁ బాత్రులు భాగ్యమును గల్గించి యీగ్రంథమును సాగకపటనిన యన్యశ్శబ్దాదులు ఏతత్కృతివతులును నను త్రిరాజారావు త్రిరామకృష్ణ రంగారావు బహద్దరువారికి సర్వేశ్వరుఁ డాయురారోగ్యాదు సర్వశ్రేయములు నిత్యైకైశ్వర్యమును నొసంగి రక్షించుట గాక.

ఈగ్రంథమును మిగుల శుభితోఁ జరిశీలించి దీనికి విపులము గు నుపోద్ఘాతమును వ్రాసినా యదలి ప్రేమాతిశయమును వెల్లడించిన “ శతావధాని ” బ|| త్రి చశ్మపిళ్ళ వేదకటశాస్త్రిగారి నెంతయుఁ గోనియాడుచున్నాడను.

మిగుల శ్రమఁజెంది ప్రాచ్యపాశ్చాత్య మహాకవుల ప్రాచీనగ్రంథముల నెన్నిటిని పరిశోధించి యీముఠారికవియొక్క జన్మసల కాలపాండితీవిశేషాదులను నెల్లఁచుచు దీక్షి వేఱొకపేరికను వ్రాసి నాకుఁ దోడ్పడిన శ్రీమాన్ యాయ్యాశ్రీ మేకట వీరరఘవాచార్యులు “యే, యే” గారికి మిగులఁ గృతజ్ఞుఁడను.

మఱియు నాకీనాట కాసువాదవిషయమునఁ దమగ్రంథమూలమునఁ గొంతఁజను మార్గవర్థకులయిం శ్రీ ఆశుంఁడి వ్యాసమూర్తిశాస్త్రులవారి నొంతయు శౌరవపూర్వకముగా స్మరింపుచున్నాఁడను.

ఇందు “బంచమాంకము” నిటీవల సమరసింపఁగలిగితిని.

కాకినాడ, }
 ది 1 జూలయి 1936. }

ఇటు బుధజన విధేయుఁడు,
 సత్యవోలు కామేశ్వరరావు,
 కీర్తమపూడి సుస్థానకవి.

శ్రీ మద్భక్తవత్సలము.

ఉ పోద్ధాతము.

“ సారం తు సారిస్వతం, జానీతే నితరామసా గురుకులకిశో
మురాః కవిః ” అని సమకాలికులగు కవివరులచే బొగడ్తగన్న
మురారీకవినిగూర్చి నాబోట్లక్కడ విస్తరముగా యనావశ్యకము.
అమ్మహాకవినాటకమును ఆగ్రహించుట శిష్యులు నేటికాలపు
వారు సాహంసిపలేకు కాని స్వవిధముల మరల నమ్మగారి కవిని
జ్ఞప్తికిఁ దేవగు పాశ్చిమీయులు శ్రీమదాకుండి వ్యాసమూర్తి
శాస్త్రులవారు సుమారిప్పటికి ముప్పది యాత్రోడ్డనాడు తెలిగించి
ముద్రాపించి ప్రకటించియున్నారు. ఇప్పుడుకాదు గాని మావిద్యార్థి
గళనాటికి నీ నాటకమును పాఠము చెప్పఁదగినవారు పండితులలో
లెక్కఁకుండుకొండలు మాత్రమే యుండెనునారు. ప్రస్తుతమి యప్పు
రాఘవ నాటకమునే యాంధ్రకరించి ప్రకటించు గ్రంథకర్త కామే
శ్వర నాయకవిగారు నాపేర నిట్లు వ్రాయుచున్నారు.

18-1-1936,

కాకినాడ.

.చిరమిత్రమా ! సుకవిసత్తమా !

శ్రీ భట్టమురారి యుగరాఘవ నాటకమును, కీరకాలము
క్రిందటనే ఆకుండి వ్యాసమూర్తిశాస్త్రుల వారాగ్రహించియున్నారు.

నాకు ఆగ్రంథమందలి వేడుకచేతను, కొందఱు విశ్రుత ప్రోత్సాహముచేతను నేనుగూడ మఱల నాగ్రక్రమించినారు అది మన క్లిమి పూజి సంస్థాన వర్తమాన ప్రభువులగు శ్రీరాజా రావు శ్రీనాథు కృష్ణ గంగారావు బహద్దరువారు విని సంతసించి ఆదరముతో నచ్చవేయింపించుచున్నారు. అచ్చయిసంతసులు ఇందుతో తమవ్యక్తికే బంపించినాడను. దీనికి బీక వాచునాసి యున్నది. సర్వవిధములను దానికికే గు సామర్థ్యము గలవారను, మొకటినుండియు నూచున్న గారి (సోమసుందరికళ) నలెనే నాచుండును నాకవిశ్విసుమాను నెక్కుడభిమానము గలవారు తామే యగుటచేత, ప్రస్తుతియు నానలెనే వారికముసల గొంచెము దార్జ్యము తక్కువగా నుండియు మరల యనుకొనియు, మిక్కిలి శ్రమపెట్టవలసి వచ్చియుండుటకు తీసుచి యెక్కు కొంచె మోపికవహించి దీనికి విపులమైన పీఠిక వ్రాయించి నాయందుఁ దమకుఁగల ప్రేమాభిషేయమును వెల్లడించి నన్నానందింపఁ జేయుదురని నమ్ముచున్నాను.

(సం.) సర్వోత్తోల కామేశ్వరరావు.

పైయుత్తమువల్ల సుహృద్భావము యగు నాభివహూర్తి శాస్త్రులవారి యాగ్రక్రమణమును ఈయన చూచియే యున్నారను సంశయమేకాక కవివంశములో నీయసమాశ్రయమే కాక అన్ని సోమసుందరికవిగారు సముత్తము కవులను సంశయింపకూడ నుండుఁ జెలియుచున్నది. ఆ సోమసుందరికవిగారు గానమందుఁగూడ మంచి ప్రవేశము కలవారు. పైఁగా రసవత్కవిత్వము విన్నవ్వును ఆయనకు తచ్చయశ్వము కన్నట్టి మూర్ఖకూడఁ గలుగునేమోయని భయపడవలసి

నచ్చెడిది. ఈలాటి విషయములు కొన్నిటిలోఁదప్పఁ బ్రస్తుత గ్రంథ కర్త సర్వవిధముల నన్నగారికిఁ దీసిపోవువారు కాదు. అన్నగారి కుమారులు రాధామాధవరావు లోనైనవానను కవులేగాక గాయకులుఁగూడ నై యున్నారు. గునుగుసీసములను చేరితోఁ బ్రసిద్ధి చెందినట్టియు బ్రాహ్మణ సంస్కృతములలోఁ దఱచు భోజనకాల మాను గోవిందనామస్మరణకు వాడయిచుచున్నట్టియు “ రక్షణపరాయణుండ ! నారాయణుండ ! ” అనెడి మకుటముగల ఉభయతార నర్జన పద్యములతోనొప్పు దుక్కిఁదీసికొనుములోనగు కొన్ని ప్రబంధములు సైశము రచించిన శ్రీ సత్యవోలు భగవత్కవి (ఇందుమించు కూచిమంచి సోదరులకు ననుకూలములను నున్నాడగ్రాచునివాసి) వీరి మంశవృక్షములోనివాఁడే కాక దగ్గఱవాఁడు కూడనని సోగుమాదర కవిగాను నాతోఁ జెప్పింజ్జు జ్ఞాపకమున్నది. ఆ యీ సుందర్యముల నలన వీరి మఱుగు కవితాపరమని తేలివది. గ్రంథకర్త అన్న సోమ సుందరకవిగాను ఒహుగ్రంథములను రచించి యాత్మచరితము కవిశారవచకే వినియోగించిని నేనెఱుఁగును. ఆయనకు మనుచోశ్రయనినఁ బ్రాణమే ప్రస్తుతముగామిజేసి స్మృతించి యాయనను నడిచుచున్నాను.

ఈ గ్రంథకర్త కామేశ్వరరావుగాను బహుగ్రంథముల తొలుఁగుతో వ్రాసియున్నారు. పూర్వకవులవలె సావధానముగా మైన కవిగాని సామాన్యకవి కాడనుట ని్యవాదాంశము. మురారి మహాకవికృతమైన నాటకము నాక్రమించుటకు సంపూర్ణమైన సంస్కృతభాషాసాహిత్య ముండినఁగాని యెవ్వరును బూసరనుట స్పష్టమగుటచే గ్రంథకర్తగారి సాహితీనిగూర్చి వేరొకఁ బ్రస్తావిం

చుట చర్చితచర్చణము. ఇత నాంధ్రీకరణ మెట్లున్నది? యని విచారింపవలెను. వీతిక వాక్యముచున్న నాయుద్దేశమునుబట్టి కావ్య నాటకాదులకన్న ఆంధ్రీకరణమునకుఁ బురాణములే తగినవని చాల కాలమునాఁడే అన్యత్ర వ్రాసియున్నాను.

ఉ॥ కావ్యముగాని నాటకముగాని మహాకృతిగాని తెల్లనై
శ్రావ్యముగా నెసంగదు, పురాణము తెల్లనొందినవి గడున్
శ్రావ్యతగాని నెఱుఁపెనని సప్తస్మృతముగాని నేలినేయు నీ
కావ్యము శ్లోమము ముఖముగాఁ దొలుంగొందనివ శక్యమే ! ॥

ఉ॥ అందుఁ బురాణమున మిగుల సుదమ్ము పొలుపొందుకావ్యమా
చుదిముగా మనఁబునకు సంతసమియదు నాటకంబులున్
విందులుగావు తెల్లనై గవీశవారీ పొసగించుపట్ల నే
యందము దేనియందొదవు నయ్యది దాననె యుచుటోష్ఠగున్ ॥

ఉ॥ తెనుగునఁ గొన్నిసంగతులు తీయనివై యలరారు, సంస్కృతి
బుస మహాకొన్ని సంగతులు ముగ్ధులు మూటబుగట్టబాల, ని
చునుమరియందునుక నొబగుతోఁచులఁదూఁగునుగొన్నిసంగతుల్
పనిగొని చెప్పనేల ? యిది పండితవేద్యముగాక యుండునే ? ॥

ఇత్యాదిగా మా శ్రీనివాసవిలాసవీతికలో నా యభిప్రాయమును ప్రకటించియున్నాను. కాని స్వేచ్ఛవలనఁ గాకున్నను పరేచ్ఛవల్ల నై నను మేమును గొన్నినాటకము లాంధ్రీకరించియే యున్నాము. రిఘువంశాదులును, శాకూతేలాదులును ప్రాచీను లాంధ్రీకరించుట కింతగా సాహసింపలేదు గాని ప్రస్తుతకాలములో పలువురు సాహ సించి యాంధ్రీకరించిరి. కొంత యశస్సునుగూడఁ గొనిరిగా దాని వలనఁ దేకొనిరి. శ్రీనాథుఁడు కుమారసంభవములోని కొన్ని శ్లోకము

లను యథామాతృకముగాఁ గాకున్నను ఛాయా మాత్రముగాఁ గైకొని హఃవిలాసమునఁ దెలింగించెను. ఈయన నైషధాన్త్రీకరణమును నిట్టిదియేయని యెఱుంగఁదగు. పేరు ప్రతిష్ఠలమాట దేవుఁడెఱుంగునుగాని యీ ముఠారి నాశమునఁ దోగి పు బూట్టకే తొలుదొలుత భయము గలుగునుగదా? ఈనుహాకాకి తఱచుగా సమాసములయందే తన భావముల ముప్పుట యలవాటు. అట్టి దీర్ఘ సమాసములు తెలుగుగో వాడుదమన్న లేనేలేవుగదా! సిగ్గు సమాసములకుఁ బోతిమేని—

“ గమికర్మకృతైః కీన్వతః ”

“ గమికర్మకృతనైః కీన్వతః కళాక ”

అన్న నూచరి యగును. అట్లు పావర్తనచేసినచో “ నిద్రయేమి తెలిగింప ” ని యాశ్లేషించువారి కాశ్లేషింప సందుగలుగును. కాని బాగుగ యోజించినచో నట్టిచోటులన్నీ అరువదిగవలెను గాని గత్యంతరములేదు. గత్యంతరమే యున్నచో శ్రీనాథాదులు దానిని గమనింపకుండురా? ఈరహస్యము సర్వసామాన్యముగా గోచరించునదికాదు. ఉగ్రాంకకర్త, స్థూలదృష్టిని విమర్శించువారిని లాశ్లేషింతునియే కాబోలును వీలై చూడవలెను, దీర్ఘ సమాసములను దీర్ఘ సమాసములుగానే డు, ము, పు, లు, చేర్చి కూర్చక వేలు పేలు మాటలతోఁ దిద్దదర్శనము కలుగునట్లు యిచ్చించెను, మచ్చున కొకటిమాత్ర ముదాహరింతురు—

శ్లో॥ సమస్త్రవఃమండలీ మురుటచంద్రికా దర్శిత
స్ఫురచ్ఛరణ హల్లవక్రహింసదోస్తదోస్సంపదా
అనేన సస్పృజే తిరా తురగ మేధము క్షత్రధమ
తురంగ ఖురచంద్రక ప్రకరదంతరా మేదసి॥

లయగ్రాహి॥

మొక్కెడు నృపాలకుల చొక్కపుఁ గిరీటములఁ
జెక్కినమణిద్యుతులఁ బిక్కిటిలు జ్యోత్స్నన్
జేక్కఁగ వహించి తఱుకెక్కు పదపలవమె
నిక్కపు భుజాబలము నెక్కుడుగఁ బెల్పన్
మిక్కిలి జగన్వినుతి కెక్కు హయమేధతతు
లక్కజపులీలఁగఁ మి ముక్కున నొసర్పన్
బెక్కులు గఁతాలు తమ డెక్క- గుఱుతుల్పిటల

నొక్కి యిల యంతయును ద్రొక్కి యిడి యుంటన్॥

అనెడి పద్యములో విడివిడి పదములతోడనే పరివర్తింపఁ జేసినట్లు
గమనింపఁదగు. మఱియు నీశ్లోకము నాంధ్రీకరించినప్పు డీసమాసము
నే పుచ్చుకొని, డు, ము, వు, లు. చెచ్చినచోఁ బూర్వోక్తమైన యా
క్షేపణ తగులునను శంకకలిగియే కాఁబోలును వ్యాసమూర్తిశాస్త్ర
లవాడు మూలమునందలి సమాసార్థమును సమాసాంతరముచే వచ్చు
నట్లాంధ్రీకరించిరి—

మహాస్థగర॥

ప్రణమత్సర్వసహా శీశ్వరమకుట మణిపాలిరుక్పంద్రికా మి
ప్రణతుంభిత్పత్నిసాల ప్రతిపదకథిత ప్రాణదోర్దండుఁడీ రా
ణ్యణి నిర్దాణిచె విశ్వభర బహుసవ బంభమృమాణాశ్వరిఖా
ర్పణ రాజచ్చంద్ర కౌఘార్వణ విషమగనర్వప్రభానప్రశస్తిన్॥

(వ్యాసమూర్తి శాస్త్ర)లవాడు [-23)

సర్వత్ర గ్రంథకర్త సమాసస్థలములందెల్ల నిట్లే వర్తించెనను వలన
పడదు. ఎక్కడవాఁడనో యెందులకు ? ఇక్కడనే—

శ్లో॥ చిరాదక్షోర్జాడ్యం శమయతి సమస్తాసురవధూ
కచాకృష్టిక్రీడా ప్రసభసుభగం భావుకభుజః
త్రిలోకీ జంఘాలోజ్వల సహజతేజా మనుకుల
ప్రసూతి స్సుత్రాన్మోవిజయ సహకృత్వా దశరథః।

అను శ్లోకమును వేటొక సమాసపదములతోడనే అనువదించి
యుండెను—

మ॥ సురవైరి ప్రమదా కచగ్రహకళా శుభనృహా బాహుఁడ
క్షర కీర్తించితుండుజ్వల త్రిజగతీ జంఘాలతేజుండు ని
రరలోకేడయమిశ్రకుండు మనువంశప్రొద్భవుండైన పం
క్తిరఘుండదిరె ! పెద్దకాలమునకున్ దృష్టాంద్యమున్నాన్మెదన్॥
(I-24)

వ్యాసమూర్తిశాస్త్రులవారును సమాసాంతరముచేతనే మూలార్థము
ననువదించిరి —

మ॥ ప్రసభేంద్రాదివధూ కచగ్రహ విహారిప్రౌఢ బాహుఁఁ డిం
గ్రసహాయుడని బంతిశేర్లదొర భూకృత్యాళ లోకమ్ముల
న్వేస లఘించెడి తేజువాఁడు మనుష్యధ్వనాథ మశాంబు రా
శి సుధాంశుండు చిరాక్కిమంది మము విచ్ఛిన్నమ్ముగావించెడిరొ॥
(వ్యాసమూర్తి శాస్త్రులుగారు I-24 2వ పేజీ)

ప్రస్తుతగ్రంథకర్తగారు మాత్ర మచ్చటచ్చట మూలార్థమును
వేటొక సమాసముచే ననువదించినను వీలై సుతవత్సరు విశిషిది పద
ములతోడనే అనువదించినట్లు పొడకట్టెడిని. చూడఁడు—

శ్లో॥ ఉద్దామద్యమణిద్యుతివ్యతికరస్యోక్తిః క్షదక్ష్మపల

జ్వాలాజాల జటాల జాంగలతిటీ నిష్కూజకోయప్తయః!

భౌమోష్ణపవమాన సూక్తిరణ కూరిరప్రకారా దృశో

రాయుష్కర్మ సమాపయంతి ధిగమూర్మధ్యాహ్న శూన్యాదిశః॥

శ్లో 86 (II-30)

అను శ్లోకమును విశిషిడి పదములతో నొక సీసపద్యముచే ననువదించి యున్నారు. కొందఱు విసుర్చకులు చిన్న శ్లోకమునకుఁ బెద్దపద్యమును కర్చుపెట్టిరి యని పరిహసించుటయుఁ గలదు. అది ప్రాజ్ఞతర విషయము. శ్లోకార్థము చక్కగా ననువదించుఁ బడెనా? లేదా? అన్నదే విచార్యముగాని “చిన్న” “పెద్ద” విచారముతోఁ బనిలేదు. పై శ్లోకమును వ్యాసమూర్తి శాస్త్రులవారు చిన్నచిన్న తెనుగుమాటలతో నాన్వేషింపఁచి యున్నారు. ఏమి చంపకమునందే కూడ నిమిచ్చియున్నారు చేమవరల కొఱకు పేరి యుభయపద్యములను నిట నుదాహరించి నాకుఁ దోచిన మాటలు వ్రాయుదును.

సీ॥ కడుఁదీప్తశరము లై యుడుకుఁజూపుచునుడు

చండభానునిదీప్తిచుండలముల ।

గాటవకా కూటమి నాటి యెంతయు మోడి

పడుచుండు రవిశిలాపటలివలన !

గలిగి యార్చుగరాని బలుచుంటల బగ్గు

మనుచుండు పెరుకట్టలందుడస్సి

తీతుప్రల్ నోల్లెండి కూతలువీడఁగా

నిలఁగల్గు నావిరియునక రాళి ।

తే॥ గీ॥ మిళితమై కన్నులకు మిఱుమిఱుగొలిపి
గట్టు పుట్టల వివరంబు గాననీక
చూపుమాపు నిసీ ! కడు శూన్యములగు
దిక్కుమాలిన దిక్కులు దినమునడుమ.

(సత్యవోలు వారిది II-30)

చ॥ బలుమినుమానికంబు జగిపర్వట, 'ఒగ్గు' న మండు ప్రొద్దురా
జెలుగుల గుంపుగ్రమ్మునటవీతటిఁగూతలు వీడఁదీతువుల్
వెలుగులతేలి వెల్లులిలవేఁగి మిఁదనుదేల హింస భా
నలు పవలింటి నెడ్చి విజనంపు దేసల్ గనుజంట యేర్చు నీ॥

(అకొండివారిది II-30 శ్లో 25)

ఇరువురును జక్కఁగానే అనువదించినారు. శాస్త్రులవారి రచనలో
నిమిషికతో గూసిన జగిబిగి యెక్కువగను, రావుగారి రచనలోఁ
బ్రహ్మగుణ మెక్కువగను బొడకట్టెడివి. అక్కడే కాదు. ఈయంశ
ము సర్వత్ర గోచరించెడిని. శాస్త్రులవారు మన మొనర్చెడిది యీ
ప్రీతిరణముగదా ! యస (కాబోలు) వెక్కుకుగా నచ్చే తెలుఁగు
పదములు వాఁచియున్నారు. నుచ్చున కొకపద్య ముదాహరించు యీ
యంశమునుగూర్చి చర్చింతురు—

కం॥ ఎనగానక వెలయు కరు

స్థుని కొలమున సంపుఁదావి సొఁగొందు మురా

ర నొడుపులు గాడి పగిదం

దనరును వాల్మీకి వాక్కుభాకూపమునన్ ॥

(శాస్త్రులవారిది I-12. 4 శ్లో)

ఇందు విస్తరించి తెలుఁగుపదములు వాడఁబడినను తత్సమపదభా
యిష్టముగనున్న నాల్గవచరణములు దున్నగి ప్రసాదగుణము తక్కిన

చరణములందున్నట్లు లేదు. దీనికే రావుగారి తెలుగు గూడఁ జూపుదును—

కం॥ నిరుపమ కాకుల్ స్థ యశ

స్ఫురభిళములు, ప్రథమసుకవి శుభవాగమృతా

కిరకూప నిపానమ్ములు

సురుచిరములహా ! మురారి సాబగు బలుకుల్॥

ఇందు సర్వత్ర తత్వము సమానములనే వాడినను అర్థ సౌకర్యమెక్కుడుగ నుంటచే ప్రసాదగుణ మధికమని చెప్పనక్కఱలేదు. సంస్కృతమున మురారి పాకమెట్టిరో ఆంధ్రీకరణమున శాస్త్రులవారి పాకమును నట్టిదిగనే యున్నను వారు గొప్ప విద్వాంసులగుటచే గొన్ని విషయములలో రావుగారికన్నఁ బైచేయిగ నుండురనుటకు సఁదియములేదు— శాస్త్రులవారు మఱల మురారి యంతటివారని మొనలనే వ్రాసితిని. ఇందుకు రావుగారును సమ్మతింతురు. నిజ మొప్పుకొనుటయే సప్రాసయ లక్షణముకదా ! అట్టిది మచ్చునకొకటిమాత్రము చూపుదును—

సీ॥ మనువంగ సమున నీ మానిసి మొలకలు

కైదువుకత చెప్పఁ గలరయేని

యాకృతివిష్ణేయ మయ్యెనే బ్రాహ్మణ

గణమును నీకిష్టిగలదయేని

(వ్యాసమార్తిశాస్త్రులుగారు)

సీ॥ మన జన్మలైన యీమానిసి నిసువులే

శస్త్రప్రశంస లేజూలిలేని

యీబ్రహ్మవర్గ మాకృతిగణంబగునేని

యదియ నీమదికిష్ట మగునయేని

(రావగారిది)

అయీ యాద్రోకరణము లేళ్లొకముసకో ఆళ్లొకభాగముగూడ నుదా
హరించి చర్చింతముగాక—

శ్లో॥ కురుశ్శస్త్రకథా మమీ యది మనోర్వంశే మనుష్యాకురాః

స్యాచ్ఛ్రేష్ఠహృగణోయ మాకృతి గణస్తత్రేప్యతే చ్చేభవాన్॥

ఈవాక్యము పరశురామునిది. “ మా బ్రహ్మతేజమునకుఁ గూడ
నీవు జంకకున్నావు ? ” అని శతానందుఁడు వల్కినమీఁద నీవాక
బ్రాహ్మణుడవేనా ? అని ప్రాతఃకల నుద్ఘాటించుచు గంభీరముగా
శతానందుని పరశురాముఁ డెత్తిపొడుచుచు నుపాలంభించు సందర్భ
ములొనిది. ఇందు రెండవచరామే నునకుఁ బ్రస్తుతము కావలసినది.
కాన వానికి సంప్రదాయార్థము వ్రాయుచును. బ్రాహ్మణగణము
ఆకృతిగణ మయ్యేనేని అనగా ఆకారమాత్రముచే (శిఖా యజోప
వీతాది బాహ్యవేషధారణముచే) సంప్రాప్తింపఁదగినదే అగునేని-
తత్ర - ఆబ్రాహ్మణగణమందు - భవాన్ - నీవు ఇప్యతేచత్ -
భావ్యకారాదులచేఁ గొన్నికొన్నిశబ్దములకు గణప్రవేశమెట్లో అట్లే
యెవరేని మహానీయులచే నీవు బ్రాహ్మణులలోఁ జేర్పబడితివేని
అని తాత్పర్యము. ఇయ్యెడ వ్యాఖ్యాత “ వ్యాకరణ ప్రసిద్ధః ” అని
కూడ వ్రాసియున్నాఁడు. కాని రావుగారు వ్యాసమూర్తిశాస్త్రుల
వాగివలె గురు శుశ్రూషాపూర్వకముగా వ్యాకరణము నభ్యసించి
అందు నిరంతర వ్యాసంగము కలిగినవారు కాకపోవుటచే సంప్రదా
యార్థము వారికి స్ఫురింపలేదు—అందుచేత—“ అదియ నీనుది క్లిష్ట
మయ్యేనేని ” అని యాద్రోకరించి యున్నారు వ్యాసులవారో!
మురారికవియుంబోలె “ గురుకుల క్లిష్ట ” లగుటచే సంప్రదాయాను
సారముగా “ అందు నీకిష్టి గలదయే ” అని తెలియించిరి—అందు

ఆ బ్రాహ్మణ గణనందు నీకున్ (శతానందున కన్నమాట) ఇష్టి-
సమ్మతి-కలదయ్యేని-ఉన్నదేని-అని సరిపోయినది—రావుగారి తెలి-
గింపులోనో—“అదియ నీమది కిష్టమయ్యేనేని” అని యుండుటచే
సంప్రదాయార్థము లోపించినది-మక్కికి మక్కి తెలుగు గాదుగదా!
యిది యనుకొండమన్నను మార్పు కొంతవఱకేసి అవసరమే అని
తోచినచో ఆరీతిని సరిపెట్టుకోవచ్చునుగాని యిది యట్టిదికాదు.
కాన నిందెత్తికొని కొంత వ్రాయవలసి వచ్చినది. గాని రావుగారి
సభ్యకరించు తలపుతోగాదు. ఇంత మాత్రమునఁగలిగిన పెద్ద లోప
మేముయు నుండదు. ఇది సవరణగాని స్థలముకాదు, అదియే నీమది
కిష్ట మగునయ్యేని” యనుచో “అందు నీకుఁ బ్రవేశమబ్బునేని”
అన్నచో రావుగారి తెలిగింపునకును సంప్రదాయము సరిపడును.

ఈసంప్రదాయ విషయమింకను గొంత వ్రాసినఁగాని తేలదు.
ఒక్కొక్క శాస్త్రమునకుఁ గొన్నికొన్ని సంకేతములుండును. ఆ
యా సంకేతములు, ఆయా శాస్త్రములలోఁ బరిపూర్ణముకానినాదికిఁ
గూడఁ తత్తద్గురు శుశ్రూషామాత్రముచే సాధ్యము గావచ్చును.
ప్రస్తుత మేమిటనఁగా మురారిమహాకవి అనేకస్థలములలో వ్యాకరణ
సంప్రదాయములను జోప్పించియున్నాఁడు. ఈమధ్య నొక విచిత్రకా
భాసుఁడు బయలుదేరి శాస్త్ర సంప్రదాయములు నాటకములందు
బొత్తిగా నుండరాదని వ్రాసి మాచే గాఢముగా వుండలింపఁబడి
యున్నాఁడు. దాని నటులుంతము. మురారి కెంతవఱకును వ్యాకరణ
శాస్త్ర మర్యాదలను నైన నాటకమునఁ జొప్పింపవలయుననియే
కుతూహలము. ఇందులకు “స్థానివద్భావము” లోపగా నెన్నో
యుదాహరణములు కలవు. విస్తరభీతిచే నుదాహరించలేదు. ప్రస్తుత

ము గణపాత విషయమును పురస్కరించుకొని శతానందు నెత్తిపాడిది నాడు. గణములు రెండు విధములు. పతితగణములనియు, ఆకృతిగణములనియు, అందు పతితగణములు ఆగణమందు మొట్టమొదట నాచార్యులు పఠించిన శబ్దములకు మాత్రమే ఆయా కార్యమును సంపాదించునవిగా నుండును, ఆకృతిగణములో, సజాతీయముగా నుండు మణి కొన్ని శబ్దములకుఁ గూడ ఆగణకార్యమును సంపాదింపఁగలవుగాని అక్కడ నొక విశేషమున్నది అందు లేనిశబ్దములకు ఆయా కార్య సంపాదనము విషయమునఁ గ్వాచిత్కముగా భాష్యకారాది మహామహుల యిప్పికూడ (ఇష్టము లేక అంగీకారము) ఉండవలసి యుండును. ప్రస్తుతము బ్రాహ్మణులనఁగా గ్రంథ ఇయత్త కలిగియున్న సముదాయమా? లేక ఆకృతిగణమా? అనఁగా దాదృశమైన వేషభాషలచే నొప్పువారుకూడ వారిలోఁ జేరుట కవకాశ మేమేని యున్నదా? ఉన్నచో నీకాగణమం దేమహామహుల యంగీకారమేని యుండి యుండెనా? అనుచున్నాడు. పరశురాముడు, ఇట్లెల యనవలసి వచ్చెనందురా? శతానందుడు గౌతముని కొడుకు, గౌతముని భార్య కళంకితురాలగుటచే శతానందుడు పరిశుద్ధ బ్రాహ్మణుడు కాజాలడను కారణమును గ్రంథముగా నుద్ఘాటించు చున్నాడన్నమాట.

కవులకు రసారసములు శాస్త్రాభ్యాసమువలనఁ గలుగవు. కాని యిట్టి సంప్రదాయములు శాస్త్రాభ్యాసమువలనఁ గాని అవగతములు కావు. ఇవి యవగతములుకాని యత్రమాత్రమున స్వతంత్ర రచనకు లేశమును జిక్కులేదు. ఇట్టిపట్టు లాంధ్రీకరించుపట్టునఁ గొంత కొఱతయున్నట్లు తోచుచుండును. ఈలోటు వ్యాఖ్యానము తీర్చవచ్చును గాని ఆవ్యాఖ్యానము గూడ గురు శుశ్రూషాలభ్యమగు

ననుభవము గలవారికిఁ జేసినంతసాయమును దదన్యులకుఁ జేయఁజాలదు. నాయనుభవము నొకదాని నిక్కడ నుదాహరించుచున్నాను.

శ్లో॥ యదాచర్మ వదాకాశం । వేష్టయిష్యంతి మానవాః

తదా శివ మవిజ్ఞాయ । దుఃఖస్యాతో భవిష్యతి ॥

ఈశ్లోకము దేవభాగవతములోనిది. శ్వేతాశ్వత రోపనిషత్తు యుండి కైకొనఁబడినది. దీనియర్థము సుగమముగానే యుండినను ముప్పది నలుబది యేండ్లనుండి తాత్పర్యము నాకు గోచరించినదికాదు. న్యాయభాసముకూడఁ జూచినాను. తాత్పర్యము తేలివచ్చినదికాదు. ఆంధ్రీకరణములో గోడమీఁది పిల్లివాటముగా సరిపెట్టఁబడినది. తుదకు నిన్న మొన్న కాబోలును సంప్రదాయజ్ఞులవలనఁ దెలిసికొంటిని. ఇట్టి వెన్నో కవికవసరమని తెల్పుటకే యెండఱినో ఆశ్రయించి యెన్నో తెలిసికోవలసి యున్నట్లును అందుఁ గొన్నిమాత్రమే తెలిసికొని యున్నట్లును ఒకచో న్యక్తీకరించి యుంటిమి—

ఉ॥ ఒక్కొకచోట నొక్కొకనియొద్ద నొక్కొక్కమాట చొప్పునన్

జక్కగ సంగ్రహించితిమి చాతురిమీఁదగఁ జెప్పవ్రజ్జ...

అని శ్రీ విజయనగరపు మహారాజువారిని గూర్చిన పద్యములోఁ బ్రాసించి యుంటిమి. కాని తెలుసుకొన్న సంప్రదాయములెన్నో లేవనియును తెలిసికోఁదగినవే చాల నున్నవనియు నేడ్చు గడచిన కొలది తోచుచున్నది. తదభ్యాసమునకు జన్మాంతరమపేక్షణీయము.

ప్రస్తుతము రావుగారి తెలిఁగింపునందు—“తత్రతేవ్యతే తభవాన్” అన్నచోట వ్యత్యాసము కలదనియు శాస్త్రులవారి తెలిఁగింపులో నయ్యది లేదనియుఁ తేలివచ్చి. కవికి సర్వశాస్త్రముల నుండును బ్రవేశము కలిగియుండవలయునని లక్షణశాసకులు—

“ అహో భారో గురుః కవేః ! ”

అను కారికామూలమున నుద్ఘోషించుచున్నారు. దానిని కాదనజాలముగాని అట్టి కవులు చాల నరుదుగా నుందురనునది పూర్వకాలమునలిమూట; నేడో చెప్పనే యక్కఱలేదు. నా యభిప్రాయమును నేటివారెంతవఱ కామోషింతురో ? కాని వ్రాయవలసి వ్రాయుచున్నాను. సర్వజ్ఞులయిన కవులుండిన నుందురుగాక. ఎమైనను—

“ సర్వజ్ఞత్వము సాంబమూర్తిది, ముచవ్యప్రజ్ఞ యల్పంబె, ”

కదా ! భవతు. అట్టివారి కవిత్వమేమైనను నీరసమైనచో నయ్యది సంప్రదాయబద్ధమే యైనను లోకాదరమునకు మిగుల దూరమగుననియు, పూర్వపుణ్యవశమునఁ గేవల కవితమాత్రమే యలవడినవారి కవిత్వమేయయ్య నయ్యది రసవత్తరమైనదగుచో శాస్త్రజ్ఞుల కపిశ్యముగ న్నను లోకాదరపాత్రమై చిరకాలస్థాయి యగుననియు నేననుకొందును.

“ లోకులరససలె యాకులుగా నుండునట్టి యవివో కవితా ! ”

గదా ! ఇందులకుఁ బ్రథమోదాహరణము పోతరాజుగారి భాగవతము. నేటి కవులలో శ్రీదాసు శ్రీరాములుగారి కవనము. ఆదిపూడి ప్రభాకరరావుగారి కవనము. చిలకమర్తివారి కవనము. వ్రస్తుత గ్రంథకర్తగారి కవనము లోనైనవి.

ఇంక మురారినాటకపుఁ దెలిగింపు “ మక్కికి, మక్కి ” తెలుఁగు కాదన్నందుల కొక యుదాహరణము చూపుచున్నాను.

శ్లో॥ ప్రజ్ఞాత బ్రహ్మతత్త్వోపి స్వగ్నీయైరేష ఫేలతి

గృహస్థ సమయాచార ప్రక్రాంతై స్సప్త తంతుభిః ॥

అ॥ నె॥ బ్రహ్మవేత్తయయ్య స్వర్గకాముకులై గృ
హస్థవిధులనందు నందఱట్టు
లితఁడు నభ్యరములనిటు పూని విహరించు
నిం శేకాని స్వర్గమితనికేల ! ॥

(II-35)

ఈయాంధ్రీకరణము మిక్కిలి చక్కగా నున్నది. స్థూలదృష్టిని శంకించువారికి చతుర్థచరణము పద్యపూరణమునకై యుపయోగింపఁబడినదని తోచవచ్చును. కాని ఆంధ్రీకరణమనగా భావమునకుఁగాని శ్లోకనిష్ఠపదముల కెన్నఁడునుగాదు. భావమునేపట్టుచో స్వర్గమునకుఁ బ్రతిస్వర్గమును సృష్టించు విశ్వామిత్రునకు స్వర్గముతోఁ బనియుండుననుకొనువా రుందురా ? ఇదియునుగాక బ్రహ్మవేత్తవేత్త యెన్నఁడేని స్వర్గము నవేక్షించునా ? “క్షీణేపుణ్యే మర్త్యలోకం విశంతి” కదా !

ఈయన కొన్ని శ్లోకముల నాంధ్రీకరించుపట్టున మూఁడు నాలుగు వఱకును పాఠాంతరములను జూపియున్నారు. అందలి విశేషములను చదువరులను గమనింపఁగోరుమను.

ఇప్పటికి మనకుఁ దెలిసినంతలో నీ యనర్థ రాఘవ నాటకము నాంధ్రీకరించిన కవులిర్వురు మాత్రమే. ఈయిర్వురిలోఁ బ్రథములు వ్యాసమూర్తి శాస్త్రులవారు. రెండవవారు వీరు. వెనుక నవ్పయ్య దీక్షితులవారు కాఁబోలును—

“పిళ్ల : కవి రహం విద్యాన్”

అని వేదాంతదేశికులవారిం గూర్చియన్నట్లు విదుము. ప్రస్తుత మీ యుభయులపట్లను ఆశ్లోకార్థము నుపయోగింపఁ దగునని నేననుకొందును. శాస్త్రులవారి రచనలో నెక్కుడుగ నాంధ్రపదము లున్నను ప్రసాదగుణము రావుగారి రచనయందే యున్నట్లు నే నభిప్రాయ

పడితిని. అదియే ముఖ్యముగ కావలసినది. అది లేనిచో మొల్ల
చెప్పినట్లు—

“మూగ చెవిటివారి ముచ్చట.” కావలసినప్పుడు గదా!
వీరిరువురియొక్క శైలిలోని భేదమును పాఠకులు గమనించుటకు
గొన్ని పద్యము లుదాహరించుచున్నాను.

1. శ్లో॥ I-18.

ఉ॥ మమ్ము నరుంధతీపతియుమస్మై దనంతన యితమట్టు; నే
డిమ్మిహిరుండు మాకుల మహిష్టుడు సర్వసురాదిముండు; జ
న్నమ్ములు నేడొనర్చితిమి; నాడెపురాజు గలట్టిదయ్యె నే
డిమ్మహి; తన్ను మెచ్చుకొను నింద్రుండు మేము సహాయులౌటచేన్
(వ్యాసమూర్తికాస్తులుగారు)

చ॥ ఇపుడుగదా, మదన్వయమహిష్టుండు సూర్యుండు దేవముఖ్యుడౌ
టిపుడుగదా, ముదంబుగొనుటింద్రుండు మాచెలిమిందలంచి; మే
టుపుడుగదా, సనున్నతి వహించి రహించుట యజ్వలండు; దా
నిపుడుగదా, యుదారవిభవీ యిలకుంట, గురుండిటుంటచేన్॥

(సత్యవోలు వారిది)

2. శ్లో॥ I-21.

గీ॥ ఎతని యానతిమీఱుట కతమునం ద్రి
శంకు భూపాలునకు గాధిసంభవుండు
పట్టి పల్లార్చినను ననుభవపదంబు
గాకపోయెను దేవలోకంబు భువీయు॥

(వ్యాసమూర్తిగారిది)

కం॥ ఆకౌశికమునిఘనకృప

కాకరమైనను ద్రిశంకుననుభవమునకా

నాకము, నీలోకమునుం

గాకుండుట యితనియాసఁ గడచుట నెగదా ! ॥

(23 వే. కామేశ్వరరావుగారిది)

లి. శ్లో॥ I-58.

శా॥ ఈరైదంగములొప్పు ఋక్కులుతలం; తీవగ్నులానున్నదం

బారన్నీకుహవిన్ను యజ్వలిడ స్వాహాకార పూర్వంబుగా

క్షీరాంభోసీధినుండి భూమికిడిగన్ జేసెన్నర్రశేణిని;

నీవ్రా ! చంపుదు రావణప్రముఖ దుర్వృత్తాళి నీవీపయిన్ ॥

(కాస్తులవారిది)

సీ॥ నీవేకదా ! వేడ్కనెగడనీరైదంగ

ములనొప్పుచుండు రుక్కులదలతు

నీకైకదా ! యజ్వలోకంబు మోదంబు

దగవేల్పు హవ్యముల్ చాల్చునగ్ని

నిన్నేకదా ! పాలమున్నీటిలోనుండి

యిలకుడిగ్గఁజేసి రెల్లసురలు

నీచేగదా ! యింక నిగ్రహింపంబడఁ

గలరు రావణముఖ్య ఖలసురారు

తే॥ గీ॥ లకట ! నిను మానప్రనిగాఁగ ననుదినమ్ము

దలఁచుచుందుఁజెఱుంగక ధరణి నరులు

మహితగుణములప్రసాద ! సేమములతావ !

మాననీయప్రభావ ! మహానుభావ ! ॥

(రావుగారిది)

4. శ్లో॥ III-15.

సీ॥ కాయకమానస కలుషంబు లడగించు

సామాఘముల సమస్య యిదియొక్కొ

ఋక్కులకు సమార్థమెఱిగించుకృతియొ య

జస్సులమొదలెదో సాముసీగు

దీవన బహుకార్య దృష్టఫలంబు నా

కన్నెకు వరుఁ బురోగతనిఁబోలె

దేవుచున్నది—*

విశ్వా—(సాభిప్రాయముగ నించుకనగుచు) మిత్ర ! హలకేతన !

యిదిట్ల కలదె యనతి చిరకాలభగ్గు

(వ్యాస...)

* యిక్కడ శ్లోకమునకు సరిపోయినది. తరువాయి శ్లోకము యొక్క

అనువాదమునకు మిగిలినభాగము చీసికొనఁబడినది.

ఉ॥ సామఘ సీమయో, యకలుషంబగు ఋక్కులనిక్కమో యజ

స్తోమముధామమో, యనగ శోభిలుచున్నిజమై, ఫలంబుల

స్వేమును బెక్కుచోట్లనిడు నీ ఘనవాక్యము నాకుచూర్తె కి

ష్టోమునిచంద్ర మా యెదుటనుండినవానిగఁ దెల్పెను చగున్ ॥

(148 పే. కామేశ్వరగావుగాలి)

5, శ్లో॥ II-21.

కం॥ ఈ యీ, డీయతిసుందర

కాయము, వీరావృతములు కార్యములివి, నీ

యాయర్థకులను గనుఁ గోఁ

జేయున్నామది యభీష్టసిద్ధి నటనమున్ !

(వ్యాస...)

చ॥ వయసన నిద్రి యెంతో యభివాంఛిత, మాకృతీయన్న నిద్రి యెంతయును మనోహరంబు, చరితంబన నిద్రి యపారవీరివి
స్మయరసపూరితం, బన నమింద ముదంబున నిక్కుమారక
ద్వయమునుఁ జూచి యాడు, మది తద్దయు సార్థకమైనయట్టలోన్
(149 శే. కామేశ్వర...)

6 శ్లో॥ IV-62.

తే॥ గీ॥ పూర్వమొప్పినవే వరమ్ము లవిరెండు,
వేడుకొనెదను భరతుఁడు పృథ్వివీది
యేలు రాముఁడు పదునాలుగేండ్లు దండ
కనువసించుతఁ దమ్ముతోఁ గాంతతోడ ॥

(వ్యాస...)

చ॥ “వరయుగమిచ్చి యుంటిరి కృపామతితో నలనాడు మీరు; తద్వరముల నిష్ఠు కోరుదును; దాన యయోధ్యకు రాజుగావలె స్థరతుడు; రాఘవుండు పదునాలుగు వత్సరముల్ స్థిరంబుగా భరణిజతోడ లక్ష్మణయుతంబుగ శండక నుండ గావలెన్ ! ॥”
(249 శే. కామేశ్వర...)

ఇంకొకటి రావుగారు గమనింపవలసి యున్నది. ముద్రణము లో చాల వ్యత్యాసములు పడినవి. వీని నుపేక్షించినచో మునుపెట్టులయినను నేడు మిక్కిలి చిక్కు. నేటి విమర్శకులు వీనిం బురస్కరించుకొని పెనఁగులాడుదురు. వారేమి చేయుదురు ? వారి జ్ఞానము తావన్నాత్రమండే పర్యాప్తము. ఇది నాకనుభూతమైన విషయము. మేముకాచో “మూఁగురు” అని, దానిని “నల్వరు” అనునట్లు సవరించుకోఁదగునని సవరణ నుపసాదించియుంటిని. అట్లు తెల్పినను మరల నెదురుతిరిగి కొన్నిచోట్లఁ గురురదని శంకించెను. నాయనా !

నీవేది కుదురదంటివో దానికూడఁ గుదిర్చి ముద్రించిన ప్రతిగలను. చూచుకొమ్మంటిమి. చూచుకొని మరల నిక నొకపద్యములో దిద్ద లేదేమి ? అని యడుగ మొదలిడెను. ఆయీ విమర్శకబుధుఁడు, ప్రస్తుతము కాకపుర నివాసినే. కావునఁ గొంచెము విస్తరించి శుద్ధపత్రిక గూడ ముద్రింపక తప్పదు ! లేదా యితనిబాధ తప్పదు ! పైఁగా నితఁడనాలోచనగా నందందుఁ బొరబడి “ క్రిందబుడ్డను మీఁదివాఁడనే ” అని పరాక్రమింపఁ జొచ్చును. కావున జాగ్రత్తయని రావుగారిని హెచ్చరించుచున్నాఁడను.

శ్లో॥ యథాస్త్రీణాం శథావాచాం నాధుత్వే దుర్జనోజనః ।

అనికదా భవభూతి మహాకవి పలికియున్నాఁడు. మఱియు వార్ధక్యమువలనఁగాఁబోలును రావుగారిట్లు వ్రాయుచున్నారు.

“ అచ్చుతప్పులను గూర్చి పడుశ్రమ ఆధ్రీకరణముకన్నను నెక్కుడుగాఁ గన్పట్టుచున్నది. మఱికొంత శ్రద్ధచేయునును ”

వృత్తులకే కాదు. ఈవిషయముయవకులకును దురవగాహమే. అందులో స్వకీయగ్రంథమును ముద్రింపింపఁబట్టినఁ గొన్ని సం దర్భములకు సొంతముగా పూవు చూచుకొనుట యవకరించును గాని అక్షరలోపములకు లేశము నుపకరింపదు సరికదా ! పైఁగా నవకరించును. అందులో నక్కరములున్నను లేకపోయినను గవనము సొంతమే యగుటచే నుచ్చయక్షరములతోడనే లేనివికూడ నున్నటులే పద్యమో వచనమో షేక్ష్మగా నడచును. అందువలన లోపించిన భాగములన్యలకుఁ గన్పట్టవలసి వచ్చును. అచ్చులోపములన్నవి శతవిధాల నిట్టివిమాత్రమే. కొన్ని యితరులు పూవు దిద్దు పట్టున వారివారి యూహను బురస్కరించుకొని చేసివిగూడ నుం

దును. ఏమైనను గొండలు “రాముడు” అనుటకు “కృష్ణుడు” అను పదము ప్రయోగించి దానినిగూడ ముద్రాప్రమాదము క్రిందికి లాగజూతురు. అట్టివారొకరు ప్రస్తుతము నన్ను రంగానాథ రింపజేసి పెనఁగులాడుచున్నారు. కావున నేనింతగా రావుగారిని బ్రస్తుతవిషయమునఁ బనిగట్టికొని హెచ్చరింపవలసి వచ్చినది.

మఱికొన్ని విషయములకుఁ గూడ గ్రంథకర్తగారి యుత్తరమునుండియే కొన్నిమాటలు దాహరింతును—

“రేఫవిషయములో నేనంతగాఁ బాటించనిమాట వాస్తవము. ఇప్పుడయినను యితరత్ర సవరింతును గాని ప్రాసయాదు చూడఁగలముతాంతరానుసారముగా నట్లే యుండనిండు”

ఇక్కడఁ గొంచెము వ్రాయుదును. భారతకవు లేమి పాటించిరోకాని రేఫశకట రేఫమైత్రి నిషేధమును గూర్చి తదితరులు శేషమును బాటింపనేలేదని యెల్లరు నెఱింగినదే. అప్పకవి బోలెడు దీనికై కష్టించినాఁడు కాని తుదకుఁ దన కవనమునందే తన్నైత్రి సంగీకరించినాఁడు. అంతమాత్రమున నతని కిష్టమున వలనుపడదు. ఏమంద నా, నేనును పొరబడి యట్లు వాడితినిని యతఁడు జవాబు చెప్పుననుకోవలెను గదా? మామట్టుకొక నన్నయ్యగారు తిప్ప తక్కిన భారతకవులు గూడ రేఫశకటరేఫమైత్రిని పూర్తిగా సంగీకరించినయియు, అప్పకవి వారివారి ప్రయోగములలో బాధించుచోట్ల నుభయ రేఫలపట్టికలోఁ జేర్చియుండుననియే తోచినది. కావుననే—

ఉ॥ తాకును రేఫకుం జెలిమిరాదని పెద్దవివాద పెంచె దా

నేకళనుండివాసెనొ ? కపింద్రుడు నన్నయ కల్పమాని నా

రే ? కవులొక్కరే నుభయరేఫలె యవ్వి నణల్ లడల్ శనల్

కాకయభేద మీయొకటికా ? తగకుండుట ! మేలుమేల్ గుణి

అని పాణిగృహీత వీతికలో వ్రాసికొనియుంటిమి. ఏమైనను అమలు లోలేని కొన్ని గవర్నమెంటు శాసనములవలెనే శాస్త్రప్రవర్తకుల కొన్ని యను శాసనములును పాటింపరానివని నే నభిప్రాయపడుదును. అట్టివానిలో నాంధ్రమున కేఫశకట కేఫమైత్రిని గూర్చిన నిషేధమొకటి, సంస్కృతమున ఉభయపదులగు ధాతువుల ప్రయోగవిషయమున నాత్మగామిత్య పరగామిత్యములను గణింపకుండుట యొకటియని నే ననుకొనుచుందును. ఆ యీ సందర్భములను బట్టి యేమి మఱికొన్ని విషయములయందలి యనుభూతిబట్టి యేమి లక్షణము నిమిత్తమాత్రమనియు సర్వత్ర లక్ష్యమునకే యెక్కుడు ప్రాధాన్యమనియు నేను స్థిరపఱచుకొని వాదించుచున్నాను. భాష్యకారాదుల పోకడలుకూడ దీనికే బలము కలిగించునని నాయాశయము. కాని యవి యిందెత్తి చూపకపోవుటకుఁ గారణ మిక్కడ నది ప్రస్తుతము కాననియే.

ఇంగ్లీషు విషయమునకుఁగూడ రావుగారి యుత్తరమే యుదాహరింతును. ‘ఒక్కే తటి’ యుండరానిదేయైనచో—“అబ్రాబుగ” అని సవరింపనగును.

ఇయ్యెడ నాశంక యేమందురేని వినుఁడు. ఒక + తటి. అనుచో సమాసము చేసితిమేని ‘ఒకతటి’ అని కావలయు. వ్యస్తపదములైనచో ‘ఒకటే తటి’ అని యుండును. విభక్తికి లోపమే యుండదు. కావున నిది సమాసమే, అగుచో మధ్య ఏవకారార్థకమగు ‘ఏ’ కారమునకుఁ బ్రవేశమెట్లు? అని. వ్యస్తమగుచో “ఒకటే తటి” అని యుండుట సహృదయ సమ్మతము. ఒకేతటి లోనైనవి తేటచు అటవవారి తెలుగునందుపలబడుటయు నెఱుంగుదును.

దీనిని బట్టియే మాబాలరామాయణ నాటకమున నొకచోట ‘ఒకే’ ప్రయోగము వడినది. అది నాకిష్టములేక నిన్న మొన్న నచ్చయిన వష్టిపూర్తి ముద్రణమున సవరింపబడినది. ఈకారణముచే నేను శింకించితిని. మఱి యెక్కడేని మాకవనమున “నొకే” పదమున్నను అది ప్రమాద ప్రయత్నమేగాని మాకు సమ్మతము కాదని చదువరులు గమనింతురు గాక ! నిన్న మొన్న మా గురువులలో నొకరు నన్నుగూర్చి వ్రాయు వ్యాసములలో ‘ఒకే’ వ్రాసియున్నారు. వారి తాత్పర్యమేమో !

రావుగారి యాంధ్రీకరణము మిక్కిలి చక్కగా నున్నదని వ్రాయుటకు నాకు సాహసము చాలదుగాని యితకన్న నెక్కుడుగ వేఱొకరేని యీమురారి పాకమును తేలికపఱతురని మాత్రము నాకు సమ్మతలేదని చెప్పగలను. ఈమురారికవిత్వము నాంధ్రీకరించు విషయమున నిప్పటికి సుమారు ముప్పది సంవత్సరములనాడు పల్లెపాలెం గ్రామములో నాగురువరంపరలో నొకరును బుదుగులును నాయెడల మిక్కిలి యభిమానులును నగు శ్రీ మధురాపంతుల సూరయ్యతాతగారు—“తాతా ! మన వ్యాసమూర్తిశాస్త్రులవారు మురారి నాటక మాంధ్రీకరించినారు గదా ! దానింగూర్చి నీ యభిప్రాయమేమ ” ని ప్రస్తావించిరి. ఆవిషయము నిర్ణయించి యిదమిత్థమని వక్కాణించుటకు నేనెంతవాడనని కొంతిసేపు లోకముతోఁ బాటు వివయోక్తుల నుపయోగించితిని. కాని వారు గట్టిగాఁ బట్టు పట్టిరి. అప్పుడు నేనున్నస్థితి “అహమేవ ” అను నవస్థ నింకను పూర్తిగా సతిక్రమించనిది కావున తదనుసారముగనే జవాబు చెప్పితిని, దానిమీఁద వారు—

“శ్లో॥ ఏకే కేనివసంతి తే భుజభృతః ” అను సప్తమాంకములోని శ్లోకము నిచ్చి పరీక్షగా నన్నాంధ్రీకరింపుమనిరి. వారి యాజ్ఞ నుల్లంఘింపజాలక మెటనే నే నిట్లాంధ్రీకరించితిని. వారు మిక్కిలి సంతసించిరి. దాని నిక్కడఁ జూపుచున్నాఁడను.

చ॥ ఒకరొకరుండు వీరవరు లొక్కరికొక్కరు తీసిపోరు, భూ
మికి యశమబ్బె రావణుని మెచ్చుననంచనుకొందుమేని వా
లికి నతఁడింతజాకె లవలేశము లొక్కటఁడించి కన్నులుం
టకుఁగని వీనులుంటకు వినందగు నల్పులమేమిచెప్పఁగన్ ॥

ఆపద్యములోనున్న యేపదమునకు లేక యేవాక్యమునకు ఆంధ్రీకరణములో నేది వాడబడినదో యేని సొంతముగాఁ జేర్చబడినదో, యేది పదలఁబడినదో యియ్యెడ విడఁదీసి చూపి వ్యాఖ్యానము చేయవలసి యున్నను గ్రంథవిస్తరభీతిచే నది యుపేక్షింపఁ బడినది. అదిగాక ఉభయభాషావిదులగువారికిఁ గాని ఆవ్రాత యుపకరింపను. ఆశ్లోకమునకు శ్రీ వ్యాసమూర్తిశాస్త్రులవారి యాంధ్రీకరణముచుగూడఁ జూపుట అంతయప్రస్తుతము గాదని దానింగూడఁ జూపుచున్నాను.

ఆ॥ వె॥ ఉందు రొకరికంటె నొక్కరు భుజశాలు

లెవని సమరభీరునెన్నవచ్చుఁ

గాని లంకతేనిఁబూనెమ నీవసుం

ధరయొ ? వీరభూమి పరిగణింప ॥

౧

తే॥ గీ॥ వాలియో ? పిల్చువీనినిబట్టి యేమి

సేసెనో ? యది దృక్కులస్పృష్టిగనుఁగొ

నుచును వీనులకలిమి వినుచును మనెద

మనదలము వాకొనఁగనది మనతలంబె ॥

౨

ఇక్కడ మఱికొంత వ్రాయవలయును. వీరు రెండు పద్యములలో నెందు కాంధ్రీకరింపవలసి వచ్చినదనిన, అంతకు మున్నొక శార్దూల శ్లోకమును సీసములో నాంధ్రీకరింపఁ దొరఱానిరి. అందున్న సరుకు సీసము నాలుగు చరణములకు మాత్రమే సరిపడినది. కావున నందు మిగిలిన ఆటవెలఁదిలో ప్రస్తుతశ్లోక మాంధ్రీకరింప మొనరిడిరి. ఆట వెలఁదిలో శార్దూలమునందలి సరుకెప్పుడో గాని యిముడనుగదా ? అందుచేఁ దరువాయికై వేఱొకగీతి నవలంబించవలసి వచ్చినది. ఆ యీ చిక్కులు రెండుపాత్రములును నెమటఁ బెట్టుకొని విమర్శించు వారికిఁ గాని బోధపడవు. ఏమైనను నేను వ్యాసమూర్తిశాస్త్రుల వారి యాంధ్రీకరణము నభినందించలేదన్నది ముఖ్యాంశము. ఏదో యొక శ్లోకానికి మాత్రము వారికన్న మిన్నగాఁ దెలిఁగించుట చూపి సంతలో ప్రస్తుతవిషయము తేలదుగాని అప్పటి వాదోపవాదాలలో

కిం॥ తెనిగించిరి దేవరవా

రనర్థ రాఘవము దానినారనియే వా

రనిరిశబాసని దీనిం

గనియనుటకు నెందుకింత కష్టముదేవా ? ॥

అని వారి ప్రబోధచంద్రోదయములోని దేనినో విమర్శించుచుఁ గూడ నన్నట్లు జ్ఞాపకము. ఇంతేకాదు—

మ॥ “తమపాకంబు స్వహస్తపాకగతి శుద్ధంబైనఁగానిండు సా జము గామిన్ శ్రవణంబులందను ప, దచ్చమైన యల్లంతనే రమణీయంబగునే ? కవిత్యము రసారామంబు గాకున్న, మీ శ్రమకున్ లేదుఫలంబు; మీతెలుఁగు గీర్వాణమ్ము లంఘించెడిన్ !”

అని కూడ నన్నట్లు జ్ఞాపకము. అందువలన వారి బంధువులకును సభిమానులకును మిక్కిలి యాగ్రహపాత్రుడనైతిని—

ఎందఱెన్నివిధాల బంధుత్వాదికారణములనుఁ బురస్కరించుకొని యభిమానించినను, అసలు పసలేనియెడల నట్టి కవిత పయికి రాదు. కవనమునకు నితరసౌందర్యమునకన్న రససౌందర్య మెక్కుడు ముఖ్యము. అందుచేతనే—“ సాధ్యోహిరసో యథా తథం కవిభిః ” అన్నారు వాగనుశాసనులు. రసస్ఫురణకుఁ బ్రసాదగుణ మెక్కుడు గాఁ దోడ్పడును. వీలైనంతవఱకు రావుగారు తమ యాంధ్రీకరణము నందు రసస్ఫూర్తికై పాటుపడిరి. ఎంతవఱకు కృతార్థులైనారో నిర్ణయింపఁదగువారు సహృదయులు కావున నాభారము వారికే వదలుచున్నాను. నేనుమాత్రము చాలవఱకు రసస్ఫూర్తి గలిగింపఁజాలి రనియే యభిప్రాయపడుచున్నాను.

రావుగారు మాతృకనుగూడఁజేర్చి ముద్రించుటచేఁ జదువరుల కెక్కుడు వీలుచేసినట్లయినది. ఇక్కడికే కొంత విస్తరించినట్లుగుటచే నిఁక ముగించుచున్నాను. రావు గారిపుడు ప్రచురించు చున్నది నాలుగంకములవఱకే. తక్కిన మూడంకములును గూడ నచిరకాలముననే యాంధ్రీకరించి ప్రచురించి పాఠకలోకము మెప్పును బడయుచురుగాక యనియు నట్టియోపికను వార్ధక్యములోనున్న రావుగారికి భగవంతుఁడిచ్చి యారోగ్యమును గాపాడుఁగాక యనియు నాశీర్వదించుచున్నాఁడను. ఈగ్రంథమును విని సంతోషమును వెలువరించుటయేకాక దీనిని వెంటనే ముద్దాపితము గావించి తమభాషాభిమానమును సహజేంద్రార్యమును ప్రకటించిన ఏతత్కృతి పతులు

శ్రీ శ్రీ బొబ్బిలి రావుకులీనులు, కిల్లంపూడి వగయిరా యెప్పేట
జమీందారులు, శ్రీ శ్రీ రావు శ్రీరామకృష్ణ రంగారావు బహద్దరు
వారు మిక్కిలిగా సభినందనీయులు. వీరికీ నాటక ప్రతిపాద్యమానుఁ
డగు శ్రీమహావిష్ణువు సర్వశ్రేయములను కలిగించి కవివరశ్లాఘ్యు
మగు కీర్తినొసఁగి రక్షించుఁగాక యని కూడ నాశీర్వాదించుచు
ముగించుచున్నాఁడను.

చెళ్లపిళ్ల వెంకటశాస్త్రి,

శతవధాని.

మురారినుహాకవి,

1 అవతారిక.

“నాటకాంతం హి సాహిత్యమ్” — అని లోకోక్తి. సారస్వత మున దృశ్యవృత్తిని హాసకవ్యాసంగమువలనఁ గలుగుచు దీనిభావము. అంతయే కాక కవియొక్క కావ్యనిర్మాణనైపుణికి నాటకరచనము నికపోషల మునఁదగును. వైదికవాఙ్మయముకంటె విలక్షణముగు తాకికసంస్కృత సాహిత్యమునఁ బ్రాథమపండిత్యమువలయుచున నుహాకావ్యములలో హస్తనైషధమును, గర్వకావ్యములలోఁ గాదంబరిని, దృశ్యకావ్యములలో “నన్నరాసురము” ను గూలంగషముగా వ్యాసాముచేయువలయును. అందు “మిల్టన్” (అగ్గ నాంగ్లకవిశేఖరుని) కృతులయందలి సారస్వము నాస్వాదింపఁగలుగుట పండితీపాటవ సూచక మునట్లు, * మురారినాటకమును సమన్వయింపఁజాలుట ప్రథమై నువ్వను నకు గీలఁ రాయఁవలసిది. బహుకావ్యశాస్త్రసూక్రదాయప్రచురముగు నీనాటకము : కవిభాషలోనికిఁ జక్కఁగఁ బడవర్తింతుట గూడ ననువాదకుని కవిత్వాపాటవమును జూపును. భారతీయ సామ్రాజ్యపండితులు మురారికృతని దుఃఖాలెప్పడన. వీరికంటె నభిరుచులలో విలక్షణులగు పాశ్చాత్యసంస్కృతవిద్వాంసులు శాణ, మాఘ, శ్రీహర్షుల కృతులవలెచే మురారికృతిని గూడ సామాన్యముగా నెంచెదరు.

* ‘An appreciation of Milton is the final criterion of consummate scholarship.’

2 జన్మాంశము.

భట్టమురారి మాధ్వ్యగోత్రుడు. మహాకవి భట్టశ్రీనిధిమూ
నుఁ డీతనితండ్రి; తల్లి తంతుమలి. ఈసంగతు లవర్ణ రాఘవపుస్తా
ననలో నిట్లు చెప్పఁబడియున్నవి.

“ అస్తి మాధ్వ్యగోత్రపుంధవస్య మహాకవేర్భట్ట శ్రీనిధిమానతమాజన్మన స్తత్తు మతీ
నందనస్య మురారేః కృతి రభినవ మన్వ రాఘవం నామ నాటకమ్.” [15 పు]

“అస్య హి మాధ్వ్యానం (మాధ్వ్యాయనానామ్-ఇతిపాఠః) బ్రహ్మస్థీణా
మన్వయమూర్ధన్యస్యమురారి నామధేనుస్య బాలవాత్మకేన్వాజ్మయ మమృచ్ఛిద్ధ
నిష్కర్షి కర్షణయతి కాతుకం హే.” [19 పు.]

ఈప్రమాణములవలన ముద్గలగోత్రము బ్రహ్మస్థు లనేకు
లవశించిన పరిత్రవశమని తెలియుచున్నది. మురారి పండితమహాం
కుము. ఈతని తండ్రి రచించిన కృతులేవియో తెలియుటలేదు.*

ఈనడుమఁ బ్రకటింపఁబడిన యొకానొక వ్యాసముగో † మురారి
బ్రాహ్మణేశ్వరుడని వ్రాసుఁబడియున్నది. ఇందుల కా వ్యాసకర్త
చూపిన యుపపత్తు లః—IV అం. 43 శ్లో. క్రిందున.

[ఈప్రతిలో-220 పుట. ‘ సేవధ్యే ఆ సాప త్తతి. నూయాః పురే! త్తతియ
భూతిహత్యాపాతకే! ’ అని పదకురాముని శతానందుడు త్రిప్పెను.

* జల్పముని ‘ నూక్తిముక్తావళి’ లో— ‘ సమర్థితాస్తేన నకస్యదోషాః—
అను శ్లోకమును, శ్రీనిధివాసుని ‘ సమక్తికర్ణామృతము ’ న [1 పు. 51 వీచి,
3 శ్లో. 40 పుట] ‘ వత్సవ్యం ’ అను శ్లోకమున వర్ణమాసుని వేర లభించుచున్నది.
వీరువురు నొకకో భిన్నులౌ తెలియదు.

† ‘ అవర్ణ రాఘవము ’—చేబోలు ముద్రితాబ్జము గారు [అంధ్రసాహిత్య
పరిషత్పత్రిక --21 సంపు 2 సంచిక-56 పు—ఆగీ 18, శ్రేస్తామహములు]

‘ బామదక్ష్యః—[సర్వోపమానమ్] అశే బ్రహ్మబన్ధో! బాన్ధోనేయ! గౌరవగోత్రో పాంసన ! ’

అని శతానందుని బామదక్ష్యుడు తీర్చెను. తత్త్వతపోవేదియు, సత్త్వగుణవిధానము నగు పరశురామునిచేతను, యాజ్ఞవల్క్యునితో సమానుడగు జనమనిపురోహితుడైన శతానందునిచేతను నిజ మాటాడించుటచే గవి బ్రహ్మగుణయందు హీనత్వమును జూపెనని తెలియుచున్నది. ఇట్లు బ్రాహ్మణులయందు హీనత్వమును జూపుట చేతను, సక్లవికి భట్టమురారి యరుపేరును, తండ్రికి భట్టవర్ధుడను పేరును నుండుటచేతను సతని భట్టశబ్దము భట్టరాజు లనుశాఖను సూచించును గాన సతడు బ్రాహ్మణేతరుడని చెప్పుచున్నది తోచుచున్నది ”

ఈవాగ్ధత కేవలమశుభతము, నవిమృశ్యమూలకము.

“భట్టమురారి” యనలి “భట్ట” శబ్దమునకు “భట్టరాజు”ని యర్థము గాదు. “భట్ట” పదమునకు బూజ్యుడు, పండితుడు—అని యర్థము. భట్ట, భట్టాచార్య, భట్టాచార్య శబ్దములు పూజ్య వాచకములు. ఆచార్య వామనశిష్యురాలు ఆప్తే-తన సుసంకృతాంగైయకోశమున నిట్లు వ్రాసియున్నాడు.

భట్టః-1. A title used with the names of learned Brahmanas. ఉదా. ‘భట్టగోపాలస్వపాత్రః’ మాలతీమ I. So కుమారభట్టః etc.

2. Any learned man or philosopher.

భట్టాచార్యః-1. Revered, worshipful.

2. A title of respect or distinction used with proper names: as in ‘భట్టాచార్యశిష్య పద్య (పద్య?) బన్ధో సృషాయతే’ - హన్మచ.

భట్టాచార్యకః—Venerable, worshipful.

భట్టారకః is an epithet applied to great and learned men.

భట్టాచార్యః—1. A title given to a learned man or any celebrated teacher. 2. A great doctor.

“భట్టారకో భట్టారకో భట్టస్తత్రీభవానితి—కై జ రుంతీ”

అని యిష్టార్థకల్పవల్లి (47 పు.)

“భట్టశబ్దః-పూజ్యవాచీ”—అని పంచికావ్యాఖ్య (95 పు.)

“భట్టః—చతుర్థశాస్త్రాభిజ్ఞః. మాలతీమాధవటీకాయాం సర్వరక్షితేన వ్యాఖ్యాతత్వాత్. దేశభాషా చేయమ్”—అని రుదిపతి వ్యాఖ్య (15 పు.)

ఇదియుంగాక—“అస్యహి మాద్యల్యాహం బ్రహ్మక్షీణా మస్యయమూర్ధన్యస్య మురారినామధేయస్య ” అను ప్రస్తావనా వాక్యమువలన మాద్యల్యసంశయము బ్రహ్మర్షులనేకులనతరించిన ఐవిత్రీ వంశమని తెలియుచున్నది. బ్రహ్మర్షులనఁగా—“ఋషయ ఇవ బ్రాహ్మణా బ్రహ్మర్షయః”—అని రుదిపతి (19 పు.) A Brahmanical sage '—అని ఆప్తేనిఘంటువు.

ఋషియు మురారి తాను శోత్రియపుత్తుడనని కూడఁ జెప్పకొనియున్నాఁడు. “అయంశు ప్రాచీనేషీ గుం కథావస్తుబహుభిః ప్రాచీనేషుషి ప్రాయజ్ఞానో నాపరాధ్యతి శ్రోత్రియపుత్త్రః”(17 పుట)

దీనివలన మురారిజన్మకుఁడు శోత్రియుడని తెలియుచున్నది. శోత్రియుడనఁగా వేదవేత్త

మఱియొకప్రమాణమువలన. జన్మచే బ్రాహ్మణుఁడు, సంస్కారముచే ద్విజుఁడు, విద్యచే విప్రుఁడు, నీమూటిచేతను శోత్రియుడనగునని తెలియుచున్నది.

“ శ్రోత్రియశ్చవోఽధ్యతా. జన్మసంస్కారవిద్యావాన్ వా శ్రోత్రియ
ఇతి— శ్రోత్రియం చువోఽధీతే ’ ఇతివ్యాకరణే సాను. లక్షణాంతరం చ—
శ్లో॥ జన్మనా బ్రాహ్మణో జ్ఞేయః సంస్కారై ర్ద్విజ ఉచ్యతే॥ విద్యయా నూతి
విప్రత్వం తిభిః శ్రోత్రియ ఉచ్యతే ” —రుచిపతివ్యాఖ్య. [17 పు.]

భట్ట, భట్టారపదములు నామములుగా గల సంస్కృతకవులు,
పండితులు ననేములు గలరు:—

1. అనంతభట్ట; 2. భట్టాపరాజితుడు; 3. భట్టేందురాజు; 4. భట్టోద్భటుడు;
5. భట్టకర్ణాటకుడు; 6. తుమారభట్ట; 7. భట్టగోపాలుడు; 8. దామోదర
భట్ట; 9. భట్టవారాయణుడు; 10. భట్టప్రభాకరుడు; 11. భట్టబాణుడు;
12. ముక్కుటభట్ట; 13. భట్టవాసుదేవుడు; 14. భట్టకృష్ణ; 15. భట్టశ్రీక
స్వామి; 16. భట్టశ్రీదత్తుడు; 17. భట్టసునందనుడు; 18. హరిభట్ట 19. భట్టార
హరిచంద్రుడు. 20. భట్టహలముసుడు.

ఆ. భృగవులలోనుండ— శస్త్రయభట్ట; హరిభట్ట మొదలగువార కలరుగా!
కావున భట్టమురాతిభట్టరాజులు యవిమర్శభవమని యెఱుంగునది.

3. మురారి నివాసము

మురారి నివాసముమీ యరు సుశయ సందేశోస్యకముగా
నున్నది. ఇతఁడు కాశ్మీర¹వాసియనియు, సర్వదాతీరవాసియనియు,
నాంధ్రదేశీయుడనియు నిట్లు ప్రాచ్యవిద్యాచక్షులు వివరించు
శాసనములు ఆవాసముల నిండుకొనూచించెను. సర్వముపాగర
ప్రచురమును బ్రహ్మకీలచర మహామహూపాధ్యాయ పండిత
దుర్గాప్రసాదాచార్య—“ఈ కవి దేశకాలములు సరిగా చెల్లెనువు.
కాని కాశ్మీరమున నీనాటకమునకు బ్రచురప్రచారము కలదు.”—
అని వాసియున్నారు. అందునలన నీ కవి కాశ్మీరవాసియేయోయని
కొందఱు తలచిరి. కాశ్మీరవాసులు రత్నాకరుడును,* ముఖం

*. హరివిజయము, 38 సర్గ. 68 శ్లో. ఈశ్లోకమునందలి ‘కవి, మురారి’ పద
ములు మురారికవి నూచకములుగావని కొందఱువ్రతము.

దును¹ దమకావ్యములలో ముగారిని బేర్కొనుటయు, భారతవర్షమున వితరప్రాంతములందలి కవులకావ్యములలో నితని ప్రశంస లేకపోవుటయు నీవాదమునకుఁ గొంతసాధకము. కాని ప్రమాణాంతరములుగనఁ గాని యీవాదము నిలువదు.

ఇక సర్వదాతీరవాదము—ఈనాటకమునఁ గవి చేరిమండలమున కలంకారమును, “కలసురి” కులనరేంద్రులకుఁ బ్రధానపట్టణమునగు మాహిష్మతీనగరమును బేర్కొనుటచే నీతఁడు “కలచు” ప్రభువుల కాశ్రితుఁడై యుండు ననియు, నేడు మాంధాతనగర మునఁబడు సర్వదాసదీప్రాంతములందున్న మాహిష్మతీనగరమే యీతని వాసస్థానమనియు “బెజ్జెల్ కీత్”² మొదలుగా పాశ్చాత్యసంస్కృత పండితులూహించుచున్నారు. కాని ప్రమాణాంతరములు లేకపోవుటచే గాల్గీర, సర్వదాతీరవాదములు రెండును గుర్తించి లని నిరసించవలెను. మురారీ సప్తసగానమున ననేకనగరముల వర్ణించుచు మాహిష్మతీ మండలము డినయగు కుండినగరమును గూడ వర్ణించెను అంతమాత్రముననే యితఁడు కుండిన నగరవాసి యనఁజెలునా ?

1. శ్రీకంఠచరితము. 25-74. ఈశ్లోకములు రెండును గాలనిగ్ణయ ప్రకరణమున వివరింపబడును.

2. ‘Of his place of activity we know nothing definite. He mentions, however, Mahishmati as the seat of the Kalacuris, and it has been suggested that, this indicates that he lived under the patronage of a prince of that dynasty at Mahishmati, now Mandhata on the Narmada.’—

—Dr. A. B. Keith: ‘The Sanskrit Drama’—P. 226.

ఇక నాంధ్రదేశవాదము:—కీ॥ శే॥ కొమఱ్ఱాజు వేంకట లక్ష్మణరావుగారు “ఆంధ్రవిజ్ఞానసర్వస్వము”¹ అనే గ్రంథమును గురించి యొకచక్కని వ్యాసమును బ్రచురించి, యందీవాదమునకుఁ గల యుపపత్తులను వివరించియుండిరి. వానివాక్యములనుదాహరించి, పిమ్మట నాకుఁ దోచిన విశేషాంశములఁ బేర్కొందును. “నాకుఁ జూడ నీ కవి యాంధ్రదేశము వాడేమోయని సంశయము తోచుచున్నది. ఎందుకనగా, ఈనాటకమునందు ఏడవ యంకములో, శ్రీరామాదులు రావణసంహారాంతరము పుష్పక విమానమెక్కి అమోఘము వెల్లుచుండఁగాఁ గిర్రుఁ గానచచ్చిన కొన్ని దేశములు, పట్టణములను క్షేత్రములను విడిచివేటి సందర్భమునఁ గని ఆంధ్రదేశముదలి భీమేశ్వరుని నిట్లు వర్ణించియున్నాడు:—

‘పభీషణః—[దక్షిణతో దర్శయన్] దేవ! పృణయ్యతామయ మధ్య పిషయలక్ష్మ్యః సప్తగోవావసీహకలానైకనాయతో భగవాన్ భీమేశ్వరః”

(అర్థము:—పభీషణుడు—దక్షిణమునెపు చూపి) దేవా! ఆంధ్రదేశలక్ష్మికిఁ గల యేడుగోదావరులను హరిసమూహములకు నొక్కనాయకముణియగు ఈభగవంతుడైన భీమేశ్వరునకుఁ బ్రణామము చేయుడి)

దీని తరువాతి పభీషణునినోచ “నొకపర్వమును, శ్రీరా

1. ‘ఆం. వి. స.’ ద్వితీయసంపుటము (పునర్ముద్రణము. 1934, -25-26 పు.

2. “అయం హి-శ్లో॥ తత్కాల్పాదీ విజృంభణ పరిత్రాసాదివ భృశ్యతా

నానాధేన తదేక శేషచరణం బిభ్రీద్యపురై శ్చగవమ్

తుల్యం చాస్తి భుక్తాభూషణమసౌ భోగ్యైః శ్చాలకై

ద్విభ్రాణః పదపేత్వో విజయతే కల్పాస్తక గ్రామికః.

మునినోట * రెండుపద్యములును భీమేశ్వరస్తుతిపరములు కలవు. వానితో మనకు బలిలేదు. కాని పైని ఈయఁబడిన ‘అస్థినిషయము,’ ‘సప్తగోదావరి,’ ‘భీమేశ్వరము,’ అనుపద్యములును, హిందూదేశమునందు విశేషభ్యాతిలేని భీమేశ్వరక్షేత్రమును (దాక్షిణ్యరామము) వర్ణించుటయుఁ జూడ నీ కవి యాంధ్రుఁడనియు, ఆదేశమందలి యభిమానముచే శ్రీరామునిచే దండముపెట్టించెననియు నూహింపవలసియున్నది. కాని కవి ఈప్రకరణమునందే భీమేశ్వరునకుఁ బూర్వము మహారాష్ట్రాంతర్గతమైన విదర్భలోని కుంశిసపురమును, తరువాత ద్రవిడదేశమందలి కాంచీనగరమును వర్ణించియున్నాఁడు, కావున— ‘ఈ కవి ఆయాదేశములవాఁడని కూడఁ జెప్పవలయును’ అని కొందఱతాక్షేపింపవచ్చును. కాని అట్లనుట సరికాదు. కుంశిసపురము, కాంచీనగరము భరతఖండభ్యాతి గల పట్టణములు. కః యెచ్చటి వాడైనను ఆపట్టణనామములను ఎఱిగియుండును. దాక్షిణ్యరామము అట్టి భరతఖండభ్యాతి గల క్షేత్రముకాదు. దానికి తెలుగు

* ‘రామః—[కృతాజ్ఞాతః]

శ్లో॥ సృత్యావహన్త పితృసన్నిధిమతాంక్తార్థ సామూర్తయే
నిర్వ్యాకృతభీమ విభ్రహయ జనతామీశాయ తుభ్యం నమః
య శ్చూడాభజగేశ్వరప్రసిద్ధిస్తా దృశ్యమస్తీ ద్విశేః
పశ్యోభి శ్చమఘూర్ణమానయవైః శాన్తోఽపి న శౌధ్యథ.

అపిచ—శ్లో॥ కీర్తదానటస్య ప్రిల మాన్యకారైః

కత్తే నిపీతే తమ నిః

పుష్కలబద్ధం పుష్కలమిహ

సృశ్యద్భూతాదైత్య కాలరాత్రిః. —7 104; 105 శ్లో.

దేశమందు మాత్రము ఖ్యాతి గలదు. ఆఖ్యాతికిని రెండుమూడు శతాబ్దాలకంటె నెక్కుడు వ్యాప్తిలేదు. తెలుగువాడైనగాని సాధారణముగ నీక్షేత్రమును ఎఱిగియుండడు. ఒకవేళ నెవరివలన నైన విన్నను, కాంచీపట్టణమందలి మిసకేతనునితో సమానముగ నీ భీమేశ్వరుని నాటకమునందుఁ బేర్కొనవలయునని యాతనికిల బుద్ధి పుట్టును?" శ్రీలక్ష్మణరావుగారు చూపిన యాయుపపత్తులు సమంజసములుగానే చూడఱుచున్నవి. ఆంధ్రదేశమునఁ బండిత లోకమున నీనాటకమునకు విశేష ప్రచారముండుట యీవాదము నకు సాధకము. మురారినాటకాఖ్యాతిలో ముగ్గురు దక్షిణ భారతవర్షమునకుఁ జెందినవారు; వీరిలో నిద్దఱు తెలుఁగునాటి వారు—హరిహరదీక్షితులు, రామాశంకాశ్రమముని ఈవిషయ మీవాదమునకు ముఖిత సాధకముగానున్నది.

4. మురారికాలము.

రత్నాకరుడు (క్రీ. 855-84) మంఖుడు (క్రీ. 1135-45) మొదలగు సంస్కృతకవులకంటె మురారి చాల నవీరుడని కొందఱి యభిప్రాయము. రత్నాకర, రాజశేఖరాదులకంటెఁ బ్రాచీనుడని మఱి కొందఱుతము. మొదట నవీనత్వవాదుల యుపపత్తులం జూపి, వానిని విమర్శింతుము:- హేమచంద్రుని శిష్యుఁడను, కావ్యనాటకాలంకారవిభవశకృతినిర్మాతయు నగు రామచంద్రసూరిచే (క్రీ. 1173-76) రచియింపఁబడిన 'కాముదీపితా'నందము' అను నాటకములోని మూడవశ్లోకమును బట్టి, యీకవియు మురారియు సమకాలీనులని 'హుల్ట్స్' (Dr. Hultzsch) పండితుడు సిద్ధాం

తీకరించి యున్నాడు.¹ కాని యీతఁడు చూపిన యుపపత్తి చాల దుర్బలమైనది. పైశ్లోకమును బట్టి నాటికి మురారి కీర్తిశేషుడయ్యెనని యే తేలుచున్నది. ఇతరకవులకాలమును బట్టి చూచినను నీవాదము నిలువనేరదు. నీలన క్రీ. శ. 1176 ప్రాంతమున జీవించియుండిన రామ చంద్రుని నమకాలికొడగు మురారిని, క్రీ. 1135 ప్రాంతముల విలసిల్లిన మంఖుడు తనకావ్యమునఁ బేర్కొనుట యెట్లు పొసఁగును?

క్రీ. శ. 1135-45 నడుమ రచింపఁబడిన మంఖుని 'శ్రీకంఠ చరితము'న జయసింహునకు (క్రీ. 1129-50) మంత్రియు, మంఖు కుని సోదరుడనగు అలంకారుడు సమావేశ మొనర్చిన విద్వత్సరి వత్తు వర్ణింపఁబడి యున్నది. అందు ప్రకృతిములగు రెండుశ్లోకములను జూపెదను.

“శ్లో. పథా చరతి వక్త్రేణ వాగ్యస్య చతురైః పదైః
సరస్వత్యై వినిర్మాత మద్యతేవ పృథక్షేణమ్.

శ్లో. పృక్తిమైర్హ తవక్రిమౌ మురారి మనుధావతః
శ్రీరాజశేఖరగిరీ నీపీ యస్యోక్తిసంపదామ్.”

—శ్రీకంఠచరితమ్. 25 ప. 73-74 శ్లో.

1. “A further effort to place him late is that of Dr. Hultsch [Z. D. M. G, Vol. 75, no. 63] who infers from verse 3 of the ‘Kaumudi-mitrānanda’ of Ramacandra, pupil of Hemacandra, that that dramatist was a contemporary of Murari. But the evidence is clearly inadequate; the words used are perfectly compatible with the fact that Murari was dead, and there are grave chronological difficulties in the way of the theory. It is practically impossible that a contemporary of Ramacandra could have been cited by Mankha at the date of the ‘Srikantha-carita’. Moreover Murari seems to have been imitated by Jayadeva in the ‘Prasanna-Raghava,

[II. 34, as Compared with VII. 83]”—Keith: ‘Sanskrit Drama’ Pp 225—6.

ఈ ప్రమాణములవలన మురారి కీ. శ. 1135 కంటే బూర్వంజనియే కాక, 12 వ శతాబ్దకే రాజశేఖరునికంటే మురారి ప్రాక్తనత్వ మంగీకరింపబడినట్లును దెలియుచున్నది. ఈవిషయము సలాంతరమున మురారిరాజశేఖరుల పౌర్వాపర్యవిచారణ సందర్భమున విస్తరింపబడును.

ఇతర రాజానక రత్నాకరుని యుల్లేఖనము గూర్చి యాలోచితము కాశ్మీరమునేలిన యనుతివ్వు (కీ. శ. 855-84) యాస్థానమున ముక్తాకణుఁడు, శివస్వామి, ఆనునవర్ధనుఁడు, రత్నాకరుఁడు విలసిల్లియుండినట్లు 'రాజతరంగిణి' యదలి యొకానొక శ్లోకము వలన దెలియుచున్నది.¹ రత్నాకరుఁడు తన 'హరవిజయ మహాకావ్యము' న

'శ్లో. అక్కేఽథ² [అక్కేత్థ] నాటక ఇవోత్తమనాయకస్య
నశం కవి ర్వ్యధిత యస్య మురారి రితమ్
ఆక్రాంతకృత్సన్నభవనః క్వ గతః సదైత్య
నాథో హిరణ్య కశిపుః సహబధ్ధుభి స్వీ³ '—38 ప. 68 శ్లో.

అనుశ్లోకమును రచించెను ఇట్లు—“అక్కే=ఉత్కృష్ట; మురారిః విష్ణుః,” అని ప్రకృతార్థమైనను, గవి యుద్దేశపూర్వకముగా—అజ్ఞ, నాటక, కవి, మురారి పదముల బ్రయోగించి, నాటకనిర్మాత యగు మన మురారికవినే సూచించియున్నాడని, మ. మ. దుర్గా

1. 'శ్లో. ముక్తాకణః శివస్వామి కవిరాసంద వర్ధనః । ప్రథాం రత్నాకర
శ్చాగాత్ సామ్రాజ్యేఽవ నివర్తతః'— రాజత. 5 త. 39 శ్లో.

2. 'అక్కేఁడు' అని పాఠాంతరము. 3. 'బద్ధువర్తె' అని పా.

ప్రసాదపండితులు వ్రాసియున్నారు.¹ ఈ సిద్ధాంతము సరిగాదనియు బైపదములు మురారికవి నెంతమాత్రమును సూచింపవని 'కొనో' [Prof. Sten Konow]² అను పాశ్చాత్యపండితుఁడును, పండిత పరవస్తు భట్టనాథస్వామి,³ కే. యస్. రామస్వామిశాస్త్రి శిరోమణి⁴ అనుభారతీయపండితులును వ్రాసియున్నారు. 'హరవిజయ వ్యాఖ్యాత' యగు అలకుఁడిశ్లోక వ్యాఖ్యానములో మురారి కవిపేరైనను దల పెట్టలేదు. 'బెరిడెల్ కీత్' మొదలగు పండితు లీశ్లోకమునపుక మురారికవిని సూచించు ననియు, నందువలన మురారి కీ. శ. 855 కంటెఁ జూక్కిననుఁడనియు వ్రాసియున్నారు.

ఈశ్లోకము మురారికవిని సూచింపదను విమర్శకుల యుప పత్తు లేమన :—సూలదృష్టి కీశ్లోకమునందలి-అజ్ఞ, నాటక, కవి, మురారి-పదములు మురారికవి నుద్దేశించినట్లే కానఁబడును. ఈ శ్లోకమునఁ జెప్పఁబడినట్లు అనర్థ రాసువమున చెప్పటను నుత్తను నాయకుఁడగు రామునిపతనము కానరాదు. కావున సప్రకృతముగా నైనప్పటికి నీశ్లోకము కవిమురారిని సూచింపఁజాలదు. ఇంక నీశ్లోకము ను—“కవిః కునాటకే అజ్ఞే ఉత్తమనాయకస్య నాశమివ మురారిః ఇథం యస్యనాశం వ్యధిత సః ఆకాస్తకృత్స్నిభువనః దైత్యనాథః హిరణ్యకశిపుః సహబన్ధవరైః క్వ గతః”—అని సమన్వయింపవలెను.

1. 'అనర్థ రాసువము'—1 పు. అధోజ్ఞాపిక [నిగ్గయసాగరప్రకటనము, 1908.]

2. 'The Indian Drama'—Berlin, 1920.

3. 'Indian Antiquary'—Vol. XLI, No. 141.

4. Notes to Rajasekhara's 'Kavya-mimamsa'—Pp. 234-5.

[G. O. Series—No. 1. 3rd ed. 1934]

5. 'The Sanskrit Drama,—P. 225.

ఈయుభయమతములవాదముల సమాలోచింపక తో, మురారి క్రి. శ. 850.880 నడుమ జీవించియుండినని ప్రమాణాంతరములచే నిరూపింపనగును. మొదట నీతనిజీవితకాలమునకుఁ బూర్వావళి (క్రి. శ. 850) ని గూర్చి విచారితము :-

రావణసంహారానంతరము రామాదులు విమానముపై నయోధ్యకు వెళ్ళుచుండునవనరమున త్రిరాముఁడు జానకితో- కలచురికులన రేందులకు రాజధానియు, చేదిమండలమునకు శిరోఽలంకారమునగు మాహిష్మతీనగరమును బేర్కొని, యచ్చటి యువ జనుల కీడావిలాసముల వర్ణించినట్లు—అనర్హ రాఘవమునఁ గలదు.

“ రామః—[అన్యతో దర్శయన్] ఇయం చ కలచురికులనకేంద్రసాధారణాగ్ర మహిషీ మాహిష్మతీనామ చేదిమండలముణ్ణమాలా నగరీ. ఇహ హి.

శ్లో. ఆశ్లేషచుంబనరతోత్సవకాతుకాది

కీడానుగోదరపణప్రతిభూ రవంః

భోగస్స యద్యపి జయే చ పరాజయే చ

యూనోర్మనస్తపి వానిఘటి జేతు మేవ. —7. అ. 114 శ్లో.

కలచురివంశము¹ భారతవర్షమునందలి సుప్రసిద్ధరాజవంశము లలో నగ్గగణ్యము. కలచురివంశపులు చేదిమండలమును జరకాల ము—అనఁగా- క్రి. 14 న శతాబ్దివఱకుఁ బాలించిరి.² ఈవంశ ప్రతిష్ఠకుఁ గారకుఁడు ‘ కొక్కల్లదేవుడు ’ అను ప్రభువుగవుడు.

1 మఱియొకసలమునఁ గూడ- ‘ కల (కర)చురి ’ నామము పేర్కొనఁ బడినది: ‘ యః కశ్చిత్కృషాయం సఖిలు కరచురిక్షత్రో సాధారణత్వాత్ ’ 5 అ. 50 శ్లో. (218 పు).

2. C. V. Vaidya: ‘ History of Mediaeval Hindu India ’— Vol. II (1924); Ch. VIII-The Kalachuris of Chedi-Pp. 134-37.

ఇతఁడు-కీ). శ. 850 ప్రాంతముల రాజ్యపాలన మొనరించినట్లు దేశ చరిత్రలవలనఁ దెలియుచున్నది. మురారి చేసిన చేదిమండలప్రశంస యీతని రాజ్యపాలనకాలమునకుఁ జొదవ వుప్పు. కావున మురారి కీ). శ. 850 కంటె నర్వాచీనుఁ డనఁదగును.

ఇతఁ మురారిజీవితకాలమున కుత్తరావధి నరయవలెను. రాజ శేఖరుఁడు 'కావ్యమీమాంస' లో— స్వర్ణపాతాలీయకవిరహస్య పాపన మను పదునాఱవ యధ్యాయమునందు¹

‘ శ్లో. యద్విన్తో రన్వేతి వ్యసన ముదయం వా నిధి రహ
ముపాధిస్తత్రాయం జయతి జనికర్తుః ప్రకృతిశా
తయం క స్సంబంధో యదనుసారతే తస్య కుముదః
విశుద్ధాః శుద్ధానాం ధృవ మనభిసన్ధి ప్రణయిసి. ”

అను శ్లోకమును మురారినాటకముయందు (1 అ. ౭8 శ్లో.)-
కవిపేరు గాని, కృతిపేరు గాని పేర్కొనకయే యుదాహరించు
కొని యున్నాఁడు.

ఈశ్లోకము కావ్యమీమాంసయొక్క వ్యాతప్రతిభలలోఁ గన్పట్టలేదట. కాని హేమచంద్రుని “కావ్యానుశాసనవివేకమునఁ” గలదు.² దీనిని బ్రహ్మణముగాఁ గైకొని దీని నిందుఁ బరిష్కర్తలు చేర్చిరి. కావ్యమీమాంస నుండి యనేక భాగములను హేమచంద్రుఁడు కావ్యానుశాసనమునకుఁ దాను నిర్మించిన ‘వివేకము’ లో నుదాహరించుకొని యున్నాఁడు. అందీ పదునాఱవయధ్యాయములోని మూఁడుశ్లోకములను దప్పు తిక్కిన యధ్యాయము నంతయు హేమచంద్రుఁడు స్వీకరించియున్నాఁడు.

1. కా. మీమాంస, 87 పు.

2. హేమచంద్రుని ‘కావ్యానుశాసనవివేకము’ — [17 పు.]

‘అతిశయోక్తి’సముద్రోత్పన్నచంద్రియో రైశ్యమ్’-అను కావ్యమీమాంసలోని (XVI. అ. 87. పు.) కారికకు ‘వద్యవిశ్వ సృజః’-అను శ్లోక మతిశయోత్పన్నుడగు చంద్రిన కుదాహరణము; ‘యద్విద్యోరన్యత్రి’ అను శ్లోకమే యిటు నుదాహరింపబడనిచో సముద్రోత్పన్నచంద్రిన కుదాహరణమే లేదు. ఈరెండు శ్లోకములను గలిసి పై కవిసమయమున కుదాహరణముగను. లేఖక ప్రకాశమున గావ్యమీమాంసయొక్క లిఖితపుస్తకములలో నీ రెండవ శ్లోకము లోపించి యుండ బోలును. కావున నీశ్లోక మీదుఁ బ్రక్షిప్తము కాదనియు, రాజశేఖరుడే చేర్చియుండుననియు సిద్ధాంతి కరింపనగును. ముఠారి రాజశేఖరుల కాలమును బట్టి చూచినను నిది సుసంగతముగానే కన్పట్టుచున్నది. ముఠారికవితను రాజశేఖరు డను సరించెనను శ్రీకంఠ చరితములోని శ్లోకము నిదివఱకేచూపియున్నాము. ముఠారి రాజశేఖరున కించుక ప్రిక్తమై కావచ్చును; లేదా వారిరువురు సమకాలికులైనను గావచ్చును; అట్లేయగుచో ముఠారి వృద్ధుఁడును, రాజశేఖరుఁడు చిన్నవాఁడును కానోవును.

పూర్వకవిత్సుణ్ణమగు రామకథనే మఱలఁ దాను నాటక రూపముగా వ్రాయుటకు హేతువు నిట్లు ముఠారి వచించి యున్నాఁడు:-

‘శ్లో. యదిక్షుణ్ణం పూర్వై రితి జహాతి రామస్యచరితమ్
గుణై రేతావద్భిర్జగతి పున రన్యో జయతి కః
స్వ మాత్మానం తిత్త త్తేజగతిమగంభీరవధుర
స్ఫురద్వాప్తిహృదైః కథ మపకరిష్యన్తి కవయః.” 1 అ. 9 శ్లో.

దీనివలన ముఠారిఁ బూర్వమే రామాయణమును శివ్య కావ్యముగానో, దృశ్య కావ్యముగానో యనేకులు రచించినట్లు తెలియు

చున్నది. రామకథాశ్రయములగు శ్రీవ్యకావ్యములప్రసంగము మన కిటు నప్రస్తుతము గావున, దృశ్యకావ్యముల విషయమై యాలోచింపఁదగును. మురారికంటఁ బ్రాక్మణికములగు రామనాటకములు—

I. భాసుఁడు:—1. పృథివీనాటకము.

2. ఆభిషేకనాటకము.

II. దిక్షాగుఁడు:—3. కుందమాల.

III. భవభూతి:—4. మహాపీఠచరితము.

5. ఉత్తరరామచరితము.

IV. యశోవర్మ:—6. రామాభ్యుదయము.

V. మాయురజు:—7. ఉదాత్తరాఘవము.

VI. ? :—8. ఛత్రిరామము.

VII. శక్తిభద్రుఁడు:—9. ఆశ్చర్యమాడామణి.

ఇందుఁ గొందఱకవుల కాలము నిశ్చయముగాఁ దెలియుచున్నది. కొన్నినాటకములలోని కవితాచ్ఛాయలు మురారినాటకమునఁ గానఁబడుచున్నవి. ఇట్టి కవితాసామ్యములు తరువాతి ప్రకరణములలో వివరింపఁబడును. ఈప్రమాణములఁ బట్టి చూచినను ముందు సిద్ధాంతీకరింపఁబడిన మురారికాలము సరియని దృఢమగుచున్నది.

ఇక, వాఙ్మయపరిశోధకుల యుపయోగముకొరకు మురారి సమకాలికులగు సంస్కృతవాఙ్మయనిర్మాతల నామములఁ గొన్నిటిఁ బేర్కొనెదను:—

1. ఆభినందుఁడు (880-920 క్రీ). శ.):—కాదంబరీకథాసారము.

2. ఆనందవర్ధనుఁడు (855-84):—ధ్వన్యాలోకము.

3. తిలికిపుకవి (915):—సలచంపూ మదాలసచంపువులు.

4. భల్లటుండ (882-902):—భల్లటకళకము.
5. ముక్తాకణుండ (855-84)
6. రత్నాకరుండ ,, :—హరవిజయము.
7. రాజశేఖరుండ (880-920) కావ్యమీమాంస, బాలరామానుజయు మొ.
8. రుద్రభట్టు (900-1000) శృంగారతిలకము.
9. వాదస్థలిమిగుండ (850):—భామతి, వ్యాసుకళిక.
10. కాశటాయుండ (814-77):—కాశటాయనవ్యాకరణము.
11. శివస్వామి (855-81):—కప్పకాభ్యుదయము.

5. మురారిబిరుదములు - కవిపండితామోదము.

మురారి తనకు 'బాలవాల్మీకి' యని బిరుద మున్నట్లు—
 'మరారినామధేయస్య బాలవాల్మీకే రావ్యజ్ఞ మమృతవిష్టవిష్టవి'
 అని ప్రస్తావనలో జెప్పగొనియున్నాడు. వాల్మీకివాగమృతకూపము
 నకు నిపానమువంటి యర్ఘ్యరాఘవమును రచించి, యితఁడు కవిపండి
 తుల యామోదమును బడసి, 'బాలవాల్మీకి' యను బిరుదము నంది
 యుండును. ఇట్లే మురారిశ్రీతి చరిత్రములఁ బోలియున్న 'పునన్న
 రాఘవము'ను రచించిన జయదేవునకు 'పిల్ల (బాల) మురారి'
 యను బిరుదము గలదు. సుధానవ్యశ్రమినను వాల్మీకికవిత కూపము
 నందలి జలమువలె సుగమము గాదనియు, నందుచే వాల్మీకి
 కవితామృతమును నిపానము (గాడి) వంటి తన యన్నక రాఘవమున
 నింది, సర్వజనసులభముగఁ దా నొనరింపఁదలంచినట్లు మురారి
 యీశోకమునఁ జెప్పకొని యున్నాడు:

'శ్లో. తత్రాద్యగుజ్జ్వలకటక్ సమలప్రకాశి
 సారభ్యువిర్భగభీరమనోహరాణి
 వాల్మీకివాగమృతకూపనిపానలక్ష్మీ
 మేతాని విభ్రాణి మురారి కవీంద్రచాంసి'—అనన్య. I ఆ. 12 శ్లో.

కాని నిజ మారయుచో 'నారి కేళఫలపాకమునం జనియైన' భట్టమురారి 'కవితానుగుంఘముల' కంటె 'మాధ్వీర్ఘురీఘరీణము' లగు వాల్మీకివామకలే సుగ్రాహములుగా నుండును. మురారి కట్టపెట్టెలోని వస్తువును యయఃపేటికయందుఁ బెట్టె ననవచ్చును. సంస్కృతమున సామాన్యసంస్కారము గలవారిని గూడఁ దలలూపఁ జేయు వాల్మీకికవిత యెక్కడ, పండితాగ్రణులకుఁ గూడఁ గొఱుకఁబడని కిష్కగ్రంథులు గల మురారికవన మెక్కడ! అయినను విద్వత్కవిరచన మగుటచే మురారికృతి పండితలోకమునఁ బ్రఖ్యాతి నందియుండును.

హృదయావర్జకములగు కొన్ని కొన్ని వర్ణనలను బట్టి సంస్కృత కవీంద్రుల కాయాచిరుదములు రసికచూడామణులచే నొసంగఁబడినవి. ఇట్లు చిరుదముల నందినవారిలో మురారి యొకఁడు. 'అనగ్గ రాఘవము' న (II అ. 81 శ్లో.)

'శ్లో. భూయస్తరాణి యదమూని తమస్వినీషు
జ్యోతీస్సీషు చ పృవిరళాని తతః పృతీమః
సంధ్యానలేన భృశ మంబరమూషికాయా
మావృతై రుడుభిరేవ కృతోఽయ మిందుః'.

అనుశ్లోకమున- కాలమనెడి శిల్పి సంధ్యయను నగ్నిహోత్రమున నాకాశమను మూసయందు నక్షత్రములనెడు వెండిముక్కలను గరఁగించి చంద్రుడనెడు వెండిదిమ్మను బోయుటచేఁ గావలయు, జీఁకటిరాత్రులయందు నక్షత్రములు హెచ్చుగానుండి వెన్నెల రాత్రులయందు స్వల్పముగా నున్నవని యుత్పేక్షించుట వఱన నీకవికి 'ఇందు మురారి' యను చిరుదము లభించెనట.

కొండలుకవులకు వారివారి గ్రంథములను బట్టి విరుదములు వచ్చినవి. ఉదా: రఘువంశమును రచించుటచే గాళిదాసునకు రఘు కారుడు; కృష్ణకర్ణామృతరచనముచే లీలాశుకునకుఁ గర్ణామృతకవి. చమత్కారజనకములగు పదములఁ బ్రయోగించుటచే మఱికొందఱకు వాని ననుసరించి విరుదములు లభించినవి. ఉదా: జఘనచపల; ఘటకర్పరుడు; కణ్ణోత్పలకవి; ఝల్జల్లలవాసుదేవుడు; పికనికరుడు, క్రీడాచోరుడు—మొదలగు వారు. చిరకాలము క్రిందటనే నేను సంస్కృతమహాకవుల సార్థకవిరుదములను గూర్చి యొకవ్యాసమును బ్రచురింపనుండ నీవిషయమును గుఱించియే యొకను 'అంధ్ర' సాహిత్యపరిషత్పత్రిక¹ లో నొకవ్యాసమును బ్రచురించియుండిరి. ఇందు వారు పదునొకండు సంస్కృతకవులను గూర్చి మాత్రము చర్చించియుండిరి. ఈనడును 'భారతి'² లో 'లాంఛనములు' అను శీర్షికతో నీవిషయమును గూర్చియే నేతోకను మఱియొక వ్యాసమును బ్రకటించియుండిరి. ఇందు వీరు పేర్కొనినకవులు పదు నేడుగులు మాత్రమే. ఇట్లు చమత్కార హేతువులగు విరుదముల నందిన సంస్కృతకవిచంద్రుల నామములు వాకు నలునది వఱకు లభించినవి. వానింగూర్చిన చర్చ కాలాంతరమునకు విడచి కొత్తకొద్దీపకములగు వారినామములను మాత్రము మిఱు బేర్కొనెదను.

1. XIII సంపు. 3-4 సంచి, 215-22 పు. (1925) అల్లమరాజు సత్యనాం యణకాశ్రమిగారు: 'సంస్కృతమహాకవులు, విరుదములు'.
2. X సంపు. 8 సంఖ్య. 308-310 పు. (జనవరి, 1933; శ్రీమంతు-కావ్యవణ ము)-మల్లాది రామకృష్ణకాశ్రమిగారు: 'లాంఛనములు'.

- (1) అకాలజలదుడు. (2) అరనాళకవి. (3) 'ఇందు' మురారి.
 (4) ఉంఛవృత్తికవి (హరిగోపకవి). (5) కర్ణామృతకవి (రీలాశుకుడు).
 (6) 'కర్ణికార' మంఖుడు. (7) కర్ణోత్పలకవి. (8) కలమకవి. (9) కీర్తా
 చంద్రికుడు. (10) కాపీనకవి. (11) 'ఘంటా' ముఖుడు. (12) ఘటికర్ప
 రుడు. (13) చంచాలచంద్రికుడు. (14) చందోదయకవి. (15) 'ఛత్ర' భారవి.
 (16) 'ఛమచ్చమికా' రత్నకవి. (17) జఘనచపల. (18) జానుదఘ్నకవి.
 (19) 'ఝలజ్జల' వానుదేవుడు. (20) 'తాళ' రత్నాకరుడు. (21) 'తురంగ'
 బాణుడు. (22) దగ్ధమరిణుడు. (23) 'దీపక' కారిదాసుడు (రఘు
 కారుడు). (24) 'దోర్లతికా' భీముడు. (25) నగ్నాచార్యుడు.
 (26) నిమగుడు. (27) నిద్రాదర్శిరుడు. (28) 'నికా' వారాయణుడు.
 (29) పికినికరకవి. (30) భవభూతి [[క్రికంతుడు]]. (31) మార్జారకవి.
 (32) 'యమువా' త్రివిక్రముడు. (33) రందానందకవి. (34) రత్నశేఖ
 వీక్షికుడు. (35) వత్ససలాచార్యుడు. (36) వాగ్విజాకవి. (37) విటనితంబ.
 (38) 'వీణా' కవి. (39) వేణీకృపానామరచంద్రికవి. (40) సీతారకర్ణకవి.

మైసూరునగరమునఁ దేలుగులిపిలో ముద్రింపఁబడిన 'అనర్ఘ
 రాఘవము' న మురారికి 'సకలతంత్రస్వతంత్రుడు, సంగీతసాహిత్య
 పారదర్శి, విద్యత్కవిసార్వభౌముడు'¹ అను విశేషణములు
 గానవచ్చుచున్నవి. ఈవిరుదములు మురారి కేవలపరిభ్రమన
 నొసఁగినవో, లేక ముద్రాపకపరిసాధితమువో తెలియుటలేదు.
 సకలతంత్రస్వతంత్రుఁడనఁగా నన్నిశాస్త్రములయందును నిగంతుశ
 ప్రజ్ఞకలవాడని యర్థము. అనఁగా నాటికి శాస్త్రత్యగౌరవమునం
 దిన యన్నివిద్యలలో నీతఁ డఖండపాండిత్యము గలవాడని

1. 'తత్త్వవేదా సకలతంత్రస్వతంత్రేణ సంగీతసాహిత్యసరతాపారదృశ్యనా
 విద్యత్కవిసార్వభౌమేన శ్రీభట్టమురారిణా విరచితమనన్తరాఘవాభిధం న బుకమ్'

భావము. ఈతనికి శబ్దతర్కమీమాంసాదివివిధశాస్త్రములయందుఁ గల వైదుష్య మన్యప్రకరణమునఁ గననగును. భవభూతి, మాఘుడు, శ్రీహర్షుఁడు, వేదాంతదేశికులు, అప్పయదీక్షితులు, వెంకటాద్వరి మొదలగు సంస్కృతకవిఁడు లిట్టి పాండితీపాటవము గలవారే.

ఈతని సంగీతసాహిత్యపారదర్శిత్వము: సాహిత్య మనఁగా సారస్వతము (వాఙ్మయము, *Literature*,) సాహిత్యశాస్త్రము (అలంకారశాస్త్రము, *Poetics*) అని యర్థము. ఈ రెండిటియందు నీతని దండెవేసినచేయి యని వేతె చెప్పనక్కఱలేదు. ఈతఁడు సంగీతశాస్త్రనిష్ఠాత యనుటకు బ్రహ్మాణముల లభింపలేదు.

ఈతని విద్యత్కవిసార్వభౌమపదము: ఈతఁడు మహా విద్వాంసుఁడు, కవిచంద్రుఁడు ననుటకు సంద్యము లేదు. నాటి కవులలో నీతఁడు సార్వభౌముఁడుగా నెంచబడుచుండ ననుకొందును.

పిమ్మట మురారికవి పండితప్రపంచమున నెట్టి యామోదము సందెనో యరయఁదగును.

౧. 'శ్లో. దేవీం వాచ ముపాసతే హి బహవః సారం తు సారస్వతమ్
జానీతే నితరా మసౌ గురుకులక్లిప్తా మురారిః కవిః
అద్ధి ర్గజ్ఞిత ఏవ వాసరభటైః కిం త్వస్య గమిష్ఠరతా
మాపాతాశనిషుగ్నసీవరతిసు ధ్వానాతి మన్థాచలః'.

ఈశ్లోకము 'నదుక్తికర్ణామృతము' ¹న మురారికృతముగాఁ గన్పట్టచున్నది. 'రసికజీవనము' ²నఁ గూడ మురారికే యాశోపింపఁబడియున్నది. 'అలంకార కాస్తభము' ³నఁగవి నామరహితముగా నుదాహరింపఁబడియున్నది. ఇట్లే 'కువల యానందము' ⁴న 'సూక్తిరత్నావళి' ⁵ యందును 'సారసంగ్రహము' [III. 90] న

సుదాహరింతబడి యున్నది. 'అర్థి గ్లజ్జిత ఏవ' అను నది మొదటిచరణముగా 'సుభాషితరత్నకోశము' నందును [II. 81.] 'సుభాషితహారాని' యందును [32 అ-18], 'అలంకారశేఖరము' (75పు)నందును 'రసగంగాధరము' నందును (888 పు) సులేఖింపబడియున్నది. దీనిని మురారి రచించినట్లే పండితలోకమునఁ బ్రసిద్ధి. నిర్ణయసాగరప్రకటితముగు 'నవరరాఘవము' నఁ బ్రీతికాగో నీశ్లోకము కర్తృనామరసితముగ సుదాహరింపబడియున్నది. క్రీ. 18 వ శతాబ్దిప్రారంభమున రచింపబడిన 'సదుక్తికర్ణామృతము' ననే యీశ్లోకము మురారి కాగోపింపఁ బడుటచే నిది మురారి దనియే నమ్మఁదగును.

ఇందు మురారిపాండిత్యప్రాధి ప్రశంసింపఁబడి యున్నది. వాగ్దేవి ననేకు లుపాసనమొనర్చినను గురుకులచాసమునఁ గఠోర వ్యాసంగ మొనర్చిన మురారికవికే సారస్వతతత్వము తెలియును. వానరభటు లనేకులచే నముద్రము దాటఁబడినది; కాని సాగరము యొక్క గాంభీర్యము పాతాళమువఱకు వ్యాపించిన వీరవతనువు గల మాథాచలమునకే తెలియును గాని వానరభటులకేమి తెలియవని దీవిభానము. ఇట్లాత్మస్తవమునకు మురారి పాల్పడునాయని శంకింపఁజనదు. భవభూతి, బిల్హణుడు, వేణాంతదేశికులు, జగన్నాథపండితరాయలు, మేకటాధ్వరి మొదలగు సంస్కృతికవీంద్రులనేకులు స్వప్రతిభావిష్కారము నొనర్చుకొనిరి.

౨. 'శ్లో. మురారిపదచింతాయాం భవభూతీస్తు కా కథా
భవభూతిం పరిత్యజ్య మురారి మురశీహుః.'

౩. 'శ్లో. భవభూతి మనాదృత్య నిర్వాణమతినా మయా
మురారిపదచింతాయా మిద మాధీయతే మనః'.

ఇటు భవభూతికంటె మురారియూఢిక్యము వర్ణింపఁబడినది. భవభూతి: అనఁగా భవభూతికవి యనియు, ఐహికైశ్వర్య మనియు

నర్థము. మురారిపదచిన్త: అనఁగా విష్ణుపాదధ్యానమనియు, మురారి కవివాక్కులసమాలోచన మనియు నర్థము.

౪. 'శ్లో. మురారిపదచిన్తా చేత్తదా మాఘే మతిం కురు

మురారిపదచిన్తాచేత్తదా మాఘే మతిం కురు. '

మాఘే=మాఘాకవి ' శిశుపాలనధ ' యందు, మతిం కురు=మనస్సు నంచుము-మఱియు, ఆఘే=పాపమునందు, మతిం మా కురు=మనస్సును బోసేకుము.

విష్ణుపాదధ్యానము వలయుచోఁ బాపమున బుద్ధిపోసేకుము; మురారికవిశబ్దవచుత్కృతి నెఱుంగఁదలఁచినచో మొదట మాఘ కావ్యమును బఠింపుము-అనిభావము. ఇక్కడ నొకవిశేషము: మురారి మహాశాబ్దికుఁడు; వ్యాకరణసంప్రదాయములను, వ్యాకరణ చమత్కారములను గణకృత్రితుం దనేకముల సూచించెను. ఈ వ్యాకరణప్రయోగచమత్కారమును జక్కఁగ నెఱుంగఁదలఁచినచో వ్యాకరణచమత్కారప్రచురమగు మాఘకృతిని మొదటఁ బఠింప వలెనని తాత్పర్యము.

మురారి తనకృతియందు విశేషపదజాలమును బ్రయోగించెను. బహునిఘంటుపరిశీలనమున గాని యీతనికృతి బోధపడదు. ఈ విషయమున గూడ మురారికిని మాఘునకును సామ్యము గలదు. మాఘమును నొమ్మిద్దినర్థములవఱకుఁ బఠింపుచో నిఁకఁ గ్రొత్త పద ముండఁబోదని పూర్తి. ' నవనర్గగ తే మాఘే నవశబ్దో న విద్యతే '.

ఇందువలనఁ గూడ నవనర్గరఘనమును జనువఁదలఁచినచో మొదట మాఘమును జనువవలె నందురు. కవితాప్రాణినిబట్టి చూచినను మాఘమును బఠించి, పిమ్మట మురారికృతిని బఠింప వలె నందురు.

గి. ' శ్లో. యైర్హోధాయనూక్తిపుష్పకలికాః కర్ణావతంసీకృతాః

యేహం బిల్వణశూక్తిహక్తికసరాః కణ్ఠా నలంకుశ్వతే

మాధుర్యైకభవం మురారిచవసా మాస్వాది యైః స్వాదిమా

సంతుష్ట్యన్తి త యేవ నూతనసుధావేణీషు వాణీషు నః '.

అని సుకుమారకవి ' రఘువీరచరితనాటకము ' నఁ బ్రస్తావనలో నుడివియున్నాఁడు ¹ దీనిని బట్టి మురారికవిత మధురమధురమైనట్లు సుకుమారకవి యభిప్రాయముగాఁ దెలియుచున్నది.

గా. శ్లో. సుకవిహితమురారిబోధముద్రాః

విలసదగస్త్యమహావికాసిబాణః

విలసతిభ్రవి శారదావతారో²

పిహితచయూరవిజృమ్భణో విచిత్రమ్. '

అని రాజచూడామణిదీక్షితులు తన ' కమలినీకలహంస '

నాటికలో మురారిని బేర్కొనియున్నాఁడు.

2. ' శ్లో. వృద్ధయాకలితాశేషశబ్దశాసనసంవిదః

మురాశే రిహ శబ్దార్థత్త్వం కో వేద త ద్వద. '

అని హరిహరపండితుఁడు ' ఆనర్హరాఘవ ' వ్యాఖ్యలో [II ఆ. 812 పు]

నుడివియున్నాఁడు.

అంధ్రీకవులు గూడ ననేకులు మురారిని బ్రస్తుతించియుండిరి.

వారి ప్రశంసలలో నొండు రెండు—

గ. కాకమాని మూర్తి: ' రాజవాహనవిజయము ' 1 ఆ.

చోరు నలంక్రియా విహృతిసంపు, మయూరని సౌకుమార్యమున

భారవి కాంతిసంపదయు, బాణ గుణాఘృతరప్రయోగ మా

దారి మురారి కోమలపదంబు ప్రసాదముఁ, గల్గునట్లుగా

భారతి యిచ్చుఁగాతఁ బ్రతిభారతి మత్కృతికిం జమత్కృతిన్. '

1. బోధాయనని ' భగవదజ్ఞాకము ' ను దెలిగించి తాము వ్రాసిన పీఠిక [4 పు] లో క్రియుతులు వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి చరణులు.

ఇట ముఠాకోమలకదప్రయోగము, ప్రసాదగుణమును బేర్కొనఁబడినది. (ఋష్టువువిషయమున నైనచోఁ బైపదములకు మృగుపదములు, ననుగ్రహము నని యర్థాంతరము.) ముఠావికాస మాధుర్యగుణాన్వితమను సుకుమారకవివాక్యము నిదివలకే చూపి యున్నాము. రుచివతి 'నిష్ప్రత్యూహ', 'విరమతి' (అ. 1.2.) అను శ్లోకములకు వ్యాఖ్య వ్రాయుచు వీనిలోఁ బ్రసాదమను వాక్యార్థగుణము కలదని యిట్లు వ్రాసియున్నాఁడు:

‘ఆనయోః పద్యయోః ప్రసాదనామా వాక్యార్థగుణః. తథా చ సరస్వతీ
: త్థాభరణే- యత్తు ప్రాకట్య మర్థస్య ప్రసాదః సోఽభిధీయతే.’

ప్రసాదమనఁ బద్యమైనను గద్యమైనను జనివినవెంటనే యర్థ స్ఫురణమగుట. ఇది యుత్తమకవితాలక్షణములలోఁ బ్రధానమైనది.

‘శ్లో. సా కవితా సా కవితా । యస్యాః శ్రవణేన దర్శనే నాపి

కవిహృదయం యవహృదయమ్ । సరళం తరళం చ సత్త్వం భవతి’.

దేని చనినమాత్రముననే కవిహృదయము సరళమగునో యదియే కవిత్వము. కాని ముఠావికాసము బహుళాస్త్రసంప్రదాయప్రచుర మగుచోఁ బెక్కుస్థలముల దుర్బోధముగా నుండునని చెప్పకతీరదు.

౨. అయ్యలరాజు గారాయణకవి : ‘హంసవింశతి’, I. ఆ.

తే. * * ధ్యానబద్ధమరారి మరారి గాత్రీ
పటువిభాంవి భారవిః బ్రస్తుతింతు । సర్వశబ్దార్థవిజ్ఞానసరణి కొఱకు.’

3. చెళ్ళపిళ్ళ నరసకవి : ‘యామినీపూర్ణతిలకావలీనము.’

తే. దంకి భవభూతి భవభూతి పండితాచి । ర ప్రసన్న మరారి మరారి

ఇందు ముఠావికాస పండితబోధ్యమని చెప్పఁబడియున్నది.

౪. గామరాజభూషణుఁడు : ‘నరసభూపాలీయము’ I ఆ. 15 ప.

‘మురారి శయ్యనేర్పు’-అనియితని శయ్యాకౌశలముఁ బేర్కొనెను.

6. మురారి-సుభాషితగ్రంథములు.

మురారిశ్లోకము లనేకములు సుభాషితగ్రంథములలో నుల్లేఖించబడియున్నవి. దీనివలన నాయాగ్రంథములు రచింపబడుకాలమున కీతనికవన మునిన బండితలోకమున నెంతయూదరము గలదో తెలియగలదు. వీనియం దుదాహృతములగు శ్లోకముల జూపినచో బాధభేదము లెట్లున్నవో తెలియను. వారైచిన శ్లోకములఁబట్టి నాడు పండితలోకమున నభిరుచులెట్లున్నవో విశదమగును. కాని గ్రంథ శారవభీతిచే మురారినాటకమున లేక, సుభాషితగ్రంథముల గన్నట్లు శ్లోకముల నుదాహరించి, తక్కిననానిసంఖ్య మాత్రము చూపెదను.

(అ). కీ^౪. శ. 12 వ శతబ్దికంటె నవీనము కాని ' కవిద్రవచన సముచ్చయము ' నందు మురారిశ్లోకములు 9 యుదాహరింపబడియున్నవి.

IV అ. 3, 6 శ్లో. V అ. 8. శ్లో. VII అ. 80, 81, 82, 90, 107 శ్లో.
' శ్లో. వద్దే భుజభ్రమితమర్దరమధ్యమాన । దుగ్ధాభిదుగ్ధణవిచ్చురితచ్ఛపీకమ్
నక్షత్రకర్పరవియత్రప్తిగోధినిద్ద । దున్నిద్రకైరవతదాగ ముగో మురారేః' 29 శ్లో.
ఇటు మురారి తనపేరు నిమిషముగొనెను

(ఆ). లక్ష్మణాభట్టాంకోలకరుచి ' పద్యరచన ' యందు
కి శ్లోకములు మురారికృతములుగా నున్నవి:

౧. అనర్థ. V అ. 40 శ్లో. ౨ ' క్యామాకతజ్జలవిలోప'.

౩ ' శ్లో. కించిత్కోపకలాకలాపకలనాహంకారిభిభ్రస్పివో
ర్విక్షేపా దకరో దసూ రఘుపతి ర్లజ్జాపతేః పత్తనమ్
కగ్నితేఢిరు రటత్కరటు విచటద్దారు సుఖటద్గుగులు
ష్రోక్షిడత్కపి నిశ్వసత్పణి రణ్ణిల్లి భ్రమద్దీపిచా.

—పద్య ర. XIII. 21. [కా. ప. 4070]

(6). వేణీదత్తుని 'పద్యవేణి' లో 1 శ్లోకము.

సంగ్రామాజ్ఞాన మౌగతే దశమభే' (VII తరంగము, 1 శ్లో.) ఇది
'పద్యరచన' యందు భానుకరున కారోపితము.

(ఈ). గదాధరభట్టు : 'రసికజీవనము' న 30 శ్లోకములు.

అనర్ఘ : I అ. 2, 11, 29, 54 శ్లో. II అ. 2, 3, 5, 30, 51. ['ఆనర్వతః',
అను శ్లోకము మైనూరుప్రతియందు (244 పు.) అధికముగాఁగలదు.]

III అ. 5 శ్లో. IV అ. 1, 2, 30, 32, 38, 35, 37, 52 శ్లో. V అ. 49 శ్లో.
VI అ. 48 శ్లో. VII అ. 39, 79, 81, 115. (నిర్ణయసాగరప్రమరణమున
79 వ శ్లోకమునకుఁ బిమ్మట సధికపాఠములుగా నొసంగఁబడిన రెండింటిలో
'గీయస్తే యది' అనునది గూడ నిందుఁగలదు.)

మురారికారోపితములగు నీక్రిందిశ్లోకము లనర్ఘరాఘవమునఁ
గానరావు.

౧. 'కాలిన్ది బ్రాహ్మి' (20 పు.) ఇది 'సదుక్తికర్ణామృతము'న (III. 1, 2.
187 పు.) చిత్రితమైన కారోపితము.

౨. 'దేవం వాచమ్' (222 పు.)

౩. 'శ్లో. తాత త్వం నిజకర్మజైవ గమితః స్వగం యది స్వస్తి తే
బ్రాహ్మస్త్రైకమిదం కథాహృది కథాం తాతాన్తికే మా కృథాః
రామోఽహం యది తద్దినైః కతిపయై ర్విదామమత్కథనః
సార్థం బద్ధజనైః సుతేన్ద్రవిజయీ వక్తా స్వయం రావణః' (205 పు.)

౪. 'శ్లో. వీరోఽసౌ కిమువర్జ్యతే' ఇది 'కార్జుధరపదతి' యందు బిల్వణున
కారోపింపఁబడియున్నది.

(డి). శార్జుధరుని 'కార్జుధరపదతి' యందు 12 శ్లోకములు.

అనర్ఘ. III అ. 5, 41 శ్లో. IV అ. 18, 37, 52 శ్లో. VII అ. 74,
80, 81, 115 శ్లో. మురారికృతియందుఁ గానరానివి 3 శ్లోకము లిందున్నవి.

(ఉ). శ్రీధరదాసుని 'సమక్తికర్ణామృతమున' 21 శ్లోకములు.

అనర్ఘ. II అ. 29, 78 శ్లో. III అ. 1, 54 శ్లో. V అ. 20 శ్లో.

VII. అ. 38, 42, 61, 79, 114, 115 [నిష్ణయసాగరప్రచురణమున
79 క శ్లోకమునకుఁ దరువాత - ధికపాఠములుగా నున్న 'అద్య స్వర్గి',
'గీయస్తే యది' - అను రెండు శ్లోకములును గూడ నిందుఁదాహృతములు.]

(బు). భట్టగోవిందజిత్తు : 'సభ్యాలుంకరణసంయోగశృంగారము'
లేక 'సారసంగ్రహసూధార్ణవము' - 6 శ్లోకములు.

అనర్ఘ. II అ. 1, 5, 52, 75 శ్లో. III. అ. 7 శ్లో. VII. అ. 115 శ్లో.

(బూ). హరికవి : 'సుభాషితహారావళి' - 7 శ్లోకములు.

అనర్ఘ III అ. 5 శ్లో. VII అ. 49, 53, 80, 114 శ్లో.

(బి). నల్లభద్రేంద్రుడు : 'సుభాషితావళి' - 5 శ్లోకములు.

అనర్ఘ. II. అ. 2 శ్లో. IV. అ. 12 శ్లో. V. అ. 23 శ్లో.

VI. అ. 6 శ్లో. VII. అ. 79 శ్లో.

(ఎ). జల్మణుడు : 'సూక్తిముక్తావళి' - 68 శ్లోకములు.

"అనర్ఘ రాఘవము" న లేని శ్లోకములగూడ నాటింటి నీతఁ
డుగాహరించియున్నాడు. అంగొకటి-

శ్లో. పురా ప్రారేయశైలోఽయ మస్మి స్మకరకేతవే ।

వృతసంజీవనీ దుర్గా మహాపథి రణాయత ॥

7. మురారి - సాహిత్యవాఙ్మయము.

జయరథుడు : 'అలంకారవిమర్శిని'¹ లోను, హేమచంద్రుడు
'కావ్యానుశాసనవివేకము'² నను, రామచంద్రసూరి 'నాట్య
దర్పణము'³ నను, శారదాతనయుడు 'భావప్రకాశము'⁴ నను

1. (75. పు = II. 9; 76 పు. = IV. 6.) 2. (17 పు = I. 58;

174 పు = I. 400.) 3. (193 పు.) 4. (283 పు.)

పండితరాయలు 'రసగంగాధరము' ¹న, భానుదత్తుడు 'రసతరంగిణి' ²లోను, నర్సజ్ఞసింగభూషాభిషేకుడు 'రసార్ణవమధాకరము' ³ నను, విశ్వనాథకవిరాజు 'సాహిత్యదర్పణము' ⁴ నను, ఆచార్యరాయలు, 'సాహిత్యసారము' ⁵ నను మురారిపాటకము నందలి శ్లోకముల నుదాహరించుకొని యున్నారు. ‡

8. శబ్దశాస్త్రము, నిఘంటువాఙ్మయము

మురారి వ్యాకరణశాస్త్రమును గూలంకషముగ వ్యాసగము చేసెను. ఈతనిపాటకమును 2014 న, శబ్దశాస్త్రమర్మము లనేకములు విశదచుగుచు. ఇట్టి మర్మము లనేకములకు వ్యాకరణశాస్త్రకారులు మురారిప్రయోగముల నుదాహరణములుగాఁ జూపిరి.

ఉజ్జ్వలదత్తుడు. 'ఉజ్జాదినూత్రిము' * న మురారిప్రయోగములఁ గొన్నిటిఁ జూపెను. భట్టోజీదీక్షితులుకూడ సిద్ధాంతకామదీప్తి ¹ వ్యాకరణచమత్కారములకు మురారికృతిమండి యనేకప్రయోగముల నుల్లేఖించి యున్నారు. శబ్దశాస్త్రపరిమళము నాఘాటింపక, వ్యాకరణమగ్నభూయస్థమును గంభీరమును గను తన కృతియందు గుణదోషచారము నొనర్పదగదని మురారి యిట్లు చెప్పుకొని యున్నాడు:

-
1. (288 పు.) 2. (44 పు.) 3. (72 పు.=V. 44, 45; 63 పు.=V. 7 261-62 పు.=I. 25, 26; 266 పు.=I. 1; 274 పు.=I. 21.)
 4. (278 పు.=I. 1.) 5. (188 పు.=IV. 32; 184 పు.=IV. 86; 329 పు.=I. 23; 437 పు. 'దేవీం వాచ మపాసతే' అను శ్లోక మనర్ఘరాఘవము లోని దని పేర్కొనఁబడెను.)

‡ సాహిత్యప్రపంచమున సార్వభౌముడగు మురారి యేలకో యాలంకారికుల చే విశేషముగాఁ బ్రమాణీకరించుకొనఁబడలేదు. భోజుడు మొదలగు సుప్రసిద్ధ సాహిత్యవేత్తలు మురారి శ్లోకములఁ బేర్కొని యుండలేదు.

* (1) IV. 171. = IV. 40. 69 శ్లో. (2) V. 19 = II. 40. 83

“ శ్లో. సమున్మీలతూన్మక్తస్తబకమకరన్దైః శ్రీవణయో
 రవిశ్రీమృగధారాసవన ముపచిన్వస్తు కవయః
 స శబ్దబ్రహ్మాత్మం పరిమళ మవాహ్రాయ చ జనః
 కపీనాం గమ్భీరే వచసీ గుణదోషా రచయతు. ” (VII అ. 151.)
 ‘ శ్లో. యే శబ్దశాస్త్రవిష్ణుతాః యే శీలితనిఘంటకః
 తేషా మే వాధికారోఽస్తి మురారికృతసాటకే. ’

అను సూక్తి యిందుకమార్పుతో హరిహరదీక్షితుని వ్యాఖ్యా
 వసానమునఁ (IV అ. 520 పు.) గలదు. శబ్దశాస్త్రమున జిశ్ర
 శ్రీములై, నిఘంటువులు జిహ్వగ్రీమునఁ గలవారికే మురారికృతిని
 ఒరింతుట కథికారము గలదని భావము. ‘ హతా దాశ్చస్తానాం
 కతిపయవదానాం రచయితా ’ అనునట్లు ప్రయోగభిప్రాయములై,
 నిఘంటువులయందే లభించు మాటములపదముల నీతఁడు ప్రయో
 గించె ననఁజనదు. అపారమగు సంస్కృతీపదజాలము నధిగమించిన
 వశ్యవాక్కుగుటచే దాను ప్రయోగించు నేపదమును నీతనికి
 దుర్బోధమైనట్లు తోచదు. మఱియు విద్యత్కవులకు స్వకృతుల
 యందుఁ దమ పాండితీప్రాధ్నిని జూపవలెనని కుతూహలము మొడుగా
 నుండును.*

9. మురారి వైదుష్యము.

మురారి వ్యాకరణ సాహిత్య మీమాంసా ముత్రశాస్త్రాదుల
 య్బుద్ధుఁ బ్రవీణుడని యీతనికృతివలననే విశదమగుచున్నది.

---

* సర్వానందుడు, లింగాభట్టులు ‘ అమరశోకమునకు ’ దాను రచించిన
 వ్యాఖ్యలలో మురారిప్రయోగముల నుదాహరింపుకొనియున్నారు. రాయమకు
 టుఁడు గూడ ‘ అమరశోకవ్యాఖ్య ’ (II. 8-38) లో ‘ విషేకమస్త్ర మధికృత్య
 తదా తమక్షా ’ అను మురారిశ్లోకపాదము (II. అ. 83) నుదాహరించుకొనెను.

కాళిదాసు, భవభూతి, శ్రీహర్షుడు, వేదాంతదేశికులు, వేలకటాధ్వరి, మొదలగు సంస్కృతసాహిత్యనిర్మాతలు కావ్యనిర్మాణముననే గాక, వివిధశాస్త్రపరిజ్ఞానమునఁ గూడ నిరంకుశప్రచారము గలవారు.

ఈతని వ్యాకరణశాస్త్ర పరిజ్ఞానము: వ్యాకరణసూప్రదాయములఁ జమత్కారముగఁ గావ్యముల నిముచ్చుట కాళిదాసు నుండియుఁ గన్పట్టుచున్నది.

‘శ్లో. రామాదేశాదనుగతా నేనా తస్మాద్భసిద్ధయే ।

పశ్చాదభ్యయవార్థస్య ధాతోగధి రివాధివత్’ (రఘు. XV. 9.)

ఇట్లే రఘు. XII. 58; XI. 56; కుమాగ. II. 27;

కిరాతార్జునీయము, XIII. 19; మాఘము. X. 15.

మురారియుఁ బాణినిసూత్రములఁ దనకృత్యులను

జమత్కారముగఁ గూర్చియుండెను

‘జని కర్తుః ప్రకృతిః’ అను సూత్రమును ‘జయతి జనికర్తుః ప్రకృతితా.’ [I అ. 58.]

అనుచోటఁ బ్రయోగించెను. ఇట్లే ‘శ్లో. పృక్వప్తకర్తృభిప్రాయక్రియా

ఫలవతో విధీన్ ప్రయజ్ఞానాః’, [II. 88] అనుచోట ‘స్వరిత జీతః

కర్తృభిప్రాయే క్రియాఫలే, అను సూత్రమును, ‘స్థానివద్భావేః క్షత్త్ర

కార్యం నజనోతి’ [IV. 151 పు.] అనుచోట వ్యాకరణశాస్త్రసంకేత

మగు స్థానివద్భావమును. ‘శ్లో. కుర్యత్ప్రకథా మమి యది మనో

ర్వంశే’ [IV. 44.] అనుశ్లోకమున వైయాకరణప్రసిద్ధమగు వాక్యతి

గణమును, జోప్పించఁజేసెను.

‘తద్ధితమూఢో వైయాకరణ సద్ధితమూఢోఽవైయాకరణః’

అనునట్లు శాబ్దికులకుఁ దద్ధితప్రయోగమునందు వ్యామోహ

మధికము. అందునను, ‘ప్రియతద్ధితా దాక్షిణత్యాః’ అను

న్యాయమున, దాక్షిణత్యకవులగు మురారి మొదలగు వారికృతులు

తద్ధితప్రయోగప్రచురములుగఁ గానవచ్చును.

ఉదా :- విశేష్యాం త్వచి, [78. పు] త్రైశక్కువం చరితమ్ [82 పు.]
విషేక మస్త్రమ్ [189] త్రైయచ్ఛకం శార్మకమ్. [115.] ఇట్టనేకములు గలవు.

‘య దధికరణం ధర్మస్తీయం తవైవ బాంసినః’ [98 పు.] ఇటు మీమాంసా
పరిభాషయు, ‘చతురక్షరో పి రాక్షసశిష్యాసిద్ధమస్త్రః’ [68 పు.] ఇటు మస్త్ర
శాస్త్రపరిభాషయు నుపయోగింపఁబడియున్నవి.

‘దిభ్రీతిం కైశీం వృత్తిమ్’ [702 పు.] అను శ్లోకమున సాహిత్యశాస్త్ర
పరిభాష కనఁబడుచున్నది.

10. మురారికృతులు-అనర్ఘరాఘవము.

ఇక్కవి బహుళాశ్రుజ్ఞుడైనను, దత్కృతులలో ననర్ఘరాఘవ
మొక్కటియే మనకు లభించినది. మైసూరుపత్రిలో నాటకాంత
గద్యమున (920 పు.) ‘సమాప్త మిదం మాధవ్యావ్యయస్య భట్ట
మురారేః కృతి వ్యసర్ఘరాఘవంనామ నాటక’ మ్మృగ కలదు. దీనివలన
నీతఁడు బహుగ్రంథములు నిర్మించినట్లును, నం దీనాటక మొకటి
యనియుఁ దెలియుచున్నది.

సాహిత్యగ్రంథములయందును, సుభాషితగ్రంథములయందును
మురారికృతములుగఁ గనవచ్చు శ్లోకము లనేకము లీనాటకమునఁ
గన్నట్లుటలేదు. అందువలన నీశ్లోకములుగల మురారికృతులేమయున
నుండవచ్చునని యూహింపఁజనును. ‘బెరిడల్ కీత్’ పండితుని
‘సంస్కృతవాఙ్మయచరిత’ మను బృహద్గ్రంథమున (412 పు.)
మురారి యొక సంస్కృతనిఘంటువు రచించినట్లు కలదు. ఈతఁడు
మన కివియో కావచ్చును. ఈనడుమ యస్. కే. రామనాథశాస్త్రి
వద్యులు మురారిమిశ్రుని ‘లిప్రాదీనీతినయన’ మను నొకగర్భన
గ్రంథమును బ్రచురించిరి. ఈగ్రంథకర్తయు మనకవియు భిన్నుల,
కారా, యనువిషయము విచారణీయము.

‘మురారీ స్త్రీయః పద్మాః’ అను సూక్తి పూర్వమీమాంసా దర్శనమునఁ బ్రసిద్ధులగు కుమారిలభట్ట ప్రభాకరుల భాట్టప్రభాకర ప్రసాదములకంటె విలక్షణముగు మార్గమున రచింపఁబడిన యీ గ్రంథమును దత్తరతు సూచించుచు గాని మనకవిని సూచింపఁ జాలదని శ్రీశాస్త్రిగారులు తేల్పికయందు వ్రాసియున్నారు.^I

ఈనాటకమునకు ‘అనర్హరాఘవ’ మను నామ మన్వర్థముగా నున్నది. అనర్హ మనగా నమూల్యము, పూజ్యము. పూజ్యుడగు రాఘవునికి యిట వర్ణింపఁబడుటచే నిది యెంతయు సమంజసము. ఈయనర్హతకు హేతువు కవియే యిట్లు నుకివియున్నాడు. మియాజ్జును దలఁచాల్పుట హేతువుగా మారఘుకలమన ‘ననర్హత’ కల్పాంతము విలసిల్లుగాక’ యని దశరథుడు విశ్వామిత్రునితో రామలక్ష్మణులఁ బంపునపు డచును. (‘వతాభిస్తన * * అనర్హతా రఘుశతే కల్పాంత ముక్త్యలతు’. I అ. 34.) విశ్వామిత్రుడు శ్రీరాముని దీక్షినిపోవు కథ మొదలు శ్రీరామపట్టాభిషేకమునఁజూర గల కథ యేడంకములలో నిందు వర్ణింపఁబడి యున్నది. కథ పెద్దదియు నాటకము చిన్నదియు నగుటచే ననేకకథావిశేషములు రంగముపైఁ జూచు మీలు లేక విష్ణుభాదులలోఁ జాత్రీలచేఁ జెప్పింపఁబడవలసి వచ్చినవి.

I. అం. ‘మనీంద్రసంవాదము.’ విశ్వామిత్రుడు దశరథునియొద్దకు వచ్చి రామలక్ష్మణులఁ గొనిపోవుట యందలికథ. 59 శ్లోకములు.

II అం. ‘కౌమారవిక్రమము’. రాక్షసులను సంహరించి విశ్వామిత్రుని యజ్ఞమును సంరక్షించుట. శ్లోకములు 87. భవభూతి యుత్తరరామచరితమున V. అం. ‘కుమారవిక్రమ’ నామకము.

1. ‘Journal of Oriental Research’ Vol. II, Part iii-iv. [July- Oct. 1928, Madras]. Pp. 266-78.

III. అం. 'పినాకభంగము.' శివధనుస్సును వ్రుంచుట. శ్లో. 61.

IV. అం. 'జశరథవిప్రలంభము.' శ్రీరాము పరశురాము సమాగమము, పరశురామగర్వభంగము నిందు వర్ణింపఁబడియున్నది.

'శ్లో. జేతారం దశకన్ధరస్య' [VII. 146.] అను శ్లోకమునఁ జెప్పఁబడినట్లు దశకంతుని జయించిన కార్తావీర్యార్జునుని నోడించిన పరశురాముని, బాలకుండయ్య శ్రీరాముఁడు జయించె ననుచో శ్రీరాముని విజయకథ సమాప్తినొందినట్లే. పరశురాముని జయించుట రావణుని జయించుటను సూచించుచున్నది. ఉత్తరకథ శ్రీరాముని యందలి గౌరవముచేతను, జగదానందముకొఱకును రచింపఁబడినదట. ఇట్లే మన యాధ్యైకర్తులను నీ నాలుగంశములవఱకుఁ బూర్వార్థమును దెలిపింపియుండిరి. శ్లోకములు 69.

అం. 'సుగ్రీవాభిషేకము.' శ్లోకములు 55.

VI. అం. 'దశగ్రీవనిగ్రహము.' శ్లోకములు 84.

VII. అం. 'నాయకానందము.' శ్రీరామాదులు విమానమునెక్కి యయోధ్యకు వెళ్ళుచుఁ గిరింజ గనఁబడు పట్టణాదుల వర్ణించుట. శ్రీరామకట్టాభిషేకము. శ్లో. 152.—మొత్తము 567 శ్లోకములు.

వీరరసప్రధానమగు నీనాటకమునందలి వస్తువు భవభూతి మహావీరచరితమునందలి యిత్యంతమును జాలవఱ కనుసరించి యుండును. భవభూతికృతిని మించవలె నని మురారి తనకృతిని రచించిన ట్లీనాటకమున నుదాహరణము లనేకములుఁ జూపనగును. ఉత్తరరామచరితానుసరణములు గూడ నిం దెడ నెడఁ గానవచ్చును. మురారికంటె భవభూతియం దొకచిశేషము: మహావీరచరితము

మాట యిటుంచి, యుత్తరరామచరితము కొలదిమార్పులతోఁ బ్రదర్శనయోగ్యము కాఁగలదని చెప్పవచ్చును. మురారికృతియున్ననో నాటకరూపముననున్న యతిప్రాధమ్యము శ్రీవ్యకావ్యము. గురు ముఖమున వ్యాఖ్యానాహార్యముననే దీనిఁ బఠింపవచ్చును.

స్వగత 'కళాప్రపూర్ణ' వేదము వేంకటరాయశాస్త్రిపాదుల సమాలోచన¹ మిటఁ గనఁడగును. 'భవభూతికృతనాటకములను వ్యాఖ్యాతలకన్న అనుకర్తలే చక్కఁగా గ్రహించినారు. * * మహావీరచరితమును వీరరాఘవమనీషికన్న మురారి చక్కఁగా గ్రహించినాఁడు. ఇందులకు నిదర్శనమును 'అపితాటకార్కి' అను దానిపై మదీయవిమర్శనోదభాగమునం గనవచ్చును. పరశురామాభియోగమును వీరచరితయులదుం గని బాలరామాయణానర్థ రాఘవ ప్రసన్నరాఘవాదులందు తత్కర్తలు నిబంధించుకొనిరి. ఇతని యొరవడి దొరకన తర్వాత పూర్వరామచరితము సభికరించి పలువురు రామనాటకములను రచించినారు. * * వీరందఱును వశ్యవాక్కులే. ఇందఱలోను అనర్థరాఘవకారుఁడు మురారి పాండిత్యపరమోచ్ఛవదగఱునఁ దీపించుచున్నాఁడు. పరశురామాభియోగములో భవభూతీని మించినాఁడు'.

కథాసంవిధానమున మురారి భవభూతి ననుకరించె ననుట కొండురెండుదాహరణములు:

౧. గురుధనుర్భంగమునకుఁ గుపితుడై పరశురాముఁడు రఘురాము నెదుర్కొనుట పై రెండునాటకముల సమానమే. 'మహా

1. ఉత్తరరామచరితనాటకమున కుపోద్ఘాతము, ౧౧ పు.

వీరమున 'మూల్యవత్సేరణమున భార్గవుడు శ్రీరామునెదుర్కొనెను. అనర్థమున శివధనుర్భంగమునలన నుగ్మిడై పరశురాముడు శ్రీరాము నెదుర్కొనెను.

పరశురామభయోగప్రకరణమున మూరారి భవభూతిని మించెనని శ్రీ వేంకటరాయశాస్త్రిగారనిరి. ఇట్టి యభిప్రాయమునే 'క్రీత్' పండితుడును, 'విప్సన్' పండితుడును వెలిపుచ్చిరి. కాని శ్రీ మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రిలవారు 'సంస్కృతవాఙ్మయ చరిత్ర' [II సం. 376పు.] లో నేలకొ 'చతుర్థాకములోని రామ జామదగ్న్యసంవాదము చదువునపుడు వీరముకంటె హాస్యము ముందు కనబడును. ఈవిషయమున భవభూతికంటె నిశ్చయముగా చూపిన చాతుర్యము కనరాదు.' అని వ్రాసియున్నారు. కాని యిది సమంజసముగఁ జూపట్టదు.

౨. మహావీర: ఒరునితో యుద్ధముచేయుచున్నవాలిని రాముడు చెల్లుచాటునుండి సంహరించె ననుచో మహావీరుడగు

1. 'The following scene [IV Act.] shows us Rama and Parasu-rama in verbal contest; Rama is even more polite than in the *Mahavira-carita* which is obviously imitated, while the friends of Rama carry on a vituperative dialogue behind the scene without actually appearing.' [*Sanskrit Drama*, P. 228.]
2. 'The next scene introduces Parasu-rama, in the same strain as the *Mahavira-carita*, but more extravagantly. Rama's humility is more excessive, and the other characters carry on a vituperative dialogue with Parasurama without appearing, speaking successively from behind the scenes.' [H. H. Wilson: *The Theatre of the Hindus*, Vol. II.]

రాముని యుద్ధాత్తతకు భంగము వాటిల్లును. అట్లు కాకుండుటకై వాలిరాములకు ద్వంద్వయుద్ధము కల్పింపఁబడినది. 'ఉదాత్త రాఘవము' న మూయరాజకవి కూడ పాలివధావసరమున నిల్లే శ్రీరాముని యపవృథను దొలఁగించెను. అనర్థమునను వాలి రాముల ద్వంద్వయుద్ధము కల్పింపఁబడెను.

3. మహావీర: రావణసంహారానంతరము రామాదులు వివాహముపై లోచనలోభనీయులులగు నృశ్యముల నవలోకించుచు నయోధ్య కరుడెంచిరి. భవభూతిని మించుచుదేశముతో 'ననర్థమున' నీసన్నివేశము కూడఁ గూర్పఁబడినది. 'బాలరామాయణము' న దశమాంకమున దీనికిఁ బ్రతిబింబము చూపట్టుచున్నది. ప్రిసన్న రాఘవకావ్యము కూడ వీరి ననుసరించెను.

మురారికృతియందలి లోపములు: ఇంచు మించుగా నొక శతాబ్దమునకుఁ బూర్వము సంస్కృతనాటక వాఙ్మయమును గుఱించి వ్రాయఁబడిన 'విల్సన్' పండితుని గ్రంథ రాజమునుండి మురారి నాటకవిమర్శము సారము నవలోకింపఁ జనుచు: "అనర్థమున స్వభావోన్మీలనము గాని, చేష్టితము (చలనము) గాని, హృదయావర్జకములగు కథాసన్నివేశములు గాని, కాతుకోద్దివనము గాని లేకపోవుటచే నాటకయదృష్టిని బరిశీలించుచో దీనియందు శుక్లార్థ మృగ్యమని చెప్పవలెను. కావ్యదృష్టిని జూచినను నెక్కడనో కాని కవితాకల్పనములు గానరావు; ఆ కొలఁదికల్పనలైనను సుదీర్ఘములు రసవిహీనములు నగు సామాన్యవిషయవర్ణనలు నడుమను, నసంగతభావనల మాధ్యమునను, నహమితములగు నతిశయోక్తులలోనను నిగూఢములగు నితి

హాసములయందును మఱుగుపడియున్నవి. అట్లయ్యును తత్తమకవితా
 సురభిశములగు కాళిదాస భవభూతుల కృతులున్నను, నేటి పండిత
 లోకము దీనిని దలఁదాల్చుచున్నది. దీనికి హేతువులు వీరిలో
 సామాన్యముగఁ జూపట్టు రసజ్ఞతాలోపము, రసాపకర్షణము నన
 వలెను. నేటిభారతీయు లెంతసేపును గవియొక్క శయ్యను విమర్శిం
 చుటయందే తమ సమాలోచనమును వినియోగింతురు. కాని భావ
 నలవైపు దృష్టిని బోసీయరు. భావనానైర్మల్యమునుగాని, రస
 మాధుర్యమును గాని, కల్పనౌజ్వల్యమును గాని నిర్ణయించుచుచున్న వీరి
 యెడ మృగ్యము. మురారి భావములవలెనే యాతనిభాషయుఁ బ్రశ
 స్యము కానేరదు. కాని యిందొకగుణము గలదు: బహుశ్రమతో జాగ
 రూకతతో రచింపఁబడిన కావ్యములలో నిది యగ్రగణ్యము. గుర్
 గ్రాహ్యము లైనను సమావేశమున శ్రుతిసుఖావహములగు నీతని
 పదములరచనను జూచుచో నీతఁ డెంత కఠోరవ్యవసాయ మొనర్చి
 దీనిని నిర్మించెనో, సంస్కృతభాష యితనికెంత విస్మయజనకముగ వశ
 మయ్యెనో తెలియుఁగలదు. దీనికి ఫలమేమన నీకృతీయం దెక్కడను
 బ్రసాదగుణము లేకపోవుటయే. కూలంకషముగ వ్యాసంగ మొనర్చినఁ
 గాని యీనాటక మామూలాగ్రిముగ బోధపడునని చెప్పుటకు
 వీలులేదు. [V అ.] రావణుడు నీతను హరించుట చూచి జటాయు
 వాతని వెంబడించును. మొత్తముమీఁద నీ పట్టున భాష సరళము
 గాను సుబోధముగాను నున్నది; కాని యిటఁ గవితావైభవ
 మేమియుఁ గానరాదు. ఎడనెడ వర్ణనలు గలవు. కాని యిట్టి సందర్భ
 ముననే భవభూతి కృతీయందలి వర్ణనలం జూచినచో మురారిపద్య
 ములు దివిటియొద్దనున్న దీపములవలె నుండును. 'మహావీరము'న

నున్న జటాయుసంపాతుల సువాదమునకు మురారిలోని జటాయు
జాంబవంతుల సంలాపము ప్రతిధ్వనివలె జూపట్టును. దానిని
జూచి దీనిని జూచినచో రాజును జూచిన కన్నులతో మొగుని జూచి
నట్లుండును. * * * *

‘విల్సన్’ పండితుని యీసూలోచనము నవీనపాశ్చాత్య
దృష్టిని బట్టి చూచినచో గొంతవఱ కుచితముగానేయున్నది. కాని
భారతీయసహృదయులదృష్టి కీవిరుద్ధము సముచితముగఁ గన్పట్టదు.
నిష్పాక్షికముగ నాలోచించిన ‘ననర్థమున’ నాంకణ్యయోగ్యత
జహుశ్వల్పము. ఇందలి కావ్యశృంగాలోచితుమా-దేశకాలపరిచ్ఛేద
మున కతీతులైన వాల్మీకి భాని కాళినాస భవభూత్యాని మహాకవుల
కృతులకుఁ బిమ్మట గణింపఁదగి, జీవము, జరము గలిగిన కావ్య
‘మనర్థము’. అతిశయోక్తులందుమా-సంస్కృతకావ్యములఁ గల
సామాన్యదోషమే యిది. ఈలోపము మురారి జీవించియుండిన
కాలమునకుఁ జెందును గాని కేవల మీతనికిఁ జెందదు. ప్రాచ్యులును
బాశ్చాత్యులును నభిరుచులతో విలక్షణులు. అందువలన వీరికి
హృదయాగమముగఁ జూపట్టుపది వారికి రుచింపదు. వారికి హృద
యావర్జకమైనది, వీరికి నీరసముగా నుండవచ్చును.

11. అనర్థరాఘవము—ఆధీకరణములు.

‘అశేషమనీషిస్తావయంగమంబుగా, శబ్దా బచుపరించియు,
నభిప్రాయంబు గుఱించియు, భావం బుసలక్షించియు, రసంబు
పోషించియు, నలంకారము భూషించియు, నాచిత్యం బాదరించియు,
మాతృకానుసారంబున,’ రచింపఁదగు నని శ్రీనాథుడు ‘శృంగార

నైషధము' నఁ [VIII. ఆ. 202 వ.] జెప్పియున్నాఁడు. ఈసూత్రము నుత్తమమైన యనువాదమునకు నాదర్శముగాఁ గైకొనఁదగును. ఈలక్షణములన్నియు మన యాంధ్రీకృతియూ దొతవఱకు నొప్పి యున్నవో చర్చించుట యావశ్యక మైనను నవకాశము లేకుండుట చేతను, శతవధానులు శ్రీ చేళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రిచరణ లీవిషయమును విపులముగఁ జర్చించియుండుటచేతను నొండురెండు విషయములు మాత్ర మిట ముచ్చటించఁబడును.

గురుకులవాసమున మురారినాటకమును గఠోరముగ వ్యాసంగ మొనరించి శుద్ధాంధ్రభాషయందుఁ జక్కని జ్ఞానము నార్జించినఁ గాని బ్రహ్మశ్రీ పండిత వ్యాసమూర్తిశాస్త్రిపాదులయాంధ్రీకణము నుబోధము గాఁజాలడు. వారికృతి మూలమునఁ గల సొగసులను, శాస్త్రసంప్రదాయములను గలిగియుండి, వేంకటశాస్త్రీలవారిచేఁ బోధ మనఁబడినను, వారనినట్లు కావ్యమున ముఖ్యగుణములలో నొకటి యగు ప్రసాదగుణ మందు బహుస్వల్పము. పద్యములు ధారా వాహికముగాఁ బ్రవహింపక యడుగడుగునకును గుంటువడుచుండును. శ్రీకామేశ్వరకవిగారి కృతియం దీప్రసాదగుణము సుప్రచురముగ నున్న దనవచ్చును. సామాన్యముగ వీరికృతియందు సంస్కృతకవి హృదయము సులభముగ గోచరించును.

‘బౌచిత్యం రససిద్ధస్యస్థిరం కావ్యస్య జీవితం’—రసోత్తరమైన కావ్యమున కాచిత్యము జీవితము వంటిది—అని సాహిత్యవేత్తల యభిప్రాయము. ‘అనాచిత్యాన్యతే నాన్య దసభిజ్ఞస్య కారః’—అనాచిత్యముకంటె రసభంగ హేతువు వేఱొకటి లేదందురు. ‘కామేశ్వరకవిగా రనాచిత్యమును బరిహరించి యనాచిత్యమును బాగచిరి.

అధునికులదృష్టిలోఁ గలకుచాదికవర్ణన లసభ్యములుగ నెంచఁ బడును. అందువలన నట్టిశ్లోకముల నేడింటిని రావుగారు మూలమునుఁ జేర్చక; యనుబంధమున ననువాదములతోఁ జూపియుండిరి.

విశ్వామిత్రుని శిష్యులపేళ్ళశీలార్థదోష్టకములుగా నుండుటచే వీరు 'వక్రీనానుఁడు, హాస్వజాహుఁడు' అని మార్చిరి. వ్యాసమూర్తిశాస్త్రులవారు పెద్దవాఁడు, పిన్నవాఁడు నని మార్చిరి.

ఇక ముగిసినభావములతోఁ దత్పూర్వులభావములకు; నవీనుల భావములకుఁ గల సామ్యమును జూపుటకును, నాంధ్రీకరణములలోఁ బరస్పరతారతమ్యమును జూపుటకును దిష్టాంతముగఁ గొన్ని యుదాహరణము లొనఁగఁబడును -

I. 1. శ్లో. 'దేవీం వాచ మపాసతే హి బహవః.' — మరాఠీ.

2. శ్లో. 'అంబు న్యంబుధే రనన్యగతిభి ర్మితైః కియ ద్దయతే
క్షేతేనాపి కియ ద్వ్యలంఘి రభసోత్తులైః ప్లవక్తేకైః
విజ్ఞాతా కియతీ పునః క్షితిష్ఠతా మంధేన గంభీరతా
కిం తైః కేశవపాదుకాగుణయవోహ్సాధేస్తతిస్థా వయమ్.'
శ్రీవేదాంతదేశికులు : 'పాదుకాసహస్రము.' [3. ౧3 శ్లో.]

II. 3. శ్లో. 'నిమ్మిత్కూహమ్ ** వాభీపల్వలపుండరీకముకుళః.' మరాఠీ [1.౧]

4. శ్లో. 'నాకే న స్పృణ మన్య దన్యవపి వా తన్నాభివాక్షిసి
నాళికస్పృణాశీయసారథముచా వాచా న యాచామహే.'

శ్రీవేదాంతదేశికులు : 'రహస్యత్రయసారము,' [17 అధ్య. ౨౨3 పు.]

5. పు. 'ఏవి నాభీనరసీయహంబు దరసావ్యశ్యంబు నొండంచె
ద్ధవికాసాగ్ధనిమిలనంబుల గదాధార్యకు లూరార్ప జ
కళవల న్నెన్నెలపులుల స్వమప దక్షుండైవ తేజోత్ప న
య్యవి మీ కీప్సితవిఘ్నభూధరకు రేంద్రాస్త్రంబులొఁ గావుతన్.'

— వ్యాసమూర్తిశాస్త్రులవారు. [౨ పు.]

6. కా. 'కోకా నీకముచొక్క, వెన్నెలపులుగు లెక్క, జ్యోతిష్కదా
లోకంబు లెవలించి సా విడుపుపొప్పున్ సామమోద్బుచ్చి నా
భీకాసారసితాబ్జకోశమును నిల్వెన్ శంఖమట్లెద్ది యా
శ్రీకాంతావతు నక్షియుగ్మము పెదన్ నేనింతు విఘ్నచ్యుతన్. '

—కామేశ్వరకవిగారు (3 పు.)

శ్రీమద్వేదాంతదేశికులకు మురారికవిత్రయందు వ్యామోహ
మధికము. తత్కవితాచ్ఛాయలు దేశికులకృతమయం దనేకములు
గలవు. 'అహో, సకలకవిసార్థసాధారణీ ఖ ల్వియు వాల్మీకీయా
సుభాషితనీవి' [అన్య. 10 పు.] ఇందలి 'సుభాషితనీవి' యను
సమాసమును శీర్షికగా గొని దేశికు లొకకృతిని రచించిరి.

III. 7. శ్లో. 'యదిక్షుణ్ణం పూర్వైరితి' —మరారి [1 అ. ౬ శ్లో.]

8. శ్లో. 'స్వసూక్ష్మాం పాత్రం రఘులికమేకం కలయతాం

కపివాం కోదోష స్సతు గుణగణానా మవగుణః

యదేతై ర్నిశ్చేష్టై రపరగుణలై రివ జగ

త్యసా వేక శ్చకే) సతతసుఖసంవాసవసతిః. '

—జయదేవుడు: పృస్నరాఘమ. [1. ౧౨.]

9. చ. 'మునుపటివారు వాడి నదె, పో యని పీఠెన రాముసత్కథ;

న్గొనము లెసగునే నరునకు న్భవి నన్యున కిన్ని యెన్న; మా

నిన దమ సాహితీపటిమనేర్తు రెటు ల్ప్రకటింపఁ గీర్తిచే

తమ దివి నింపుఁడెంద గుణధన్యపదార్థపరు ల్గవీశ్వరయ. '

—అటండివారు. [౪ పు.]

10. జ. 'వాడిని పెక్కురంచు రఘువర్యు కవిత్రవిచిత్రసత్కథ

పీడినచో నికెన్నఁ బృథివీసలి నిన్నిగుణమ్ము లన్యుఁ డె

వ్వాఁడు వహించి మించు? మఱి వారల చారుగభరవాక్తరి

బోడిమఁ జూపనోపు పెటు? పూర్ణగుణాశిపరుల కవీశ్వరయ. '

—సత్యవోలువారు. [౧3 పు.]

11. ఉ. ' తొంటి బుధాళి, రామవిభుఁ దోరముగా వినుతించె నందుఁ వా
మంటక మానినన్ జగతి నట్టి గుణోజ్జ్వలుఁడైన నాయకుం
డుంట ఘటిల్లునే కవుల కొప్పుగు వాగ్విభవము తల్ప నే
వెంట భజించు ధన్యతను వీరు కృతార్థ గాంచుటెట్లొకో.

— శ్రీహక్ మేడేపల్లి కేశవరమణాచార్యులవారు.

12. ఉ. ' తొల్లిటివారు రాముకథ తొంబది రీతుల వ్రాసినందుఁ గా
తొల్లర యేని రామునకు నుజ్జగ నాయకుఁ డెందుఁ గల్గునే
సల్లలితప్రభా వధురసంపదుదాగ భీరవాణి యె
ట్లులసిలుకొ గవీశ్వరులు నొందెద రెల్లు కృతార్థభావముకొ.

— కవిరాజు పల్లాది వేంకట విశ్వనాథశర్మగారు.

IV. 18. శ్లో. ' బాతాః పక్వపలాండుపాండురధుర చ్ఛానూ ' మురారి. [2. ౨]

కా. ' బాతాపక్వపలాండు పొండిమ* ధరచ్ఛాయం గ నెక దారలు
మృత్యుం బైకొనె బ్రాచి కొన్ని కిరణముల్ పద్మజీవానువుత
లూతాతంతువితానవర్తలనభోలోలాత్మబింబముతోఁ
జ్ఞానఃప్రాప్తితరోచియై డిగియె దారాశాధుఁ డస్తాద్రికిన్. '

— చిజ్జుల్ తిమ్మభూపాలుఁడు.

14. కా. ' ఆయె ప్పండిన వెల్లయుల్లి జిగి వృద్ధం జల్లునాఁ దారకో
నేనుశ్మోల్వంగఁ దూర్పుఁ గొన్నిరుచు లాజీవామను ల్దమ్మికికొ
బాయవ్వెల్లల సాలెగూడు గుడుసొప్ప ప్పింబముద్దాల్చుచు
నొప్పియెఁజ్జిందిటు మింట నస్తకిమరమ్ముం దాఁకఁగా నేకుకన్. '

— వ్యాసమూర్తికాస్తురివారు. [౧౭. పు]

15. కా. ' చుక్కల్ పక్వపలాండుపాండురతరాంకుల్ స్రక్తాకున్ బ్రాచిఁ బు
పెక్కుకొ డమ్మికి జీననామధములొ నేవేరుచుల్ స్వాంకువుల్
ముక్కున్ గుండ్రనిసాలెపట్టురడువై సొ పేరుబింబాన నీ
చక్కికొ వేరువ నిగినుండి కలి యస్తగాగిరముకొ జేరకున్. '

— కావేశ్వరకవిగారు. [౧౭. పు]

V. 16. శ్లో. ' ఉద్దామమృతమచిమృతివృత్తికరప్రకీర్తనదగ్ధోపల

వ్యాటాబాలజటాలబాంఘలతటీనాచాలశోయప్టుయై. ' మురారి [23.]

17. కా. ' మాళింగోహలి సంఘటించినక్రియన్ మధ్యాహ్న వేళన్ మహా

కాళం బైనభోవిభాగమున వీరకం గాపె బీరండ యా

కాళితేయాపితసంప్రీతీప్తకీరణప్రకీర్తనదగ్ధోపల

వ్యాటాబాలజటాలబాంఘలతటీనాచాలశోయప్టుయై. '

శ్రీనాథుడు: ' హరవిలాసము ' [7. ఆ. ౧౦౯ ప.]

18. కా. ' వ్రాతెక దిక్కుల భానుభావ్యతికరప్రకీర్తనదగ్ధోపల

వ్యాటాబాలజటాలబాంఘలతటీనాచాలశోయప్టుయై. '

శ్రీనాథుడు: ' కీర్తిదాభిరామము. ' 52 పు.

పైశ్లోకమునకు ఆకుండివారు సత్యవోలునారు వ్రాసిన పద్యములను గూర్చినచర్చ చెల్లవిల్లవారి యుపోద్ఘాతమునక గననగును. [8.9 పు]

VI. 19. శ్లో. ' తీర్త్వా భూతేశహాలిసృజమ్ * *

వ్యామగ్రాహ్యస్తనీభిః శబరమువతిభిః (మురారి 5. ఆ. ౨ శ్లో.)

శ్రీనాథునకు మురారికృతీయరినక బ్రాణము. పలుతావుల మురారిరచనముల నీతఁడు పుడికిపుచ్చుకొని యున్నాఁడు. ఈతని ' వ్యామగ్రాహ్యస్తనీభిః ' అను పద బంధమున శ్రీనాథునకు వ్యామోహ మెక్కువ. పెక్కుతడవ నీతఁ డీపదమును దన కృతులయందు వాడెను. [మా. ' శృంగారనైషధము ' 8 ఆ. ౯౮ ప; కాశీఖండము. ౪ ఆ. ౫3 ప; ' హరవిలాసము ' 5 ఆ. 3౨ ప; ' కీర్తిదాభిరామము ' 88 పు. ప్రభాకరశాస్త్రిగారి పుతి- ' శివరాత్రిమాహాత్యము. ' (క ఆ. ౮౭ ప.)

VII. 20. శ్లో. ' సహాధృతః పుత్రపతోఽపి దృష్టి

స్తస్మిన్ నైవత్యే న జగము తృప్తిమ్

అనంతపుష్పస్య మథోర్హా మాతే

ద్విరేఫచూలా సవిశేషసక్తా. కుమారసం. ' [1. ౨౭.]

21. శ్లో. ' సాధారణో రఘూణాం

గురు ర్భవన్ నపి విశేషదృష్టిస్తే

నామోదయతి కి మిందుః

కుముదం పున రస్య సర్వస్వమ్. '

మురారి [1. ౧౬.]

22. క. 'దొరగ రఘుస్థులకెల్ల

స్థుడయ్య విశేషదృష్టి గూరుచు నీవై

ధరణి నలరింపఁడెది చం

దురుఁ డీతని కనును దెల్లతోగనొత్తెల్లన్. ' కాన్తులుగారు [గీ. పు.]

23. చ. ' సరిగనె మారఘువృవసుంతతి కంతకు నొజ్జ యయ్యుఁ దాఁ

గర మనురక్తి గౌరవముఁ గాంచుకు నీయెడ సంతకంబు, నా

నరయఁగఁ జందురుండు ముద మందగఁ జేయనిదెద్ది యైన నా

మరచిరకైరవ మృతనిసామృఖిలమృయి నెమ్మి గాంచదే. '

— రావుగారు [౧౬ పు.]

VIII. 24. శ్లో. 'పాత్రవిశేషే న్యస్తం గుణాన్తరం ప్రజతి కిల్బ మాధాతుః

పయ ఇవ సముద్రీశుక్తా సుక్తాఫలతాం పయోదన్యః. '

— ' మాళవికాగ్నిమిత్రము. ' [1 అం. ౬. శ్లో.]

25. శ్లో. ' అథోపసీతం విధివ ద్విపశ్యతో, వినిత్య తేనం గురవో గురుప్రియమ్

అవధ్యయత్నాశ్చ బభూవు రత్ర తే, క్రియా హి వస్తుపహితా ప్రసీదతి. '

— ' గఘనశము ' [3. ౨౬.]

26. శ్లో. ' వితరతి గురుః పూజ్ఞే విద్యాం యథైవ తథా జడే

నతు ఖలు తయోర్ జ్ఞానే క క్తిం కరో త్యపహన్తి వా

భవతి చ తయో ర్భూయా శ్చైవః ఫలేప్రతి త ద్యథా

ప్రభవతి కుచి ర్విచ్చుగ్రాహే మణి ర్న మృదాదయః? '

— భవభూతిః ' ఉ. రా. చ. ' [2 అం. ౪. శ్లో.]

27. శ్లో. ' చీమతే బాలికస్యాపి సత్ తే త్రిపతితా కృషిః

న కాశః ప్రమృశరితా రఘుస్థుని మపేక్షతే. '

— వికాఖదత్తుఁడుః ' ముద్రారాక్షసము ' [1 అం.]

28. శ్లో. ' స్థానేషు శిష్యనిర్వహాః. ' — మారాః, [2. ౯.]

ఈశ్లోకమునకు కాన్తులవారి యనువాదము [వారి కృతిలో 21 పు.]

రావుగారి యనువాదము [78 పు.] చూచునది.

IX. 29. శ్లో. ' భూయస్తరాణి య దమాని ' — మురారి [2. ౮౧.]

30. తే. ' పృథురతపములు చీకటిరాత్రుల, నివి

పృథిరశంబులు వెన్నెలరాత్రుల నవుఁ

గనుక మినుమాస సంజచిచ్చునఁ గరంది

చుక్కలనె పోతపోసె నీ శుభ్రకరుని.' వ్యాస. [3గీ.పు.]

31. ఉ. ' ఎన్నోయుతుల్ దమస్వితుల, నిన్నియె వెన్నెలకేల, సుంటఁ గ

న్తోన్నపు దాయుశువృజముఁగూడను జేరిచి సాంధ్యవహ్నిచే

వి స్తునుమాసలొఁ గఱిగి వేధ నిశిన్నిఁజె బెంచుచుండునో

యి స్తులినారి నంచు మది నెంచఁగ నయ్యెను మాకుఁ జూడఁగన్.

— రావుగారు. [౧౧౮ పు.]

గృంథవిస్తరభీతిచే నింతటితోఁ బద్యముల నుదాహరిం చుటమారి సాదృశ్యముగల ప్రాచీనకవులరచనలను, మురారిశ్లోకములను, నవీనులపద్యములను దిజ్ఞాతృముగ నూచించెదము.

మురారి.

ఇతరకవులు.

౧. 'జటాంధతే' [4. ౨2.]

'పితృమంశమ్.'- [రఘు. 11. ౬౪.]

'జ్యోతిర్వాహ.'- [మహావీర. 2. ౨౬.]

౨. 'సవిధ ముపసరణ' - [4. ౨౮.]

'అన్వివ్యతి.'- [మహావీర. 2. 3౧.]

3. 'అదేష్టా భగవాన్' - [4. ౨౯.]

'ఉత్పత్తి.'- [మహావీర. 2. 3౯.]

౪. 'వ్యసనే పతితే' - [5. ౧౫.]

'వబ్రాదపి కశోరాణి.' - [ఉ. రా. చ. 2.2.]

౫. 'శంభో రాధారమ్' - [8. ౫౦.]

'సమత్క్షిపన్.'- [మాఘము. 1. ౫౦.]

౬. 'వరం తాదృక్' - [8. ౫౨.]

'పృథు ర్భూషు.'- [- 1. ౪౯.]

౭. 'మఘానః' - [8. ౪౦.]

'తస్మాన్వయే.'- [రఘు. 6. ౪౧.]

౮. 'కేరీచికురభంగిభంగురం.' [2. ౨౫.]

'ధువ్వల్లంకావనారీర్ముహురలకలతా

లాసయ స్కేరీనామ్.'

[' కాశ్యపిమాంస' - 100 పు.]

భీమేశ్వరస్తుతి [7. ౧౦3-౫] భీమేశ్వరస్తుతి [రాజకేళిర 'బాలరామాయణ'

తిరుపతివేంకటకవులతెనుఁగు. 10 అం. ౯3 పు.]

౧౦. 'గిరిశే నారాధం' - [8. 3౨.] 'ఏత తద్ధర్మ్యాగాహమ్' [ప్రసన్న. 8. 3౨.]
 ౧౧. 'పీయూషశ్రివణమ్' - [7. ౮3] 'ఏతతోక్తక' [, 2. 3౬.]
 ౧౨. 'యద్యేవ ముపయుజ్యమాన మిద్ద్రీనాన' 'ధిక్కల్పత్యైవ దశాస్యదర్శనమనం
 ముచేత్త్య సుగీ'వేహోపయోక్త్యమాణేన' 'ధీశాలినం వాలినం' - [వేంకటాద్వరి.
 సంధిరితి వక్త్రః ఖల్వయం పథాః' [205.] 'విశ్వగుణావర్ణము'. 37 పు.]

12. పరిశీలకము.

(అ.) అనర్థ రాసువము - ముద్రితప్రచురణములు :-

౧. కలకత్తాప్రతి: (నాగరి) ప్రేమచంగుని టీకతో. (1860)
౨. కలకత్తాప్రతి: (నాగరి) జీవానందవిద్యాపాగరి సంస్కృతిము.
3. మద్రాసుప్రతి: (నాగరి ?) [1870]
౪. బొంబాయిప్రతి: (నాగరి, నిర్ణయనాగరప్రచురణము)
 గుచిపత్యుపాధ్యాయుని టీకతో (1908).
5. తిరియూరుప్రతి: (నాగరి) మ. మ. లక్ష్మీణసూరి
 'ఆకర' వ్యాఖ్యతో. (1902).
౬. మైసూరుప్రతి: (తెలుగు). రామానందాశ్రమముని
 'ఇషారకల్పవల్లి' - విష్ణుభట్ట 'పంచిక' - హరిహరదీక్షితుల
 'అనామిక'లతో (190౩).

(ఆ.) మ.రా.రి వ్యాఖ్యాతలు, వ్యాఖ్యలు : అముద్రితములు -

౧. వ్యాఖ్యాతికేను ? (బొంబాయిప్రతిలో బేర్కొనబడెను.)
౨. త్రిపురారి. 3. ధనేశ్వరుడు. ౪. నరచంద్రీసూరి. 5. పూర్ణ
 సరస్వతి ౬. విశ్రేభవనాధుడు. ౭. లక్ష్మీకరుడు. [=రామానందా
 దాశ్రమముని ?] ౮. హరదత్తుడు.

ముద్రితములు :- ౯. ప్రేమచంద్ర తిర్క్కువాగీశుడు.

౧౦. రామానందాశ్రమముని. [=లక్ష్మీధరుడు?] ౧౧. ఓచిపతి.

౧౨. లక్ష్మణసూరి. ౧౩. విష్ణుభట్టు. ౧౪. హరిహరదీక్షితులు.

(ఇ.) 'అనర్ఘరాఘవము'న కాంధీకృతులు :

౧. చిజ్జళ తిమ్మభూపాలుడు. (కీ॥ 1700 ; పద్య-ముద్రిత.)

౨. కూచి సత్వనారాయణకవి. (ప్రబంధ ; అముద్రిత.)

[శ్రీమంతిప్రగడ భుజంగరాయాంకితము.]

౩. కురుగంటి సూర్యనారాయణశాస్త్రి. (నాటకము; అము.)

౪. కవిరాజు మల్లాది వేంకటవిశ్వనాథశర్మ. (,, ,,)

౫. ఆకుండి వ్యాసమూర్తిశాస్త్రి. (నాటక. ముద్రితము.)

౬. సత్యవోలు కామేశ్వరరాయకవి. (,, ,, 1-4 అం.)

(ఈ.) ఈ వ్యాసరచనమునఁ బరిశీలింపఁబడిన ప్రతులు-

౧. అనర్ఘము, ప్రసన్నరా., ఉ. రా. చ. మహావీర.,
సాహిత్యదర్పణము, అలంకారవిమర్శిని, రసగంగాధరము,
కువలయానందము. [నిర్ణయసాగరప్రకటనములు.]

౨. రసార్ణవసుధాకరము (తిరువనంతపురప్రకటన.)

౩. కావ్యమీమాంస (బరోడాప్రతి.)

ఈయాణ్ణి వేంకటవీరరాఘవాచార్యుడు, యం.వి.,

కాకినాడ, }
15.9.1936. }

అధ్యక్షుడు: 'ఆంధ్రగీర్వాణసాహిత్యపరిషత్తు',
ఆంధ్రగీర్వాణభాషాపరిషత్తు,

పితాపురరాజకళాశాల.

అ న ర్థ రా ఘ వ ము

— జ గ దీ శ్వ ర స్తు తి —

చ. సకల చరాచరేశ్వరుడసంగుఁ డెవండో యతంఁడె దైవ మే
టికి నిత సన్మదైవముల డెబ్బదికోట్లఁ దలంచి వారి వా
రికి వివిధాకృతల్ వివిధరీతులు వృత్తులు సొమ్ము లెమ్మెల్లఁ
సకలమునుండుటెంచి నుతిసల్పుఁ ? బరాత్పరుడొక్కఁడేయనన్ ॥

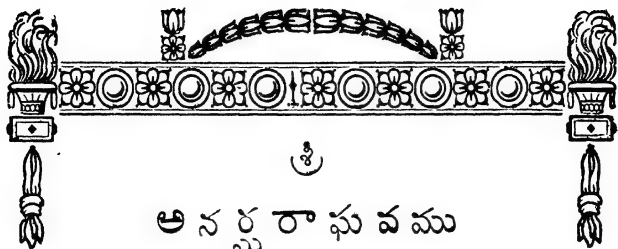
శ్రీ రస్తు.

భట్టమూరారిప్రణీతే - అనర్ఘ రాఘవే

ప్రథమోఽంకః.

శ్లో॥ నిష్ప్రత్యూహ ముపాస్మహే భగవతః కామోదకీ లక్ష్మణః।
కోకప్రీతిచకోరపారణపటుజ్యోతిష్మతీ లోచనే ।
యాభ్యామర్థవిబోధముగ్ధమధురశ్రీ రర్థనిద్రాయితో ।
నాభీఫల్పలపుండరీకముకుళః కంబో స్సపత్నీకృతః॥

శ్రీ

అనర్థరాఘవము

ప్రథమాంకము.

శా. కోకానీకము చొక్క వెన్నెలపులుంగు ల్మొక్క జ్యోతిష్కదా
లోకంబు ల్వలయిని సా విడుపుపొల్పున్ సాము మోడ్పాన్పినా
భీకాసారసితాబ్జకోశమును నిల్వెన్ శంఖమట్లెద్ది యా
శ్రీకాంతావరునక్షయగ్గుము నెదన్ సేనితు విఘ్నమృతన్. 1

పాఠాంతరములు :—

- ఉ. కోకముదాస్పదంబును జకోరకపారణపూరణంబు నా
నాకృతీదీప్తి నర్థహాసనార్థనిమిలనముల్ ఘటించి, నా
భీకమలంబుఁ గంబు వనిపించెడి వెన్నుని కన్నుదోయి శో
భాకరలీల నేలుత నపారకృపాగస పూరమై మనున్.
- మ. ఘనమామోదము సాదమున్ గొని రథాంగంబుల్ చకోరంబు లే
వునఁ బొంగంగని నాభిపల్వల సితాంభోజాతపుగుట్టల
బున కొక్కేతరి నర్థబోధ మరమోడ్పుంగూర్చి కంబూపమం
బును గావించిన వెన్నుకన్నుగవ యోమున్ మమ్మవిఘ్నమ్ముగన్
- చ. బలుప్రమదం బపారమగు పారణ చక్రచకోరకాభిక్రా
వెలుగులయేపుసూపి యరవిప్పరమోడ్పు ఘటించి నాభిప
ల్వలవరపుండరీకముకుశంబును గంబునమంబుఁజేయు శ్రీ
చెలువుని కన్నుదోయి గనఁజేయుత హాయి నిరంతరాయమై.

అపిచ,

ప॥ విరమతి మహాకల్పే నాభీపదైకవికేతన
 స్త్రిభువన పురశ్చిల్పీయస్యప్రతిక్షణ మాత్మభూః
 కిమధికరణం కీదృక్స్యవ్యవస్థితి రిత్యసా
 వుదరమవి శద్దోష్టంతస్మై జగన్నిధయేనమః॥

పాఠాంతరము—

౨

ప॥ విరమతిమహాకల్పేనాభీకదైకవి కేతన ।
 స్త్రిభువనపురశ్చిల్పీయస్య ప్రతిక్షణమాత్మభూః
 కిమధికరణం కీదృక్స్యవ్యవస్థితి రిత్యభూ
 దుదరమివసందోష్టం తస్మై జగన్నిధయే నమః॥
 నాంద్యోతే సూత్రధారః॥

భోభోలవణోదధివేలావవాళితమాలకందశ్యస త్రిభువనమాలి

సీ. కోకసంతతుల కస్తాకమై తగు ప్రీతి
 యును జకోరవ్రజంబున కపార
 పారణయు నొసంగఁబటువు లొవెలుఁగుల
 పూన్నిచే నరవిఠోధితమును
 నర నిమిలితమును నయినిల్చునటు ఘటి
 పుచు నాభిపల్వలపుండరీక
 ముకుళంబు శంఖంబుపోలిక వహియింపఁ
 గల్పించి యభిరామ కలనచే జె

తే॥ గీ. లంగుదాని గామోదకీలత్పనలరి
 యతిశయిలు భగవంతునిదై నదాని
 నాయతశ్రీయుతాత్యద్భుతాక్షియుగిని
 మోదమలర నిర్విఘ్నమ్ముగాఁ దలంతు.

మఱియును

మ॥ ఘనకల్పమృతఁ గ్రీమృతఁ ద్రిజగముల్ గల్పింప నాభీషదం
 బున వర్తింపు చనుక్షణమ్మెవని పెన్బజ్జ బ్రవేశించిక
 న్గని యేదెందెటులుండు నేదిమొదలంచునాను లోనూను శం
 కను వీడు నివిధి యాజగన్నధికెడఁ గై మోడ్చుగావించెడఁ. 2

పా తాంతరము—

తే॥ గీ॥ సంప్రకల్పాంతమునఁ బునస్సృష్టినొదవు
 శంకలఱనేని గర్భంబుసారజ్జూడ
 ననువనియె నాభిషధమునం దధివసించె
 నాజగద్గర్భనకు నతులాచరింతు.

మండనమహాసీలమణేః కమలాకుచకలశకేళి కస్తూరికాపత్రాంకురస్య
 భగవతః పురుషోత్తమస్య యాత్రాయాముపసాసీయా స్సభాసదః-
 కుతశ్చిద్ద్వీపాంతరాదాగతేన కలహకందళనామ్నా కుశీలవాపశదేన
 రాద్రభీభత్సభయానకభూయిష్ఠంకమపి ప్రబంధ మభినయతానిత్యంకి
 లాయ ముద్వేజితోజవలోకః-తత్ కస్యచి దభిమతరసభాజః ప్రేక్షణి
 కస్య ప్రయోగానుజ్ఞయా నాట్యవేదోపాధ్యాయ బహురూపాంతే
 వాసీ మధ్యమదేశీయ స్సుచరితోనామ భరతపుత్రోహంభవద్భి
 రనుగ్రాహ్యః॥

శ్లో॥ ప్రీతిర్నామసదస్యానాం
 ప్రియా రంగోపజీవినాం
 జిత్య తదపహర్తారం
 మేష ప్రత్యాహరామే తాం॥

3

గ॥ (అకాశేకణ్డందత్వో) కింబూధ- , వై దేశికోభవా నసమ
 గ్రహిత్రః కథ మిదృశేకమణి ప్రగల్భితేతి(విహస్యసప్రశ్రయ
 మంజలింబధ్వా-) హంత భోకిమేవముదీర్య తే భవద్విధానామారాధనే
 ప్రవృత్తిరేవ మేపాత్రాణి సమగ్రయిష్యతి॥

యతః

శ్లో॥ యాంతిన్యాయపృవృత్తస్య
 తిర్యక్జోపి సహాయతామ్
 అపన్దానంతు గచ్ఛంతం
 సోదరోపి విముంచతి॥

4

(నాందియైన తరువాత.)

సూత్ర—పూర్వవనధివన-జాలంబునకు మొలకతమూలంబును భువన
జాలంబునకు మకుటేంద్రసీలంబును నగు నీ జగన్నాథదేవుని
సేవింపవచ్చిన సభ్యులారా! కొండొక ద్వీపాంతరమునుండి
వచ్చిన కలహకందభండును కుశీలవాధముఁ డొకఁడు రాద్రీ
భీభత్సభయానక భూయిష్టంబగునెద్దియో ప్రబంధమునుబ్ర
యోగించి లోకమునుమిగుల వ్యాకులపెట్టెను గావున నిపుడు
మీకందఱకు నానందంబుగనుండు రసములతోనలరు నాటక
మును బ్రదర్శింప సెలవిడి నాట్యవేదో పాథ్యాయునికి బహు
మాపాంతే వాసి నై మధ్యమదేశమునుండి వచ్చిన “సుచరిత్ర”
నామకుండనగు నన్ను ననుగ్రహింతురు గాక!. ఏమనిన,

తే. గీ సకలసభ్యావళియు మానసమ్ములందుఁ

జెందు ప్రీతియై రంగోపజీవితతికిఁ

*ప్రియ మతిప్రీతికిఁ దదపహరిని జయించి

యిదిగో! తత్ప్రతివృత్తిగూర్పు నితఁడ కనుఁచు!.. 3

(ఆకసమునఁ జెవియొగ్గి)

ఏమనుచున్నాఁ? విదేశసుండవు నసమగ్రపాత్రుండవు నగునీవీ
కార్యమెట్లు నెరవేర్తువనుచున్నారా?

(నవ్వి, వినయముతోఁ దోసిలిపట్టి)

అయో! తామే యిట్లు సెలవిచ్చుచున్నారేమి? మీవఱటి
వారి నారాధించుటయే పాత్రముల సమకూర్పును. ఎట్లన,

కౌ॥ సంతసమున నగుఁ దిర్యగ్

గ్జంతువులును గూడఁ దోడు సన్నార్థునకున్

సంతతధర్మవిహీనున్॥

వింతగ సోదరుఁడుఁ గూడ వీడుంగాదే!

4

*ప్రియము + అతిప్రీతియనియు, ప్రియ + మతి ప్రీతియనియు చదువనగును.

(పునరాకాశే కర్ణందత్వా)

కిం బూర్ధా "తహిః ప్రహతోయమస్మాభిః పత్రికా" ఇతి
ప్రపవశ్యనటః పత్రికాందదాతి, సూత్రధారోగృహీత్వావాచయతి
యత్రసర్వపురుషార్థరసస్యందిని-

శ్లో॥ చేతస్మక్తికయానివీయ శతశః శాస్త్రామృతాని క్రమా
ద్వాన్తై రక్షరమూర్తిభిః సుకవినా ముక్తాఫలైర్గుభితాః
ఉన్మీలతకమనీయనాయకగుణగ్రామోపసంవర్ణణ
ప్రాధాలంకృతయోలుతన్తి సుహృదాంకంరేషుహరస్రజః॥ 5

శ్లో॥ తస్యైవీరాద్భుతారంభ
గంభీరోదాత్మవస్తవే
జగదానంద కన్దాయ
సందర్భాయ త్వరామహే॥

[మరలఁ జెవియొగ్గి]

ఏమీ! “అట్లయిన నిదె మేము పత్తిక సంపుచున్నాము”ను చుంటిరా?

(నటుఁడు వచ్చి పత్తిక నిచ్చుచున్నాఁడు)

సూ—(పత్తికనందుకొని చదువుచున్నాఁడు)

సీ॥ మానసంబను వినిర్మలమహాశుశక్తిచే

సకలశాస్త్రామృతసారములను

వేమారుఁ గవిసార్వభౌముడు లెస్సగాఁ

గడఁగతోడుతఁగోలి క్రమముమీర

నక్షరాకారత నలరారు నలచారు

ముక్తాఫలావళుల్ మొనసి కురిసి

కూర్పునేర్పు దలిర్ప రుతరచారుల

కలితనాయకగుణగ్రామసీమ

తే॥ గీ॥ నెనయఁ జేసిన లసదలంకృతిత నెనఁగి

మాననీయతరాచ్యక్తి మాలికాళి

నిరతము సుదృగళంబుల నీటుమీరఁ

దనరు నెది సర్వపురుషార్థదాయి యగుచు॥

5

అట్టి

క॥ వీరాద్భుత సదగ్రస గం ।

భీరంబు, నుదార మమిత విశ్వాసంబా ।

ధారంబతి చారుకథా

పూరంబగు సత్ప్రబాధమున్ వినువఁడగున్॥

సూత్రీ [విమృశ్య, సహర్షస్థితమ్]

మారిష! రామాయణ మితీశ్వరోషి తస్మాద్భవతః

కవితావతారప్రధమతీర్థస్య వల్మీకజన్మనో మునేః

సరస్వతీనిర్యాసోయశశ్శరీర మిక్ష్వాకూణామ్

నటః—అధకిమ్?

సూత్ర—తత్ప్రతిబద్ధబద్ధానుబద్ధినీ పరిషదాజ్ఞా!

నటః—(విహస్య) అహో! సకలకవిసార్థసాధానీభిర్వియుం వాల్మీ
కీయా సుభాషితనీవీ!

సూత్రీ...మారిష! కిముచ్యతే?

శ్లో॥ అపికథ మసౌ రక్షోరాజస్తతానా త్రియీ

మపికథ మభూ దిక్ష్వాకూణాంకులే గరుడధ్వజః

అపికథ మృషా దైవ్యోవాచః స్వః ప్రచకాశితే

సుచరితపరీవాకః సర్వః ప్రబంధకృణామయమ్

7

తత్ప్రతాపన్నిరూపయామి నూపక మభిరూప మిద్దశమ్

(ముహూర్తమివ స్థిత్యా । స్మరణమభినయ । సోల్లాసమ్)

అస్తి మాధ్యమ్యగోత్రసంభవస్య మహాకవే ర్భట్టశ్రీ

వర్ణమానతనూజన్మన సత్తమతీనందనస్య మురారేః

కృతి రభినవ మనర్థ రాఘవం నామనాటకమ్

తత్ప్రయుజ్జానాః సామాజికా నుపాస్మహేః

(విచిన్త్య సహర్షమ్)

సూత్ర- (విమర్శించి)

(సంతసముతోఁగూడిన చిరునగవుతో)

మారిష! కవిత్వావతారమునకు మొనటిరేవుగ నొప్పు పూజ్యుఁ
డైన వాల్మీకిచూర్ని నుండి వెడలిన వచోనిచయములతో
నొప్పుచు నిత్యైకులకుఁ గీర్తిశరీరమై యలరారు రామాయణ
గ్రంథ మీ వెఱిఁగినదేగదా!

నటు—అవు నెఱుఁగుదును.

సూత్ర—ఆకథనచుసరించిన నాటకమును బ్రకర్షింపునుని సభ్యుల యభి
ప్రాయము.

నటు—(నవ్వి) ఔరా! యీ వాల్మీకి సుభాషిత మెల్లకవిజాలమునకును
మూలధనమై యలరారుచుండునే!

సూత్ర—మారిష! అందులకు సందియమేమి?

ఉ॥ ఏటికి ముజ్జగాల నలయుంచెనొ యాదనుజాఘినాథుఁ డ

శ్లేటికి మాధవుండు జనియుంచెనొ యారఘవంశమందు నా

డేటికెసంగెనో ఘనమునీశ్వరవాగ్వితతుల్ తమంత, ము

మ్మాటికదెల్ల సత్కవిసమాజముపున్నెపుఁ బాటయేనుమీ! 7

అందును మిక్కిలి చక్కనగు నొక్క రూపకమును నిరూపితును.

(కొంచెమురకుండి జ్ఞాపకము నభినయింపుచు నుల్లాసముతో)

ముగ్ధలగోతోద్భవుండును దంతుమతివర్థమా నతనయుండును నగు
“భట్టమురారి” నుహళకవి రచించిన “యనర్థ రాఘవ”మను నాటక
మును బ్రకర్షించి సభ్యులను సంతోషపెట్టుదును.

(యోచించి సంతోషముతో)

అహో! రమణీయాఖిల్వీయం సామగీ

పరిషదారాధనస్య । యతః!

శ్లో॥ మద్వర్గా రసపాతగీతిగతిషు పశ్యేత్క ముత్కర్షణో ।
మాద్యల్యస్య కవే ర్గభీరమధురోద్ధారా గిరాం పూతయః!

ధీరోదాత్తు గుణోత్తరో రఘుపతిః కావ్యార్థబీజం ముని

ర్వాల్మీకిః ఫలతిస్సృ యస్య చరితస్తోత్రాయ దివ్యాగిరః॥ 8

అయంతు పాచేతసీయం కథావస్తు బహుభిః ప్రణీతమపి ప్రయుజ్ఞా
నోనాపరాధ్యతిశోత్రియ పుత్రిః శశ్య!

శ్లో॥ యదిక్షుణ్ణాపూర్వైరితిజహతి రామస్య చరిత్ర ।

గుణై రేతావద్భి ర్జగతిపునరన్యో యతికః ।

స్వమాత్మానం తత్తద్గుణగరిమంభీమధుః ।

స్ఫురద్వాగ్బ్రహ్మణః కథముపకరిష్యంతి కవయః॥ 9

ఉపక్రమమాణశ్చసకవిః స్వనిర్భాసశబ్ద బ్రహ్మణ మాచార్య
పాచేతసం గిరంచ దేవతా మేవముపశ్లోకితచాన్ ।

శ్లో॥ తమృషిం మనుష్యలోక!

ప్రణేశవిశ్రామశాఖనం వాచామ్

సురలోకాదవతార ।

ప్రాంతరభేదచ్ఛిదం వందే ॥

10

శ్లో॥ ధాతుశ్చతుర్ముఖీకంఠ ।

శృంగాటక విహారిణీమ్ ।

నిత్యం ప్రగభవాచాలా ।

ముపతిష్ఠే సరస్వతీమ్ ॥

11

అహ! నాకు గల సామగ్రి యంతయు మిక్కిలి చక్కనిదై
 సభ్యులనానందపెట్టుటకుఁ దగినదై యున్నది గదా! ఎట్లన—
 శా. పాతజ్ఞుల్ రసపాఠగీతిగతులన్ వర్ణ్యభియందెల్లరున్,
 చారూక్తిజ్ఞుడహా! మురారికవి, యీసత్కావ్యనిర్మాత, మున్
 సౌరోక్తుల్ దగ వామలూరుజమహాసన్నానిబేర్కొన్న యా
 ధీరోదాత గుణోత్తమం డిన కులోద్ధీర్వురుండె, వర్ణ్యుండిటన్ || 8
 పెక్కుటచేఁ బ్రయోగింపఁబడిన వాల్మీకివిరచితంబయిన యీ
 రామకథనే మఱలఁబ్రయోగించుటవలన నిక్కవికపరాభమునులేదు.

ఉ॥ వాడిరి పెక్కురంచు రఘువర్యుపవిత్రీ విచిత్రీ సత్కథన్
 వీడినచో నికెన్నఁ బృథివీస్థలినిన్నిగుణమ్ము లన్యుఁ డె
 వ్యాదు వహించి మించు? మఱి వారల చారుగభీరవాక్తరిం
 బోడిమిఁ జూపనోపుటెటు? పూర్ణగుణాభిపరుల్ కవీశ్వరుల్ || 9
 గ్రంథారంభమున నిక్కవి స్వయముగ వెడలిన శబ్దబ్రహ్మము
 గల యాదికవియగు వాల్మీకిమహర్షిని, మరియు వాగ్దేవతను నిట్లు
 వర్ణించి యుండెను.

ఉ. నాకమునుండి మర్త్యభవనంబునకుం డిగివచ్చు వాణి క
 ప్రాకపథశ్రమాపనుతిఁ జూపఁగనోపి తదీయపూర్ణ సౌ
 భ్రేయకనిదానమై మిగుల నింపలరారు విశాలవిశ్రమా
 నోకహస్తై చెలంగిన ఘనున్ ముని నాదికవి స్తుతింపుదున్. 10

కం. నలువనలుమొగములందగు

నల గళశృంగాటకంబునందుఁ దిరుగుటన్

బలుకుల నెఱజాణతోనం

బలవడు నప్పలుకు కలికి ననయముఁ గొలుతున్. 11

నటః—(సహర్షమ్) భావ, తత్ప్రిస్తాయతామ్! అస్యహి హృద్గల్పా
నాం బ్రహ్మర్షీణా మన్వయమూర్ధన్యస్య మురారివామధే
యస్య బాలవాల్మీకేర్వాంశ్చయ మమృతబిందునిష్యన్తి కర్ణల
యతి కౌతుకం మే॥

సూత్ర—మూరిష ! స్థానే భవతః కుతూహల విద్యుత్ మేవై తత్ ।
తథాహి॥

శ్లో॥ తత్తాదృ గుజ్జ్వలకకుత్స్థకులవృశస్తి
సౌరభ్యనిర్భరగభీరమనోహరాణి
వాల్మీకివాగమృతకూపనిపానలక్ష్మీ
మేతాని బిభృతి మురారికవే ర్వచాంసి॥ 12

(నేపథ్యే గీయతే).

శ్లో॥ దినకర కిరణోత్పన్నః
ప్రజాగరః కోపిజీవలోకస్య ।
కమలముకుళాంకపాలీ
గతమధుకరకమణినిర్ధగః॥ 13

(అకర్ణ్య)

సూత్ర—కథ ముపక్రాంతమేవ సర్వకైః, యదియం దశరథోత్సంగా
ద్రామభద్రాగ్నిహో విశ్వమిత్రస్యప్రాప్తేఃకీఘ్రివా॥

(పురోహతోక్య ససంభోమమ్)

అయే, కథమత్రైవ తత్ప్రిభవతః కమలయోనిజన్మనో మునే
రాయతనా త్రుతినివృత్తేన ఋత్విజా వామదేవేన కిమపి తద్వాచి

నటు—(హర్షముతో) బావ! జాలమేల? వేగ ముపక్రమింపుము.
ముగ్ధలావ్యయశిరోమణియు బాలవాల్మీకియు నగు మురారి
కవిశేఖరునమృతోపమానములగు చక్కని వాక్కులు నాకు
మిక్కిలి మక్కువను గలిగింపుచుండును.

సూ—మారివ! అగును. నీవేమక యుక్తమే. అతని వాగ్ధోరణి
యట్టిదియే.

కం. నిరుపమకాకుస్థయశ

సుస్రభిశములు, ప్రథమసుకవిశుభవాగమృతా

కరరూపనిపానమ్ములు,

సురుచిరలముహా! మురారిసాబగుబలుకుల్.

12

(తెఱలో ధృ)వాగానము చేయుటచు)

కం. సరసతరం బతిసురుచిర

సరోజముకుళాంకపాళిసంగతమధులి

డ్యవరకర్షణచణ మెద్దియొ

సరసిజహితకరము జీవజాగరమెసగుల్.

13

సూతో—(విని) నర్తకు లాడనారంభించిరి, కాబోలును, దశరథు
నంకమందుండు రామభద్రు నాకర్షించు విశ్వామిత్రు రాకను
సూచించు ధృ)వాగానము వినవచ్చుచున్నది.

(ఎదుటఁజూచి తొట్టుపాటుతో)

ఇదిగో! దశరథమహారాజా పూజ్యుండును బ్రహ్మమానస
పుత్రుఁడునగు వశిష్ఠు నాశ్రమమునుగి తిరిగినచ్చిన ఋత్విక్కుగు

కమభిధీయమానో మహారాజో దశరథ స్తిష్ఠతి తదేహి ! నన్వయో
 స్త్రోతీయేన భవితవ్యమిత్యావామవ్యనస్తరకరణీయాయ సజ్జీధ
 వావః॥

(ఇతి నిష్క్రాంతౌ)।

—* (ప్రసావనా) *—

వామదేవుడు చెప్పుచున్న గురుసందేశముల నాలకింపుచుఁ గూర్చు
న్నవాఁడు. కాబట్టి యిక నిర్వృగున్నకడ మూడవవాఁడుండరాదు.
రమ్మ! మనమును దానికగు ననుతర కరణీయములు సిద్ధము
చేయదము.

(వెళ్లుదురు.)

—: ఇది ప్రస్తావన :—

అనర్ఘరాఘవే

—(0)—

(తతః పశ్యతి యథోపదిష్టో వామదేవశ్చ)
 దశరథః॥—అహో! బహుధా శుశ్రీతుః । భగవతో వశిష్టస్యాను
 శాసనం నవం నవమివ ప్రమోదాతి మాం॥
 వామదేవః॥

శ్లో॥ మధుక్తబిభాసాదాసమేదగీ
 ప్రవవిస్మామిషమేన మేదినీ ॥
 అధివాస్య యదిస్వక్త్యైశోభః
 శ్చిరమేనాముపభుంజతేనాంబాః॥ 14

దశ—(సవిమర్శస్మితమ్) సఖే! వామదేవ!
 శ్లో॥ తస్మాజ్జయైవ పరిపాలయతి ॥ జామే ।
 కర్ణోపకంఠపలితంకరణీ జగేయమ్ ।
 యద్రభరూపమివ నూ మరుశాస్త్రి సర్వ
 మద్యాపి తస్మయి గురుగురుపక్షచాతః॥ 15

వామ—సుహారాజ! కిముచ్యతే? సమానస్పత్రేపి క్వచిదేవ కస్య
 చిత్త్రామైశ్శ్రీకమ్ । తథాహి తత్రభవాత్॥

శ్లో॥ సాధారణో రఘూణాం ।
 గురుర్భవన్నపివిశేషదృష్టిస్తే ।
 నామోదయతి కిమిదమ్ ।
 కుముదం పునరస్య సర్వస్యమ్

అ స ర్గ రా ఘ వ ము

—౧ పృథమాంకము ౧—

(తరువాత కూర్చుండిన దశరథ వామదేవులు పృవేశింతురు.)

దశ—బౌరా! పలుమారు వినియున్నదేమైనను బూజ్యుడైన యా
ననిష్ఠుని యాదేశము త్రొత్త కొత్తయై సంశయ పెట్టుచున్నది!
వామ—

ఉ॥ ఆమధుకైటభాసురులదా మెదటస్థమ నామగంధియా ।
నామిషమే సుమీ, యరయ నాదివి మేసిని, గానదీవికిన్ ।
భూమిభుజల్ నిజాచ్యుతరభూరియశబులచే సువాసనల్ ।
వేమరు నితురే ననుభవింతురు, సూస మిప్ప నెప్పుడున్ ॥ 14
దశ—ఋషీ! వామదేవ!

చ॥ అనయమునుం దదాజ్ఞ నె ప్రజాభుల నేలుచుకెంతో సుతిసా
బనువయు యుండఁ గర్ణముల యాడ, నిదేపలితులుఃజూపఁ జొ
చ్చెను జర యైన మానకిటు చెప్పెడు నిప్పుడు నన్నిచిన్ని బా
లునకును బోలెనా! యతిలోలతరుండు గురుడు నాయెడన్ ॥ 15

వామ—రాజచంద్రమా! అట్లులనెద నేమి? సమానవర్తనునకై నను
నొక్కొక్కరిచోఁ గనుచెల్పి మొడుగామాడుట లోకస్వభా
వమే అట్లే యిమ్ముహాత్ముఁడును

చ॥ సరిగనె మీరఘప్రవరు సుతేతి కంతకు నొజ్జయయ్యుఁ దాఁ
గర మనురక్తికారవముఁ గాచుచు నీమెడ సంతతులు, నా
సరయఁగఁ జిందురుండు ముదముడఁగఁ జేయనిదెద్ది? యైననా
సురుచిరకైరవహృతని సొమ్మొమ్ములు నెమ్మొగందచే! 16

దశ—వామదేవ! మమహిగ్గురువచన శ్రీనణ తృష్ణామంకుశీకరోతి
 శ్రోత్రవృత్తిరింద్రియానుసాక్షిణో హృదయమహాగజస్య తన్న
 కించిదపరచువశిష్యతే।

వామ—మహారాజ! నిశ్శేషమభిహితమ్। ఇహంతు సర్వసందేశ
 సంగ్రహకారికాం కారికామతి ప్రయత్నేనభగవాన్
 భవంత మన్మస్కాయతి।

దశ—(సాదరమ్) అవహితోస్మి కిమాజ్ఞాసయతి।

వామ—

శ్లో॥ హుతమిప్తంచ తప్తంచ।

ధర్మశ్చాయం కులస్యతే।

గృహత్ప్రతి నివర్తంతే।

పూర్ణకామాయదర్శినః॥

17

దశ—(సహర్షమ్) సుష్టు శిరసి కృతమాచార్యవచనం। కించ।

శ్లో॥ అన్యద్దోత్రమహత్తరః క్రతుభుజామద్యాయమాద్యోరవి।

ర్యజ్ఞానో వయమద్యనో భగవతీ భూరద్య రాజన్వతీ।

అద్యస్వం బహుమన్యతే సహచరైస్తస్మాభిరాఖండలో।

యేనేతావ దదుంధతీపతిరసి నేవనాను గృహ్లాతివః।

18

వామ—రాజన్వే, సహజానుభవగంభీరమహిమానో యూయమేవ

తాదృశాయయశసే! నయంతుకేవల ముపదేశ్మారః।

దశ—ఇదె నాశ్రోత్రవృత్తి వేర్వేరు తలంపులకుం జొరఁబారుమానస
మను నేనుగునకు గురువాక్యములు వినుటయందలి యాసక్తి
నంకుశముగాఁ జేయుచున్నది. కావున నింకను నాయన సెల
విడిన దేయైన నుండినఁ జెప్పుము.

వామ—రాజోత్తమా! అంతయుఁ జెప్పినై చితిని. అయిన నన్నిటికిని
మిక్కిలి ముఖ్యమగు నీయంశమున మాత్రము మిమ్ము బాగుగా
జ్ఞాపకముంచుకొనుచున్నారు.

దశ—అత్యాదరమున వినుచున్నాఁడ నేమి సెలవిచ్చిరి ?

వామ—

ఉ. కూటిమిమీరఁజేరి, తనకోరిక దీరినఁదో, యర్థి నీ ।

ద్వారమునుండి వెండియు ముదమ్ముఁ గ్రమ్మి నీకదే సదో

దారమను మృణ్ముఖువ్రతమ్ము, హుతమ్ము, సతమ్ము నీ కులో

దారులు దారు గోరెడువిధమ్ముగు ధర్మపథమ్ము, నమ్ముమీ! 17

దశ—గురువాక్కులు శిరసావహించితిఁ ఆహా! యమ్మహాత్ముఁడు
తనకుఁ దానయై మాయుండొత ప్రేమాతిశయమునుజూపెను?

చ॥ ఇపుడుగదా, మదన్వయమహిష్టుఁడు సూర్యుఁడు దేవముఖ్యుఁడౌ
టిపుడుగదా, ముగంబుగొనుటెద్రుఁడు మా చెలిమిదలంచి; మే
మిపుడుగదా, సదున్నతి వహించి రహించుట యశ్వలంబు; దా
నిపుడుగదా, యుదారవిభవీ యిలకుంట, గురుండిటుంటచే॥ 18

వామ—రాజశ్రీ! మిమ్మువంటి సహజానుభావగంభీర స్వభావులగు
మహారాజులు కువలయమును దమంతనె తాము చక్కగ

శ్లో॥ ఉన్మద్రయతిహి కుముదాకర
మశరన్నిశానిశాతనిస్తుషోపి తుషారికిరణః|
సపునస్తుకిముచ్యతే భగవా
న్ద్వితీయ పరమేష్ఠీ వసిష్ఠః॥

19

అపిచ|

శ్లో॥ ఇదం వోయాజ్ఞానా ముదితముదితం యత్కులమభూ|
ద్యదిష్టం వా కుర్య న్నకృత సగరః పూర్త ముదధిమ్|
అసౌపూర్వేషాం తే సుచరితవతాకా యదమర|
సృవంతీ కృతోన్నయం త్రిభువనగురోస్తస్య విభవః॥

20

కించ-

శ్లో॥ కాశికస్వీకృతస్యాపి |
యదాజ్ఞాతిక్రమా దభూత్ |
త్రిశంకోరువభోగాయ |
నద్యారపి న భూరపి ॥

నేలఁచు నీలాటి యశస్సమాజములకు భాజనములగుచుందురు
మాబోంట్ల మువదేశించువారముచూత్రీమే; అయినను,

తే. గీ. సలుపు హిమరశ్మి యశరన్నిశానిశాతి ।

రహితతుషుండయ్యుఁ గుముదాకరప్రబోధ ।

మనఁగ నిత భగవంతుఁ డన్యబ్రహ్మాతి ।

యగు వశిష్టుఁ డొనర్చునా నబ్బరంబె !

(పాఠాంతరము)

ఉ॥ వీరితదిర్ప నెప్పుడును వింతవికాసము మీఱఁ గైరవ

వ్రాతము నేలఁజాలు స్వకరప్రకరమ్ము కరమ్మునిమ్ముచున్

శీతకరుండు, శారదనిశీధినిపేరిటిసాచరావునన్॥

వీతతుషుండుఁ బూర్ణుడయి వెల్గెడునష్టికఁ జెప్పనేటికిన్॥ 19

ఇతియగాక,

చ॥ అగును నిరంతరోచ్ఛయము, యాజ్యలరై తగుమీకులంబునా

సగరకృతేష్టపూర్తమయి, సాగరమొప్పెడునాఁ బతాకీయై

తగును భగీరథాభిదు నుదారచరిత్రీకు వేల్పుటేఱనా,

నగణితమా త్రిలోకగురువైన వసిష్ట విశేషమేనుమీ! ॥ 20

మరియు పెక్కులేల !

క॥ ఆకౌశికమునిఘనకృప

కాకరమైనను ద్విశంకుననుభవమునకా ।

నాకము, నీలోకముయిం ।

గాకుండుట యితనియానఁ గడచుట నెగదా! ॥ 21

ప్రతీహారి—జయతు జయతు దేవః। దేవ! భగవాన్ కాశికో
ద్వారమధ్యాస్తే।

దశ—(ససంభ్రమమ్) కిం కాశికో!

వామదేవః—అహ ముపైత్యశ్రౌతేన విధినా పురస్కృత్య
ప్రవేశ్యామి తపోనిధిమ్। (ఇతి ప్రతీహార్యాసహనిష్క్రాంతిః)

దశ—(సహర్షమ్)

శ్లో॥ యఃక్షత్రదేహంపరితక్త్యటంకైః।

స్తపోమయైర్బ్రాహ్మణ ముచ్చకార।

పరోరజోభిః స్వగురగాధః।

సగాధిపుతోపి గృహాన్మపైతి॥

23

(తతః ప్రవిశతి వామదేవోపదిశ్యమానవర్త్యా విశ్వామిత్రః॥)

విశ్వా—సఖే! వామదేవ! త్వమధునైవ వసిష్టాశ్రమాదాగతోసి।
కచ్చిత్కుశలీ తావదరుధతీరామ్నా పతివ్రతామయేన
జ్యోతిషాసహచరితథర్మా తత్రభవాన్ మైత్రావరుణిః।

వామ—విశేషేణ పునరద్య యాజ్ఞకుల ముపతిష్టమానే
చిరంతనప్రణయిని కాశికే।

విశ్వా—సఖే! వామదేవ! చిరేణ దశరథో ద్విష్టవ్య ఇతి
సర్వమనోరథానా ముపరివర్తమహే॥

వామ—(సవినయమ్) భగవన్! కుశికనందన! ధన్యః ఖల్వయం
రాజా సావిత్రో య మేవమచరుధ్యంతే భవంతోపి

(ప్రవేశించి) పోతీహరి—దేవా! జయమగుగాక! పూజ్యులగు విశ్వా
మిత్రులు ద్వారమువద్దకు వచ్చియున్నవారు.

దశ—ఏమి? విశ్వామిత్రుడా!

(అని తొందరగా లేచుచు ఇటు నటు జూచుచున్నాడు)

వామ—నేను కెళ్ళి యాతపోనిధిని శ్రౌతవిధిచే బురస్కరించుకొని
వత్తును. (పోతీహరితో గూడ వెళ్లును)

దశ—ఆహా! యెంతపున్నెము!

చ. తపములపేర మీరు నిశితంఘటులుల్కొని, తుత్రిగాత్రి మే।
నిపుణుడు చెక్కిమిక్కిలి యనిద్యతరంబగు దీప్తివైప్రస।
ద్యపువును జేసె, నానుగుణభవ్యతరుడు, రజఃపరుండు బల్
విపులయశుండు గాధిజుడె! వేయిదె నాయిలు సొచ్చినచ్చునే! 22
(తరువాత వామదేవుడుచూపు మార్గమున విశ్వామిత్రుడు
ప్రవేశించును)

విశ్వా—మిత్ర! వామదేవ! నీవిహ్వడే వసిష్ఠాశ్రమమునుండి వచ్చితి
నంటివి. అరుంధతి పేరితపోజ్యోతితో గూడ ధర్మము నాచ
రించుచు బూజ్యుడైన వసిష్ఠచూర్ణి కుశలముగ నున్న
వాడు గదా?

వామ—విశేషించి యిప్పుడు! చిరకాలమిత్రుడైన కాశికుడు
యాజ్ఞనింటికి విచ్చేయుటవలన,

విశ్వా—వామదేవా! బహుకాలమునుండి దశరథుని జూడవేడుక
యెల్లకోర్కెలకు మొట్టమొదటిదై గట్టిగ మనసున, బట్టియున్నది
వామ—(వినయముతో) ఆర్యా! కశికనందనా! మీరిట్టిప్రేమాతిశయ
ముగ గనుబరచుటచే నీరవికుంఠిలక మగుదశరథుడు ధన్యుడైనాడు

విశ్వా—సఖే ! ధన్య ఏవాయమ్ ।

శ్లో॥ నమన్నృపతి మండలీ మకుట చంద్రికా మర్దిన ।
 స్ఫురచ్ఛరణ పల్లవ ప్రితిపదో క్త దోస్సంపదా ।
 అనేన సన్మజే శరణా తురగమేధముక్త భీమ ।
 త్తురంగఖుర చంద్రక ప్రకర దంతరా మేదినీ ॥

23

(పురోవలోక్య సహర్షమ్)

శ్లో॥ చిరాదక్షోర్జ్యాడ్యం శమయతి సమస్తాసురవధూ ।
 కచాకృష్టికీడా ప్రసభ సుభగంభావుక భుజః ।
 త్రిలోకీ జంఘాలోజ్జ్వల సహజ తేజా మనుకుల ।

ప్రసూతిః సుత్రామ్నా విజయ సహకృత్వా దశరథః॥ 24

సఖే, వామదేవ, ఇయమనేనపీయూష తుమార

సీకరాసారవర్షణీ సుజన సువాద కౌతుక మేఘలేఖా

పారస్త్యేనేవ మరుతా లోకనాథేన సహస్ర శిఖరీ క్రియతే ।

వామ—భగవత్! అదృశ్యులు దిలీపకుల కుశల కల్పలతా సహం
 కురగ్రంధిభిరుద్గీర్ణంతే కిసలయాని । యదత్ర భవానపి త్రిభు
 వన సనాతన గురురేవ మస్మైనరేంద్రాయస్పృహయతి

(ఇతి పరికామతః!)

విశ్వా—నెచ్చెలీ! ఇతఁడెప్పుడును ధన్యుఁడే.

లయగాఁగిహి!

మొక్కెడు నృపాలకుల చొక్కపు కీరీటములఁ

జెక్కినమణిద్యుతులఁ బిక్కిటిలు జ్యోత్స్నన్ ।

ఒక్కగ వహించి తఱుకెక్కు పదపల్లవమె ।

నిక్కపు భుజాబలము నెక్కుడుగఁ దెల్పన్ ।

మిక్కిలి జగద్విరుతి కెక్కు హయమేధతతు ।

లక్కజపులీలఁగడు మక్కువ నొనర్పన్ ।

బెక్కులు గురాలు తమ డెక్క గుఱుతుల్ వఱల ।

నొక్కియిల యుతయును ద్రొక్కియిడి యుటన్॥ 23

(ఎదుటఁజూచి సంతోషముతో)

ను" సురజైరిప్రమదాకచగ్రహకలాశుంధన్మహాబాహుఁడ

క్షరక్షీర్త్యుదితుఁడుజ్వలత్తి జగతీజాఘాలతేజాడు, ని

జ్వలతోకేష్టయమృతగుడు, మనువంశప్రౌఢభ్రుంజైన ప

క్షీరఘండద్విరే! పెద్దకాలమునకన్దృష్టాంధ్యముమాన్వేడున్॥ 24

ఆహా! అమృతరసబిందువులను జిను నీసుజనసంవాదకౌతు

కినును మేఘలేఖను తూర్పుగాలివలె నీలోకనాథుఁడు సహస్ర

శిఖరముల సందించు చున్నవాఁడు.

నామ—తీర్థువనససాతనగురువులగు మీఱలిట్టలీ నృపతిని బే

మించుటచే నేడిసిలీవకుల పూర్వపుణ్య కల్పలత చిగుర్పు

చున్నది.

(ఇట్లీరవురు నడచుచున్నారు.)

౬ శ—(సహర్ష సంభ్రమ మాసనానుత్థాయ ఉపసృత్యచ)
భగవన్ । కుశికనందన । ఐత్యోకః పంక్తిరగ్ధోభివాదయతే ।

౭ శ్వా—స్వస్తి భవతే సవరివారాయ ।

(ఇతి సర్వే యథోచిత ముపవిశన్తి)

౮ శ—(సప్రశ్నాయమ్ భగవన్, విశ్వామిత్ర)!

శ్లో॥ కచ్చిత్కాంతారభాజాం భవతి పరిభవః కోపిశౌవాపదోవా ।

ప్రత్యూహేన క్రతూనాం నఖలు మఖభుజో భుంజతేవాహవీమ్సి ।

కర్తుంవాకచ్చిదంతర్యసతి వసుమతీదక్షిణః సప్తతన్తుః ।

యత్సంప్రాప్తోసి కింవారఘుకుల తపసామీదృశోయ వివర్తః 25

౯ శ్వా—(నిహస్య)

శ్లో॥ జనయతి త్వయి పీఠ దిశాంపతీ

నపిగృహాంగణమాత్రం కుటుంబినః ।

రిపురితి శుతిరేవ నవాస్తవీ

ప్రతిభయోన్నతి రస్తు కుతస్తునః ।

26

అపిచ ।

శ్లో॥ దత్తేంద్రాభయవిభ్రమాద్భుతభుజాసంభారగంభీరయా ।

త్వద్వృత్త్యాశిథిలీకృతప్రిభువనత్రాణాయ నారాయణః ।

అంతస్తోషతుషారసారభమ మశ్వసానిలాపూరణః ।

ప్రాణోత్తంగభుజంగతల్ప మధునా భద్రేణ నిద్రాయతే । 27

దశ—(హర్ష సంభ్రమములతో ముందుకు నడచి సమీపించి)
మహాత్మా! ఇహ్మోకుమార్యుడగు పంక్తిరథుడు నమస్కరిం
పుచున్నాడు (నమస్కరించును)

విశ్వా—(వినయముగ) ఆర్యా! విశ్వామిత్రమునిసత్తమా!
మ॥ విహినావాసులో లేకనే మృగములో పీడించునో, లేక హ
వ్యవరుల్లారో పరిభాషనులో, సవనవిఘ్నవాప్తిచే గాక కా
శ్యపిచే గూర్చుముఖబెడే నొదవి తీవ్ర, కాదిదస్మత్కులా
ప్రపురాపుణ్యపురాశికిట్లగు పరీవర్తంబు పెక్కిటికి॥ 25

విశ్వా—(సవ్య) రాత్రిసత్తమా!

చ॥ నిరతిమిముం గుటుంబములు నిర్భయలీల నిజాంగణములక
స్థిరముగనుండు నేలుగనజేసి దిగీశులగూడఁ గాచునీ
యురుపరిపాలనం బెసఁగు చుండఁగ నొదను విన్నియైన లే
దరియిమాకుం దప్రతిభయబిడ నెట్లగునయ్య! యారయ 26
మరియును

చ॥ అలసాధ ర్తక్షిణ నభయంబును జూపగనోపు నీ భుజా
బలమున శౌరి లోకపరిపాలనభారముదీటి లోని నే
తెలమిని జల్లనై వలపులీనెడు నూర్పులగాలిఁ గ్రోలి బల్
బలుపును జూపు పాపదొరవాన్పున హాయిగఁజేయునిద్దుర 27

శా॥ దప్తే దాధియ దాసదక్షిణభుజాత్తత్రాణత మూరు ని
వృత్తి సరిధిలీకృతానిలజగద్బంబావనుండై హృదం
చక్షోఃసాతిసుతసారభమయశ్వాపాసిలాపూరణ
త్యుత్తరగోరగశయ్య నిప్పు హరి యెతో హాయినిద్రించెడి 27

దశ—(సవైలక్యస్మిన్) భగవన్, విశ్వామిత్ర!।

అభ్యుమిత్రీణస్యతత్ప్రభవతః సునాసీరస్య
నాసీరపూరకేణ పదాతిపరమాణునా నుయాసి
కదాచిదుద్ధృతం ధనుః తన్మాలోయ మలీక లోక
ప్రవాదో భవంతమ ప్యాప్యాయయతి।

విశ్వా—(సోత్ప్రాసస్మితమ్) సఖే,

శ్లో॥ త్రైలోక్యాభయలగ్న కేన భవతా వీరేణ విస్మరిత ।

స్తజ్జీమూతముహూ ర్తమండనధనుఃపాండిత్య మాఖండలః।

కించాజస్రమఖార్పితేన వావిమా సంఘల్లమాంసోల్లస ।

త్సర్వాంగీణవలీవిబుప్తనయనచూఢః కథం వర్తతే ॥ 28

వామ—మహారాజ. భూకాశ్యప, యథాహ భగవాన్ కాశికః।

స్వయమనేకథా సుధర్మాయా మధ్యక్షీకృత మహామహిమివీమి।

శ్లో॥ త్వయ్యర్థాసనభాజి కిన్నరగణోద్గతైర్భవద్విక్రమై ।

రస్తఃసంభృతమత్సరోపి భగవా నాకారగుప్తా కృతీ ।

ఉస్మీలద్భవదీయదక్షిణభుజారోమాంచవిద్ధోచ్చర ।

దాబ్ధైర్వరేవ విలోచనై రభినయ త్యానంద మాఖండలః॥ 29

దశ—(సస్మితమ్) వామదేవ, త్వమపి భగవన్తం గాఢినదన

మను ప్రవిష్టాసి?—

శ్లో॥ ఏతస్మై సమరాంగణప్రీణయినే తిష్ఠేత కః ప్రజ్వల ।

ద్వంభోళిద్యుతిమండలోద్భటభుజస్తంభాయ జంభారయే।

దశ—(సిగ్గుతోఁగూడిన చిరునగవుతో) ఆర్యా!

శత్రుసంహారదక్షుడగు నానునాశీరుని సేనాపూరణమాత్ర
మునకుగాఁ దీసికొనఁబడిన యొకసామాన్యపు కాలిబంటునగు
నేనును నొకపరి విల్లెక్కువెట్టితిని. అంత మాత్రమున లోకు
లూఁక కల్పించిన గొప్పదనము మిమ్ముఁకూడ నానందపెట్టు
చుండెంగావచ్చును.

విశ్వా—(సోత్పాసముగా) బౌసానది నేనెఱుంగనిది కాదు,

చ॥ అరులట నీవె లగ్నకుడవై పజినేలుచు నుట వింట, నే
ర్పట్టి యది మింట మబ్బుతోడనంట జనింప నిలింపభర్త నీ
యురుమఖభవ్యహవ్యతేతు లూరుచు సారేఁ జక్కమెక్కమై
కరమురువై కభుల్ కనులు గప్పగ, తెప్పలెవిప్పఁడెప్పుడున్॥ 28

వామ—(నవ్వి) భూలోక దేవేంద్రుడవనడగు నో మహారాజా !

కౌశికమహర్షి చెప్పినది యథార్థమే. నేనును బలుమారు
దేవసభలోఁ జూచియున్నాను.

మ॥ దివి సర్థాసనవాసు నిన్ సురలు గీర్తింపన్ మదిన్ గల్గు నీ

ర్వవైసం గప్పి త్వదీయదక్షిణభుజాసంజాతరోమాంచవి
ష్టవివృద్ధోచ్చలదశ్రువాఁకణసంతానమ్ముల గ్రమ్ము చ
క్షువులంబట్టియె గట్టుపై సభిరయించున్ శక్రఁడానందమున్॥ 29

దశ—(చిరునగవుతో) వామదేవా ! నీవును విశ్వామిత్రమహర్షి నే

యనుకరింపుమంటివా ! ఆలకింపుము.

చ॥ రణమనుగోరి ఘోరభిదురంబు కరంబునఁబట్టి నెట్టనక

కణకణమందుచుండు బలు గాటవు టగ్గి కణంబు లొల్కు, నీ

నిర్వద్భిర్బహిరేష రోష దహన జ్యోతి స్ఫులింగై రిష

నైర్విరజ్యద్భిర్పీక్షణైః సమతనో దాగ్నేయ మత్ప్రంద్విషామ్॥ 30

విశ్వా—(సకారవం దశరథబాహు మామృశన్)

రాక్షసే! వశిష్ట శిష్య!

శ్లో॥ సంవృత్తాయ యది తవభుజఛాయయాసంప్రతీందో

నిర్విఘ్నశ్శ్రీరియచుభినవా కీదృశీ తే ప్రశస్తిః

ఇత్వాకూణాం లిఖిషతి తా స్వర్వధూగండవీత

కీర్తిదాపత్రప్రకరమకరీపాశుపాల్యంహి వృత్తిః

31

దశ—భగవన్; సర్వాద్భుతనిధే! భగవంత మనుగతు ముక్తి

ప్రత్యుక్తి కయా కేవలమ్! ఏవంకిల త్రిశంకు సంకీర్తనోపా

ఖ్యానపారదృశ్యానః పౌరాణికాః కథయంతి

శ్లో॥ త్రాస్తాత్కంపితీదశపరిషన్మూర్తిమాణిర్యమాలా

బాలాదిత్యప్రకరకిరణస్మేరపాదారవిందే

ప్రాచీమేనాం భువనరచనామన్యథా నిర్మమాణే

కార్పణ్యోక్తీస్తస్యిరచిత వానంతరాయంమహేంద్రః॥

32

(విహస్య)

శ్లో॥ జవాదారాదుం త్వముపసమతి వగ్గే దివిషదా!

మపవ్యస్తో మందై రజనిరథహంస్యైః కమలభూః

నియచ్ఛామోజహ్వం నతివ చరితేభ్యః కిముతతే

సుధాసద్రీచీనామతిపతతి హచా మవసరః॥

33

(అంజలింబధ్వా) భగవన్, ప్రసీద తావత్ ।

క్షణముల బారెవైరులులుకా జ్వలనాస్త్రముగాగ రోషభీ
షణతేనెసంగు జంభరిపుసంగరరంగమెవండు దోక్కెడున్ || 30

విశ్వా—(దశరథని భుజముమీసఁ దట్టుదు)
వశిష్ట శిష్యుడవగు నోరాజునీ !

మ॥ అశలంకస్థిరలక్ష్మీ సీభుజము చామఁడాయునాయుద్రి భే
దికనన్నేడిది మీఁకుఁగొత్తయితమే ? తెల్లంబె యిత్వోకా
తికి స్వర్గప్రమదాకపోలతలభిత్తిప్రస్ఫుర త్కేలికా
మకరీపాలనవృత్తిప్రాసి పతియింపంబడ్డదే, యెప్పుడున్ || 31

దశ—సర్వాన్భూతావధీ! తపోవిధీ! మిమ్ముత్తరప్రేత్తురములతోనైన
ననుసరింప మే మంతవారము ! తిశితకు చరితమునఁ జారా
ణికు నిట్లు చెప్పుచుందురు.

చ॥ అలుకవహించి తొంటిగతి కన్యగతిన్ జగతిన్ రచింపుచో
బలువెరపొంది వేలుపులు భవ్యభవత్పదపద్మయుగ్మమున్!
విలసితహాళిసన్నాడిరవిప్రభలన్ వికసింపఁజేయ, వే
ల్పులదొర దీనవాక్కులను మ్రొక్కక యూపని నాశనోపేనే || 32

(సవిష్టి)

చ॥ అమరసమూహమంతొ రయమూరిగనిన్గొలువంగఁజేరుచోఁ
గమలజుతీరు చాలవెనుకంబడె సంఘలమండయానతన్!
విమలమతొ భవత్కథలు పెక్కులవన్నియు నెన్నుచున్న నీ
యమ్మతరసప్రసారకము లొపలుకురే విసవేళమించెనున్ || 33

(దోయిలిపట్టి) మహాత్మా! అనుగ్రహింపుము !

ఉత్తరోత్తరేషాం మహోత్సవానాం కదాచిదపి సృష్టంతి
 పుంసాం హృదయాని యదియంత్యదుపస్థానసులభసంభావ
 నాతివ్రసంగసంగీతనర్తకీ మే చిత్తవృత్తిర్నియోగానుగ్రహా
 యన్వహయతి అపిచ

శ్లో॥ ఏతాభి స్రవకాతుకోక్తిభిరపిత్రైవిద్యమూర్తేరివ ।
 త్వష్టస్యామరశిల్పినా దినకృతోవచ్ఛేదవేదాక్షరైః ।
 పూతాస్మౌవయమద్య యద్యపిశిరస్యాజ్ఞామపిన్యామహం ।
 వోఘం విష్టి రన్యతా రవికులే కల్పాంతమున్మీలతు॥ 34

విశ్వా—విందుమతేయ! కిమన్యన్నియోజ్యమ్!
 శ్లో॥ నిర్ముక్తశేషధవలై రచలేంద్రముధ ।
 సంత్యుబద్ధమయసాగరగర్భకారైః ।
 రాజన్నిదం బహుళపక్షదశస్మృగాంక ।
 చ్ఛేదోజ్జ్వలై స్రవయశోభి రశోభివిశ్వమ్ ॥ 35

పునరిదానీమపి॥

శ్లో॥ యశస్తోమా నుచ్చై రుపచిను చకోరప్రణయిసి
 రసజ్ఞాపాండిత్యచ్ఛిదురశశిధామభ్రమకరాః
 అపిత్వత్రేణోభి స్రమసిశమితేక్షతుదిశా
 మసాయాత్రామైత్రీం సభసినితరా మంబరమణి॥ 36

X॥ కింతు కతిపయదివసా నాయుధసద్ధీచా రామభద్రేణ సన్ని
 హిత వైతన్త్రయాణా మక్మాకయాశ్చిమపదంసనాథీకరివ్యతే॥

ఇదే, నాఁడీతృప్తి నేడు నీరాశవలనఁ గలిగిన గౌరవమున
కలరియాడుచు నియోగానుగ్రహమున కెదురుజూచుచున్నది.
జనులఁడెందములెందును ముందుముందుకానుడు మహతోత్స
వములకెన్నడును దృష్టినొంది యూరకుండవుగదా !

మరియు మహాత్మా,

ఉ॥ వేలుపులిన్విసాననిడి వేదమయున్ రవిఁజక్కఁదిద్దుచోఁ |
దూలిన యాగమాత్మరపు తున్మలనందగునీదుకౌతుకో |
క్త్యాభులనైన బావనులమైతిమినేడు; త్వదాజ్ఞఁగూడ మ|
స్మృతినిదాల్చు మామెడఁనర్హుత శాశ్వతమైచెలంగఁగాన్ || 34

విశ్వా—ఇందుమతీనందనా ! వేరే నియోగించునదేమున్నది.

చ॥ విలులితకంచుకాహిప నవీనగుచిన్ మననోజ్వలత్సుధా|
జలనిధిగర్భజాతరుచిజాతమురీతిని గృష్ణపక్ష సౌ
దభితమృగాంకఖండసముదాయము చాయను నీయశంపు గుం
పులు చెలగం జగంబుగడుఁబొల్పుచుగాంచుచుముచనేగదా॥ 35

ఇనను—

చ॥ సరసచకోరికాభుల రసజ్ఞులనై పుణిఁ బావనోపి చం
దిరికయటన్న భ్రాంతినిడు తీరనికీరితిమీఱుగాత, నీ
యరిదిమహామహస్సె తిమిరావళివావలికొత్త, రిత్తయం
బరనుణిమింటఁదొంటి తమివారక వారకసంచరించుతన్ || 39

ఇదిగాక మేమిపుడు కొన్నిజన్మముల నొనర్పఁన్నవారము
గావున మాయాశ్రమ పదములకు గొన్నిదినములాయుధపాణియై
రామభద్రుఁడు రక్షింపవలయును.

అపిచ||

ప|| మధ్యేకృత్యఘనంధినోతిజలధిస్సైవరంబుభిమేఽదినం
హంతిస్వైఃకిరణైస్తమిన్ మరుణం కృత్వాంతరాళే రవిః
త్వం రామాంతరితశ్చపాలయ నిజై రే ప్రతాపైఃప్రజా
మీడ్మిక్కోపి పరోపకారసుహృదా మేష స్వభావోహివః|| 37

కించ||

ప|| దృష్టస్సాక్షాదనురవిజయీ నాకివాంచక్రవర్తః |
మాతోన్యన్యాయఃకథయతి యథావారుచీ దండనీతిః|
పాతాళేద్రా గహిభయ మథాస్త్యైవ నిత్యానుషక్తం|
తన్నఃపుణ్యైరజని భవతా వీరరాజస్వతీ భూః|| 38

దశ|| సవిమాదం-స్వ గ|| కథమిదమస్మాకం సకలలోకశోకశం
కూర్ధరణశీతలైభ్యః కాశికపాదేభ్యో రామభద్రప్రవాసవైమనస్యమ
వ్యుత్పత్త్యతే—దృష్టంచానిశ్శేషామృతనిష్యందినీనా మిందుకిరణం
దళినాం కమలినీనిమీలన మాతృకస్థానం — (విమృశ్య) కాగతిః—
(ప్ర)కాశం||

ప|| కూర్మరాజభుజగాధిపగోత్ర
గ్రావదిక్కరిభిరేకధురీణః
మాంప్రసూయకథమద్యవిగీతో
హంపరాధావిముఖోరఘుచంశః|| 39

విశ్వా! గ|| రాజమే మమకారోహి రాజపుత్రేషు రాజ్ఞా
ముపలాలనశ్లశాయకేవల ముపయోగస్తుప్రజానామేనయథే తత్||

చ॥ ఇల! కల మేఘులుధ్యనిడియిచ్చు నిజాంబులెవాడ్లి, సూర్యుడున్
బలుతమమాత్మదీప్తుల నె వాఘననూరునిమధ్యనిల్చి, మ
ర్త్యులనటుసీసమర్థత నె బోవుమురామునిమధ్యనుంచి, యా
నలఘువరోపకారవరులై తగుమీకిడినై జమేకదా!! 37

మరియు,

మ॥ అసురానీకజయుండె యల్లమరలోకాధీశ్వరు డాపచే
తను దండంపునినీతిరీతి నలమాత్యన్యాయమే తెల్పు. సా
ధ్యసదంబే యహి బాధ నెప్పుడును బా తాళం, బటుల్ గాక యీ
రస రాజన్వతియయ్యెన్ బడసివీరా! పుణ్యసారాప్తి చే॥ 38

దశ—(విషాదముతోఁడనలో) లోకములశోకములనెల్ల నిర్మూలి పఁ
జాలు నీ కౌశికమహర్షి వలనను రామప్రవాసమాచకమైవ
వైమనస్యము సంభవింపనున్న దేమి? అవును, సుధారసధారా
పూరములం జల్కు చంద్రకిరణముల వలననై నను గమలినికి
నిమిలనము గలుగుచుండుటఁ జూచుచుంటిమిగదా! అకటా!
యిపుడేమిచేయుదును? (ప్రకాశముగా)

చ॥ చిలువలతేనితోఁ గమతశేఖరుతో ఘనదిగ్గజాళితో ।
కులగిరిపాళితో సరిగఁ గుభిని నూనఁగఁ దా నె చారుచుక ।
బలుయశమంది యొప్పురఘువంశ మయో! ననుగాంచి నేటితోఁ
జాలకదనంబు నొందెనునె! చూచుచునుండఁ బరాధహీనమై॥ 39

విశ్వా—రాచిత్రపటీ! రాజులకుఁ బుత్రులందలి మమకారము కేవ
లము నుపలాలన క్లేశమునకే, యుపయోగమనఁబ్రజలదే!

ప॥ కష్టావేధవ్యధాకష్టో
 సిత్యంచ వహనకమః ।
 శృణవానామలంకారః ।
 కపోలస్యతుశుండలం ॥

40

దశ—సవినయోపరోధం గ॥ భగవత్ పరమచుగ్ధహీతావయ మెవ
 మత్రీభవతాసంభావ్యమానాః కింతుపునరకృతాస్త్రుః క్షీరకం
 తశ్చ మేవత్సాయమితి ప్రిముగ్ధోస్మై ॥

విశ్వా—గ॥ విహస్య సఖే తత్రీభవతు మైత్రావరుణి మృషిం పురో
 థాయా చరితబ్రహ్మచర్యస్య ధనుర్వేదసంస్కారా స్తావదస్య
 భృశాశ్వప్రసాదా దస్మాన్వాయతం తె॥

దశ—(సవినయోపరోధం) భగవన్సుచ్యవసితమపి రఘురాజబీజా
 నాంత్యదాయత్త మేవ కిముతకామున్ కవిద్యాసంప్రదాయః
 శంకెసహస్రకిరణకురై కపక్షవాతే నై వ సహస్రపరివర్షరాన్
 భగవంతం భృశాశ్వముపాసీనో దివ్యాస్త్రమంత్ర మధ్యగీతాః

విశ్వా—గ॥ అలంకృతైరామభద్రేపిబాహ్లోయమితి సంభావనయా
 బ్యావాపృథివ్యో స్తిమిరతిరస్కరణీ తరణిరణుతరోపి నిజతేజ
 సాతిరస్కరోతి

దశ—భగవత్ కుశికనాదన కస్యతాగృహీతలినా జిహ్వయాత్వా మపి
 బ్రువాణమభరోత్ర రేణ (అపవార్య) వామదేవ! ఎవమత్రీ
 భవాన్ కాశికోబ్రవీతి॥

కం॥ కొండొక వేధవ్యధయు, న
ఖండపువహనశ్రమంబుఁ గర్ణములొందఁ |
గుండలములహండనతను |

గండతలంబులె వహించుఁ గాదె! నృపాలా! 40

దశ—(వినయముతో నిర్భయింపుచు) పూజ్యులైన మీరిట్లు మమ్ము
ఓహూకరించుటచే ధన్యులమైనారము. కాని మా రాముఁ
డింకను సకృతాస్తుడగు పసికూనగానుంటచే నాకేమియును
దోచకున్నది.

విశ్వా—(నవ్వి) మిత్రుఁడా! పూజ్యుడైన వశిష్టునిచే బ్రహ్మచర్యము
నందియున్న యీతని ధనుర్వేదసంస్కారములు భృశాశ్వు
ననుగ్రహమున మాయాదధీనములై యున్నవిగాదా!

దశ—(వినయముతో సుపరోధింపుచు) ఆర్యా! కాద్యుక్తసాంప్రదా
యము మాత్రమేకాదు. రఘురాజబీజముల యుచ్ఛావసము
గూడ మీయధీనమే. రఘుసులపక్షపాతము చేతనే వేయు
వత్సరములు భృశాశ్వునుపాసించి దివ్యాస్త్రముత్రాధ్యయన
మొనర్చి యుందురని తలఁచెదను.

విశ్వా—రామధర్మిఁడు బాలుఁడని నీవు నందియమునొందఁ బని
లేదు. తరణి యణుతరుండయ్యును దనతేజమున భువికిఁ దివి
కిం బన్నియున్న దట్టమగు చీకటితెలుచు దెరలించుచుండలేదే!

దశ—మహాత్మా! అట్లకానిమ్ము. నీవు కోరుటయు మేము లేదను
టయునా? అట్లు చెప్పటకు సాహించునంతటి తేలికనాలుక
యేకైననుఁడునా? (చేచాటుగా, వామదేవునితో) చామ
దేవా! కాశికండీలాగున నడుగుచున్నాడు!

వామ—రాజులే ! కినుత్రాపిష్టవ్యావయ

ప॥ కాశికోర్ధీ భవాదాతా

రక్షణీయోమహాః క్రతుః

రక్షితారామ భద్రశ్చే

దశమన్యామహేవయః॥

41

అపిచ,

ప॥ జగతీభార భన్నానాం

విశ్రామో భవతామయం

యద్యథా కామసంపాప్తి

ప్రీతాధిముఖదశశానం॥

కించ విశేషేణచ,

ప॥ పూరయితుమధి కామాన్

మైత్రావరుణ సగోత్రగురుణాతే

సందిశతా సందిష్ట

స్సమాధి దృష్టస్సవవాధాః॥

43

దశ—ఏవమేతత్,

ప॥ ధ్యానమయదృష్టిపాత

ప్రముషితకాలాధ్వవిప్రకషేషు

విషయేషు నైష్ఠికానాం

సర్వపథినా మతిశ్రమతే॥

విమృశ్య,

వామ—రాజోత్తమా! ఇంను మమ్మడుగవలసినదేమున్నది ?

చ॥ అడుగునతండు కౌశికమహామునిరాజట! కీర్తిమీఱఁగా
నిడియెఱివాడవీపట! యహీనమఖంబుచురక్షితంబుగాఁ
బడునట! పూనిదాని పరిపాలనచేయునతుడు రామభ
ద్రుండెయట! సంతసింపక నిరోధ మొనర్తుమె? మేలు దీనిన్ 41

మరియు,

క॥ తగఁగోర్కెదీక్షి ప్రీతుం ।

డగునర్థి మొగంబు చూడనయ్యెఱునేనిక ।

జగతిభర పరఖిన్నుల ।

రగుమీడి విశ్రమమ్ముచుఁజున్ము! నృపా! 42

మరియు విశేషించి,

క॥ ముందుగ సర్దులకొరిక ।

లందించుమటంచు నన్వయాచార్యుఁడు, పీ) ।

తిదగ నాచేసనిచిన

సందేశంబిదె, నృపాల! సందిరుమేలా? 43

దశ—అగునాలాగుననే,

క॥ ధ్యానమను దృష్టి కలిమి ।

బూని నిరాఘటనృత్తిబొల్పును వెల నెల ।

దేనియు నెపుడేనియునగు ।

వానింబాడఁగండు నిష్ఠబుడయు మహాత్ముల్ ॥ 44

(విమర్శించుకొని)

ప॥ క్రియాణాం రక్షయైదశరథము పాస్థాయవిముఖే ।
 మునావిశ్వామిత్రే భగవతిగతే సుప్రతిగృహాన్ ।
 తపోలేశక్లేశా దుపశమితవిఘ్న పృతిభయే ।
 పృవృత్తే నాయజ్ఞై రఘుకులకథేవా స్తయయతె ॥

45

(మునింపృతి) జగద్గురో గాఢినందన,

ప॥ త్వంచదీక్షిష్యమాణోమే
 రామభద్రం పృతీక్షసే
 తన్నఃపతివృతావృత్తి
 మియంచరతిమేదినీ॥

46

(నేపథ్యాభిముఖ మవలోక్య) కః కోటిభోః

(ప్రవిశ్య దావారికః) కిమాజ్ఞాపయతి దేవః

దశ—అహూయతాం రామభద్రః

వామ—లక్ష్మణశ్చ

దశ—(సస్మితం) గ॥ పృథక్ప్రయత్నాపేక్షీ నాయుపశక్ః సఖిలు

ప్రకాశమతరేణ తుహినభాసురుజ్జహీతే

(దావారికో నిష్క్రింతః)

(తతః ప్రవిశతో రామలక్ష్మణౌ)

రామః—(సహవస్మితం)

ప॥ సురాధీశ క్రోధా జ్జగదపరథాకతుమపరే

పురాణబ్రహ్మణో భువనపితర స్సప్తచక్రతాః

ధృతాస్తుష్టేనామిబహిరపిచ వైశ్వానరపథా

త్కథాపౌరాణీయచ్ఛరితమితి హస్తప్రథయతి॥

47

శా॥ శశ్వత్ప్రితిన హీనయజ్ఞములకున్ సంరక్షగావింప బల్ ।
 విశ్వాసంబునఁగోరియున్ దశరథోర్వీనాథుచేరిక్తుడౌ ।
 విశ్వామిత్రుని దత్తచోలవమె నిర్విఘ్నార్థరుంజేయుచో ।
 విశ్వబుద్ధిక రాఘవాన్వయకథావిస్ఫూర్తి వర్తించుచే? 45

(మునితో) జగద్గురూ! గాఢనందనా!

మ॥ మరియు బెక్కులు నాక్కులేమిటి? యేక మా గామభక్తుండు కా
 పరిగానీ వేదా దేవతావ్రతము సల్పి మానసంబుండు ద ।
 త్వరతన్ జెందెదవేని మాధరణి యున్ బుతానదానుంగమన్
 బరమహృదీ పతి దేవతావ్రతము సల్పిన్ గోరెనున్ మాయెడన్ ॥ 46

(తరవంకజూచి) ఎవఁడురా? అక్కడ?

దావారికుండు—(ప్రవేశించి) దేవా! ఏమి సెలవు?

దశ—రామభక్తుని తీసికొనిరమ్మ!

వామ—లక్ష్మణునిగూడను!

దశ—(చిరునవ్వుతో) దానికి వేరు యత్నమక్కరలేదు. చూచుకు
 ప్రకాశమును విడచియుండకుదా!

(దావారికుండు వెళ్లును.)

తరువాత రామ లక్ష్మణులు ప్రవేశింతురు)

రామ—(సంతోషముతో)

శా॥ వేలుపుతేనిపై నలిగి వేలుగతి జగతి రచింపుచో ।

వేలుపు లార్య! మానుడని వేడెమవేళకె ధాతృసప్తకం ।

బోలిస్మజించియుంచె మహిమోన్నతినంచు బురాణమొంచునా

మేలివృతాలవేటియగు మేటికి మాయుపచారమేటికో! ॥ 47

గ॥ కథంసోపి భగవానస్మాభిరుపచరిష్యత (ఇతిపరిశ్రాంతో
పురోవహోక్యహమాతిశయం నిరూపయన్) నూనం విసయ విసమ్రమ
యోః తాత వామదేవయోః తృతీయా ప్రశాంత సావనీయ మా
కృతీస్సభగవాన్ విశ్వమిహో భవిష్యతి॥

లక్ష్మణః—(సాశ్చర్యస్మితు) ఆర్య!

ప॥ అయమయమిహృశప్రశమ విశ్వసనీయతమ
ర్భువన భయంకరీః కథమనత్తురుషోపిమునిః
స్థితమిద మేవవా మృదుమనోజ్ఞ తుషారతమా
స్తమసిసతిజ్వలంతిసహస్రైవ సుహృషావధయః॥

48

రామః—నత్స! లక్ష్మణ! ఏవం దురవగాహ గంభీర చరితాశ్చిత్తీ
యంతే మహంతః

అపిచ,

ప॥ ప్రతివిహితకరీభిరప్సరోభి
స్సహజగదస్య నిగృహ్ణతోగృణంతి
సమదమరశిరః కిరీటరోచి
ముక్తుళితరోషత మాంసిచేష్టితాని॥

49

వామదేవః—(దృష్ట్యాసహషణం) కథమాగతో రామభద్రః (మునిం
ప్రీతి) భగవన్॥

ప॥ బ్రహ్మజ్యోతిర్వివర్తస్య
చతుర్థాదేహయోగినః!
ఋశ్యశృంగ చగోరంశః
ప్రథమోయం మహాభుజః॥

50

(ఇట్లు నడచుచు సంతోషాతి శయములతో సహపించుచు)
ఇదిగో నాన్నగారును, వామదేవుడుగారును, విక్రీలి వినయావన
ములై యుండ నెంతయు శాంతమూర్తియై యొప్పు నమ్మాడవ
యతడమ్మహామునియకావచ్చును.

లక్ష్మ—(అబ్బురముతోఁగూడిన చిరునవ్వుతో) అన్నయ్యగారూ!
ఉ॥ వింతగు నింతశాంతరస విశ్వసనీయతనుఁ ఘృతమునన్

దొంతరగాజగాల్పానికి తొణ్ణెడు కిన్నలునెట్టువట్టె? నా!

సంతతమొత్తో మార్దవమెసుగు సుశైత్యనిధుల్ మహాషధుల్!

సుంతమంబుదోపవసి చూపుచుమండవె? చండదీప్తులన్॥ 48

రామ—లక్ష్మణా! గురవగాహములైన గంభీరచరితములు గల యీ
లాటిమహాత్ములెంతయు పద్భుత దర్శలుగలిగియలరు మందురు
మఱియును,

చ॥ సతతముఁ దెల్పుచుండుదురు సద్రవతనిఘ్నకృపద్ధతాపురః।

ప్రతతులపాంగడంగ దివిభస్మముసేయగడంగియన్ నమ

ద్దితిజనపత్నమాశీమణిదీప్తుల తాకుచలోకభీకరా।

తతనిజగుట్టమంబటిముదంపడు నిమ్మునిచేష్టితమ్ములన్॥ 49

వామ—(చూచిసంతోషముతో) అడుగో! రామభక్తుడు నచ్చి
నాడు. (మునితో)

చ॥ ఘనుడగు ఋష్యశృంగముని కల్పనచేసిన యద్భుతాధ్వరం।

బున నలుమేనులెంతయును బొల్పుచుగాంచియెసంగునల్లుగా।

జనిగను బ్రహ్మతేజపులనద్భుత సౌఖ్యరిణామమందు నీ।

యనఘగుణౌఘశాలి తొలియంశముసుమ్ము! మునీంద్రచంద్రమా॥50

విశ్వా—గ॥ (సహవృత్తసంభ్రమమునలోక్య) నామదేవకిముచ్యతే।
 ఆరణ్యకేషుప్రకృష్ట తమకిమపి బ్రాహ్మణ్య మృష్యశ్శృంగస్య
 నకేవలమునా వత్సేన బ్రహ్మసిర్విభండకః పుత్రవతం
 ధురమారోపితః రాజసిర్దశరథోపి।

వామ—భగవన్నేవమేన॥

విశ్వా—వామదేవం క్రతి

ప॥ యేమైత్రావగుణి పురోహితవతోవంశే మనోజ్ఞైరే
 తాస్తావై నయికీః క్రియావిదధి రేయేషాంతుయుష్మాదృశః।
 తేషామంచలమేష తే దశరథస్సంప్రత్యవీర్యోపునః
 బాతాస్తేద్రువమృశ్యశ్శృంగతపసా మైశ్వర్యమిహ్నౌకవః॥ 5।

(రామ లక్ష్మణా వ్రపస్పృశః॥)

వామ—వత్సేభగవానశేష భువన మహానీయో మహామునిః
 ప్రణమ్యతాం.

(రామ లక్ష్మణావ్రపస్పృశ్య)-భగవన్ విశ్వాలిప్రీ సావితౌ రామ
 లక్ష్మణా వభివాదయేతే।

విశ్వా—గ॥ వత్స వాయుష్మతో భూయాస్తా (మితి భుజాభ్యాం
 పరిగృహ్య సరోసుంచంనిర్వణ్య-సబహుచూనం॥)

విశ్వా—(సంతోష సంభ్రమములతోజూచి) వామదేవా! చెప్పెడి
దేమి? వనవాసులకంటెయిదుమారు నీ ఋష్యశృంగమహర్షి
దగు బ్రాహ్మణ్యము మిగుల శ్రేష్ఠతరమైనదిగదా! యీ
తనివలన కేవలమును నా బ్రహ్మర్షియగు విభండకుఁడు
మాత్రోమేకాక రాజర్షియగు నీదశరథుఁడుఁగూడఁ బుత్రోపం
తులలో నశ్వేనరుఁడైనాఁడు.

వామ—ఆర్యా! అగునది నిశ్చయమే.

విశ్వా—వామదేవా!

చ॥ గురుఁడు వసిష్ఠుఁడౌ పురుని గోత్రమునందగి, మిమ్ముబోలులే
ర్పరచిన సద్విధుల్ గొనిన వారలలోఁబడినాఁడు మీకుఁబం
క్తిరథుఁడె; పైనిటబాడమి తేజముఁగాంచగనున్న వారలె
ల్లరునల ఋష్యశృంగుపబల వ్రతసూపక పెంపనజరున్ ॥ 51

(రామ లక్ష్మణులు సమీపితురు.)

నామ—బాబులారా! ఎల్లలోకములకు వందనీయుఁడు నీహహర్షికి
నమస్కరింపుఁడు.

రామలక్ష్మణులు—(సమీపించి) మహాత్మా! విశ్వామిత్రా! రవి
వంశజులగు రామ లక్ష్మణులు నమస్కరింపుచున్నాఁడు.

విశ్వా—చిన్నికొమరులారా! దీర్ఘాయువునంది పెంపొందుదుగాక!
(భుజములతోఁ గొంగులిచు కొని) (పులకాంకురములతో
బహుకరింపుచు రాముచుద్దేశించి) (తనలో)

స్వ! ప॥ వసిష్ఠాక్షైస్సూక్ష్మైర్దృఢతః తామాభ్యుదయికిం
 ధురం సంప్రత్యేతే దినకరకలీనాః క్షీలిభుజః
 గృహేయేషాం రామాదిభిరపికలాభిశ్చ తస్మభిః
 స్వయందేహోఽక్షీన్మనఃకుతాకచారి విజయతే॥

52

కించ,

ప॥ త్వంతాస్తాస్మృతవాన్మహాదశశయాస్తత్ప్రీతియేదుజ్జభిః
 స్వాహాకారమువాహితం హవిర్పితేతాగ్నిరాచామతి
 త్వాంక్షీరోదజలేశయం కృతులిహః పృథ్వీమవాతీతర
 న్నుద్వృత్తాదశకంధరప్రభృతయో నిగ్రాహితారస్వయా॥ 53

వామ—సస్మితం వత్సవయమత్రీభవాన్ భవంతౌ నేతుమాగతః

రామలక్ష్మణౌ—యదభిరుచితం భవతే తాతపాదాయచ॥

ఉ॥ శ్రీరమణి! సదాయెదనుజేర్చి ముదంబుధిఁజేలుచేలుపే
 వీరలయింట రామముఖచిశ్రుతనామ కళాచతుష్టయం
 బైరహిమితై, నీరవికులాగ్రణిలింక వసిష్టసూక్తుల
 భారముఁబూని లోకములభాధలడ్రుతుగదా! ముదంబునన్ ॥ 52

ఇంతియకాక,

సీ॥ నీవేకదా! వేడ్కనెగడసీరైదంగ
 ములనొప్పచుండు రుక్కులదలంతు ।
 నీకైకదా! యజ్ఞలోకంబుమోదఁబు
 దగవేల్పుహవ్యముల్ బాల్చుచగ్ని ।
 నిన్నేకదా! పాలమున్నీటిలోనుండి
 యిలకుడిగ్గఁజేసి రెల్ల సురలు ! ।
 నీచేకదా! యింక నిగ్రహింపంబడఁ
 గలరు రావణముఖ్యి ఖలసురారు ।

తే॥ గీ॥ లకట! నిను మానవునిగాఁగ ననుదినమ్ము ।
 దలంచుచుదుటెఱుంగక ధరణి నరులు ।
 మహితగుణములపోన! సేమములతావ !
 మాననీయప్రభావ! మహానుభావ ! ॥ 53

వామ—(చిరునవ్వుతో) వత్సలారా! ఇన్నహర్ని మిమ్ముదోడ్కొని
 పోవచ్చినాఁడు.

రామలక్ష్మణులు—నాన్నగారును మీరు నానతిచ్చిన సభ్యులె
 మేమున్నది ?

దశ—తౌ సన్నహమాదాయకాశిక ఇత్యర్థోక్తే మన్యాత్ప్రీడనిగ్రహ్యా
మాణ కఠోవామదేవస్యముఖమీక్షితే॥

వామ—ఇమాతే రామలక్ష్మణావిత్సర్పయతి
(విశ్వామిత్ర) సాదరంప్రతిగృహ్లాంత (నేపథ్యే శంఖధ్వనిః)

వామ—(నిమిత్త మను మోదయమానో దశరథముల్లాసయతి.)

(పునర్నేపథ్యే॥) వై తాళికః॥ సుఖాయమాధ్వందినీ సుధ్యా
భవతు దేవస్య॥ సంప్రతిహి,

ప॥ కీరతిమిహిరేవిష్వద్రీచః కరానతివామనీ

స్థలకమతవద్దేహచ్ఛాయా జనస్యవిచ్ఛేష్టతే

వనగజముఖోత్కిణ్ణేకరాప్యైరపిత్రినిరేణుభి

శ్శిశిరమస్పృణామేణాః కచ్ఛస్థలీమధిశేరతే॥

54

అపిచేదానీ॥ ౧॥ పటీరతరుకోటరమధ్యమధ్యానీనాః॥

ప॥ పితృక్షరసుత్రమధారసనిర్విచాభి

రాశీభిశ్చరభ్యధికభూషితభోగభాజః

గాయంతికంచకవినిగత రోమహషణ

స్వేదోర్మయస్తవగుణా మరగేంద్రకన్యాః॥

55

విశ్వామిత్రః—సఖే! దశరథ! ప్రియమపితథ్యమాహ వై తాళికః

ప॥ మందోద్ధూతైశ్శిరోభిముణివరగురుభిః ప్రాధరోమాంచనంధ
స్థాయన్నిమోకసంధిప్సరదవిగళశ్శమ్మకస్వేదపూరాః

దశ—(వారినిరువురను స్నేహముతోనందుకొని కొలికుచుతో) ముని
వర్యా! (ఇట్లరవలకుచు డగ్గుత్తికతో బానిక లేక వామదేవుని
మోమువంకజూచు చున్నాఁడు.)

వామ—చుహత్యా! ఇరిగో! మీరామలక్ష్మణులు (ఇచ్చుచున్నాఁడు)

విశ్వా—(సాదరముగాఁ బ్రీతిగ్రహింపుచున్నాఁడు)

(తెఱిగో శంఖధ్వని).

వామ—(శుభశకునమునకు సంతసింపుచు)

(దశరథుని సూర్యోషపెచ్చుచున్నాఁడు.)

(మరల తెఱిగో వైతాళికుఁడు) చూడ్యందివసంఖ్య దేవరకు

సుఖమును గలిగించుగాక. ఇప్పుడు

తే॥ గీ॥ నట్టచడిమిట రవిముటఁ బొట్టివగుచు ।

మెట్టతాఁబేటి వలెనాడ మేనినీడ ।

వనకరులు నోటితుంపురున్ వరపఁజువ !

నెనయును బచ్చికలఁబాడుగా నెమ లేళ్లు ॥

54

మరియు, నిపుడు చందనతరుబృందకోటరంబులాడేరి,

తే॥ గీ॥ అక్కరములెల్ల నమృతముల్ గోక్కవిసము !

ఁక్కుకోరలు పడగలఁ జక్కవరలఁ ।

బారలఁబుల్కులుఁ జెన్ముటల్ పొరయనురగ ।

శాలికలు నీనుగుణములఁ బాడుచుమృ॥

55

విశ్వా—మిత్రీమా! దశరథా! వైతాళికుఁడు ప్రియమునకుఁ జెప్పు

చున్నను, అది యథార్థమేమిమా !

సీ॥ ఉరువులొరతనాల బరువులొనొడల

లొక్కింతమెల్లగా నూఁగుచుండ ।

జిహ్వయుగ్వాభిపూజానన విషమసముద్గీణా వర్ణాభిరామం
వేలాశైలాంకభాజోభుజగయవతయస్తద్వదానున్మృణంతి॥ 56

దశ—సవైలక్ష్మ్యస్థితమథోముఖస్తిష్ఠతి॥

విశ్వామిత్రః రాజర్షే! ప్రత్యాసీదతి దీక్షాప్రవేశకాలః — తదే
వవిధ మధురగోష్ఠీభంగనిఘ్నరాణాం ప్రథమే వయంతా
నదృశితు మిచ్ఛామః॥

దశ—గ॥ (రామలక్ష్మణా వవలోక్య) (బాష్పభరతరంగితలోచనో
మునింప్రతి) భగవన్నిత్యథోక్తే వాక్ స్తంభంనాటయతి॥

వామదేవః—(ససంభ్రమం) భగవన్ కుశికనందన! సాధయ శివాస్తే
పంథానోవత్సయోశ్చ రామలక్ష్మణయో (రిత్యుతాయసర్వే
యథోచితమాచరంతి॥)

విశ్వా—ఏవమాస్యతాం భవద్భిరితి (రాజపుత్రాభ్యా మనుగమ్య
మానో నిష్క్రంతః)॥

దశ—గ॥ (దీఘముష్ణంచనిశ్చస్య) వామదేవ! నూనమిదానీ మస్తానివ
భగవంతమపి కౌశికమకారణవత్సలం వత్సలయతి వత్సోరామ
భద్రః॥

మేళిగగుర్పాటు నాటికంచుకసంఘ

లందుఁబుట్టియుఁ జాలునందకుండు ।

బలుహర్ష పుంజెన్నటల పూరములుమీఱఁ

గడకొండలందుండు కలికిచిలువ ।

చెలువలుచెలువంబు వెలయఁగాఁబలుచనా

నిరునాలుకలకల్పి నెనయునోళ్ల ।

తే॥ గీ॥ నక్కరంబుల యసమత్వఫక్తిదోఁచ ।

నవియునివియును బెనఁగొనియలుకొనఁగ ।

నొక్కమారుగ నిరుగీతు లుగ్గడించి ।

పాడుదురుహాళి, నీమేలిపటగుణాళి॥

56

దశ—(సిగ్గుతోఁగూడిన చిరునగవుతోఁ దలవంచుకొనుచున్నాఁడు)

విశ్వా—రాజర్షీ ! దీక్ష పూనవలసిన సమయము సమీపించుటచేతి

నీలాటి మధురమైన సద్గోష్ఠికి భంగముకల్పించు కఠినులలో

మేమే మొదటివారము కావలసినట్లనడి.

దశ—(రామలక్ష్మణులనుజూచి కన్నీరుగ్రమ్మఁగా, మునితో) ఆర్యా

(ఇట్లరఘుకుతో వాక్త్రాభాసమును బొందును)

వామ—(తొట్ర) పాటుతో) అయ్యా ! కుశికనందనా ! నీకును

రామ లక్ష్మణులకును మేలగుఁగాక !

(అందఱును లేచి యథోచితముగా నిలచియుందురు.)

విశ్వా—సరే! మీరుండుఁడా! (రామలక్ష్మణులతోఁగూడ వెళ్లును.)

దశ—(నిట్టూర్పుబుచ్చుచు) వామదేవా! రామభద్రుఁడు నిజముగ

నునకుఁబలెనే యకారణవత్సలుఁడగు నాకౌశికునకుఁగూడఁ

బేమాస్పమఁడైనాఁడు. కాని,

ప॥ కశ్చిదస్మద్వియోగాతిః

దుఃఖీదుఃఖాకరిష్యతి

అపూర్వవిషయాలోక

సుఖీవాసుఖయిష్యతి॥

57

వామ—రాజక్షేపయం కాశికో వేతికవృషన రేష కక్ష్యావిభాగో

రామభద్రో మాధుర్యస్యసశ్య॥

ప॥ యదిదోరస్వేతి వ్యసన ముదయంవాసిధిరపా

ముపాధిస్తత్రాయంజయతిజనికతుఃప్రకృతితా

అయంకస్సంబుధోయదనుపారతేతస్యకుమునం

విశుద్ధాశుద్ధానాంధ్రువమనభిసంధిప్రణయిష్యః॥

58

దశ—విమృశ్య ఏవమేతత్,

ప॥ రత్నాకరోజనయితాసహజశ్చనగః

కింకధ్యతామమృతకొస్తుభచారిజాతాః

కింతైరచిత్త్యమిహతత్పునరస్యదేవ

తత్త్వాంతరంకుముదబుధురయంయదించుః॥

59

గ॥ పురోవలోక్య కథంలోచనపథ మతిక్రాంతీస్సరామలక్ష్మ

ణోభగవాన్ తద్వయమపి వత్సప్రవాసమమృతసం దక్షిణకోనలే

శ్వరదుహితర ముపేత్యదేవం సాంత్వయామః॥ ... *

ఇతి నిష్కాంతాస్తర్వే-ప్రథమోఽంకః.

కం॥ మనల నెడఁబాయుతమునఁ ।

బెనువగవును బూని మునిని విసివించునొ ? మున్

గనని విషయములఁ గనుగొని।

ఘనసౌఖ్యముపూని సుఖముకలిగించెడునో ?॥ 57

వావ—రాజర్షి పుంగవా! రామభద్రుని మంచితనమునకు మనమ
నియుఁ గౌశికుఁడనియు భేదమేమి ? చూడుము !

మ॥ జనికర్తృత్వము కాణంబగుట నానంద్రంబనన్ జూదుఁగిపె
పునకస్తాగతికుబ్బునుక్కులను దెల్పున్నాయమాఁగా కిదే
యనుబంధంబలకై రవంబు నటులేయాచూడెనుగాన నె
దునుచిన్వేతుహితుల్ నిజంబుగ విశుద్ధుల్ శుద్ధులందెంతయున్॥58

దశ—(నిమగ్నించి) అగును నిజమే.

కం॥ జనకుఁడు రత్నాకరుఁడట !

యను జన్మముల నృతకౌస్తుభాద్యములట ! యె

నను జుద్రుఁగుముదబంధుఁడు !

డకుటకచింత్యమెదో కారణాతరముండున్॥ 59

(ఎదుటఁజూచి) ఏమీ ! రామలక్ష్మణులతోఁగూడ నమ్ముని
వరుఁడు కిన్నొరగి దూరమరిగినాఁడు ! కావున మనమును సంతిపురి
కేగి బాలురయెడబాటునకు మిగుల మదికలగి యుండు కోసలపుత్ర
యగు దేవి ననునయింపువము. రమ్ము !

(ఇట్లాదరును వెళ్లుదురు.)

(ఇదిప్రథమాంకము)

సంపూర్ణము.

అనర్పరాఘవే

—౧ ద్వితీయోఽంకః ౧—

(తతఃప్రవిశతి యజమాన శిష్యః)

శిష్యః—అయే! ప్రభాతప్రాయేవ రజనీ! తథాహి

శ్లో॥ తమోభిఃపీయంతే గతవయసిపీయూషవపుషి ।

జ్వలివ్యన్మార్తాంఙ్గోపలపటలఘామైరివదిశః ।

సరోజానాం కర్షన్నభిసుయ మయస్కాంతమణివత్

క్షణాదస్తః శల్యం తపతిః తిరద్యాసినరుచామ్ ॥

అనది,

శ్లో॥ జాతాః పక్వపలాండుపాండుమధురచ్ఛాయా కిరస్తారకాః ।

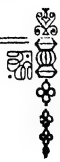
ప్రాచీమంకురయంతి కాశ్చనరుచోరాజీవ జీవాతనః ।

లూతాతన్త్రువితానవర్తులమితో బింబందధచ్ఛుంబతి ।

ప్రాతఃప్రాప్తితరోది రంబరతలాదస్తాచలా చంద్రమాః ॥

2

(సర్వతోపలక్యచ)

అ స ర్గ రా ఘ వ ము

— శ్రీ ద్వితీయాంకము ౨ —

(తరువాత దర్భలుపట్టుకొని యజమాని శుష్యుడు ప)వేళించి
యెదుటఁజూచి)

బౌరా! రాతిరి తెల్లవారవచ్చినదే! అదిగో!

ఉ॥ ఎంతయు వాసివాసెశశి యెల్లెడనల్లెను మండనుండుభా
స్వంతుశిలాళిగ్రోక్కుపొగ చాటునఁజీడితిమెపు, పద్మినీ
కాంతుడు కంజగర్భగతగాఢతరాళి శరాళినయ్యయ
స్కాంతములాగులాగునకెసన్ వెడలింపజనింపఁడికనున్॥ 1

(పాఠాంతరము) —

ఉ॥ ఎంతయుఁబెపువాసె రజనీశుడు; చీకటి, మండనుండుభా
స్వంతుశిలాళిగ్రోక్కు పొగచాటున దిక్కులఁగప్పె; నబ్జినీ
కాంతుడు కంజగర్భములఁగల్గు నళివదరాళి, నయ్యయ
స్కాంతశిలంబలెంగడు వెసన్వెడలింపుచుఁ దోచఁడికనున్॥ 1

శా॥ చుక్కల్ సకృపలాండు పాండురతరాంశుల్ గ్రక్కెనున్ బ్రాచిఁబె
పెక్కున్ దమ్మికిజీవనౌషధములొనే వేరుచల్ స్వాంశువుల్
స్రక్కన్ గుండ్రచిసాలెట్టువడువై సొంపేసుబింబాననీ
చుక్కిన్ వేకువనింగినుండి శశియస్త్రగాఢమున్ జేరెడున్॥ 2

— (అంతటను గలయఁజూచి) —

ప॥ ద్విజ్ఞాడలీ మకుటమండనఃపద్మరాగ
 రత్నాంకురేకిరణ మాలింగిగల్భితేపి
 సౌఖ్యవృష్టిక నుధువృతచక్రివాళ
 వాచాలపంకజవనీ సరసాస్సరస్యః॥

3

అపిచ,

ప॥ పాచీవిభ్రమకణికాః కమలినీసంవతీకాస్సూపృతి
 ద్వేతిసౌరమణీయమంబరమణేద్యా ముచ్చరంజేరుచః
 స్తోకోచ్ఛాస్వసమపీవముత్సుక తయాపంభూయకోశాద్భహి
 ర్నిష్కామప్రభురౌఘసంభ్రమవశాదంభోజముజ్జృభతే॥ 4

అపిచ,

ప॥ ఏకద్విత్రిచతుఃక్రమేణ గణనామేషామివాస్త్రంయతాం
 కుర్వాణాస్సమకోచమద్దశ శతాన్యంభోజసంవతీకాః
 భూయోపిక్రమశఃప్రసారయతితాః సంప్రత్యమూనువ్యత
 స్సంఖ్యాతుంసకుతూహలేవ నిశీభానోస్సహస్రంకరాః॥ 5

కించ,

ప॥ ప్రత్యేకసన్నసురేంద్రసింధుర శిరస్సింధూరసాంద్రాకాణా
 యత్రేజప్త్రీసరేణవోవియదితః పాచీనమాతన్యతే
 శంకేసంప్రతియావదభ్యుదయతే తత్త్వప్రభుటాకోస్సృజా
 రజ్యద్భిఃబరజశ్చటావలయితోదేవ స్త్విషామీశ్వరః॥ 6

పురోవలోక్య,

గ॥ కథమిద ముదయాచల మాళిమాణిక్య మర్కమండల
 మద్యాపి నవిహాయస్థల మలంకరోతి - తదస్మద్గుర్వితాయమాన

మ॥ సకలాశాపటలీశిరోమకుట భాస్వద్రోతృపుష్కొల్క, యు
ష్ణకరుండి కను గర్భితుండయము యుండన్నిండుసౌఖ్యవసు
ప్తికభృగార్భటులన్ సరోజవనులౌతే బ్రాహ్మవాచాలతన్।
బ్రీకటింపన్ సరసాబులౌచు సరసుల్ బల్ సందశుల్పందెమన్॥ 3

మరియు,

మ॥ సవిద్యిభృమగ్నికా కమలినీసావర్తికా ప్రియముల్।
రవికాతుర్ దివిరెండొ మూడొరుదిమీర వ్రానిచేదమ్మి సుం।
తవికాసంబెరహించియున్నడు బ్రహ్మాదంబూనిలోనుండియెం।
తొవడిన్వైపుతేట్ల సుదమలనస్తాకంబుగావిచ్చెను॥ 4

మరియును,

ఉ॥ ఒక్కటి రెండు మూడు మరియొక్కటియూచినుమిన్కులిన్కున।
ప్రాశ్నాకరుక్కె లెక్కిడగనోయవమోడ్చిన నేము రేకులే।
యక్కరముల్ సహస్రమిపుకల్లనరాగమలమ్ముగ్రమ్మెక।
లెక్కిమమక్కువంబలె, బలే! విడుచుదొడగెంగ్రమ్ముగాన్॥ 5

ఇంతియగాక,

చ॥ హరిహరయశంభికుంభసముదంచితకుంకుమపంక్తిత్రిచే।
నరుణినుహెచ్చుతేజుపరమాణులు ప్రాచినిదోచనొప్పవొ।
పురయగంగవృష్టశాణకషణారుణ బిబలపద్రోజశృటా।
పరివృత్తుడై విడిచి గమలబాధుడుతోచురటంచు దోచెను॥ 6

(ఎరుటనుజూచి)

ఇదియేమి? యికను బొడుపు కొండకు దలమూసకొని వే
కెలుంగు, వెలుంగకున్నవాడు. పోనిమ్ము, యాయవకాశమునందే

యజ్ఞస్య కులపతేః కాశికస్యా దేశాత్సమిదాహరణాయ ప్రిస్థితోస్మి
తత్త్వరితతరం (గచ్ఛామితి పరికాశ్చిమతి.)

(ప్రవిశ్య సంభాషితోవటుః)

వక్త్ర—ఆర్య! కిమప్యాశ్చర్యం భీషణంచవతః తే॥

హిస్వ—(సచమత్కారం పరివృత్త్య) సఖే! కిమాశ్చర్యం భీషణంచ

వక్త్ర—రామ ఇతిక్షత్రియకుమార ఆగతఇతి శ్రుత్వా కాతూహలే
న తంప్రేక్షితుంధావహః సాతపోవన వర్యంత ప్రిణ్వితా
ప్రస్తరపుత్రికా సత్యమేవమానుషీభూయ మనుసమ్ముఖం
పరాపతితా తాంప్రేక్ష్య ఉత్తరానంగ వల్కలమపి ఉజ్జ్వ
త్వాఽలాయితోస్మి॥

హిస్వ—(విహస్య) సఖే! సాధుకృతుః శ్రుతా దిప్త్యాహితే జీవతః
పునరావృత్తిః!

వక్త్ర—తస్మాదగ్రిక్షతు మామూర్యః అస్యాదుష్టరాక్షస్యాముఖాత్॥

(ఇతివేపమానః పాదయోఃపతతి)

హిస్వ—(విహస్య) (ఉత్తాప్యలింగ్యచ) వయస్య! శ్రుణోషి భగ
వతో గౌతమస్యమహాషేః రహస్యంనామ ధర్మదారాః

వేగముగానేగి గురుననుమతిమీఱకుండ జేన్నమునకుఁగాఁ దీసికొని
రమ్మనిన దర్భలు వేళికండఁజేయుదును. (అని వెళ్లుచున్నాఁడు.)

(భయపడుచు నటుఁడొకఁడు ప్రవేశించును.)

వక్రనాసుఁడు—హ్రస్వబాహా! ఇప్పుడు నా కెంతయును వెఱపుగాను
వెఱగుగాను నున్నయని.

హ్రస్వబాహుఁడు—(చమత్కారముగఁ దిరిగిచూచి) సఖా! వక్ర
నాస! ఏమి వెఱగు? భయమొందుకు?

వక్ర—రాముఁడను రాకొమరుఁడెవ్వఁడో వచ్చినాడనిని యాతనిని
జూడవేడుకతో వేగముగా వెళ్లుచుండఁగా నాతపోవన ప్రాంతమున
నిలువఁబడియుండిన యొకరాతిబాడ చూచుచుండ
నిట్ట నిజముగ నాకన్నులయెదుటనే యొక మానవకాంతయై
చీర చీర నడచి నామీదకు రాజొచ్చినది. ఆమెనుజూచి
గుండెలుసీరయిపోయి పైబట్ట జారిపోవుటయైనం గనిపెట్టక
చటాలున నీతట్టునకుఁ గాలికొలఁదిఁ బరుగెత్తుకొని వచ్చి
వైచితిని.

హ్రస్వ—(నవ్వి) నెచ్చెలీ! బాగుగాఁజేసినావు. పుణ్యవశమునఁబ్రతికి
తిరిగివచ్చి నాకంటఁబడితిని పోనిమ్ము!

వక్ర—ఆర్యా! అనుష్ఠరాక్షసి వాతం బడకుండ నన్ను గాపాడ
వలయును.

(వడ వడ వణకుచు నతని పాదములపైఁ బడుచున్నాఁడు.)

హ్రస్వ—(నవ్వి) (లేవనెత్తికొగలించుకొని) మిత్రుఁడా! ఉచద్య
పుత్రుఁడగు పూజ్యుడైన గౌతమమహర్షికి ధర్మపత్నియగు
సహల్యయనునామెను నీవు వినియుండలేదా?

వక్త్రీ—శ్రుణోమియాజనకవంశ పురోహితస్య తత్ప్రభవతత్కథానంద
స్యజననీ॥ తతస్తతః,

హృస్వ—సేయు పురుహూతఖండితచారిత్రాతస్య దీర్ఘతపసోము
నేమన్యనా నిజమేవతద్విద్రీయదౌర్బల్యమేవం వివర్తమాన
మనుభవాతీసంప్రత్యస్య రఘురాజపుత్రస్య తేజసా తస్మా
దంధకారాన్నిరముచ్యత-తదలమావేగేన

వక్త్రీ—అహో! ఆర్యప్రసాదేనపునరపిజీవలోకప్రతిష్ఠాపితోస్మి-తథా
ఃశంకాజ్వరోద్భాషితాం నపరిత్యజతితస్మాదార్య! ముహూ
తం విశ్రామ్యతాం॥

హృస్వ—సఖే! భయమితకిమేతద్బాహ్మణస్య తత్సర్వవస్థాపయా
త్వాన (మిత్యుపవిశతః)

వక్త్రీ—(చిరం విమృశ్య సవిస్మయం) కథం విషయమృగశృష్టార్థుశం
ర్పుశ్యాంభగవతా హరిణాపిహరిణతా విడంబ్యతే॥

హృస్వ—సఖే! సాఘబీవీతిభవా - అల్పీయా - ఖల్వయంలోకః॥
కథమైహికసుఖాస్వాదలుబ్ధే రుభాయస్య రాత్రీయః పరా

హణ్యంతే - * * * *
* * * *

వక్త్ర—ఓను, వినియున్నాను, ఆమె యిప్పుడు జనకవంశమునకుఁ
బురోహితుఁడై యున్న శతానందుని తల్లిగాదా? తరువాత,

హాస్య—అవునామె పూర్వమిందుగిని వలనఁ బాతివృత్త్య భంగము
నొంది మహాతపశ్శాలియగు నాగోతముని కోపముచే నట్టి
దుస్థితిని బొందియుండెనుగాదా? ఆమె మరల నిపుడీ రఘు
రాముని తేజోవిశేషమున నయ్యంధకారమునుండి తప్పించఁ
బడియెంగావచ్చును. కావున నీవిట్లు జేడియబులిలేకు. ఇంక
నది విడువుము.

వక్త్ర—(కన్నులువిప్పి యెదుటఁజూచి) ఆర్యా! నీయనుగ్రహమువలన
మఱల జీవకోకమునఁ బ్రవేశింపఁగలిగితిని. కాని యింకను
నన్ను శంకాంకురము విడువకున్నది. కావున నీక నొక
ముహూర్తకాలముట్లు నిలువనిమ్మ.

హాస్య—నెచ్చలీ! బ్రాహ్మణునకు భయమననేమి? స్థిమితపడుము!
స్థిమితపడుము! (కూర్చుందురు.)

వక్త్ర—(చాలసేపు విమర్శించి యాశ్చర్యముతో) ఆర్యా! ఏమిది!
భగవంతుఁడగు నమృతమందుఁగూడ విషయమృగతృష్ణికల
యందు లేడియై సంచరించినాడు.

హాస్య—మిత్రమా! బాగుగానడిగినావు. యేమి చెప్పుదును? లోక
ముమిక్కిలి నీచతమమైనది. బొత్తిగా దూరదృష్టిందక్కి
మిక్కిలిపొగరెక్కి యసత్యములయ్యును నిక్కముగాఁదోచ
నతితుచ్ఛతరంబులగు సుఖపరంపరలాడాయు పశుప్రాయులగు

వక్త్ర—మన్యే ఏతస్యాః మునిగృహీణ్యాః పుణ్యపరిణామో రామ
ప్రవాసే కారణం

హాస్వ—ఇదం తావత్ప్రథమం ।

వక్త్ర—(సహార్థనమ్) ఆర్య! ద్విశీయమపి శోతుమనేన తే వచనేన
పర్యుత్సకోస్మి యత్కథనీయమ్-

హాస్వ—సఖే! త్వయికిమకథనీయంనామ - అస్తి కిష్కింథాయాం
పురందరస్యనందనో వాలీనామ స్లవంగరాజః - తంచరజ్య
చరచక్రవర్తినా దశకంధరేణ పృవృద్ధమైత్రీక నీమవలోక
వానరాచ్ఛభల్ల గోలాంగూల ప్రభృతీనామాచార్య ససర్వా
మార్త్యాసుమతో జాంబవా నిద మవాదీత్ ।

వక్త్ర—(సకౌతుకం) తతస్తతః॥

హాస్వ—రాజా మాయావినీ రాక్షసజాతిః విశేషతశ్చమహేం
ద్రావస్కంద కందలితవిక్రమః పితృవైదీ తవాయంరావణః ఆ
పిచ త్వదీయదోమూలనివీడనగళిత పారుషోనవిశ్వజయీతి
స్వయమాశంకనీయః నాపిసామంతాంతర జిఘ్క్షయా
మతరాశవర్తినీ సముద్రైః సముత్థః తదనేనసురాసుర
విజయినాపి విరుద్ధమండలేనరాక్షసరాజేన మైత్రీ స్వనర్థా

మూఢమానవులెన్నెన్ని రాత్రులను నిరర్థకముగాఁ గడపు
చుండుటలేదు ? సామాన్యమానవులే యిట్లుండ త్రిలోకాధి
పత్యమును విహించిన యిట్టి భోగపరాయణుల మాటజెప్పు
నేల ?

వక్త్ర—ఆర్యా ! ఇచ్చటికీ రానుచున్నదిరాక కుకారణ మీమువి
పన్ని పుణ్యపరిచాకమని తెలఁచెదను.

హాస్య—ఇది మొదటిది.

వక్త్ర—(సప్తార్థనముగ) ఆర్యా! నీచెప్పినమాటచేసతవిషయం గలుగ
నున్న రెండవ కార్యముఁగూడ వినవేడుకవొడముచున్నది.

హాస్య—మిత్రమా ! నీకును జెప్పగూడనిదెద్ది? వినుము. కిష్కిరాధ
యనుపురంబున నిందుని కొమరుఁడగు వాలియను వానర
రాజొకఁడుగలఁడు. అతనికి సర్వరాక్షస చక్రచక్రివర్తియగు
రావణాసురునితో గాఢమగుమైత్రి యుంటంజూచి తక్కిన
యెల్లమంత్రుల సమ్మతినిబడసి యాకపిఠాల్లకములకు గురు
వగు పెద్దనుఁత్రు జూబవతుడవ్వాలితో నిట్లు చెప్పినాఁడు.

వక్త్ర—(వేడుకతో) తరువాత ! తరువాత !

హాస్య—“ రాజా ! రక్కసులు మిక్కిలి మోసగాండు. అందును
విశేషించి నీతండ్రితోడి యుద్ధముననుక కపటవిజయమును
నిజపరాక్రమముచేసని ప్రగల్భములాడు నీరావణుడు నీకు
పితృవైరియు నవిశ్వసనీయుఁడునై యున్నవాఁడు. ఇతనియగాక
మనుక నీవీతనిని జంకనిరికించికొని మిక్కిలి నొక్కివిడచుటచే
సుక్కి పౌరుషముదక్కి యున్నవాఁడే కావున నితఁడు

నుబంధినీ కించ సర్వధేయమనుపకారిణీ పాలస్త్యేషుప్రీతి
రితి భగవానిహోదాహరణం మారిణాంకశేఖరః॥

తథాహి॥

ప॥ ఉత్తారధోభూషణ మస్థిమాలా
భస్మాంగరాసో గజచమవాసః
ఏకాలయస్థేపి ధనాధినాథే
సఖ్యాదశేయం త్రిపురాంతకస్య॥

7

వక్ర—అహో! స్థవిరశ్శల్లూకస్యమంత్రోపన్యాసః పరిహాసః శలతాచ!
తతస్తతః॥

హాస్య—తతశ్చతద్వచనంజరాప్రిలపితమిష్యపహసతిహరీశ్వర ఉపాం
శుతదయనుత్యా మహామాత్యస్య కెసరిణఃపుత్రో మానూ
మా కుమారం సుగ్రీవమాదాయ ఋశ్యమూకంనామ
పర్యతదుగ్ధమనుప్రవిష్టః

త్రిలోక విజయుండను సందియమును గూడ నొందబనిలేదు
గదా ! మరియు నీకు సామంతరాజులతోఁ దటస్తింపు యుద్ధ
ములందు సాయపడు ననుకొనుటకై నను నెక్కడనో మహా
సముద్రమున కవ్వలనున్న యీతనిచలన నదియును నదను
నకు సంభవించుట దుస్సరము. కాఁబట్టి యతఁడొత సురా
సుర విజయుఁడైనను దుష్టసమాజముతోఁ గూడిన వాఁడగు
టచే నీతనితో మైత్రి యేర్పికైనను ముప్పుచేక తప్పదు ;
ఇంతియకాదు. ఈపౌలస్త్యుల డెందమునందుఁ బరోపకారబుద్ధి
యించుకయునుండదనుట కలయీశ్వరుఁడె యుదాహరణము

చూడుడు.

శా॥ కట్టం ఒట్టనదంతిచర్మ, మలదం గండం బనాబూడి, మైఁ
బెట్టంసొమ్ములటన్న నెమ్ము, లెటకేచిచ్చేయ నెద్దే రథం
బ, ప్టేకాసనవాసియైధనదుసఖ్యం బెంతయుబూరి లోఁ
జట్టబైన పురాసురాఁకి ; భలీ, చోద్యంబు లీసఖ్యముల్ !॥ 7

ఁకకృ—ఆహా ! యేమి ! యాముదుసలి భల్లకము నుంతోపన్యాస
ప్రొధిమముఁ బరిహాసకాశలంబును ! తరువాత, తరువాత.

హాస్య—తరువాతఁముదిమిని మదిపిప్పి చెప్ప్యచొప్పుని యప్పులుకు
లొక్కింతయు లెక్కసీయక యక్కపినాథుఁడు వెక్కిరించి
నాతోట మిక్కిలి రహస్యముగ నాజాంబవంతు ననుమఁజెడసి
మహామాత్యుఁడగు కేసరియనువాని కొమరుఁడగు హనుమం
తుఁడు యువరాజైన సుగ్రీవుదోడ్కొనిపోయి మునిశాప
మున వారికిఁ జొరశక్యమగుగాని ఋష్యమూకమను పర్వతం
బునం బ్రవేశించినాఁడు.

వక్త్ర—ఆర్య! సమారుతిర్నామ తైలోక్తైకమల్లఱ్ఱిశూయతే

హాస్య—అధఃమ్,

వక్త్ర—ఆర్య! యథాతథావాభవతు స్వామిస్వామ్యేన. తంపరిత్యజ్య
నసదృశస్తా దృశస్యమహాభాగస్య ప్రతికూలప్రతిగ్రహః॥

హాస్య—(విహస్య) సఖే! పురై నకిలాయనూంజనేయో భగవతస్స
హస్యకిరణా ద్వాక్యకరణవిద్యా మధీయానస్తదాత్మజన్మనో
వానరయోనే స్సుగ్రీవస్య సాహాయక మభిప్రాయజ్ఞో గురు
దక్షిణీచకార॥

వక్త్ర—హుం తనుచితమేన గురుచుత్ర స్సబ్రహ్మచారి వానువత్యతే
ఇతి తతస్తతః

హాస్య—తతశ్చ అహిభయో పజాపజర్ఘుకరం సుహృన్యప్రహుత్వ
శశుత్వరాక్షసరాజః ఖరదూషణత్రిశిరోభిర్మహామా త్వైర
ధృషితమాత్మబలైకదేశం సింధోరుదీచీకూలే వాలిఘరిగ్రహ
య పాహిణోత్॥

వక్త్ర—కథమపరిహీన మిత్రేధర్మోపి రాక్షసః॥

హాస్య—సఖే కిముచ్యతే॥

వక్ర—(సాకూఃముగా) ఆర్యా! ఆయాంజనేయుడు త్రైలోక్య మల్లుడని చెప్పుకొనుచుందురు.

హాస్వ—సందియమేమి ?

వక్ర—(అనుమానముతో) ఆర్యా! ఎట్టివాడయిన నగురాక ! పృథువు పృథువేకదా ! యతనిని విడిచి యాతవానితోఁ బ్రతికూలతవహించుటమాత్రమత యుక్తముగా నుండలేద నుకొనెదను.

హాస్వ—(నవ్వి) సఖా ! మొదలనె యాయాంజనేయుడు సూర్య భగవానునియొద్ద శబ్దశాస్త్రాధ్యయన మొనర్చి తదభిప్రాయ మెఱిగి యతనికి వానరస్త్రయందు జనించు కుమార సుగ్రీవునకు సాహాయ్య మొనర్చుచుంటయే గురుదక్షిణగానిచ్చి యున్నాడు గానా !

వక్ర—అట్లయిన సరియే. గురుపుత్రునకతఁడు తోడునీడయైయుంట యుక్తముగానే యున్నది. తరువాత, తరువాత !

హాస్వ—తరువాత వెచ్చలియగు వాలియింట నీలాటి గృహకల హమువలనఁ గలిగిన వెల్తినెఱిగి యారాక్షస రాజగు రావణుడు మిత్రుడగు వాలికిఁ గాపుగా నుండుటకుగాను ఖర దూషణ తిశరుల యాధిపత్యముతోఁ గొత్తసైన్యమును సం దర్శమున కుత్తరభాగమునందు విడియించి యున్నాడు.

వక్ర—ఇదియేమి ! రక్కసిఁజేనికి మిత్రాధర్మజ్ఞతకూడ ను డెనా ?

హాస్వ—నచ్చెలీ ! యేమనవచ్చును ? అతనికినచ్చిన నేమిచేసినను జేయఁగల మహా సాహసుడుగదా !

రావణః ఖల్వసా॥

ప॥ ప్రియాకతుంకస్మై చన నిజశిరఃకథనరస

ప్రహృష్యదోమాంచ సుపరమిహలంకాపరిబృథః

విలతవ్యాపారంకిమపిదదృశుర్యస్యనశమం

శిరస్తే మూఢానః క్షణహృతపునజన్మసుభగాః॥ 8

వక్త్ర—(సకౌతుకం) తతస్తతః॥

హాస్య—సుకేతుసుతానాగసహస్రిబలధారిణీ తాటకానామ రాక్షసి

తస్మాదనీకాదాగత్య మనుష్యమండలవిహారకౌతుకాపిమా

మస్మదీయాంభూమిమధివసతి॥

వక్త్ర—నాగసహస్రి బలాస్త్రీతిమయా అశుతపూర్వం ఖల్విదుం॥

తతస్తతః॥

హాస్య—తతశ్చ స్యాత్కృతమానశ్శ్చోతవిధేః ప్రత్యూహం కులప

తీరిమా రామలక్ష్మణా వాసీతవా॥

వక్త్ర—జానే రామ ఇతి రాక్షసానాముప్య నతీణాః ఖల్వేషః॥

హాస్య—సఖే ఏవమేవై తత్ రామభద్ర ఇత్యయా కోపితతురక్షరో

రాక్షసశిక్షాసిద్ధమంత్రః విశేషతః పునరిదానీంకౌశికేన భగ

వతా బ్రహ్మజ్యోతిష స్తాదృశం వివతం దివ్యాస్త్రమంత్ర

పాగాయణ మాశ్చర్యసుధ్యాసితః॥

చ॥ ఎతనికొప్పీతిగాఁ బులకలే తమిఁ దెల్పెఁజురీతిగాఁ దృటిన్
హృతిపునరుద్భవంబుల్తు వహించెడు తొమ్మిది, కల్గదయ్యెడ
ద్గతియనివిన్న నొపడవదానిహాసించెడుభాతిగా స్వశీ
ర్షతతినె దుగించుకొన్న యలరావణుఁ డేవిధికికజంకెడు? ॥ 8
వక్ర) — (కుతూహలముతో) తరువాత, తరువాత.

హాస్య) — తరువాత ను కేతుఁడను దైతేయుని తనయ వేయేనుగుల
బలముగల తాటకయనునొక మోటురక్కసివచ్చి నునుజ
మండలములందు విహరించువేడుక కలదియై మనయీశ్రాంత
భూములందె సంచరించుచున్నది.

వక్ర) — ఏమి! యెంతయు వింతగానున్నది! నాగసహస్రబలయగు
నొకయబల యుండునని యెన్నడును వినియుండలేదు. తరు
వాత, తరువాత.

హాస్య) — తరువాత నాకూళ రక్కసివలనఁ దనచేయుజేన్నమునకే
మైన నంతరాయము సాధించునో యను సుదియమునంది
మన గురువుగారి రామలక్ష్మణులను దోడ్కొని వచ్చివారు.

వక్ర) — ఈ రామభద్రుఁడీ రాక్షసవధార్థమై యుద్ధమిచ్చెననుకొనెదరు.

హాస్య) — అగునాలాగుననే, “ రామభద్ర ” యనునది రాక్షస
సహారకముగు నెదియొ నాలుగక్షరముల ప్రసిద్ధ మహామం
త్రిము. పైగానిప్పుడు పూజ్యుడగు కౌశికనుహర్షి బ్రహ్మ
తేజో వివర్తముగు న్యాయభూత ప్రభావముగల దివ్యాత్ము
హామంత్రమును గూడ నితనికిఁ బూర్తిగా నుపదేశించి
యున్నాడు.

వక్త్ర—మన్యేమంత్రీ హయీభిరస్త్ర దేవతాభిస్సయం బలాతిబలేశక్తి
రామేనంకమిష్యత ఇతి॥

హాస్య—అథకిం తదాసంవృత్త మేవ॥

వక్త్ర—అర్య! సనుభణామినిజా ఏవమంత్రీశక్తయో నిజా ఏవాస్త్ర
విద్యాః తత్ కిమిత్యాత్మనః క్రతువిఘ్నైః పశమే రాఘవస్య
గౌరవమర్పయతి తత్రభవాత్కాశికః? అథవా హామూనిక
హస్తేన సర్పమారణం ఖల్వేతత్ ॥

హాస్య—సఖే అనభిజ్ఞోసిస్వయంప్రయోగా దంతేవాసిభిః ప్రయో
గోమహిమానమాచార్యాణా ముపచినోతి॥

శత్రుః

ప॥ స్థానే స్వశిష్యనిపహృద్వినియజ్యమానా ।

విద్యా గురుం హి గుణవత్తరమాతనోతి ।

ఆదాయశుక్తిషువలాహక విప్రకీర్ణేన ।

రత్నాకరో భవతివాఙ్భిగంబురాశిః ॥

9

వక్త్ర—అర్య! శోభనమంత్రీయనే అన్యత్పునరపిప్రశ్నాకామోస్మి॥

హాస్య—తత్కం ॥

వక్త్ర—కథం సర్వధానిగూఢంవానరాణాంషాద్గుణ్య మా ర్యేణ
ప్రతిపన్నం ।

వక్త్ర—అట్లయిన నమ్మంత్ర స్వరూపిణులగు నస్త్రాధిదేవతలతోఁ
గూడ బలాతిబలము శక్తులుగూడ నీరామభద్రునియందు
సంక్రమింపఁగలవను కొనెదను.

హాస్య—కాకేమి? అదియనైనది.

వక్త్ర—(అనుమానింపుచు) ఆర్యా! నాకొక సందియము నొడము
చున్నది. తనదయిన శక్తియుఁ తననయిన యస్త్రవిద్యలును
గదా! అట్టులయిన నిప్పుడు మన గురువుగారు తన యజ్ఞ
సంరక్షణగౌరవము నారాఘవునియం దారోపించు చున్నా
రేమి? (నవ్వి) ఇది యింటికిరుదెంచిన పైచానిచే బామురు
జుపించుటకావచ్చును.

హాస్య—అయ్యయ్యా! మిత్రమా! నీవు తెలియకున్నావు. స్వయం
ముగానొనర్చినచేతకంటెఁ దనశిష్యులచేఁజేయించినయదియె
గురువునకు కరంబు ప్రతిభాకరంబై వరలుచుండును.

చూడుము,

తే॥ గీ॥ తగినచోఁగొంది శిష్యసంతతుల విద్య ।

యరయ నాచార్యునే గుఱోతరునిజేయు ।

తనజలమె మబ్బులిడ శుక్తులనుగ్రహించి ।

యబ్బి రత్నాకరుండయి యలరుఁగాడె ॥

9

వక్త్ర—ఆర్యా! అగును నిక్కమే నీవు చక్కగా వక్కాణించితివి.
ఇకనొక్కటిగూడ నడుగ వేడుకపడుచున్నాఁడను.

హాస్య—అదియేది?

వక్త్ర—అంత మహారహస్యముగఁ జరిగిన యావానరుల మంత్రముం
తయు నీకెట్లు తెలియవచ్చినది?

హాస్య—సర్వమేతదయోధ్యాయాత్రాయాం సమాధిమయేనచక్షు
 పాసాక్షాత్కృత త్రిభువనవృత్తాంతస్య తాతవిశ్వామిత్రస్య
 ముఖా దశ్రౌషం

(సర్వతోవలోక్య) ఆహో! పాపాభాతికీ త్రిభువనలక్ష్మీః
 తథాహి॥ ప॥ ప్రత్యగ్రజ్యులీతైః పతంగమణిభిర్నిరాజితాభానవః
 సావిత్రః కురుమిదకండశరుచః ప్రాచీమలంకుర్యతే
 ప్రౌఢధావౌతకరాశితస్య వపుషశ్చాయాచ్ఛలేనక్షణా
 దక్షత్రాశితనినుకలం జగదహిర్నిర్మోక మున్ముంచతి॥ 10

ప॥ పీత్యాభృశకమలకుట్టల శుక్తికోశా
 దోపాతనీతిమిరవృష్టి మధస్సుటాతః
 నిర్యన్మధువ్రతకఽం బమిషాద్వమతి
 బిభ్రంతికారణ గుణానివహక్తికాని॥ 11

అపిచ॥ ప॥ వికసితసంకుచితపున
 ర్వికస్యరేష్వంబుజేషుకులక్ష్యైః
 కలికాః కథయతి నూతన
 వికాసిన్మధునిహమఘ్నేః॥ 12

(ఆదిత్యోనిర్వర్ణ్యైః)

ప॥ కటుభిరపికరోరచక్రివాణో
 త్కరవిరహజ్వరశాంతీతపీరైః
 తిమిరహతమయం మహోభిరంజక
 జయతిజగన్నయనౌఘముష్ణభానుః॥ 13

హాస్య—నాకిదియంతయు నయోధ్యకరుగునప్పుడు తన దివ్యజ్ఞాన
సంపత్తివలనఁ ద్రిభువనవృత్తాంతవేదియై యలరుచుండు మన
గురువుగారె సెలవొసూగి యున్నారు.

(అంతటను దిలకించి) ఆహా! ప్రాభాతిక త్రిభువనశోభ !

చ॥ అపుర, నవీనసద్రుచుల నర్కశిలాళి నివాళిఁగూర్చగా
న వెకురువిందసుందరములౌ నిను రోచులు ప్రాచిఁదోచెడున్
భువన భుజుగమిర్ల నలుపున్దొను మేపొరనీడపేరఁ దా
నవలను వీడు; ట్టాశనమునందకె తోడనె స్వచ్ఛమైతగన్ ॥ 10

చ॥ తేమిఁదిమిరంపు వృష్టిఁగొని తామర మొగ్గల పేరిశుక్తి కో
శములిపుఞ్చొప్పు విప్పుననెసంగుచు నీర్యదళివృజుబు పే
రమరగనోలిఁ గారణగుణాప్తిని గాంచినలీలఁగ్రాలు ము
తైములపరంపరల్వరపుతీరదె! మెచ్చకతీరదెంతయున్ ॥ 11

తే॥ గీ॥ విచ్చిముకుళించి కృన్ముఱ విడువఁదొడఁగు
నాబుజుబులలో నూతనంబుగాఁగ
విడుచుమొగ్గలఁ గనఁజాలు వీలుఁగూర్పుఁగ
దుమ్మెదల జమ్మరనిక్రిమ్మనుమ్మరమ్ము! ॥ 12

(వైనిఁజూచి సూర్యుని నిరూపించి)

చ॥ అమరెడు, నుష్ణరోచికలువయ్యు స్వరుక్తతి సోకి కోకి క
త్యుతి కఠోరఘోర విరహ జ్వరతాపముఁ బాపనోపు శై
త్యమె వడిఁజూపు బల్ మహిమనంది యమందపులీలఁ గ్రాలుచున్
దిమిరహతులులైన జగతీనయనమ్ముల కంజఁమిడన్ ॥ 13

తదనుజానీహి మాం సమిదాహరణాయ,

వక్త్ర—అహమపి క్షత్రియకుమారయోదార్థనే ఉత్కంఠితోస్మి
తత్కథయకథంప్రేక్షామి॥

హాస్య—(విహస్య) నన్నేతావేవయజ్ఞచాట ముత్తరేణ విహరభూమి
ఘోషితః తదుపేత్యనిశ్చంకమవలోకయ (ఇతినిష్క్రాంతౌ)
(మిశ్రవిష్కంభః)

పాతాంతరము—

చ॥ తిమిరహతంబులైన జగతీనయనంబుల కంజసంబులై
 యమరు నిజద్యుతుల్ కటువులయ్యును వింతగఁగోక పాళిక
 త్యమిత కఠోరఘోరవిరహ జ్వరతాపము బాపనోపు శై
 త్యమెవెసఁజూపజాల్యహినునంది తెలుంగ నినుఁడెసంగెడుచో॥ 13
 కాఁబట్టి యిప్పుడునన్న సమిధలుకొనివచ్చుటకు విడిచిపెట్టుము
 వక) — నాకారాకొమరులం జూడ వేసుక మెండుగానున్నది. కావున
 నెక్కడ వీలుగానుండునో కొంచెముచెప్పుము.

హాస్య—(నవ్వి) ఇదిగో ! ఇక్కడనే యాయజ్ఞవాటిక కుత్తరపు
 వైపుననున్న విహారభూముల యందాడుకొను చున్నవారు.
 అక్కడకు వెళ్లి చక్కఁగ జూడవచ్చును.

(అని వెళ్ళుదురు.)

—(ఇది మిశ్ర విష్కంభము.)—

తతః ప్రవీశతో రామ లక్ష్మణౌ॥

రామ—విచిత్రమిరమానుతనం సిద్ధాశ్రమంనామ భగవతో గాధి
నందనస్య॥

ప॥ తత్తాదృక్తృణపుల కోపనయనక్లేశాచ్చిరద్వేషిభి
ర్మేధ్యావత్సరీవిహస్య వటుభిస్సోల్లుతమాలభ్యతే ।
అప్యేష ప్రతనూభవత్యతీధిస్సోచ్ఛ్వాసనాసాపుటై
రావీతోమగుఢర్కపాకసురభిః ప్రాగ్యంశజన్మానిలః॥ 14

లక్ష్మణ—ఆర్య అత్రైవకిల॥

ప॥ దేవః కౌస్తుభకింజల్క
నీలోత్పలమయోహరిః ।
స్వయం కిమపితత్తేపే
తపః కపటవానునః॥ 15

ప॥ ఇత్రమేతన్మహాతీర్థం
మధ్యాసీనా ద్విజాతయః
అకుతోభయ సంచారా
ష్టక్కుర్మాణి ప్రియుంజతే॥ 16

(అస్యతోదృష్ట్యా) ఆర్య,

ప॥ పశ్యేత్తే పశుబంధవేదివలయై రామంబరీదంతురై
ర్నిత్యవ్యంజితగృహ్యతంత్ర విధయోరమ్యాగృహస్థాశ్రమాః
యత్రామిగృహమేధిసః ప్రచలితస్వారాజ్యసింహాసనా
వై తానేషు కృపీటయోనిషు పురోడాశం వషట్కుర్వతే॥ 17

(తరువాత రామ లక్ష్మణులు ప్రవేశించుచున్నారు.)

రామ—ఆహా ! పూజ్యుడగు నీగాఢినందనుని సిద్ధాశ్రమమను మం
దిర మొంత సుందరముగా నున్నది !

ఉ॥ ఆయతమా పగన్నగి తృణానయన శ్రమమాకు నేటితోఁ |
బోయెనటంచు యజ్ఞపశువువృట్టువుల్ గొనివత్తు, హేళనన్ |
సేయుచు, కమ్మనై పరిమళించెడు తత్ఫలపాకజాతస |
ద్వాయువు నాసికాపుటులదద్దయుఁబీల్చి సుఖాతురాగతుల్ || 14

లక్ష్మణ—అన్నయ్యగారూ ! ఇక్కడనేకాదా ?

తే॥ గీ॥ పక్షముననొప్పు కాస్తుభ ప్రభలు కేస |
రములునాఁగొల నీలోత్పలముఁబోలె |
వరఁబడేపుండు కపటంపు వామనుండు |
వ్రతమెనొ యొసర్చెనని జహల్ వలుకుచుదుర్తి || 15

ఉ॥ అక్కరణిన్నిరంశరము నక్కజమానియమంపుఁ బెంపుతో |
నెక్కరణిన్భయంబొదవు, నిక్కడనాచురు నెన్నునమ్మలా |
దెక్కుఁపనమ్మకమ్మలక నిచ్చేమెముల్ ఘటి ముంతురిచ్చటన్ |
బెక్కుఁబుమిక్కుటంపుఁ బృథివీదివిజల్ యజనాదిషష్టిధుల్ || 16

(మరియొకవైపుగఁజూచి)

శా॥ బౌరారా ! పశుబుధవేదికలనా నాచుబరశ్రేణులే |
నాగల్గారుచు నిత్యకృత్యములఁ దోపజ్జేయ మున్యాశ్రమా |
గారంబుల్ చెలువారుఁగంటె, యిటవేడ్తన్ వ్రేల్చెడిన్ హవ్యముల్
స్వారాజ్యాసనమిట్టటూగగఁ గృహస్థశ్రేణి యాగాక్షులన్ || 17

రామః—(సహాహస్యితం) ఇతోపి తావత్కృతార్థా యావత్పశ్యమి.

ప్రసన్నపావనోయమృషీణాం సమవాయః ।

ఇదమమీషాం॥ ప॥ పూరయిత్వేవ సర్వాంగ

మతిరిక్తాస్సిరాతపీః

జటారూపేణ బిభౌతై

శ్చిరోభిగ్గహనంసదః ॥

18

ప॥ తపః కృతమైరంగై

స్సప్తమాకారితైరివ

సాయంపాత రమీపుణ్య

మగ్నిహోత్రముపాసతే ॥

19

లక్ష్మణః—(సహాసం) ఆర్య! రమణీయమితోవతత్తే॥

ప॥ బాలేయతండులవిలోపకదధికతాభి

రేతాభిరగ్నిశరణేషు సధర్మణీభిః

ఉత్త్రాసహేతుమపి దండముదస్యమాన

మాఘాత్రమిచ్ఛతి మృగే మునయోహసంతి॥

20

రామ—(పరికామక్ సకాతుకానురాగం) వత్స! ఇతోపి తావత్ ॥

రామ—(సంతసముతోఁగూడిన చిరునగవుతో) తమ్ముడా ! యిటు
రమ్మిందుఁగూడఁ గన్నులకు విందొనరించుకొందము. ఆహా!
చూడుమీప్రసన్న పావనమగు మహర్షి సముదాయ మెంత
ప్రమోదదాయకమై యలరుచున్నది.

క॥ ఒడలెల్ల నల్లి మట్టిపైఁ

బడి నాడులు పాకితలలపైఁ బెనగొనిన।

ఔడమీని బేడల జొంపపు।

టడవులడరఁ బొత్తు మునులహా ! వాకిటిలో॥ 18

అ॥ వె॥ సృష్ట దివ్యదేహస్పృషికి దొరకొని ।

తొలుతవ్రాయు నాకృతులొ యనంగఁ ।

దపములను గృహించు తనువులతో వీరు ।

వేల్పు రగ్ని సుభయ నేళలందు ॥ 19

లక్ష్మ—(నవ్వుచు) అన్నయ్యగారూ ! యీవైపు చూడుడు ! యెంత
తయఁ జెలువొప్పుచున్నది !

చ॥ బలులకునగ్గి యింట మునివత్తులు దాచినఁజూచి తంతులం

బులు దిను గూడ నండమునుబూని యుహుత్తని వారదల్పఁగా

దలకక వే యమాయితఁ దత్కరదండ మె మూరుకొంచు నిం

పులుదులకంచు బాలన్మగము న్నగుచు న్ననుచుండి రమ్మునుల్ ॥ 20

రామ—(మరియొకవైపునకుఁ దిరిగి యత్యాసక్తితో) తమ్ముడా !

యిటుచూడుము !

శ్లో॥ ఆద్యోపసూతి రియమంకణయజ్ఞవేది
 నేదిష్ఠమేవ హరిణీ తృణ తే తృణంచ
 వత్సీయతాపసకుమారకరోపనీత
 నీవారనిర్వృత మపత్యమవేక్షతేచ॥

21

ఇతశ్చ,

శ్లో॥ విష్వక్తపోధనకుమారసమర్పమాణ
 శ్యామాకతండులభృతాంచ పివీలికానాం
 శ్రేణీభి రాశ్రమపథాః ప్రథమానచిత్ర
 పత్రావలీవలయినో ముద ముద్వహంతి॥

22

లక్ష్మ—అహో! పశూనామపి ప్రసవవాత్సల్యం అహో! శిశూనా
 మపి స్వకర్మతాచ్ఛీల్యం॥

రామ—(అన్యతోవలోక్య)

శ్లో॥ మునివినియోగవిలూనః
 ప్రరూఢన్ముదుశాద్వలాని బహిఃకంఠే ।
 గోకణ్ణతణ్ణకోయం ।
 తఃకోఽత్యుపకంఠకచ్చేషు ॥

23

(ఇతిపరికామతః॥)

లక్ష్మ—(అన్యతోవలోక్య) ఆర్య!

శ్లో॥ ఇయమేభిరాలవాలైః
 పదే పదే గ్రంథిలాసు కుల్యాసు
 తీవ్రరయా జలవేణి ।
 ప్రవహతి విశ్రన్య విశ్రమ్య ॥

24

చ॥ హరిణి వినూతనపృసవయై మఖవేదికచేతనే తృణో ।

త్కరముల నందికొంచు నల తాపసబాలకులెంతయేఱియు న్

మురియుచుఁబెట్టుచివ్వరులు ముద్దెనయందిని యాడు వత్స నే ।

మరకదె! మాటిమాటిక సమానపుఁ బ్రేమచుగన్పు మించెడిన్ ॥ 21

ఇదిగో, ఇటు, ఇటు.

చ॥ బలుకుతుకంబుగ్రాల మునిబాలురు వేమరుఁ జామబియ్యముల్ ।

గలయఁగ నెల్లెడస్థరపఁగా నవిన్తోళ్ల ను బట్టి యిట్టటుల్ ।

సెలగుచుఁబారు చీమగమి చెల్వపు బారులమీరునాశ్రమం ।

బుల తెరువుల్ విదిత్రగతిఁబొల్పు; సజీవఁపుముగ్గులబలెన్ ॥ 22

లక్ష్మ—బేరా! పశువుల ప్రసవవాత్సల్యమును శిశువుల సత్కర్మా

చరణ బుద్ధియఁ దద్దయు రమణీయముగా నున్నవి!

రామ—(వేరొకనఁకఁ జూచి)

కం॥ మును మునులెవొ సత్కర్మల ।

కని తునిమిన, మఱలఁబెరుగు నతిమృదుమశముల్ ।

దిను దుప్పిపిల్ల యాశ్రమ ।

వనముననదె! కనఁగ వచ్చుఁ బచ్చికవట్లన్ ॥

23

(ఇట్లు పరికోమింపుచున్నారు.)

లక్ష్మ—(వేరొకవైపుఁ జూచి) ఆర్యా!

కం॥ కడువేడ్క నిడుచు నుడుగక ।

వడివడి జేను పిల్లకాలువలు పాదులలోఁ ।

బడి బడిబడి విశ్రాంతిం ।

బడయుచు వెండియును వడిగఁబాటుచుమీరున్ ॥

24

రామ—వత్స! సాధుదృష్టం ||

శ్లో॥ అలవాలవలయేషు భూరుహం

మాంసశస్త్రమిత మతరాతరా

కేరళీచికురభంగిభంగరం

సారణీషు పున రంబుదృశ్యతే ||

25

తదేహి భగవతీం కాశికీమవలోకయంతౌ ముహూర్తకామా
తానం పునీవహే (వరికిమ్యావలోక్యచ) క్వచిత్సాంకామికోపి
విశేషో నై సగిక మతిశేతే॥

తథాహి॥

శ్లో॥ జడిస్వచ్ఛస్వాదుప్రకృతి రుపహూతేంద్రియగుణో

గుణోయద్యస్యాసామయ మయతసిద్ధో విజయతే ।

తథాప్యత్కషాయస్ఫురతి సరితామాశ్రమసదా ।

మిదానీం వానీరదుమకుసుమజన్మా పరిమళః ।

26

అత్మ—అర్య! పురస్తా దనుకాశికీతీర మవలోకయ !

శ్లో॥ తైర్మేధాజనన వ్రతప్రణయిభి ర్వాన్విదైర్వటూనా మియం

సిక్తా నిత్యవస్తుతవిభ్రమవతీ రమ్యా పలాశావళిః ।

ఏతన్యాం హరిణారిపాణిజ స్పృశిశ్రేణిశ్రియః శోరకా ।

గోపాయంతి తపోవనం వనకరిక్రీడాకరాక్షణాత్ ॥

27

(నేపథ్యే)

రామభద్ర! కియచ్చిరమవలోకనేన కృతాభీక్రియతే తపో
వనవిహారభూమయః॥

రామ—లక్ష్మణా! అవును, నీవు బాగుగఁ గనిపెట్టినావు.

క॥ నిక్కమదె పిల్ల కాల్యల ।

నెక్కొని వలయములఁబలసి నీరమువాటున్ ।

జేక్కఁగఁ గేరళనాగుల ।

చొక్కపు నెఱికురుల యేపుసూపు నలలతోఁ ॥ 25

రమ్ము! ఒకముహూర్తమిప్పుణ్యరాశియగు కాశికింపిలకించి
యంతరాశ్మలను బావనముగావించికొందము.

(కొంచెము నడచిచూచి)

ఒక్కొకచో నిట్లు సంక్రమించిన విశేషమే స్వాభావికమును
గూడ మించి యలరుచుండును.

చూడుము!

చ॥ చేల్లఁదనంబుమాధునియు స్వచ్ఛతయు సహజప్రవృత్తులై ।

యెల్లర హాళిఁదేల్పు గుణమెప్పుడు నొప్పెడు, వీని కైనబల్ ।

కొల్ల గనల్లు పశ్చిబ్బలుల కోమలపుష్పపరీమళమ్ముచే ।

నుల్లసితంబులై యిచటనున్న సమల్లడురున్నతిగనున్ ॥ 26

లక్ష్మణ—అకౌశికీ తీరమంగుఁ జూడుఁడు!

మ॥ తమిమేధా జననప్రతాప, వటు బృందమెల్ల నీరల సి ।

క్రములై నిత్యవసంతవిభ్రమముతోఁ గన్పట్టు న వ్యాతపో ।

ధములన్, సింగపు గోళ చేదమున నందంబొందు బల్కొర కా

ఘమె కాతేన్దులు ద్రుంచకుండ వనముల్గాపాడు చేపారెడున్ ॥ 27

(తెఱిలో)

రామభద్ర! మిక్కిలి వేడుకతోఁ దపోవనభూములకు గృతా

రములఁజేయుచు నింకను నెంతెడ వవలోకించనెంచితివి ?

సంపత్తిహి॥

శ్లో॥ పరిణమయతిజ్యోతి ర్వృత్త్యా యజ్ఞామి రుచాపతిః
కిమపియమిసః సావిత్రాఖ్యం రహస్యముపాసతే
గురు రయ మనుషాస్య స్మాధ్యంతినిం సవనక్రియా
మిహ మఖవిధౌ నేదీయాంసం భవంత మపేక్షతే॥ 28

రామ—(అశ్రుతి మభినీయ సానురాగం)

శ్లో॥ వారాంస్త్రీనభిషుణ్వతే విదధతే వన్యాః క్షుణ్ణి
రైశ్చేయాం త్వచి సంవిశంతివసతేచాపిత్వచం తారవీం
తత్పశ్యంతి చ ధామ నాభిపతతో యచ్ఛార్మణే చక్షుషీ
ధన్యా వీతరజస్తమా భగవతీ చర్యయ మాహ్లాదతే॥ 29
(పునర్నేపథ్యే పునస్తదేవ పత్యతే 'పరిణమయతీ' త్యాది॥)

రామ—(శ్రుత్వా ససంభ్రమమూర్ఛామవలోక్య) కథంగగనమధ్య
మధ్యాహ్నాఢోనిదాఘదీధితిః । తదేహీయజ్ఞవాట మధిస్థాయ
భగవతః క్రమేణకృతాహ్నికస్య కాశికస్య ప్రత్యనంతరీ
భవావః॥

(ఇతి పరిక్రామతః)

లక్ష్మ—(సర్వతోద్బప్త్యా) ఆర్య ! పశ్య !

శ్లో॥ ఉద్దామమ్యమణిదుర్భివ్యతికరప్రక్రిడదర్శోపల
జ్వాలాజాలజటాలజాంగలకటినిష్కాజకోయష్టయః
భామోష్ణప్లవమానసూర్యకిరణక్రాంతరప్రకారా దృశో
రాయష్కర్మ సమాపయంతి ధి గమూ ర్మధ్యాహ్న
శూన్యాదిశః॥ 30

ఇదిగో! యిప్పుడు,

ఉ॥ మిత్రుడిదే యజ్ఞార్థయతమించి రహించును; మానులెల్ల పా

విత్రిముపేరి ముత్రిము జసింతురెదోమమలక; విశుద్ధ చా

రిత్రి! భవన్గురుండుచితరీతిని మధ్యదినాధ్వర క్రియా । 28

నూత్రము నిర్వహించడలచున్, దలచున్నినుశైతనుంటకున్॥

రామ—(వినిపించుకొనక, దిక్కిలి యచురాగముతో)

చ॥ సలుపుమరిచ్చే మున్నులు త్రిసాధ్యల, బాడుమరిట్టితోళ్ల, జీ

రలుగధరింతుపట్ట, మెయిరంజిలదాల్తురుబూది, పండ్ల ।

యాకులొ భజియింతు, కన్నులకగోచరమైన వెలుంగె కండ్రహః ।

దభితరజస్తమమ్ము లభిధన్యతమమ్ములు మానిధగ్గముల్ । 29

(మరల తెరలో “మిత్రుడిదేయజ్ఞ” అని చదువుచున్నాడు.)

రామ—(అలకించి తొట్రుపాటుతోఁ బైకిఁ జూచి) ఏమీ! అప్పుడే

వేయఁగలతేడు నడిగగనంబు నెనసి యొనరుచున్నవాడా?

అట్లయినఁ దమ్ముడా! రమ్ము! యజ్ఞ వాటమ్మునకుంబోయి

క్రినుముగ మాధ్యాహ్నిక క్రియలు నగపు గురువుగారికి

సన్నిహితుల మాదము.

(ఇరువురును నడచుచున్నారు.)

లక్ష్మ—(అంతటజూచి ఆర్యా! చూచితిరా!

సీ॥ కడుదీక్షితరములై యుడుకుఁజూపుచుండు

చండభానుని దీప్తిమండలముల ।

గాటమా కూటమి నాటి యెంతయు మండి

పడుచుండు రవిశిలాపటలివలన ।

అంతికతమాచేయం యజ్ఞ భూమిః తదేతన్నస్త్రిధచ్ఛాయా
మండల మధ్యాసీనా నృత్యజః పృత్యవేత్తావహే. గరితయావనే
పునరిహని భగవంతం దృతావః॥

రామ—ఏవమస్తు॥

(ఇతి పరిక్రమ్య నాట్యనోపవిశతః)

లక్ష్మణ—(పార్శ్వమవలోక్యచ)

శ్లో॥ మధ్యేవోమ కీడయిత్వా మయాభాన్

భానోద్భింబే లంబమానే కృమేణ

సైవీరం సైవీరం మూలతః పాదపానాం

పశ్యచ్ఛాయాః కశ్చిదాకర్షణీవ॥

31

రామ—వత్స ! మధ్యందిన అతీతే దినమప్యతీతమేవ॥

గలిగి యార్పఁగరాని బలుమాటలా బగ్గు
 మనుచుండు పెనుపట్టబందుడస్సి ।
 తీతువుల్ నోళ్లెండి కూతలువీడఁగా
 నిలఁగల్గు నావిరియినకరాళి ।

తే॥ గీ॥ మిళితమై కన్నులకు మిరిమిట్లుఁగొలిపి
 గట్టు పుటల వివరంబు గాననీక ।
 చూపుచూపు నిసీ ! కడు శూన్యములగు
 దిక్కుమాలిన, దిక్కులు దినమునడుమ ॥

30

యజ్ఞవాటిక యిక్కడకు మిక్కిలి చేరువుగానే యున్నది
 గదా ! కనుక యామఱిచెట్లు నీడనుఁజేరియున్న ఋత్విజులొ దిలకిం
 పుచు నిక్కడఁ గొంతతడవుండి యెండయుడుకు కొంతశాంతించిన
 పిమ్మటంజేని యమ్మునివరుజూతము.

రామ—అగునట్లే చేయుదము.

(ఇట్లు పరిక్రమించి కూర్చొనుచున్నారు.)

లక్ష్మ—(ప్రక్కఁగాఁజూచి)

చ॥ నడిమినుఁ చేక్కిఁ జెక్క నలిసప్రియు బింబము రుక్కదంబమున్ ।
 బడిబడి నాడఁజేసి యటఁబాసి క్రమంబుగ లంబమానమై
 బుడిబుడి యానమూని చేనఁబోదరుపాళి మొల్లనుండి యే
 తఁవొవడిఁదక్కి నీడలను ద్రాడిసిలాగెడు లాగుదోఁచెడున్ ॥ 31

రామ—(అతటం బరికించి వత్సా ! మధ్యాహ్న సమయమతిక్రమిం
 చినది. ఇఁకఁ బవలతయుఁ జేరిగిపోయినట్లే అదిగో !
 చూడుము !

శ్లో॥ గగనశిఖా ముదయాజే

రధిరూఢాః కష్టమర్కరథహరయః

అస్తమహీధర మఘనా

ఝటితి సుఖేనావరోహతి॥

32

లక్ష్మ—ఆర్య! నూనమశ్యపరాపతిష్యంతి రక్షాంసి యదయమధ్వర
వేదికాసన్నిధానే హస్తస్వబాహుముఖేన భగవానుసాధ్య
యః ప్రశాంతి॥

రామ—(సరోషహుంకారం) వత్స! యద్యేవంస్యాత్ !

శ్లో॥ కల్పాంతకర్కశ కృతాంతభయకరంమే

నిష్ప్రఘ్నతః క్రతువిఘాత కృతామమీషాం

నీరాక్షసాం వసుమతీ మపికతుమద్య

పుణ్యాహమగళమిదం ధనురాదధాతు ॥

33

లక్ష్మ—(విహస్య) కథం రజనీచరవినాశోత్కంఠా వినంస్థుల మార్య
హృదయ మతిదీఘదశినం కౌశిక మపి నసంభావయతి ॥

శ్లో॥ అవిద్యాబీజవిధ్వంసా

దయమార్జ్యేణ చక్షుషా

కాలా భూతభవిష్యంతే

వతమాన మవీచితే॥

34

రామ—కిముచ్యతే తత్రభివా విశ్వామిత్రః॥

అ॥ వె॥ పొడుపుగొండనుండి కడుంగప్పముగమిటి।

మీదికెక్కినట్టి మిహిరురథపు।

టశ్వములు రయాన నస్తాద్రీపైకిపు।

చుక్కచిగుచునుండె శ్రీమము దక్కి॥

82

లక్ష్మ—అన్నయ్యగారూ! నిక్కముగ రక్కసులువచ్చి పడునట్టివేళ
యైనట్టులున్నది. కావుననే మిమ్ము గురువుగారు యజ్ఞ వేదిక
కడకు రమ్మని హృస్వబాహునిచే బిలిపించుచున్నారు.

రామ—(రోషముతోఁగూడిన యహంకారముతో) వత్స! అట్లు
గునేని!

మ॥ ఖిలవృత్తి బ్రథితాధ్వర క్రియలుఁ ఘ్నంబొందఁగాఁ జేయు మీ
రల ఖండించుటెకాదు భూస్థలిని నై రాక్షస్యమొందింపఁగాఁ
బ్రలయోగ్రాకృతిభాక్యతాంత భయకృత్రస్యాతిఁబెంపొందు నా
విలు పుణ్యాహసునుంగళాచరణ మిష్టేచేయఁగాఁ జేయుము॥ 33

లక్ష్మ—అర్యా! , రాక్షససంహారమునందలి యతి సంభ్రమమునఁ
గలంగిన మీహృదయ మీదీర్ఘదర్శియగు కౌశికమహర్షి
యఃన్నతినిగూడ మన్నింపనీయకున్నది. కాని,

కి॥ సదమలమతియై మాయను ।

మొదిలంట నశింపఁజేసి మునువెనుకలనౌ ।

నదనులను వర్తమానపు ।

టదనెగ నొడమించు నీతఁడాంతరదృష్టి॥

34

రామ—అగు నిమ్మహాత్ముడట్టివాడే, చెప్పెడిదేమి ?

శ్లో॥ పృజ్ఞాతబ్రహ్మతత్త్వోపి
స్వగీయై రేష భేలతి
గృహస్థసమయాచార
ప్రకాంతై స్సప్త తంతుభిః॥

35

అపిచ,

శ్లో॥ ఆదీక్షకృతౌ విసయనమృమహేంద్రమకాళి
మందారదామమకరందరసై రివాయు
ప్రకాంతకుండలితనూతనభూతసగ్
స్తైశంకవం చరిత మచ్ఛత మాతతాన॥

36

లక్ష్మ—(పురోవలోక్య సహషణం)

శ్లో॥ స్వాభి రధ్వరచర్యాభి
శ్రౌత మథణం కృతాథణయన్
అయే కులపతిస్సయ
మితపవా భవతే॥

37

(తతః ప్రవేశతి దీక్షిత వేషో విశ్వామిత్రః)

రామ—(నిర్వణ్యోనబహురూపా) వత్స ! లక్ష్మణవత్స॥

శ్లో॥ కమణశ్రూయమాణస్య
వ్యంజనై రధికోజ్వలౌ
తపస్తేజోమయీ లక్ష్మీ
మద్య పుష్టాతి మే గురుః॥

38

విశ్వా—(పరిక్రమ్య సహషణం) హత! కృతకృత్యప్రాయమాత్మానం
పశ్యామః॥

ఆ॥ వె॥ బ్రహ్మవేత్తయయ్య స్వర్గకామకులై గృ॥

హస్తవిధులనందు, నందఱట్టు ।

లితఁడు నధ్వరముల నిటు పూని విహరించు; ।

నింతెకాని స్వర్గమితనికేల ? ।

35

ఇంతియకాక,

ఉ॥ నాకవిభండె సాదనశినద్యయి వ్రాలఁ దదీయమస్త కా ।

స్తోకసురద్రుమప్రసవసుందరదామమరందధార నా ।

ద్రిక్పృథుఁడై నరీతి జగతీకృతి సంశ్రితోనమాని, యై ।

త్వోకుచఃత్రమద్భుతముగా నొనరింపఁడె! నాడె స్తోడయై॥36

లక్ష్మ—(ఎదుటనుజూచి సంతోషముతో)

క॥ శౌతార్థంబు కృతార్థం ।

బై తగఁదన యధ్వరక్రియల నెంతేనిం ।

జాతుర్యమలరఁ గడు వి ।

ఖ్యాత మెయిన్నెరపి మాని యదె, యిటువచ్చున్॥ 37

(తరువాత దీక్షితవేషముతో విశ్వామిత్రుఁడు ప్రవేశించును.)

రామ—(నిరూపించి మన్ననతో) వత్సా! లక్ష్మణా! చూడుము.

క॥ శౌతవిధానము నెరపుట ।

కై తగు చిహ్నములు మేన నలవరచి తపో ।

జ్యోతిర్మయ లక్ష్మీకినిడు ।

నాతతమగు శోభ, నస్మదాచార్యుడహః! ।

38

విశ్వా—(సమీపించుచు సంతోషముతోఁ దనలో) ఆహ! కృత

కృత్యప్రాయుడనయినాను గదా! ఏమన,

శ్లో॥ నిర్వృత్తో బహుతావదభ్యరభుజా మాతర్వణోయం విధి
 ర్దాయాదేనసమం సుకేతుతనయా చాద్యైవ ఘాతిష్యతే
 పాణౌకృత్య పున ర్వృషధ్వజధనుర్ధవంసై కశుల్కాం వధూ
 మైత్వౌకే సురకార్యదిక్షు చలతి స్వాస్థ్యం విధాతాస్మహే॥39

(రామలక్ష్మణావుత్థాయోపసర్వతః)

విశ్వా—(రామమతిచిరం నిర్వర్ణ్య సన్నేహ కౌతుకం)

శ్లో॥ ఏష వై హరికం వేష

మాదధానో రఘూద్యహః

తత్వ మాంతగ మస్మాక

మమృతై రివ లింపతి॥

40

(ఉభావుపసృత్య) రామలక్ష్మణౌ దాశరథీ అభివాదయేతే॥

విశ్వా—(అలింగ్య) వత్సే! కిమన్యదాశాస్మహే॥

శ్లో॥ యువాభ్యా మభినిర్వృత్త

యోగక్షేమస్య వజ్రిణః

విశ్వగ్య పౌక్తియామానౌ

కృతార్థా స్సంతు హేతయః ।

41

(ఉభౌ తూష్ణిమధోముఖా స్తః)

విశ్వా—(విహస్య) కచ్చిద్వత్సే సమంతాదుపశీలీతోయం సన్నివేశః

ఉ॥ ఆయెను బూర్తి చాలవరకధ్వర, మిప్పుడ యాసుబాహుతో!
 మాయలమారి తాటకయు మాయ నికక హరువిల్లు సజ్యమున్,
 జేయుట శుల్కమా వధువుజేకొని రాముడు దేవకార్యముల్,
 చేయుచునుండ, నిడుతమిఁ జిత్తమునందు వహింతు నెంతయున్ ॥ 39

రామలక్ష్మ—(లేచి యెదురుగా వెళ్లుదురు.)

విశ్వా—(చాలసేపు రాముని నిరూపించి స్నేహకౌతుకములతో)

క॥ వైహారిక వేషంబున!

నాహ! కోదండధారియై నిల్చి మహా!

బాహుఁ డితఁడమృతవీచి స!

మూహములన్ నామనంబు ముచుగన్ జేయున్ ॥ 40

(ఇరువురును సమీపించి)

రామలక్ష్మ—దాశరథులగు రామలక్ష్మణులు సమస్కరించుచున్నారు!

విశ్వా—(కాఁగిలించుకొని) వత్సలారా! ఇక నింతకన్నను మాకుఁ
 గావలసిన దేమున్నది?

అర్కటవృత్తము—(కోకిలకాకము)

ఒనరఁగ మీరలిరువురును యోగము డ్దేమమునున్

గనుఁగొని తీట్టుచు న్వలయఁగా దివిజేంద్రుఁడు దాఁ

దన కులిశాదికాయుధకదంబము లూరక త

ద్దనవిభవోరు చిహ్నములె కాఁగొని యుండనగున్ ॥ 41

రామలక్ష్మ—(తలవంచుకొని యూరకుందురు.)

విశ్వా—బాలులారా! యీ యాశ్రమపదమంతయుఁ జూచితిరా?

కచ్చిదస్మదీయా స్తపోవన విహరభూమయో రమయాతి
ఉపన్నీహయంతివా గార్హస్థ్యమృషీణాం॥

(ఉభాసప్రశ్నాయం) భగవన్ !

శ్లో॥ రిమ్య మేతదరమ్యం వా
కఃవరిచ్ఛేత్తు మర్హతి
కింతు ద్వయాతిగం చిత్త
మద్య నా పశ్యతోరభూత్॥

42

(ఇతియథోచిత ముపవిశతః)

విశ్వా—(పాకూతస్మితం) వత్సే !

శ్లో॥ ఇహవనేషు సక్తేతవ వామనో
మునిరతప్త తపాంసి పురాతనః
తమివ వా మవలోక్య తపస్వినో
నయనమద్య మనాగు దమిలయన్॥

43

(ఉభాముహూర్త మున్ననీ భవతః)

మాతపోవసభూములు మీ కేమైనరమ్యముగా నున్నయవియా!
ఇమ్మునుల గృహస్థధర్మములు ప్రేమాస్పదముగానున్నవా ?

రామ లక్ష్మ—(వినయముతో)

తే॥ గీ॥ రమ్యమనుచును గాక యరమ్యమనుచు ।

నెన్ని నిర్ణయ మొనరింప నెవఁడునేర్పు ।

దీనిఁగనుఁగొన్న మాత్ర మా మానసములు ।

పూనె ద్వంద్వాతిగపు చర్య! మానివర్య! ॥ 42

విశ్వా—(అభిప్రాయగర్భమగు చిరునవ్వుతో)

కో॥—కా॥

వసమున నిందెకై తవపు వామనుడైన పురా ।

తన ముని తొల్లినల్పెను వ్రతం, బతనింబలె మి ।

మ్మును గననయ్యెనేడని తపోధనులెల్లరుచున్ ।

గనులను విప్పిరిప్పుడధికమ్మగు నిచ్చులరన్ ॥ 43

పంచచామరము—(పాఠాంతరము)

ఘనుండు దంభవామనుండొకానొకప్పు తొల్లి యి ।

వ్యసమ్మున మ్ముదమ్మునం దవం బొనర్చె నత్తపో ।

ధనుం బలెన్నిముంగనంగఁ దన్వి దీట నేటిక ।

త్యైనంచ నెంచి కన్నులిప్పు విప్పి రెల్ల మానులున్ ॥ 43

(రామ లక్ష్మణులు ముహూర్తకాల ముత్సుకతనొందుచుందురు.)

విశ్వా—(స్వ) అయేకిమప్యత్సహవర్ధనాయ ప్రిగ్భవీయమతః

కరణ మనుస్కాంత మనయోః తదేతావదేవాస్తు అన్యథా
క్షిపామి (ప్రత్యగవలోక్య) కథముదయగిరికాశ్మీరకేదారస్య
ప్రభాతసంధ్యాలతాయాః ప్రథమ స్తబకో గభ స్తిమాలీ హస్తా
నుహ స్తికయా కుతూహలినీభి ర్దిగంగనాభిఃవారుణీం యావ
దుపసీతః॥

శ్లో॥ అయమపి ఖరయోషిత్కంఠ కామాయమీష

ప్రస్పృశురతిమిరోద్ధాజ్ఞార్థోపాంత మర్చిః

మదకళకళవింకీ కాకునాందీక రేభ్యః

క్షీతరుహశిఖరేభ్యో భానుమా నుచ్ఛినోతి ॥

44

అపిచ,

శ్లో॥ మంత్రసంస్కార సంపన్నా

స్తన్యదాదన్వతీరపః

ఏతత్త్రియా మయం జ్యోతి

రాదిత్యాఖ్యం నిమజ్జతి॥

45

రామ—(సర్వతోవలోక్య) వత్స! లక్ష్మణ!

శ్లో॥ తాపనైరివతేజోభిః

పుష్పనిర్వాణమేచకాః

దిశోఽతాః పృథీచీ తు

సముదాచరతి కృమాత్ ॥

46

విశ్వా—(తనలో వీరి యంతఃకరణములు కొంచెముత్సాహమునొం
దుటకుఁగాఁ బూర్వచరితము నించుక జ్ఞాపకము చేసితిని.
ఇదిచాలును. ఇక నేరుతలఁపునకుఁ ద్రిపునగును. (పడమటి
వైపుగాఁజూచి ప్రకాశముగా) ఓహో! ఉదయాద్రీయను
కాశ్మీర కుంకుమపుఁ బంటపొలము నందలి ప్రభాతసంధ్యా
లతకుఁ గలిగిన రవిబింబంబను తొలి పువ్వుగుత్తి యత్యాసక్త
లగు దిక్పతులచే హస్తాను హస్తముగా వారుణీకాంతచె
తకుఁ జేర్పఁబడినది. అదిగో!

చ॥ ఎరుపగురంగుపై పయి నొకించుక చీడటినల్పు పొల్పిడన్ ।
నిరుపమతన్వహించుచుచి నించెఁగునర్చి, నినుండుఁ దా మదా ।
కరకరవింకికానికర కల్పితకాకుశుభోక్తియు క్తమా ।
నురుతర భూజరాజిశిఖరోపరిభాగముయంచి డించెఁమన్ ॥ 44

మఱియును,

చ॥ నిగమపు సంస్కృతి బహు నిత్యపవిత్రతఁగూర్చి యొత్తయున్ ।
నెగడఁగఁజేయుచు న్జలధినీళులయందుఁ ద్రోయిమయాత్మతన్ ।
దగు మహనీమ భాన్వనభిధానమున నివహించు తేజ ము ।
ప్పుగఁ జరమాద్రీనుంకి డిగి మున్గుచునుండెను దా నుదారతన్ ॥

రామ—(అంతటం గలయంజూచి)

ఉ॥ కానఁగనొచునుండ నవెకంటివె! లక్ష్మణ! దిక్కులెంతయున్ ।
భాను ననూన తేజమున బగ్గున మండినవై ప్రళాంతతఁ ।
బూనుటఁ జేసినాఁగ నలుపు గొని యుండె నదే, ప్రతీచియున్,
మానక యిప్పుడిప్పుడఁ గ్రమమ్మున నన్నిటితోటిపాటుగాన్ ॥ 45

కించ,

శ్లో॥ కాంచిద్భిభ్రాతి భూతి మాశ్రమభువో వై తానవై శ్వానర
 జ్వాలోపప్లవమానధూమవలభీవిభ్రాంతదిగ్భిత్తయః
 శూయంతే వటవ స్త్రుతీయనవనస్వాధ్యాయదీర్ఘానపి
 స్ఫుర్థా బద్ధమనోహరం ప్రతి ముహుస్సాన్స్వ దాగ్రముయత
 స్సన్వరాః॥ 47

విశ్వా—వత్స ! రాఘవ !

శ్లో॥ ఉన్నక్తాభిర్దివసమగునా సర్వత స్తాభి రేవ
 స్వచ్ఛాయాభి ర్నిచులితమివ ప్రేక్ష్య తే విశ్వమేతత్
 పర్యంతేషు జ్వలతి జలధౌ రత్నసానా చ మధ్యే
 చిత్రాంగీయం రమయతి తమస్తామనీలా ధరితీ॥ 48

లక్ష్మ—(సాశ్చర్యం)

శ్లో॥ తేజోమయంతమోమయ
 మన్యతరస్యాం తదేవ దిక్చక్రం
 కిమపి విచిత్రా ధాతు
 స్సృష్టి రియం భువనకోశస్య॥ 49

(సర్వతోవలోక్య)

శ్లో॥ చూడారత్నై స్సురర్భిర్విషధరవివరా ణ్విజ్జ్వలా న్విజ్జ్వలాని
 ప్రేక్ష్యంతే చక్రవాకీమనసి నివిశతే సూర్యకాంతా త్కృశానుః
 కిం చామీ శల్కయంత స్తిమిరముభయతో నిర్భరాహస్తమిస్తా
 సంఘట్టోత్పిష్టసంధ్యానలకణనికరస్పర్శినో భాంతి దీపాః॥ 50

ఇంతియగాక,

చ॥ జ్వలనగృహమ్ములన్వీడి దివమునఁ గ్రమ్మెడు హోమధూమపుఁ
వలభులు దిక్కుకుడ్యమాలపైఁ దగ వ్రాలుచుఁ గ్రాల నాశ్రమ!
సలు లలరున్ శ్రుతిన్ స్వరము సంజెను దీర్ఘమయైనఁ బంత మే!
పలర మఱింత దీర్ఘముగ నధ్యయన మొనరిం త్రిటన్ వటుల్॥47

విశ్వా—వత్సా ! రామభద్రా!

మ॥ పవలెల్లన్ దొలగించి వెండి యిపుడా స్వచ్ఛాయలం చాల్చుకొ!
న్నవిధాన న్జగ మొప్పెడున్ దమముఁ బల్నల్పాన్ప లో రత్నసా!
నువుఁ బర్యంతములందు రత్ననిధులున్ భూరిప్రభల్ గొల్పఁగా!
భువి యెంతేనియు వింతవీఱు రుచితోఁ బొల్పారుఁ జిత్రాం
లక్ష్మ—(సశ్చర్యముగా) గియై॥ 48

కరిబృంహితవృత్తము.—

బక్కపుడు వెలుగొప్పెడును మఱియొక్కపుడు బలు చీకటుల్!
పిక్కటిలుచును దిక్కులలమెడుఁ బెక్కు వితముల నక్కటా!!
యక్కజముగను గాన నగు నల యబ్జజని దగుచర్య దా!
నెక్కరణి సృజియింపఁ గలిగెనొ యిజ్జగము నిటు నేర్పుతోన్॥49

(అంతటం గలయంజాచి)

ఉ॥ పుట్టలు వ్యాళమశాళిమణిపుంజపు రుక్కులఁ గ్రొక్కు, నగ్గి వేఁ
బుట్టెడుఁ జక్రివాకి మదిఁ బొద్దుశీలనీవి, గాటపుండమం!
బట్టెడుఁ దోసి దీపనివహంబు లహోరజనీప్రభుటనన్!
బుట్టిన సాంధ్యరాగ హుత భుక్తాణబాలములీలఁ గాగ్రెడిన్॥ 50

రామ—(విలోక్య)

శ్లో॥ విశ్వం చాక్షుష మస్తమస్తి హితమః కై వల్య మాపాధిక
 పాచ్యాదివ్యవహరబీజరహితం దిజ్ఞాతృ మేవ స్థితం
 గృహ్యంతే భయహేతవో వటుభి రప్యక్షోత్తరై ర్భాతి చ
 ధ్యంతేనాతిఘనేన వస్తు వచసా జ్ఞాతః స్వరేణాముకః॥ 51

లక్ష్మ—(సనిర్వేదం)

శ్లో॥ ఆస్సర్వతస్సర్వరతుకై రవ మాపిబంతు
 జ్యోత్సాన్నకరంభముదరంభరయ శ్శక్తోరాః
 జాతో యదేష చరమాచలచూడచుంటి
 పంకేరుహ పృథివీ జాగరణ పృథివీ,

52

కించ,

శ్లో॥ ఘనతరతిమిరఘుణోత్కర
 జగ్ధానామివ పతంతికాష్ఠానాం
 ఛిద్రైరమీభి రుడుభిః
 కిరణవ్యాజేన చూర్ణాని, ॥

53

రామ—(చూచి)

సీ॥ కాంచనంచితమా పృపంచమెల్లను బొంచు

గాఢాంధకారమొక్కటియె మించు।

నైంద్రాదిదిగ్వివహారమెల్లఁ గృశించఁ

గడలెల్లఁగూడి యేకత నటించు।

నెంత దృష్టిపటుత్వమేనియు నశియించుఁ

గలవెల్ల భయహేతువులనె పెంచు।

నెఱచీఁకటులు కంటితెఱ మాదిరి వహించు

మాప భేదపు చూపు మాపు గాంచు।

తె॥ గీ॥ నిట్టులుంటను జనులకు నిదియొ యదియొ।

వీఁడొ వాఁడొ యటన్న విభేద మెన్న।

స్వరము స్పర్శాదికంబులె సాధనత నె।

నంగు లోకమలోక లోచనత నెనయ ॥

51

లక్ష్మ—(విసువుదలతో)

ఉ॥ ఆయిఁకశంక దక్కి- కుమువాళి ముదంపడ వచ్చు నిచ్చేమై।

ఆయిఁక జాత్రవచ్చుఁ బెరుగట్లుదరంభరముల్ చకోరముల్।

హోయిగఁ దీయవెన్నెలల, నంబుజకాగరణప్రదీప మ। 52

త్రాయితమాపమిట్లు చరమాచలకూటము మాటు నొందెడున్॥

మాఱియును,

మ॥ బలితంజా తిమిరంబుపేరిటి యలివ్రోతంబు కాష్టాఘముల్।

దొలువన్ గల్గిన చిలులట్టులుడు సుదోహంబులూహింపనై।

యల రంధ్రంబులలోననుండి పడు చూర్ణాఘంబులంబోలెని।

పలరారున్వివరింప నయ్యడుమయాఖానీకముల్గొంచి తే ॥ 53

(నేపథ్యే కళకళః)

(సర్వేనసంభ్రామమాకర్ణయంతి)

(పునర్నేపథ్యే)

శ్లో॥ నిర్మజ్జ చ్చక్షురంతర్భ్రమిత కపిలితక్రూర తారానరాస్థి
గ్రింధిదంతాంతరాళ గ్రీధిత మవిరతు జహ్వయా ఘట్టయంతీ
ధ్వంతేపివ్యాత్ర వక్త్రజ్వలదనల శిఖాజర్ఘరే వ్యక్తకర్మా
నిర్మాతీ గృధ్రీరాద్రీ దివ ముపరి పరిక్రీడతే తాటకేయం॥54

కించ,

శ్లో॥ తేరీతాగ్ని కుండపూరంచ
వర్షంతో రుధిరచ్ఛటాః
హింసాస్స బాహు మారీచ
ముఖ్యా నః పరివృణ్వతే॥

55

విశ్వా—కథం తాటకా! వత్స! రామభద్ర!

శ్లో॥ వితాన మానుశ్రీవికం గృహేషుచః
పృతిష్కిరంతీ కిమియం పృతీక్ష్యతే
సుబాహుముఖ్యై స్సమ మాతతాయీభి
ర్గృహాణ చాపం నిగృహాణ తాటకా॥

56

రామః—(సఘృణాతిరేకం) భగవన్ శ్రీయమిమాం॥

(నేపథ్యే)

అబ్రహ్మణ్య మబ్రహ్మణ్యం తాత విశ్వామిత్ర రాక్షసైఃకి
యచ్ఛిరం పరిభూయామహే పృహీయతా మధిజ్యధన్వా దాశరథిః

(తెఱలోఁ గలకలము)

(అందఱును దొబ్బిపడుచు నాలకించుచున్నారు.

(మరలఁ దెఱలో)

మ॥ కనుదో యిన్నిడి గుడ్లు పరవ్వు, బలునాల్క న్గోరలన్నిక్కు కొ।
 న్ననరాస్థు ల్వడలించి వేసమలుచుక ధావంతమ్ముఁ దద్వక్త్రభా
 గనలార్చుల్ దొలగింప నోదైఱచి, గృథాగ్రీకరౌద్రంబుగా।
 వినుఁ గల్పించుచు నాడు, దాటక యదే! పెస్ఫీతకిన్వేత్తువై! 54

మరియు,

శా॥ అండన్ హోమపుటగ్గికుండములు రక్తాసారపూరబులన్ ।

నిండంజేయుచుఁ గూర్కర్కర్కఁడగు సన్నీచుండు మారీచుఁడు।

ద్దండుడైన సుబాహుఁడు న్నొదలుగా దైత్యాభులుగాకృతి।

స్పృహరావములొప్పు నుప్పురమున న్మామిది కుంకిచెడిన్ ॥ 55

విశ్వా—(అలకించి సాభిప్రాయముగ) ఏమీ! తాటకయేనా!

వత్సా! రామధద్రీ!

త॥ అనఘ! మామకయజ్ఞ పూ గ్రియ కంతరాయమొనర్చు నీ।

పెను నిశాచరి నికఁ జూచెదవే త్వదీయపుఁ జాపమున్ ।

గొనుము వేఁబరిగొన్ను తద్దయుఁ గూర్చిత్తులు దుష్టవ ।

రత్నమునైన సుబాహుముఖ్యులరాజితోడను దాటకన్ ॥ 56

రామ—(మిగులఁ గనికరముతో) మహాత్మా! యియ్యబలనా!

(నుఱలఁ దెఱలో)

అయ్యో! అయ్యో! రక్షింపుము! రక్షింపు మో తాత!

విశ్వామిత్రీ! ఇంకను సౌతతథవిట్లు పరిధవమందుదుము? పేగముగా

రామ—(విహస్య, నేపథ్యాభిముఖమువలలోక్య) బాలరే! హ్రస్వబాహా!

ముహూర్తం ధీరో భవ!

శ్లో॥ అలం కృశిత్యా గురురల్పకోయం

విధిస్త్యద్వాజ్ఞైవగరీయసీనః

సకాశికస్య త్వయి ధర్మపుత్రే

పుత్రే మధుచ్ఛందసి వా విశేషః!

57

విశ్వా—(విహస్య) వత్స! కృతముత్తరోత్తరేణ నన్వయం నేదీయా

నాశ్రమోపఘాతః॥

లక్ష్మ—(సవ్యథమివ) స్వగతం

శ్లో॥ మీమాంసతే కిమార్యోయం

కాశికే ప్యనుశాసతి

వాచమేషా మృషీణాంహి

శాస్త్రమే వానువర్తతే॥

58

రామ—(స్వగతం)

శ్లో॥ గుర్వాదేశాదేవ నిర్మయమణో

నాధర్మాయ స్త్రీవధోపస్థితోయం

అద్యస్థిత్యా శ్లో గమిష్యన్భి రత్నై

ర్లజ్జానాభి ర్మౌలితాత్మైర్జితైః॥

59

కింతు,

శ్లో॥ దీర్ఘంప్రజాభిగ తికాతుకినీభి రాభి

రస్మిన్నకీర్తిపటహే మమ తాద్యమానే

నెక్కడిన వింటితో దాశరథిని బువవేమి ?

రామ—(నవ్వి, తెఱవంకఁజూచి) బాలమునీ ! హృస్వబాహా ! ఇఁక
నొక్క నిముస మోర్చుకొనుము !

కం॥ తొందరనొందకు మిది మా ।

కుం దలపనలంతి యయుగ్గోఁప్పడె; గురుఁడే ?

నందనుఁబలె నినుఁజూచు న ।

నం, దగునిను గౌరవింప నాకెఁతేనిన్॥

57

విశ్వా—వత్స ! ఉత్తరోత్తరములతోఁ బనిలేదు. జాలము చేయ
వలదు. ఆశ్రమోపరోధము సమీపించుచున్నది.

లక్ష్మ—(సబాధకముగాఁ దనలో)

తే॥ గీ॥ కాశికుం డానతిచ్చిన కార్యమునకె ।

యన్న, యేమొకొ ! వెన్కముందాడుచుండె ?

నెన్నిచూచిన శాస్త్రుంబె, యిట్టిరె న ।

ఋషుల వాక్యానుసరణంబు నెనయుచుండె !॥

58

రామ—(తనలో)

తే॥ గీ॥ దేశకుని యాజ్ఞ చేసగు స్త్రీవధయును ।

బాపమనరాదు, నేమిండి రేపుపోవు ।

నన్నదాదుల కలఁతులకై నసిగ్గు ।

పోయినట్లులె సుంత కన్నోడ్డుమనిన॥

59

కాని,

ఉ॥ దిక్కుల వారు వారుఁగడుఁ దీరని కూరిమి నాదు దుర్వశో

ధక్కనుమ్రోయఁజేయ నకటా ! ప్రకటుండు, మహోమయుండునా

జ్యోతిర్మయేన వపుషా జగదంతసాక్షీ
లజ్జవ్యతే కులగురు ర్భగవాన్ వసిష్ఠః॥

60

(నే ప థ్యే)

శ్లో॥ అలమిష్ట్యా మఖా న్యూభాః

ఖడ్గధారేయ మస్తినః

అదవీయా నయం వంధాః

స్వర్లోక ముపతిష్ఠతే॥

61

రామ—(శ్రి)త్వా సరోష సంభ్రమముత్థాయ సవినయమంజలిం
బధావ్॥)

జగద్గురో గాఢినందన,

శ్లో॥ దశరథకులే సంభూతం మా మవాప్య ధన్వర్ధరం

దినకరకులాస్కందీ శోయం కళంక నవాంకురః

ఇతిహి వనితా మేనాం హంతుం మనో విచికిత్సతే

యదధికరణం ధర్మస్యాయు తవైవ వచాంసి నః॥

62

న క్కులదేశికుండు జగదంతములనను సాక్షియాచుఁ బెం ।

పెక్కు వశిష్టమానివరుఁ డీ పెనుసిబ్బితె కెట్లు సైచునో । 60

(తెఱలో రక్కసులు)

క॥ చాలు నిఁక మూర్ఖులారా !

యేలా ? త్రిదివంబు గోరి యిష్టులొనర్పన్ ।

జాలెడు మా యసిధారయె ।

యాలోకముఁ జేరు చేరువగు దారినిడన్ । 61

రామ—(విని, క్రోధముతోఁ దొట్టువడుచు, వినయముతో నంజలిపట్టి)

సీ॥ స్త్రీవధ యొనరింపగా వచ్చుటయె విష

యం బది దశరథునన్వయమున ।

వఱలెడు నొక ధనుర్ధరుఁడ నే నొనరింప

నాసూర్యపర్యంత మగునొ పంక ।

మను శంక ధర్మశాస్త్రనిషిద్ధమని పూర్వః

పక్షము రెండవ బ్రహ్మవనఁగఁ ।

దగు నీదు నాజ్ఞ శిద్ధాంతము మఖరక్ష

తగు నుపయోగ మాధార మీవ ।

తే॥ గీ॥ యనుచు ధృతిగాంచి మది సందియముఁడించి ।

నీదు వలుకెంచి, భరము నీమీఁదనుంచి ।

చాపము ధరించి శరమును సాఘటించి ।

తాటకనదుఁగించి వత్తు శాంతముచసించి ॥

(ఇతి ప్రణిపత్య) మాభైష్ట తపోధనాః !

శ్లో॥ రజని చరచమూ రమూ రపాస్య

న్నయ మహా మాగతపవ రామభద్రాః

కుశికసుతకుశాగ్రీతోయబిందో

ఓదమనుకల్ప మవైత కాన్దుకం మే॥

63

(ఇతి ధనురారోపయన్ నిష్క్రాంతః)

లక్ష్మ—(సాశంకం స్వగతు) ఓహ్యాయాతే॥ ధర్మేణ కామార మప్య

శూన్య మార్యస్య తావదాసీత్ (నేపథ్యాభిముఖమవలోక్య)

(హర్షం నాటయన్) (ప్రకాశం)

భగవన్! కాశిక! పస్య! పస్య! పురస్తాదా ర్యే ధృతధనుషి,

శ్లో॥ వాయవ్యాస్త్రవ్యతికరనిరాలంబన స్తాటకేయః

ప్రాస్తో జీవన్ మరణ మనుభి ర్విప్రయుక్తస్సు బాహుః

కృత్తోన్మక్తా భువి చ కరుణాశ్చర్యబీభత్సహాస

తాసకోధోత్తరశ మృషిభి ర్త్వశ్యతే తాటకేయః॥ 64

విశ్వా—(విఘోష్య) వత్స! లక్ష్మణ! విస్మయేన ప్రమోదేనచ పర

ఘతోనయం నవాచా మధీశ్మహే వక్తవ్యం వా కిమస్తి నఖ

ర్వీయ న ద్యతసి వః ప్రతిష్ఠా॥

శ్లో॥ దిక్కులకవకీర్తి ధౌతవియతో నిర్వాజనీరోద్ధతా

స్తే యూయు రఘవః ప్రసిద్ధమహాసో యై స్సోపి దేవాధిపః

భిభ్రాణై రసురాధిరాజవిజయకీడానిదానం ధనుః

పాలోమీకుచపత్యభంగ రచనాచాతుర్య మధ్యాపితః॥ 65

[మొక్కి, తెఱవంకఁజూచి] తపోధనులారా!

తే॥ గీ॥ విడుపుడిఁక భీతి రాఘవుండిఁజొగొవచ్చె !

డికొనిన సోకుమూఁకల ధాక వీడఁ

గౌశికుకుళాగ్ర జలబిందు కల్పమనుచు ।

మనమున నెఱుంగుడి ధరువెనయుననువు ! ॥

63

(అని ధనుష్పంకారముచేయుచు వెళ్లును.)

లక్ష్మ—(నఁదియముతోఁ దనలో) ఆహా ! అన్నయ్యగారు వయస్సునఁ బిన్నలయ్యును ఊతధర్మమునకు సుతయు లోపమురానీయకుండుటఁతయు భాగ్యవశముగదా ! (తెఱవంకఁజూచి హర్షమునఁటింపుచు, ప్రకాశముగా)

మహాత్మా ! కుశికాత్మజా ! చూడుము ! చూడుము ! అదిగో ! అన్నయ్యగారు ధనువు చేఁబూనినతోడనే,

శా॥ ఘోరంబై తగు మారుతాస్త్రమగఁగూర్పన్ మృతప్రాయుడై
మారీచుండు తొలంగెఁ; బ్రాణములకున్ జాసెన్ సుబాహుండును
గ్రారుణ్యంబును గ్రోధ మబ్జిము భయోత్కంఠంబున వేవేయన్
మీరన్తోనులుగాంచే దాటకయు భూమింగూలెఁ గృత్తాంగియై 64

విశ్వా—వత్స ! లక్ష్మణ ! అద్భుత ప్రమోదములచేఁ బరవశులమై
యున్న మేమిప్పుడేమియు ననఁజాలము. అయిన ననుఁకు
మాత్రమేమున్నది ? ఇది మీకుఁ గ్రొత్తప్రతిష్ఠ కాను.

శా॥ లీలామాత్ర సుకారిజైత్రమగు బల్బిల్వాని శైలారికిన్ ।

జాలోమీ సుకపోలపత్ర రచనా పాండిత్య శౌంఢత్వమున్ ।

జాలం గ్రాలఁగఁజేయు చాయత యశస్సాంబు లస్మీరుచు ।

స్మీలద్దామయుతుల్ త్వరన్వయగతుల్ నిర్వాణజీరోద్ధతుల్ ॥ 65

లక్ష్మ—భగవన్! పశ్య!

శ్లో॥ అద్య నైశాచరీం సేనా
మేనా ముల్లోలయన్నయం
ఆధానం వీరధర్మస్య
నిర్మాయ త్వముపస్థితః॥

66

రామః—(ప్రవిశ్య) (సవైలక్ష్మ్యం)

శ్లో॥ పూషా వశిష్టః కుశికాత్మజోయం
త్రయస్తవతే గురవో రఘూణాం
మహామునే రస్య గిరా కృతోపి
స్త్రైఃకో వధోయం న సుఖాకరోతి॥

67

(అశ్వమమవలోక్య)

శ్లో॥ ప్రత్యానన్నతుమారదీధితికర్త శ్యత మోవల్లరీ
బల్ల్యాభిర్మఖధూమవల్లిభి రమీ సమ్మీలితవ్యంజనాః
శ్వస్సంచీవరయన్యమాణ నటుకవ్యాధూతశుష్యత్వచో
సిద్ధాంతాతిథయ స్తపోధనగృహః కుర్వంతి నః కౌతుకం॥ 68

(పురోవలోక్య)

శ్లో॥ స్ఫురతిపురతోమాద్య న్మాద్యచ్ఛోరవిలోచన
ప్రకరకిరణశ్రేణీనతస్యహస్తఘనం మహాః
హృదయలఘిమా మాభూత్సే యోదృశాం ప్రతిభూరయం
కువలయదృశా మిందు ర్నేత్రే సుధాభి రనక్తి నః॥ 69

శ్లో॥ ఉన్నీలంతి మృగాశకోమలరుచో రాజీవసంవర్తితా
సంవర్తవ్రతవృత్తయః కతిపయే పీయూషభానోకరాః

లక్ష్మ—చూడుఁడు ! మహాత్మా ! అన్నయ్యగారు

కం! టక్కరి రక్కసి మూఁకలఁ ।

దక్కక చుక్కాడి వీరధర్మము గడుఁ బెం ।

పెక్కెడు ఫక్కికి మొదలిడి ।

యక్కజముగ మొక్కివత్తురదె ! మీకడకున్ ॥ 66

రామ—(ప్రవేశించి) (వెల్లదనముతో)

అ॥ వె! రఘుకులీనులకును రవియు, వశిష్టుఁడుఁ,

గుళికజుండు, ముగురు గురలె, యాదుఁ ।

గుళికజుని యనుజ్ఞగొని చేయు స్త్రీపథ ।

యును గలంచు నేమొకో ! మనంబు ! ॥ 67

(ఆశోమమువంకఁ జూచి)

ఉ॥ చేరువనొందు చుండురు రుచి దఱుగందు తమంబుఁ బెంచు చే
పారెడు హోమధూమమున వ్యంజనముల్ మఱుంగంద, నాగతు
ల్లారునునంద, శుభ్రితనుగూర్చి పట్టుల్మఱునాడు గట్టఁగా
నాఱఁగవైచు బట్టలలరంద మునీంద్రుల యిమ్ము లివ్వెడున్ ॥ 68

(ఎగుటఁ జూచి)

చ॥ కడు నే పొందెడు చందమామ పులుసు గాటాపు కన్దుపు డా
లిడు చేయూతను దేజుపెప్పుఁగొన నికిందీవరాక్షుల్భయం ।
పడ కుండిపైప్రియాగమంబగును దద్భారంబు నాదంచుఁ జా ।
అడు శేతేడదె కన్నుదోయి నిడుచుండెన్ బల్కుధాధారలన్ ॥ 69

ఉ॥ కంజదళంపుఁ బెంపుసుపఁ గంకణమూని బిసోపమాబులై
రంజిలు కొన్నియిందుని కరంబు లగ్రాగ్రములం దగుం తమః ।

అప్యగైర్ధవశీభవత్సు గిరిషు త్సుభోయ మున్మజ్జతా
విశ్వేనేవ తమోమయో నిధి రవా మహ్నాయ ఘనాయ తే॥70

(సవిశ్వేదం)

శ్లో॥ ఇందుర్యమృదయాద్రిమూర్ధ్ని న విభాత్యద్యాపి తన్మాస్మభూ
న్నాసీరేపి తమస్సముచ్చయ మమూ రుస్మీలయంతి త్విషః
అప్యక్షోర్ముగ ముద్గిరంతి కుముదై రామోదయంతే దిశ
స్సంప్రత్యూర్ధ్వమసౌ తు లాంఛనమభివ్యజ్జుం ప్రకాశిష్యతే॥

(సహర్షం)

శ్లో॥ కాశ్మీరేణ దిహానమూబరతలం హమభ్యువా మానన
ద్వైరాజ్యంవివధాన మిందుదృషదా భిదాన మభస్సిరాః
పౌత్యున్యశ్చురుహూతపత్ర నవధూవత్ప్లాదూర్వాంకుర
గాసక్షీబకురంగ మైదవ మిదం బిబు సముజ్జృభ తే॥ 72

ఏతాశ్చ

శ్లో॥ పాలోమీరుచకుంభ కుంకుమరజస్సాస్వజన్య జన్మోద్ధతా
శ్శీతాశో ద్ద్యుతయః పురందరపురీషీమ్నా ముపస్మగ్వతే
ఏతాభిర్లిహతీభి రంధతమసాన్యద్గ్రీక్షతీభి ర్దిశః
క్షోణీ మాస్త్రాణతీభి రంతరతమ వ్యోమేక మోజాయ తే॥73

అపిచ,

శ్లో॥ నైవాయం భగవానుదాచతి శిశీ గన్ధ్రాతిమాతీ) మపి
ద్యా మద్యాపి తమాంసి కైరవకులశ్రీచాటుకారాః కరాః
మక్షంతి స్థలసీమ్ని శైలగహనోత్సాగేషు సంయథతే
జీవగ్రాహ మివ క్వచిత్కవ్వచిదపి చ్ఛాయాసు గృహ్లాతిష॥ 74

పుజముపేరి వారిధిని ముగ్ధుని విశ్వము వేగ నిష్ఠ పై
కిం జనబోగలంగి కలిగె న్నురుగుం గములుచు నెంచునై || 70

(నిర్వేదంబుగా)

శా॥ ఇంకన్దోచేడ తొంటిమెట్టనల, పోనిమేతదగాంశులే
యిక నేసెడి నిర్లఁ గన్నులకు హాయిం గూర్చెడి స్థల్యలన్
బొంకం బొందఁగఁ జేసి చెసెడి దిశామోదంబిఁకే తండ నా
నంకంబు స్వభావించు మాత్రమునకే యభింబునిప్రాదేశున్ || 71

(సంతోషముతో)

ఉ॥ కుంకుమపూతనింగికళికుంతలిమోమునకు న్ద్వితీయ రా
జ్యం కద మిందుకాంతములకప్పుల కోవులవిప్పు నాచునే
ణాంకుని బింబ మొప్పు నమరాయతదృక్పరి కల్పితార్ఘ్య దూ
ర్వాంకుర మత్తవృత్త మయి యుంకరంగమెనఁగు భంగితోన్ || 72

ఇదిగో!

మ॥ ఎరుపుంచాల్చి శచీ సతీ వదనమందించారు కాశ్మీర పు
న్మరుపు బోల్తావతేని జాల్గురల పోల్చుస్తాడుగావించెడిన్
దఱుచౌ చీకటి మానఁగా దెసల భేదమ్మానఁగా ఊగిపైఁ
బొరయు బూనెడు దీన సంతరతమవ్యోమంబు భాసిల్లెనున్ || 73

మఱియును,

చ॥ కువలయ నాథుఁడింక నిరుక్రోసులు మాత్రపు దూరమేనియున్
దివికెగఁబ్రాక లే దపుడె దీప్తులు కల్వలఁదట్టు నిర్లఁ ద
వ్వవలకుఁ గొట్టు, బెట్టు నగమాటవి పట్టులఁ బట్టుగొన్నిటిన్
జనమునఁ బ్రాణభీతి నవి చాయల గుంపులనాఁ జలింపఁగాన్ || 74

(జ్యోత్స్నాతిశయం నిరూప్య)

శ్లో॥ కింను ధావ్యతపయోధి రేష కతకక్షోదైరిమేదోః కరై
 రత్యచ్ఛోయమధశ్చ పంకిల ఇవ చ్ఛాయాపదేశాదభూత్
 కిం వా తత్కరకర్తరీభిరభి తో నిస్తతిగా దుజ్జ్వలం
 వ్యోమైవేదమితస్త తిశ్చ పతితా శ్చాయాచ్ఛలేన త్యచః॥ 75

(పరికృమ్య పార్శ్వతోవలోక్య)

శ్లో॥ దలవిరతి భృతాం తలే తయాగా
 మిహ తిలతండులితం మృగాంకరోచిః
 మదచపలచకోర చంచుకోటి
 కబళిసతుచ్ఛమివాం తరాంతరాభూత్॥

76

(విభావ్య)

శ్లో॥ త్రిభువనతమోలుంటాకీనా మహా మహిరత్విషా
 మభివిధి రసా కోకశ్రేణీ మనస్యవశివ్యతే
 క్షుధమపితమస్సాక్షాదృ తః ప్రవిశ్య వినిఘ్నత
 శ్వశధరికగా నచ్చిన్నాగ్నిం శ్చరతి చకోరకాః॥ 77

(అపిచేదానీ)

శ్లో॥ తథాపారస్త్వయాం దిశి కుముద కేదారకలికా
 కవాటఘ్నీమిందుః కిరణలహరీ ముల్లలయతి
 సమంతా దున్నీలద్భవశుభజలబిందు స్తబకినో
 యథా పూజాయంతే ప్రతిగుడక మేగాంకమణయః॥ 78

(పరికృమనూర్ధ్వమవలోక్య)

(వెన్నెలపెంపు నిరూపించుచు)

భాస్కరవిలసిత వృత్తము—

చేందురు కరకతకంబులచే న్వచ్చంబగు తిమిరజలధియై యిదండున్ |
గ్రిందగు బురడలొ నీడలుకాకా ఘృష్టులనెడు నులులొనరగఁజెక్కఁ
జొదిన ధగధగచే నిటులెంతేజెల్వగు నమరపథమై యిదియా రీ 75
తిందెగి యిటునటుఁ దూలినవై ధా త్రింబడి కనబడుతొలుకలొనీడల్ |
(తిరిగి పక్కగాఁజూచి)

చ॥ తరుచయియొప్పు పత్ర సముదాయములెంతయుఁ గల్గియ న్నయీ |
తరువులక్రింద నిదురుచి తద్దయునుం దిలతండులక్రియన్ |
బరగెడు; నందునందు మదపత్ర మముల్ చపలంబులైన చే |
దురుపులుగుల్ దినంగడఁగి తోటలఁజిల్లులు వెట్టెనోయన్ || 76
(విశేషముగా భావించి) అక్కటా !

ఉ॥ పూని జగత్రియానఁ దమమున్దొలంగింపుచేదేమై పద్మినీ |
జానికరాళి జేక్కవలస్వాంతములన్నిగిలెన్ శశిపృథ్వీ |
లోనికిఁ దామెపోయి తృటిలోనహరించును మ్మత మంబు ల |
త్తై నను దుశ్చకోరికముల య్యో! యవే మొదలంటమెక్కెడున్ || 77

(మఱియునిప్పుడు)

చ॥ గురుజలబిందు బృందముల గుత్తులు గుత్తులు గట్టుటన్ సుధా |
కిరమణు లొక్కటొక్కటియుఁ గన్గొనఁగాఁ బెద పెద్దప్రోవులై |
పరఁగెడునట్లు తొలైస నపారముగాఁ బ్రవహింపఁ జేయు రే |
దొరకిరణౌఘముల్లువదొడ్డికవాటపు మీట మీటుచున్ || 78

(తిరిగి పైగఁజూచి)

శ్లో॥ తరుణతమాలకోమలమలీమస మేతదయా
కలయతి చంద్రమా నను కళంక ఇతి బ్రువతే
తదన్మతమేన నిర్దయవిధుంతుద దంతపద
వ్రీణవివరోపదర్శిత మిదం హి విభాతి నభః॥

79

కించ,

శ్లో॥ రుచిభి రభితప్తంకోత్కిణైః రివ తస్మిన్రేణుభి
ర్యదుడుభి రపి స్థూలై శ్చేదై రివ భ్రీయతే నభః
పక్వకృతిమలితో భాస్వద్భింబాన్జ్ఞృజా కృతకర్మణ
స్తదయమపి హి త్వష్టః కూశే భవిష్యతి చంద్రమాః॥ 80

లక్ష్మ—(సర్వతోదృష్ట్యా)

శ్లో॥ భూయస్త రాణి యదమూని తమస్విసీషు
జ్యోతీస్సీషు చ పవీరభాని తతః పృతీమః
సంధ్యానలేన భృశ మంబరమూషికాయా
మావర్తితై రుడుభి రేవ కృతోయ మిందుః॥

81

(విహస్య) యథాధర్మమేవైతత్,

శ్లో॥ యత్ప్రియూషమయూఖమాలిని తమస్తామావలీఢాయుషాం
నేత్రాణా మపమృత్యుహారిణి పున స్సూర్యోఢ ఏవాతీక్ఛా
అంభోజాని పరాంచి తన్నిజమఘం దత్వేన తేభ్య స్తతో
గౌరాంగీవదనోపమా సుకృత మాదత్తేపతి ర్యజ్ఞనామ్॥ 82

విశ్వా—(సర్వతోవహ్నిక్య) ఆహాహ! నామధేయ మాధుర్య
మాత్రా దపరమార్థపారదృశ్యానో విప్రలభ్యంతే!

మ॥ కొమరుం జీతటి చెట్టులట్టు గడుఁ దక్కుల్దేరు నై ల్యంబు చం
ద్రముబింబంబునఁ దోఁచేఁ జూచి జనులారా! యేదొక్కదందు ర
కొను మామాట దయావిహీనుడగుచున్ రాహుడు.
కూరంపుదం!

తములజ్జేయు వ్రొంగంపుదూటుల ననంతం బట్టు కన్నెట్టుడున్॥ 79
మరియు,

మ॥ ఉభయస్పట్టుట బట్టి తూలునలులట్టొప్పారు తేజఃబులం
బలు ముక్కలవలె నొప్పు రిక్కలను నభ్రం బొప్పుటంజేసి ము
న్నల యుష్ణాంశుని సానదీర్చి చతురుండా త్నప్త నైజేంపుఁ బె
న్నలినం జేదురుఁగూడ సాననెనయింపంబోలునా నొప్పెడున్॥ 80
(అంతటంజూచి)

ఉ॥ ఎన్నొయుదుల్తమస్వినుల, నిన్నియె వెన్నెలరేల, నుంట గ।
న్గొన్నపుడా యుడు వ్రజముఁగూడను జేరిచి సాంధ్యచహ్నిచే।
విన్నను మూసలోగరఁగి వేధ నిసిన్నిసి బెంచుచునున్॥ 81
యిన్నలినారి నంచు మది నెంచగ నయ్యెను మాకుఁజూడఁగన్॥
(నవ్వి) యిట్లు కాదగినదే,

చ॥ అసదృశుఁడా సుధాంశుఁడిరు లాయువుఁగప్పిన కన్నుదోయికా।
నసమయ మృత్యుహరి దివసాంతమునం దతిథిత్వమందిఁ రాఁ
గసరి యుపేక్షసేయు నల కంజములం దన దోసముది బ।
త్వెసఁగనుఁదాను వానిదగు లేమలమోములఁబోలు మేలిమిన్॥ 82

విశ్వా—(అంతటంజూచి చిరునవ్వుతో) అకటా! పేరి మాధుర్య
మాత్రముచేతనే నిక్కమెఱుంగక భోగపరతంత్రు లెంతయు
భ్రాంతిజెందుదురుగాని

తథాపి,

శ్లో॥ స్మేరా దిశః కుముదముద్భిదురం విజంతి
జ్యోత్స్నాకరంభ ముదరంభరయ శ్చశోరాః
అః కీడ్వ గతిమునిలోచనదూషికాయాం
పీయూషదీధితి రితి పృథితోనురాగః॥

83

(రామంచదృష్త్వా సహర్షస్థితం) కథ మయం కామా రాంక
విజయ ప్రత్యాగతోపి తాటకానిగ్రహేణ ఘృణీయమాన స్సహ
సానోపతిష్ఠ తేవత్సః (లక్ష్మణా వ్రతి) వత్స! సౌమిత్రే! అస్మాక మనేన
వృత్తాంతేన ప్రదోషలక్ష్మీ రియమనూద్యతే. పశ్య!

శ్లో॥ నిశాచరాణాం తమసాం నిహంతా
పురోయ ముద్గచ్ఛతి రామచంద్రః
అథోల్లసద్భి ర్నయనై ర్మునీనా
మయం కుముద్వా నజనిప్రదేశః॥

84

రామః—(విభావ్య)

శ్లో॥ మదయతి యమత్పన్నో దుగ్ధాబుధే రయ మబుధీ
న్నయతి నయనాద త్రేర్జాతో ముదు నయనాని చ
తదభిలసురశ్రేణీసాధారణప్రణయా శచీ
సహచర చరుస్థాలీ సోమ స్సముజస మీహతే॥

85

(సంజ్ఞముపస్మృత్య) భగవన్! కుశికనందన! అభివాదయే,

చ॥ కలువలవెతయేనియు వికాసముఁ జెందినఁ జెందనిమ్ము, ది 83
 క్కుల కిప్పు డెంతయుం దెలివి గూడినఁ గూడఁగఁ నిమ్ము కాంతిపం॥
 క్కుల నుదరంభరుల్ మదచకోరము లానిన నాననిమ్ము కన్
 నలుసితఁ డత్ర, కేటికొ జనంబు మహానుహుడన్పుఁ బొంగఁగాన్ ॥

(రామచంద్రునిఁజూచి సంతసముతోఁగూడిన చిరునగవుతో)
 ఏమి ! యితఁడు పిన్నవయసున కున్నతఁ జూపు నిజమగు విజయమును
 గడువడి బడసి వచ్చియుఁ దాటకను గీటడంచిత నను సిగ్గుచేత వేగ
 ముగా నన్నుఁ జేరకున్నాఁడు. (లక్ష్మణునితో) వత్స ! లక్ష్మణ !
 మన యిప్పటి చేంద మా ప్రదోషలక్ష్మి యందము ననుకరింపు
 చున్నది. చూడుము !

శృంగీశ్వరము—

క్షపాచరతమోనిహంతృత నెసంగు నీరామచ॥
 దుఃఖిల్లు దిలకించు సన్మృదుల తుష్టిమద్భక్త్యయ॥
 బుపర్వటను నీప్రదేశము కుముద్వనంబట్టలై ।
 యపారరుచిపూరము బడసి యశార ! రంజితైడున్ ॥ 84

ఉ॥ ఇందుఁడు దుగ్ధవార్ధి నుదయించుటచే మద మెల్లవార్ధుల॥
 బొందఁగఁజేయు; నత్యిమునిపుగవు కంట జనించి యుంట నా ।
 నందమొసంగు నెల్లనయనమ్ములకున్; సహపాతియైన స॥
 క్రందచునల్లు వేల్పునికరంబును బ్రోచు సుధాప్తి నొందగున్ ॥ 85

విశ్వా—(సన్నేహ బహుమానమాలింగ్య) వత్స ! రఘునందన !

ఇత్యమేవ.

శ్లో॥ పృక్వక్వక్రభిప్రాయ

క్రియాఫలవతో విధిన్

ప్రియుంజానా స్త్వయా వీర !

పరిపాల్యామహే వయం॥

86

రామః—శిరసాగృహీత మాచార్యవచనమ్,

విశ్వా—(సమరథూళి ధూసరం రామస్య కపాలమున్మార్జయన్)

వత్స ! యత్ సత్య మధునా నక్తంచరచక్రివృతికరేణ

ప్రియసుహృదా సీరధ్వజేన విరన్యమానే వై తానే కర్మణి

కంపిత మివ మేహృదయం॥

రామ—(సగౌరవం) భగవన్ ! కపిషసీరధ్వజోనామ ? య మద్య

తే త్రిభువన దుర్లభోయం ప్రియసుహృచ్ఛబ్దప్రియోగః

కమపి మహిమాన మారోపయతి॥

విశ్వా—వత్స ! శృణోషి విదేహేషు మిథిలాం నామ నగరీం॥

రామః—యత్ప్రపవిత్రమాశ్చర్యద్వయంజనాః కథయంతి సకలరాజ

దుర్ధైమైరుదేశేఖరం ధనుర్లాంగలముఖోల్లిఖిత విశ్వంభరా

ప్రసూతి రగర్భసంభవా చ మానుషీ॥

రామ—(సిగ్గుతో సమీపించి) మహాత్మా! కుశికనందనా! నమస్కారము.

విశ్వా—(స్నేహబహుమానములతోఁ గాఁగలించుకొనుచు) వత్స! రఘునందన! యిప్పుడు మేము,

కం॥ కోరిన కోరిక కరకుఁ

గూరుపఁగాఁ జాలునట్టి గురుయజ్ఞ విధు

ల్లారుచు కొనుచుండుదుమో

వీర! నిపుల దున్ని నీవు విశ్రాంతి నిడన్॥

86

రామ—గురువచనముల నిదె శిరసావహించి నాఁడను.

విశ్వా—(సమర్థుఁడగు గొమ్మిన రాముని కపోలమును దుడుచుచు) వత్సా! యిప్పుడీ రక్కసిచూకల రాక చూచిన నాప్రియ మిత్రుఁడగు సీరధ్వజుని జేన్న మెట్లున్నదో యని నా మనసు మిగులఁ గలవరపడుచున్నది.

రామ—మహాత్మా! యీ సీరధ్వజుఁడను నాయన యెవరు? ముల్లోకములకుఁ నొంద నలవిగాని 'ప్రియమిత్ర' శబ్దము మీవలన నందుటచే నెంతయు మహామహుఁడని తోచుచున్నవాఁడు!

విశ్వా—వత్సా! విదేహదేశములంగు మిథిలయను నొక పురముగల దని వినియుండువు గదా!

రామ—అవును, అక్కడనేకదా, రాజులకెవ్వరికి నెత్తనైన శక్యము గాని హరువిల్లును నాగేటిచాలున బయల్పడిన భూగర్భసంభవముగు మనుజుకన్యయునను ననభ్యుతములు రెండు గలవని జనులెందఱో చెప్పుచుండురు.

విశ్వా—(విహస్య) అథకి ?

రామ—(సకౌతుకం) తతః కింతస్యాం ?

విశ్వా—

శ్లో॥ ఆసౌ సీరధ్వజో రాజా

యో దేవా ద్ద్యుమతే రపి

అధైష్ట యాజ్ఞవల్క్యస్య

ముఖేన బ్రహ్మసంహితాం॥

87

తస్యచ న్యస్త శత్రుస్య పురాణరాజ్ఞర్షేర్జనకవంశజన్మనో దీక్షా
విలోపశంకా పగ్యాకులయతి మాం తదేన మాయుష్మంతౌ విధిశేష
మస్మదీయం సమాప్య సహసైవ మిథిలాం పృత్తిసామహే.

రామ—(సహర్షమవహర్య) వత్స! లక్ష్మణ! మమాపి తరుణరో
హిణీరమణచూడామణిపాణిప్రణయిణి బాణాసనే కౌతుక
మస్తి.

లక్ష్మ—(సపరిహాసం) ఆర్యాయా మయోనిజన్మని కన్యాయాంచ.

రామ—(సరోషస్మితం) కథ మన్యదేవ కిమపి ప్రిహసనం సూత్ర
యతి భవాన్ (మునిపత్రి) భగవన్! ఇక్ష్వాకుకులగురో
యదభిరుచితం భవతే!

—(ఇతి పరిక్రిమ్య నిష్క్రాంతాస్సర్వే)—

ద్వి తీ యోంకః

విశ్వా—(నవ్వి) కా కేమి ?

రామ—అయిన, నంను

విశ్వా—

కం॥ అంబరమణి యగు సాక్షా !

దంబుజహితవలన జనకుడ భ్యాసమైన ।

రౌప్యం బరమ భక్తి శ్రుతి రూ ।

పంబగు సంహితను యాజ్ఞవల్క్యముఖమునన్ । 87

అట్టి జనకవంశజుండును సస్యస్త్రశస్త్రుండును బురాణరాజుర్ని
యునగు నతని యజ్ఞదీక్షకుఁగోపమేమయిన సంభవించునేమో యు
సందియము నన్ను బాధింపుచున్నది. కావున మన యజ్ఞవిధానము
తరువాయి తీరినపిమ్మట న మ్మిథిలాపురమ్మునకుం గూడ మనము
వేగముగా వెడలవలసియున్నది.

రామ—(హర్షముతో, లక్ష్మణునివంక తిరిగి) లక్ష్మణా ! నాకును
నప్పరహరుని కరమునందలిని శరాసంఘజూడఁ గుఱుహ
లంబు చాల కాలమునుండి కలిగియున్నది.

లక్ష్మ—(నవ్వుచు) అగర్భసాభూతయగు కన్యనుగూడఁ గా వచ్చును!

రామ—(సరోషమగు హాసముతో) బేర । నీవు లేనిపోని దెద్దియో
కల్పించు చుదువు. (మునితో) మహాత్మా ! తమ సెలవు
ప్రకారమే !

(అంబును వెళ్ళుదురు)

—శ్రీ ఇతి ద్వి తీయాంకము శ్రీ—

సంపూర్ణము.

శ్రీ రస్తు.

భట్టమురారిప్రణితే-అనర్ఘరాఘవే

తృ తీ యాంకః

(తతః ప్రవేశతి కంచుకీ)

కంచు—(జరావైక్లవ్య విసంస్థులూని కఠిచిత్పదాని గత్వా ఆత్మానం
ప్రతి సఖేదోపాలంభం)

శ్లో॥ గాత్రై ర్గిరా చ వికల శ్చటు మిశ్వరాణాం

కుర్య న్నహం ప్రహసనస్య నటః కృతోస్మి

త న్నాం పునః పలితవర్ణకభాజ మేనం

నాత్యేన కేన నటయిష్యతి దీర్ఘ మాయుః॥

1

(పురోవలోక్య) ఆయే ! సీతాపాదమూలోపజీవినీ ! కలహంసికా !

కలహంసికా—(ప్రవేశ్య) ఆర్య ! ప్రణమామి !

కంచు—నత్యే ! కల్యాణీభూయః !

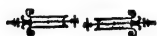
కల—ఆర్య ! చిరేణ కుతోయూనుం !

కంచు—(విమృశ్య) కిన్నకథ్యతే వత్యే ! విదితమేవైతద్భవత్యా
తత్తాదృగదృశ్యతం దారకద్వయ మూదాయ భగవాన్ కాశికో
యజమానం మహారాజం సీరధ్వజ ముపస్థిత ఇతి !

అనర్థరాఘవము.

తృతీయాంకము.

(తరువాత కంచుకి ప్రవేశించును.)

కంచు—(ముదిమించే నొదవిన వణకునఁ దడఁబడు నడుగులతోఁ గొంచెమునడచి విసుపుదలతోఁ దన్నుసిందించుగొనుచు)

చ॥ పటుతనడొంచి యంగములఁ బల్కులఁ దొట్టొదవించి రాట్సభన్
చటువచన ప్రయోగములు సల్పెను హాస్యసప్రబంధపుకొ
నటునిఁగఁజేసె, బూసె వదనమ్మునఁ గ్రొమ్మర వెల్లరంగు, న
న్నిటుపయినీచిరాయునిక నెట్టునఁజింప ఘటింపనున్నదో! 1

(ఎరుటనుజూచి) ఏమీ! సీతాకుమారిక యొద్దయందు కలహంసికయా!

కలహంసిక—(ప్రవేశించి) అయ్యా! నమస్కారము!

కంచు—ఓసీ! నీకు మేలగుఁగాక!

కల—అయ్యా! ఏల నేహిత యాలస్యముగ వచ్చుచుడిరి?

కంచు—(విమర్శించి) ఓసీ! చెప్పకపోనేల? నిరుపమానము నత్య
దృఢమునగు బాలకద్వయమును వెంటనిడుకొని కౌశిక
మహర్షి మన యజమానుడగు జనకమహారాజునొద్దకు వచ్చి
యున్న సంగతి నీ వెఱిగినదే కదా!

కల—అర్య ! తయోః ప్రభావం నామధేయంచ శోతు మస్తి మే
కాతూహలం

కంచు—వల్లే ! కథయామి.

శ్లో॥ త్రయస్త్రింశత్కోటిత్రిదశమయమూర్తే రభగవత
స్సహస్రాంశో ర్వంశే జయతి జగదీశో దశరథః
యదస్త్రై రస్మిన్ రసురయువతిశ్వాసపవన
ప్రకోపే సిద్ధే నస్పృశతి శతకోటి శతమఖః॥ 2

శ్లో॥ ఇమా తస్య విశాంపత్య
రాశ్శౌ రామలక్ష్మణౌ
యయో రభరతశత్రుఘ్న
వనుజౌ ద్వంద్వచారిణౌ ॥ 3

కల—యథాస్మాకంగృహే భర్తృదారికా సీతా ఊర్మిభా మాండవీ
శుతకీర్తిశ్చ (విచిత్రహర్షం నిరూపయంతీ) కథం మహాకుల
ప్రసూతాః ఖల్వేతే కుమారాః (ముహూర్త మివస్థిత్యా
దీర్ఘముష్ణంచశ్వస్య) కుతో అస్మాకమిదృశం భాగధేయం?
కంచు—ఇవతి ! మా విషీష ! సర్వం భద్రం భవిష్యతి దేవభ్రాతృణ
ప్రసాదాత్.

కల—తతస్తతః

కంచు—తతశ్చ వృద్ధాతః పురాణా మధ్యర్థనయా తౌ వికర్త సకుల
కుమారౌ దృష్ట్వా నివర్తమాన్ః పురోధనా గౌతమేనా
హూయ రాజపుత్రీణాం సౌభాగ్య దేవతారాధనాయ
ప్రహితోస్మి.

కల—అగునగును. అయ్యా! వారి జన్మనామాదు లెవ్వయో వినఁ
దలెను నించుక సెలవిచ్చెదరా ?

కంచు—ఓసీ ! చెప్పును నాలకింపుము.

మ॥ అమరు ల్బుష్పదమూడుకొట్లు నిజదేహంబౌ సహస్రాంశు వం
శమున బాలుఁడు నజేయుండై దశరథ యై పాలఁడై వైక దు
ర్దమ రూక్షాస్త్రపరంపరం దనుజ కాంతాశ్వస వాతప్రకో
పముఁగల్పించి శతకృతు స్వితశంబస్పర్శకుం జేయుచున్॥ 2

తే॥ గీ॥ అమృహీపాలు నాత్మజు లలఘుమతులు
రామలక్ష్మణు లనోన్మయ రక్తియుతులు
దోయిగఁ జరింతు భరతశత్రుఁ ఘ్నులనుఁగూ
దమ్ములై తమ్ముఁ బలెఁగవ దాల్చి మెలఁగ॥ 3

కల—మనముంట రాచకన్నియలగు సీతార్జునలు మాఁడపి శుభ్ర
కీర్తులుఁ బలెను, (చిఱింది సంతోషముతో విరూపించుచు)
అహా ! మహాకుల ప్రానాతులెకదా ! యిక్కుమారులు.
(కొంచెమూరకుండి నిట్టూర్పువుచ్చి) మనకంత యవృష్టమా?

కంచు—ఓసీ ! నీవంతగఁ జింతింప నక్కరలేదు. దేవభాగ్యహ్లాదానుగ్ర
హమువలన నంతయు మేలే కాఁగలదు.

కల—అయ్యా ! తరువాత,

కంచు—పెద్దలగు సంతిపురమునందలి వనితలు కోరుటచే నారవికుల
కుమారులను జూడివచ్చుచుండఁ బురోహితుఁడగు శతానం
దుఁడుగారు మన రాచకన్నియలకగు సౌభాగ్యదేవతలను బూ
జించిరమ్మని నియోగించుటచేత దేవతాగృహమునకు వెళ్లితిని.

కల—ఆర్య! సర్వజనమనీషితం నూపం తత్రభవత శ్శతానందస్య
వచనం?

కంచు—వత్సే! ఏవమేతత్ సఖిల్యతిథ్య మగంభీర మాంగిరసో
బంధో

కల—తస్మా దాగ్య! కింమంత్రీయసే శంకరశరాసనారోపణవ్యవసా
యినో రాజృదే ర్జనకస్య ప్రతిజ్ఞాసాహసం నిర్వహతి రాఘవః?

కంచు—వత్సే! అస్మాన వ్యయం వితర్క స్తరళీకరోతి,
తథాపి

శ్లో॥ పూర్ణేపి కర్మణి హతేష్వపి రాక్షసేషు

విజ్ఞాయ మైదలసుతా మపి వీర్యశుల్కా

బాలా పితుఃప్రియతమం రఘురాజపుత్ర

మేతావతీ భవ మృషిః కథ మానినాయ?

4

కల—(స్మరణ మభినీయ సవిషాదం) ఆర్య! ప్రవృత్తి విశేషలాభేన
దుర్మనాయుమాన మాత్మానం పాంచాలికాకేళి ష్యాపారేణ
వినోదయంతీ భర్తృదారికాం ప్రేక్ష్య ప్రతిసివర్తయితు
మాగతయా ఆర్యస్య దగ్ధనేన మయా విస్మృతం అనేన
పునారాక్షసనామగ్నిహణేన స్మారితాస్మి.

కంచు—(సవిషాదం) కీదృశీ సా ప్రవృత్తిః యా తవ భర్తృదారికా
మపి దుర్మనాయయతి?

కల—యథా కిల సీతాదేవీ ప్రస్తుం దశగీరపురోహిత అగతశ్చి

కల—(సంతోషముతో) ఆశతానుదుఁడుగా రాసతిచ్చినది యందఱి
సమ్మతినేకాదా ?

కం—కాకేమి ? ఆయాంగిరసుఁడెప్పుడును దూరమారయక పల్కు
వాఁడు కాడు.

కల—అట్లయిన మీరేమి యూహించెదరు ? హరుని విల్లెక్కిడవల
యునను మనరాజుగారు పూనిన సాహసప్రతిజ్ఞ నీ కుమార
రాఘవుఁడు నిర్వహింపగల్గునా మఱి ?

కంచు—ఓసీ ! నేనును నావితర్కముననే తొట్టుపడుచున్నాను.

కాని,

నః॥ వధఁజెందెం దనుజాళి; యధ్వరము నిర్వర్తింపనయ్యెన్ యథా ।

విధిగా; మైథిలికిం జగంబులెరుంగన్ వీరత్వమే శుల్కము ।

త్యధికం బిప్పథ, మైన బాలు జనకాత్యంతప్రియునీ వంశవా ।

రిధి చంద్రున్మన నీటికేటికి, మహర్షి స్వామి తాఁదెచ్చెడున్॥ ౩

కల—(జ్ఞాపకము నభినయించుచు, విషాదముతో) అయ్యా ! కొం
డొక వార్తావిశేషముఁ గలంగిన మనమ్ములు బొమ్మల
పెండ్లి వేడుకచే వినోదింపఁ జేయుచున్న సీతాకుమారి
జూచి యియ్యేము తెలిసికొని పోవచ్చియు నిట్టిట మిమ్ముఁ
జూచి యది మఱచితిని. యిప్పుడు మరల నీ దళజనాదు
గ్రహణముచేతఁ దలఁపునకు వచ్చినది.

కంచు—(విషాదముతో) ఓసీ ! రాజపుత్రి మనసు గూడ నొప్పు
నవ్వారై యేమి ?

కల—“సీతాదేవి నడుగుటకు దశకంఠ పురోహితుఁడు వచ్చెనని”

కంచ—(తత్రా)వజ్రాంనాటయన్ సహర్షస్మితం కథ మేతావదపి
కార్యం వత్సా జానకీ జానాతి య దశేనోదంతేన దుర్మనీ
భూయతే ?

కల—నూన మిదానీ మస్యాః శృతావతారమంగళాని అంగాని
యావదసస్య పంథాన మితం తే.

కంచ—(విహస్య) సహర్షం దిప్త్యాచిరస్య జీవద్భి రస్మాభి ర్శ్యావథ
వతీ వత్సా వై దేహీ దృష్టవ్యా సస్మితం తతస్తతః!

కల—భవతు తన్నకిమపియస్మాభిశ్శృణోం మయా కిమపి నకథితం॥

కంచ—వత్సే! సతావదగ్ధాయ మద్యాపి రాజగోచరీ భవతి? యది
చస్యాత్మి-మేతావతా పర్యవస్యతి?

కల—హతాశో రావణో దేహీ పరిణేష్యతి!

కంచ—

శ్లో॥ హస్తే కరిష్యతి కుత్రయజ్ఞశ్శోః

క స్తాదృశీం దుహితరం జనకేశ్వరస్య

సాగ్రాధికం విపులబాహుద్వతా మపీదం

త్రైయుబకం కిమపి కార్ముక మంతరాయః॥

5

నాసి దశకంధరానురోధేన స్వయా ప్రతిజ్ఞా మన్యథాకరిష్యతి

మహాక్షత్రియో విదేహరాజః త న్నకించిదేతత్.

కల—ఏవం భవతు ఆర్య! కుత్ర సాంప్రదం తే రామలక్ష్మణౌ?

కంచు—(ఎరుగనట్టు నటించుచు) ఈ యుదాత్తమున మనసు కలఁగు
నంతపాటి దయ్యెనా? ఎవరికి?

కల—ఆర్యా! అగురు అదృష్టవశమున సముద్వేద్యాచనయై విరా
జిల్లుచున్నది.

కంచు—సరే, అట్లయిన నితఁ జెప్పనేల? చిరకాలము జీవించి
యున్నందుకు మనకీ వేడుక కూడ కనుఁగ బడుచున్నది.

కల—కానిండు నే నేదియునుఁ జెప్పనులేదు; మీరేమియును వినను
లేదనుకొనుఁడు.

కంచు—టీసీ! నీ చెప్పిన యివ్వర్తమాన మింకను రాజుగారికిఁ జెలి
యకుండునా? తెలిసిన నేమి? యంతమాత్రమున నేమగును?

కల—ఏమగుట యేమి? వాని యాశ బుగ్గినాను! ఆ రావణనిశా
చరుఁడు మన సీతం బెట్టి యాడును!

కంచు—(నవ్వి)

తే॥ గీ॥ కడఁగి ముల్లోకములు గెల్చుకొనక వీరఁ!

జనకజనుఁ గేల గ్రహియింపఁ జాలు నెవఁడు!

విపుల భుజాలకె పాణిణిగపు నిధాన!

నడుమ నడ్డుండె! నదె! ఫాలసయను వొల్లు!!

5

ఇదిగాక మహాక్షత్రకుల సంభవుఁడగు జనకుఁడు రావణుఁ
డెంత నిరోధించినను దన ప్రతిజ్ఞను విడుచువాఁడును గాడు. కనుక
యిది యట్లెన్నఁడును జేరుగదు.

కంచ—నన్వేతా వేవ దేవతాగార వేదికాయాం,

శ్లో॥ మునీన్ కాశిక వై దేహ
గౌతమా నభిరాధ్యతః
ఢాకితౌ జ్ఞానకర్మభ్యాం
మోక్షస్వర్గావివస్వయం॥

6

త దేహి కియచ్చిర మస్మాక మాగతానాం కన్యాంతఃపుర
మేవ గచ్ఛవః॥

*

(ఇతి నిష్కాంతౌ)

-(మిత్రవిష్కంభః)—

కల—(నిట్టూర్పువుచ్చి) అట్లేయగుఁగాక ! ఆయ్యా ! ఇప్పుడా రామ
లక్ష్మణు లెక్కడనున్నారు ?

కంచు—అదిగో ! యా దేవతాగృహవేదియందె లక్ష్మణసమేతుఁడు
శ్రీరామచంద్రుఁడు,

తే॥ గీ॥ దములఁ గౌశిక జనక గౌతములఁ దరిసి ।

వినయమున నొప్పుచుండె; నమ్మునులవైన ।

పుణ్య సర్వార్థ సుజ్ఞానములఁ దనంత ।

వచ్చు స్వర్గసమేతాపవర్గ మనంగ !॥

6

(యథామూలము) అదిగో ! దేవతాగారవేదికయందే

పాఠాంతరము—

తే॥ గీ॥ దములఁ గౌశిక జనక గౌతములఁ దరిసి ।

వినయమున నొప్పుచుండి రాఘనుల వైన

జ్ఞాన కర్మలచేఁ దాము గానెవచ్చి ।

పొల్చు నపవర్గమును స్వర్గమును ననంగ !॥

6

కాబట్టి రమ్మ ! తడవయ్యె నంతిపురికిం బోవుదము !

(ఇద్దఱు వెళ్లుదురు.)

—(ఇది మిశ్రవిష్కంభము.)—

(తతః పృథివీ జనా విశ్వామిత్రశ్చతానందో కామలక్ష్మణౌచ)

జనకః—(సహర్షం) భగవన్ ! విశ్వామిత్ర!

శ్లో॥ యంప న్నదృష్టజామాతృ

సంపదా శుచ మద్య నః

త్వదాగమనజన్మాయ

మానంద స్సుదినాయతే ॥

7

అపిచ,

శ్లో॥ అద్య పృథివీణశిఖావలయః కృతాను

రక్షాతి మే జనపదేషు వషట్కృతాని

త్వత్తేజసి స్ఫురతి శాంతికపాష్టికేషు న్వాంచ

సుచిం శిథిల మాంగిరసా బిభర్తి ॥

8

విశ్వా—సఖే! సీరధ్వజ! చిరస్య శాంతః పుష్పశ్చ తవాయం జనపదః!

శ్లో॥ యశ్ర త్వం బ్రహ్మమిమాంసా

శత్రుజ్ఞో దండధారకః

పురోధా త్వైవ యస్యాయ

మంగిరః పృథితామహః ॥

9

(సస్మితం) జామాతురదర్శనజన్మా తవాయం శోకః పున
రస్మాక ముపశమయితు మవశిష్యతే? కించ శోకహర్షాతునామ
లోకయాత్రైవ భవతః, తథాహి,

(తరువాత జనక, విశ్వామిత్ర, శతానంద, రామలక్ష్మణులు
ప్రవేశింతురు.)

జనక—(సంతసమున విశ్వామిత్రునితో)

తే॥ గీ॥ మానిచంద్ర! యదృష్టజామాతృవాప్తిః ।

మదినోదపు చింతనంతయు మానజేసి ।

భవ్యతరమగు నీరాక, నవ్యసుఖము ।

నించుటను నేడె సుదినమై మించుచుండె॥

7

మతియును,

చ॥ అనఘ ! ప్రదక్షిణార్చి యయి యగ్ని హవిర్గ్రహణబాసర్పు, మ

జనపదపాళి నిప్పడిక శాంతికపాష్టిక కర్మలం గనుం

గొనఁ దన సుక్కు- శాశనునకున్ శిథిలమ్ముగఁ బూసనాను నీ

ఘనతరమైన తేజము ప్రకాశము నించుచు మించుచుంటచేన్॥ 8

విశ్వా—మిత్రీమా ! సీరధ్వజ ! ఇప్పుడే కా దెప్పుడును నీదేశము

శాంతియుఁ బుష్టియుఁ గలదియే !

తే॥ గీ॥ సకల తత్త్వ రహస్య విజ్ఞాతవగుచు ।

రహిగొనెను నీవు దిండ ధారకుడవనఁగ !

సంగిరుండు ప్రపితామహుఁ డనఁగ నెగడు ।

నీ శతానందముని పురోహితుండు ననఁగ ॥

9

(చిరునగవుతో) అల్లుండు లభింపమిచే నగు చింతమాత్రము

ముపశమింప మాయెడ మిగిలి యుండునా ? లోకానుసరణ మాత్ర

ములుగాని నిజముగ నీకేమి ! శోకహర్షము లేమి అట్లేకదా,

శ్లో! యజ్ఞాంషి తైత్తిరీయాణి

మూర్తాని వమతిస్స యః

స యోగీ యాజ్ఞవల్క్యస్తావ్విం

వేదాంతా నధ్యజేగపత్॥

10

లక్ష్మ—(జనాంతికం) ఆర్య! అయం స రాజా వైదేహః పవిత్రో
మపరిమేయ మాశ్చర్యద్యయం యస్యాపదాన ముపాధ్యాయా
దనుశ్చాయతే!

రాఘ—(సప్రమోదానురాగం) వత్స! సవవాయం శతపథాధికారీ
పురుషః ప్రణామ్యాంతేవాసినే యస్మై భగవాన్ యాజ్ఞ
వల్క్యః శుక్లాని యజ్ఞాంషి హోవాచ॥

(ముహూర్తానిర్వర్ణిత)

శ్లో! నిజాయ తస్మై గుఱవే యతీనాం

జైత్రాయ విశ్వాణితగోసహస్రం

తం గోసహస్రాధిపతేః ప్రశిష్య

ముపాస్మహే మైథిల మాతిథేయం॥

11

జన—(సప్రశ్రియా) భగవాన్! యదన్య త్కించి దభిదధాసి తత్ప్ర
ప్రభవిష్టు రభవానేవ తత్ప్ర భవతస్తు సహస్రమయూఘాంతే
వాసినో యోగీశ్వరా దభగవతో యాజ్ఞవల్క్య దధ్యయన
మితి మహతీ ఖల్వియ మస్మాకం యశఃపతాకా॥

తే॥ గీ॥ తైత్తిరీయ యజుస్సు లేధన్యమూర్తి ।
 మూర్తిమంతములుగఁ దాల్చి పొల్చె నట్టి ।
 యాజ్ఞవల్క్య మహర్షి నిన్ను లలవేద ।
 శిఖర సారంబు గోపియింపఁ జేసెఁగాదె ॥ 10

లక్ష్మ—(జనాంతికముగా) అన్నయ్యగారూ ! ఈయన యేనా !
 జనకమహారాజుగారు ! అతి పవిత్రము నపరిమేయమునగు
 నద్భుతద్వయము గలిగి యున్నవాడని గురువుగారి వలన
 మనము వినియున్న యా విదేహదేశాధిపతి ?

రామ—(అత్యానందానురాగములతో) వత్సా ! సందేహమేమి !
 శతపథకథా ప్రవృత్తికి ముఖ్యకారకుండును, ఇహాముత్తేశల
 భోగవిరాగియై పూజ్యుడైన యాజ్ఞవల్క్య మహర్షి యొద్ద
 శుక్ల యజుర్మతినభ్యసించిన రాజ్వియు, నగు మహాపురుషుఁ
 డీతఁడె !

(కొంచెము ధ్యానించి)

తే॥ గీ॥ సర్వయతిజేత యగు నిజాచార్యునకును
 గోసహస్ర ముసంగిన గోసహస్ర
 నాయకు ప్రశిష్యుని మహతిధేయు, గేయు,
 జనకు, నత్యంతసంతోష జనకు నెంతు. ॥ 11

జన—(విశ్వాసముతో) మహాత్మా ! సహస్రాంశు శిష్యుఁడును,
 బూజ్యుఁడును నగు యాజ్ఞవల్క్య మహర్షి వలన నధ్యయన
 మొనర్చితిమనునది యొక్కటియే మాకుఁగల యశఃపతాక.
 ఇతరవిషయమున ననఁదమరె సమర్థులరు.

విశ్వా—(విహస్య) భోమహాయోగి,

శ్లో॥ కిం యాజ్ఞవల్క్యో జనకః కి మేవం

నవః స్వరూప కవయోసి విద్యుః

ప్రవాహనిత్యా నధిక్రత్య యుష్మాక్

సహస్రశాఖా శ్శుతయః ప్రథంతే॥

12

శతానందః—భగవన్ ! ఏవమీదృశాః ఖల్వమీ త్రిభువనమహనీయ
మహిమానో మనీషిణః.

జన—(సవైలక్ష్యస్మితం) భగవన్ !

శ్లో॥ నిర్మాయ కార్మణ మృచా మఘమర్షణీనా

మున్దార్జనీ ర్జగ దఘాని తవాద్య వాచః

శ్రోతు చిరప్రణయకాతుక మస్తి చేతో

దుఃఖాకరోతి పున రేష మమార్థవాదః ॥

13

తద్విరమ ! (ఇతిశిరస్యంజలిం ఘటయతి)

విశ్వా—(సస్మితం అస్యాజలిముద్ఘాటయన్) సఖే ! సీరధ్వజ! సుప్రీ

యతా మంజలిః అమీ తూష్ణింభూతాః స్మః కాత్యాయనీ

కాముకకార్ముకారోపణ పణప్రణయ ప్రవీణేన దుహితుః-

పత్యా సుప్ర త్యపర్యపితప్రతిజ్ఞో భూయాః !

లక్ష్మ—(అపవార్య) ఆర్య ! పరస్పర మేషా పౌరుషోత్కర్షప్రశం-

సారమణీయః సావనోయ మృషీణాం సమవాయః

రామః—వత్స ! యదాత్థ !

విశ్వా—(నవ్వి)

చ॥ అరుదగు యాజ్ఞావల్క్య మిధిలాధిపుల్లిట్టిరటం చొకించుకే
 నెఱుగరు మీన్వరూపమును, నిద్ధ చరిత్రకృతా కవీంద్రులన్
 సరిగఁ బ్రవాహనిత్యత నెసంగెడు మీయెడనుండి వేదముల్
 పఠమ సహస్రశాఖలయి పర్వచునుండె జగంబునిండుచున్॥ 12

శతానందుడు— మహత్మా! కుశికనందనా! అగును వీరలట్టులే.
 త్రిజగన్మహనీయ మహిమాభిరాములును బ్రహ్మవినులును
 అపమానములును నై యలరుచున్నారు.

జన—(సిగ్గుతోఁగూడిన చిఱునగవుతో)

చ॥ కలుషహరమ్ముతా నిగమకర్మలు దీర్చి యఘమ్ములాఱ్ఱు నీ
 పలుకులు వీనులార వినుభాగ్యము నాకెపుడబ్బు నంచెదన్
 బలు తమినుందు, తీర్చితివివాంఛిత, మైన నుదర్ధ వాదముల్
 గలుగఁగఁజేయకున్నవి సుఖంబ,వి వీడుము వేడుచున్ సినున్॥ 13

(శీరమునందుఁ జేతులు జోడించును.)

విశ్వా—(చిరునగవుతో దోసిలివిప్పుచు) మిత్ర! సీరధ్వజ! అంజలి
 విప్పుము! ఇదె! యూరకుందును. నీవిప్పుదు మారశరారోపణ
 దక్షుండగు నల్లనివేఁ బ్రతిజ్ఞానిర్వహణము నంది యలరుచువు
 గాక

లక్ష్మ—ఆర్యా! వీరల యొందారుల పజ్జివిశేషములం దెలుపు
 ప్రశంస యంతయు సంతోష మొదవిపుచున్నది. ఆహా!
 మహర్షుల సమావేశమొలయుఁ బాపనమైనదిగదా!

రామ—చత్సా! సందియమేమి!

శ్లో॥ స్మరంతి లోకార్థ మమీ కిల శుభీ
రితి ప్రతిష్ఠా మభిగంతు మీశ్వరేషా
పరం య దేషాం పున రస్తి వై భవ
త దేత ఏవ వ్యతివిద్రితే యది ॥

14

జన—(సహర్షం) పర మనుగృహీతోస్మి.

శ్లో॥ సమన్యా వా సామూం బహిరబహి రంహః పరిమృజా
మృచాం వా సంవాదః కిమపి యజుషాం వా పరిపణః
త్వదాశీర్వాదోయం బహువిషయసాక్షాత్కృతఫలో
వరం మేవత్సామూః కథయతి పురోవర్తిన మివ ॥

15

విశ్వా—(సాకూతం) సఖే! సీగధ్వో ఏనమేతత్.

శ్లో॥ దవీయస్యో దూరా దపథ మిచచాముత్రీ చ శుచాం
త్రివేదీవాక్యానా మనతిచిరభగ్నా ఇవ ఖిలాః
శుభిగాహ్యం జ్యోతిః కిమపి బహిరంతర్మలముషో
మృజాయా మజ్జానః క్వను వివరియంతి ద్విజగిరః ॥

16

శతా—(స్వగతం) నూనం రామభద్రమేవ జామాతర మభిసంఘామ
భగవా నయం వక్తోక్తిభిః పునఃపున స్మరధ్వజం పరిమోహ
యతే భవత్వహ మస్య పురోచనార్థ మసంవిదాన ఇవ
పృచ్ఛామి (మునిం ప్రతి) కస్యేదం శకుంతరాజకేతో రివ
కౌస్తుభ శ్రీనత్సై రత్నద్వయం ?

విశ్వా—(విహస్య, స్వగతం) సాధు! వత్స! శతానంద! యదేతత్
కృతంతీర్థం వివక్షితన్య వస్తున స్సుఖావతారాయ
(ప్రకాశం) వత్స! శతమ! కకుత్స్థకుల కుమారా వేతే.

తే॥ గీ॥ అఖిల లోకోపకారార మాగమములు ।

మరువరన్న ప్రిప్తయే మనమెరుంగఁ ।

గలము గాని తదన్యమా సలఘమహిమ ।

వారి కొండొరులకెకాక, వశమే, తెలియ ॥

14

జన—(సంతోషముతో) మిగుల ననుగ్రహింపబడితిని.

ఉ॥ సామపు సీమయో, యకలుషంబగు ఋక్కులనిక్కమో యజు

స్తోమముధామమో, యనంగ శోభిలుచున్నిజమై, ఫలంబుల!

స్తేమును బెక్కుచోట్లనిడున్, స్థునవాక్యము నాకుమార్తె కి ।

స్తోమునిచూచి మా యెదుటచుండినవానిగఁ దెల్పెను నరున్ ॥ 15

విశ్వా—(సాధిపాద్యస్థితముతో) నుచ్చేలీ! అనునట్లే!

ఉ॥ దూరముకన్న దూరములు, దుష్పథముల్యధకెండు, లో వెలిన్

మీఱునఘంబు లాఱు సువిమేర, లెదో శ్రుతివేద్యనిన్దయా

స్ఫారపుజ్యోతి, నాతిచిరభగ్నఖిలములఁబోలు వెద వా

గ్వారము, లెన్న నట్టి ద్విజవాక్కులు వ్యథములంట వింటిమే! 16

శతా—(తనలో) అగును నిక్కముగఁ బూజ్యుడగు నీతఁడు రామ

చంపు) నల్లునిగ వెల్లడింపక మఱి మఱి వక్రోక్తులచేత

జనకునిట్లు భగినులెట్టుచున్నవాడు గావచ్చును. కానిమ్ము

అదియేము వెల్లడి యగునట్లు లెఱుంగనివానివలె నడిగి

చూతును. (మునితో) ఆర్యా! విష్ణునికొస్తుభ శ్రీ వత్సముల

నలెనలడు ని పుట్టెద్యును నెవ్వరు ?

విశ్వా—(నవ్వి, తనలో) బాగుగా నున్నది. యీ శతానందుడు

నేను వివరింపనున్నదానినె యడిగి కొంతసులభముచేసినాడు

(ప్రకాశముగా) మీరు కకుత్స్థకుల కుమారులు.

శతా—(సహిత్యభిజ్ఞులవ)

శ్లో॥ పుత్రార్థే జగదేక జాంఘిక యయాద్దామభిమత్క్రినా
చాతుర్వోత్ర వితీర్ణ విశ్వవసుధాచ కేణ చ కే మఖః
రాజ్ఞా పజ్జురథేన యత్ర సకలస్వర్వాసినర్వాతిథా
స స్వేనైవ ఫలప్రదః ఫల మపి స్వేనైవ నారాయణః॥ 17

తత్కిమేతావేవ దాశరథీ యా కిల రామలక్ష్మణా వితి
తాటకామథన మంగళోద్భూత వితీర్ణ దివ్యాస్త్రమంత్ర సారాయణేన
భగవతైవ వినీతో వై తానస్య కర్మణ శ్చిద్రాపిధానదక్షిణయా భగ
వంత ముపాసాంబధూవతుః॥

విశ్వా—అథకిం ?

(జనకస్తా సన్నేహబహుమానం పశ్యతి)

శత—త దనయోః కతరో రామః కతరో లక్ష్మణః

విశ్వా—(రామం నిర్దశ్య) వత్స ! ఆంగిరస !

శ్లో॥ యే చత్వారో దినకరకులక్షత్రసంల సమల్ల
మాలాహ్లాన సైబకమధుపా జజ్ఞిరే రాజపుత్రాః
రామ స్తేషా మచరమభవ స్తాటకాకాశరాత్రి
పత్రిత్యాహాయ సుచరితకథాకంఠభీమూలకంఠః॥ 18

శతా—(జ్ఞాపకము చేసికొనునట్లు) ఏమీ! అగును, నాడు
ఉ॥ పూని సిరాశ్వ మెల్లజగముల్ స్వయశమ్మటు సంచరించగా
దాన మనంత యంతయుగ, దానవవైరులు తృప్తినంద డె
దాన సుతార్థియై దశరథక్షితిపాలుఁ డొనర్చె జేన్న మ
ద్దాన ఫలప్రదాతయును దత్ఫలమున్ జలజేక్షణుండె గాన్॥ 17

ఏర లా దశరథుని నందనులా? ఏరేకదా, తాటకామధన
మంగళారంభమునకుఁ గా, దివ్యాస్త్రమంత్రముల నెల్ల పఠియించి
యజ్ఞరక్షణరూపమగు గురుదక్షిణ నొసఁగి యెసఁగుచుండి రను
రామలక్ష్మణ నామకులు?

విశ్వా—సందేహమేమి?

జన—(వారి నిరవధిని స్నేహబహుమాన పూర్వకముగాఁ
జూచుచు.)

శతా—ఇందు రాముడెవరు? లక్ష్మణుడెవరు?

విశ్వా—(రాముని జూపుచు) వత్సా! గౌతమా!

సీ॥ జలజమిత్రాన్వయ క్షత్రసంతాన వ ।

శ్రీ మాలికాష్టాన సౌమగుచ్ఛ ।

తుల్యులై రాజపుత్రులు నల్పు రుదయుంచి

వఱలుచునుండిరి వరుస నందుఁ ।

బ్రథమసంభవుఁడు బర్థవ్యాత్మక దీతుడు

రమ్యాకృతినెసంగు రాముడనఁగ ।

దాటకానామక దారుణరాక్షస

కామినీరూపము గాంచికాన ।

(లక్ష్మణునిదిశ్య) ఆయం చ లక్ష్మణః !

శతా—భగవన్ ! వశిష్ఠ ! పృసూతం క్షత్రిముద్ధ్యతే॥

జన—(విహస్య) సాధు! భగవన్నస్తాదృశీషు ప్రజాసు వివిశ్య కీడిషి॥

శ్లో॥ శోధాగ్నా పురుహూతహుంకృతపరాభూతతిశంకు త్రపా
సంపాతజ్వలితే జగత్ప్రియమయీం త్వయ్యాహుతిం జహ్వతి
సంభ్రాంతోపనతస్య నాటిత జరావై కబ్యశీర్ణాక్షరాః
ప్రత్యూహాయబభూవు రంబుజభువోదేవస్యచాటూక్తయః॥19
తమపి నామ భగవంత మస్యే గోపాయితారః॥

శతా—రాజర్షే ! ఏవమేతత్ కింతు పున ర్ద్రిక్షిష్యమాణాః సకు
ర్ధ్యంతీతి రక్షితారం క్షత్రియము పాదద తే॥

జన—(నవిస్మయం రామలక్ష్మణౌ నిర్వర్ణ్య జనాంతికం) శతానంద !

శ్లో॥ భవతి సతథా భానో శ్శిష్యే గురౌ వసతో మమ
స్వయ మపి మునా విశ్వమిత్రే గృహే నధితిష్ఠతి
దశరథసుతా వేతౌ దృష్ట్వా యథోచ్ఛ్వసితం మన
శ్శిథిలయతి మే పృత్యగ్జాతిః పృభోధనుఘాసికాం॥

తే॥ గీ॥ నయిన యల కాశిరాత్రి కహర్ముఖులు ।

సఖిలస్థానగణముల కాకరంబు ।

సకలపాపాపహరణ దక్షపృశస్త ।

తరకథాళికి మూలకందంబు నగుచు॥

18

(లక్ష్మణునుద్దేశించి) తక్కిన యీరైడవ యతఁడు లక్ష్మణుఁడు

శతా—మహాత్మా! అదృష్టవశమున వసిష్ఠునుపదేశముచే త్తత్రీకుల
మభివృద్ధి నందుచున్నది గదా!

జన—(నవ్వి) బాగు! బాగు! మహాత్మా! కాశికా! నీవును మా
వంటిప్రజలతోఁబాటు నటిపుచుంటివా?

ఉ॥ వేలుపుతేఁ డదల్చెదనను వీడఁ ద్రీశంకుఁడు వోయ నాయత
జ్వాలలు తేగ నాగనిరుపాగ్నిని లొకము లీవు వేల్చుచో
వేలుపుపెద్ద తద్ద ధృతవీడి సదంభజరావిశిష్ట వ
ర్ణాళిగఁ జెప్పుచొప్పుగని యప్పుకి కప్పెనుపూనిక మానవే?॥ 19

అట్టి సమర్థుడవగునీకురు నొరులు సాహాయ్య మొనర్చువారలా!
శతా—(జనకునితో) రాజమునీ! అగును సిక్కబె, అయినను
దీక్షపూసినవారు కోధమూనరామిని, రక్షకుఁడగు నొక
త్తత్రీకుమారుం దీసికొనుచుదురు గదా?

జన—మహాత్మా! శతానందా!

ఉ॥ భానునిశిష్యుఁ డాత్మగురుసర్యుఁడు నైతగు యాజ్ఞవల్క్య స
న్మానినె గొల్చుచోఁ గుశికనుదనుడింటికె దాన వచ్చుచో
బూనదు చిత్త మింతటిప్రమోదము బ్రహ్మసుఖానుభూతి పెం
పైన గణింప కీదశరథాత్మజులం గని పొంగెడు న్నడున్॥ 20

శతా—రాజన్! వైదేహ! ఈదృశమేవైతత్ మమాపి రాజపుత్రా
వేతౌ సాక్షాత్కుర్వతో వత్సే సీతార్కిశే నహృదయా
దవతరతః॥

జన—(సఖేదస్మితం విశ్వామిత్రం ప్రతి)భగవన్!

శ్లో॥ ఇదం వయోమూర్తి రియమనోజ్ఞా
వీరాద్భుతాయం చరితప్రరోహః
ఇమా కుమారౌ తవ పశ్యతో మే
కృతార్థ మంత ర్మటతీవ చేతః॥

21

విశ్వా—(సాత్పానస్మితం) సీరధ్వజ! హృదయమేవామంత్రయస్వ
కిమర్థం కృతార్థమసీతి॥

జనక—(సఖేదస్మితం)

శ్లో॥ యద్గోత్రస్య ప్రథమపురుష స్తేజసా మ్విశ్వరోయం
యేషాం ధర్మప్రవచనగురు ర్భ్రహ్మవాదీ వసిష్ఠః
యే వర్తంతే తవ చ హృదయే సుఖం సంబాధయోగ్యా
స్తే రాజానో మమ పునరసౌ దారుణ శ్శుల్కసేతుః॥ 22

రామలక్ష్మ—(సవిమర్శం) కథమస్మదీయాః కథాః ప్రస్తూయంతే॥

విశ్వా—(సవిమర్శస్మితం) రాజన్! యదిశుల్కసంస్థిత కేవలమంత
రాయః తన్నకించిదేతత్॥

శతా—రాజమానీ ! వై దేహ ! అగునిది యట్టిదే ! నాకును వీరిని
జూచినప్పటినుండియు రాచకన్నీయలగు సీతోర్మిళలు మన
సునబట్టి విడువకున్న వారు.

జన—(విశ్వామిత్రునితో) పూజ్య ! విశ్వామిత్రా !

కం॥ చరితంబిటు వీరాద్భుత

భరితం బిదివడుసు హపు భవ్యంబుమనో

హర, మీచిటుతలంగనిమది

చరితార లై నెయిటు సున సపడెడున్॥

21

(పాతాంతరము)

చ॥ వయసన నిద్రి యెంతో యభివాంభిత, మాకృతి యన్న నిద్రి యెం
తయును మనోహరంబు, చరితంబన నిద్రి యపారవీర వి

స్మయరసపూరితం, బన నమంద ముదంబున నిక్కుమారక

ద్వయమునుఁ జూచి యాడు, మది తద్దయు సారక మైనయట్ల లోన్

విశ్వా—(మిమతోఁగలసిన చిరునగవుతో) ఎల్లు కృతార్థతనొందితివని
నీజెందమునే యడుగుము !

జన—(భేదముతో)

ఉ॥ ఏరికి వేవెలుంగగు దినేశుఁడు భాసిలు వంశక రత్నయై,

యేరికి ధర్మబోధనిడు నెఱ్ఱ వశిష్ఠుఁడు బ్రహ్మవేత్తయై,

యేరికి నీవె యాత్మతపహించితో, వారల బాంధవాద్వ్యుతా

వారును; గాని, పూనితి నవారణ దారుణ శుక్కుసేతువున్॥ 22

రామలక్ష్మ—(చేచాటుగ) ఇదియేమి ! మన వృత్తాంతమును బ్రస్తు
తించుచున్నారు !

విశ్వా—(నవ్వుచు) రాజన్వీ ! కేవలము శుల్కవిషయమే యంతరా
యమని తలఁచెదవేని యది యెంతయోపనిగాదు.

జన—(సఖేదవిమర్శం అవచార్య) భగవన్ ! అగిరస !

శ్లో॥ యద్విదన్నపి విదేహనందనీ

పాణివీడనవిధే ర్మహర్షతాం

ఏవమాహ ముని కేశ కౌశిక

స్తేన ముహ్యత్కించిరాయ మే మనః॥

23

శ్లో॥ తదేవ సాణవీయం వా

ధను స్యాన్య ఏద మీదృశం

ఏత దారోషణం నామ

వణోవా నుమ జర్జరః॥

24

శతా—శాంతం ! పాపం ! శాంతం ! పాపం !

శ్లో॥ దుర్లంఘ్య మీశ్వరశరాసన మప్రమోచ్య

శుల్కగ్రహ స్త్రమపి సర్వ మిదం తథేవ

కి త్వప్య రాఘవశిశో స్సహజానుభావ

గంభీరభీషణ మతిస్ఫుట మేవ వృత్తం॥

25

జన—(మునింప్రేరి) భగవన్ ! కౌశిక ! చిరమపి వికల్పయన్ న

భవద్గిరా మభిధేయ మద్యాపినిశ్చనోమి॥

విశ్వా—(విహస్య) తమపదర్థయ ! కార్ముకమైదుశేఖరం, రామ

భద్ర ఏవ వ్యాకరోతు॥

రామ—(సహర్షం స్వ) కథమశీకవికల్పై రాత్మానం వినోదయామి

సన్వయం మమైవ కౌతుకం పూరయితుమైశ్వరం ధనురభ్యర్థ

యతే (జనకంచదృష్ట్వా సవిమర్శం) అహహ॥

జన—(భేదముతో) (విమర్శించుచు వెనుకకుఁదిరిగి శతానందుతో)
అంగిరిసుఁడా!

క॥ సీతాపరిణయవిధి యం

దాతతమగు నాప్రతిజ్ఞ యనిహితమను నీ

లోతెఱిగిన కౌశికముని

నేతయె యిటువల్కమనన నిశ్చయమయ్యెన్॥ 23

క॥ తెలియఁగరాదెయ్యది మదిఁ

దలఁచెనొ? యిహ్మానియట్లు తానిలిపిన యా

చులకదనము నాపూనిన

బలుపాదెమునందొ? లేక భవ్రవిలునందొ?॥ 24

శతా—పాపము శమించుఁగాక!

ఉ॥ ఈశు శరాసనంబు నొరుఁడెక్కిడ నుక్కునుదక్కు నిక్కమే,

నీశవధంబు వీడమియు నిశ్చయమే, యిదియెల్లనట్లె పా

మ్మాశలనెల్ల నెల్ల సహజంచదుదార గభీరభీషణం

వీశిశువైన రాముఁడొదవించిన చిత్రచరిత్ర రిత్తయే?॥ 25

జన—మహాత్మా! మిగుల యోచించకొనియు మీ వాక్కుల

కర్థమును నిశ్చయించుకొనఁ జాలకున్నాను.

విశ్వా—(నవ్వి) అట్లయిన హరశరాసనమును గనుపరుపుము! దీని

యర్థము రామభద్రుఁడే పేల్లడించును.

రామ—(సంతసముతోఁ దనలో) రిత్తసంకల్పములతో మనసు నా

నందింపఁజేసికొననేల? యిదిగో పూజ్యుఁడు నాకోరికఁ దీర్చు

టకే చాపమునుజూపఁ గోరుచున్నాఁడు. (జనకుని జూచి

విమర్శింపుచు) ఆహా హా!

శ్లో॥ బాలే న సంభావ్యమిదం చ కర్మ
 బ్రహ్మచర్యం చ పృథ్వీయతా మహర్షిః
 ఇతి ధృవం మంత్రాయతే నృసా యం
 దత్తే కిమత్యోత్తర మాకులోస్మి॥

26

జన—(ముహూర్తమివస్థితాద్వీర ముష్ణంనిశ్చస్య) భగవత్ ! క్వ తా
 దృశం భాగధేయమస్మాకం యేనభగవతా విశ్వామిత్రేణ
 నాథవంతోవయ మేతస్మై రఘుకులకుమారాయ సీతం
 ప్రతిపాద్య చిరాయ చరితార్థాభివామః

(రామోలజ్జతే)

జన—భగవత్ !

శ్లో॥ యత్యోదండ సమద్వితీభువన చ్ఛిచ్ఛా పిథానవృతం
 జాతం రోహితమేవ కేవలమపజ్యబాధ మైంద్రంధనుః
 తేపి ప్రేక్ష్యపురా శరాసనమిదం మార్వీక్షణశ్యామికా
 కస్తూరీ సురభీకృతా నభిభరు ర్వ్యర్థంభుజా భూభుజః॥ 27

విశ్వా—సఖే! సీరధ్వజ! కథంపుణ్యరాశిమాత్మాన మవమన్యసే!

శ్లో॥ త్వ ద్భాగధేయ మపితాదృశ ముత్సవానా
 మేతాదృశాం వయమపి ప్రసమీక్షితారః
 సంత్వేన విశ్వభువనాభయచానశౌండాః
 క్షోణీభుజః పరమమీ న తు రామభద్రః॥

28

లక్ష్మ—(స్వ) కథముపాధ్యాయేనై వాభిహితం యదస్మి పక్తు కామః॥

శా॥ బాలుండి ప్పడిసేయఁ జాలుశని సంభావిప రాదంచు, దాఁ
 జాలుం దెమ్మనుచుండె నమ్మదగు సీసన్మానిరాజంచు, నెం 26
 తే లో నెంచుచు నుండె సీన్మపతి యశా నెట్లుండునో యుత్తరం
 బాలో చింపఁగరాక నాదు హృదయుం బాలోలమహాచుండె దాన్
 జన—(ముహూర్తమాత్ర) మూరకుండి వేడి యూర్పునించి) మహా
 త్మా ! సీపాపునఁది మాసీత సీరఘుకుల కుమారునకిచ్చి
 చిరకాలమునకుఁ జరిత్రాసుల మగునంతటి యద్భుష్టముమాకుఁ
 గలుగునా ! ఎలయన, ఈవిలునెక్కిఁగుట యెంతయు దుస్స
 రముగదా !

రామ—(సిగ్గుపడును)

జన—

ఉ॥ ఏరల విండ ముజ్జగము నెగ్గుచేనం, దన విలై యలై లే
 కూరక నిల్పు నేల్పు టొడయుం డలభూపులె, యీపురాః వి
 ల్లాః సి నారిచే సిహతులందుటఁ జెందిన కందువేరి క
 స్తూరిని సౌభంబెనయు దోర్పుగముల్ వృధగా భరిపరే! ॥ 27
 విశ్వా—సఖా ! సీరధ్వజా ! మహాపుణ్యరాశివగు విన్ను సీవట్లను
 మాసిందు కొనెద వేమి ?

ఉ॥ అంతటిదా నద్భుష్టమున కద్భుడ వీపు తలంప, నట్టి మే
 లెంతయు సంతసంబలర నే మును గాంచేగనుంటి, ముండు గా
 కెంతయు దోర్పులోన్నతి రహిన్ భవనావన దానశౌండులౌ
 నంతటి తేండ్లు పల్కు రెన్నగైనను రాముడు గారుగా, నృపా! ॥ 28
 లక్ష్మ—(తనలో) ఏమిది ! నేఁజెప్పదలచుకొనునది యాచార్యుడే
 యానతిచ్చినాడు !

జన—సత్య మచింత్యోహి మణిమంత్రోషధీనా మిన రఘురాజడిం
భానా మనుభావః పరమేత ద్భ్రీవిమి॥

శ్లో॥ గిరీశేనారాధ్యం త్రిజగదవిజైత్రం దివిషణా
ముసాదామజ్యోతి స్సరసిరుహజన్మా యదస్పృజత్
హృషీకేశో యస్మిన్నిషురజని మావ్యో ఫణిపతిః
పురస్తిసో) లక్ష్మ్యం ధనురితి కిమప్యద్భుత మిదం॥ 29

శతా—అః కిమనయాపి నాకప్రశస్తి ప్రపంచికయా తదేత త్కౌశిక
మేవ ప్రమాణయంతో బహుమన్యామహే అపి కిమశక్యో
రామభద్రస్య॥

శ్లో॥ ఉత్పాదయన్ కమపి రాక్షసకోటిహోమం
తేజో హుతాశనసమింధనసామిధేనం
యస్తాటకా మకృతబాలసఖైః పృషత్కై-
రీషజ్జయః స్ఫుట మనేన దశాననోపి॥ 30

(నేప థ్యార్థప్రవిష్టః పురుషః)

దేవ! దశాననపురోహిత శ్చౌష్కలోనామ మహారాజం దిదృక్షుతే॥

శతా—(సోద్యేగం) అః అగచ్ఛతు (పురుషోనిష్క్రాంతః)

రామ—(సవ్యం జనాంతికం) వత్స! లక్ష్మణ! కథమంతరితోయమ
నేన చురాత్మనా రాక్షసరాజేన కామారికార్ముక పరిచర్యా
మహోత్సవః॥

లక్ష్మ—నకేవలమి (త్యర్థోక్తే హసతి)

రామ—(సప్రణయరోషస్మితం తమచాంగేన పశ్యతి)

జన—మహాత్మా! అగ్గును; నిక్కమే. మణిమంత్రాదలయందుబలె
రఘురాజడిభకుల యుదోప్పు సామర్థ్య మూహింప శక్య
ముగాదు, కాని, యికనొక్కటియున్నది.

చ॥ సురల త్రిలోకజైత్రీమగుజ్యోతి గ్రహించి సృజించె నల్ప, యా
హరుడు వహించి మించె, సట నమ్ముగ మీరెను శౌరి, నారియై
హరగెను బుట్ల పుట్టుదొర, పట్టణపుం ద్రియిలత్యై, మద్భుతా
కరమయి, యొప్పు నిప్పురమకార్ముక రాజ మెగో సుతేజమై॥ 29

శతా—ఇంకను నీహరశరాసమును మిగులఁ బొగడనేల? ఈకాశిక
మునివాక్కుల నె విశ్వశింతము. ఇంతియకాక రామచంద్రు
నకును నసాధ్యమగునది యేముండును?

చ॥ పలుగుగయాళి రక్కసులపాలి? హోమ మెదోతలంచియే
నలఁతులమేటి తాటకను బాలసభాభులవేరి యిధనం
బులను వెలుంగఁ జేయుటకుఁ బూనెమ రుక్కుగఁ జేసె నట్టియీ
యలఘుఁ డొకింతలోనన దశాననజేతయు నొట భ్యాతమా॥౩౦
(తెఱచుండి సగము గనఁబడుచుఁ బురుషుడు).

దేవ! ఓశకంఠపునోహితుఁడు శౌష్మలుఁడు దేవరవానిని దర్శింపఁ
గోరుచున్నాఁడు.

శతా—(కష్టముగా) సరే! రానిమ్మ! (పురుషుఁడు వెళ్లును.)

రామ—(వ్యధతో, జనాంకితముగా) లక్ష్మణా! ఏమది! యీమరా
త్తుడైన రక్కసిణిని వలన నా శివధనుస్సేవామహోత్సవ
మడ్డుపడిపోయినది.

లక్ష్మ—అదిమాత్రమేకాదు—(ఇట్లు సగమనినవృత్తువాఁడు).

రామ—(చిఱునగవ్రతోనతనిని గోగంటఁ జూచుచున్నాఁడు).

శౌమ్—(ప్రవిశ్య ప్రత్యేకమవలోక్య స్వగతా) కథమత్రైవజనక
శతానందాభ్యాం పురస్కృతో విశ్వేషా మస్తాకమప్యమిత్రో
విశ్వామిత్రః (విచింత్య) తిష్ఠతు హతకోయం (దక్షిణేన
దృష్ట్వా) అయే! కావేతే ఊతీయ బిహ్నాచాదిశా॥

శ్లో॥ పుణ్యలక్ష్మీకయో స్సాయ
మనయోః ప్రతిభాసతే
మౌంజ్యాది వ్యంజనైశ్చాంతో
వీరోపకరణం రసః॥

81

నిసర్గోదగ్గమిదంచ దారకద్యయం
శ్లో॥ పార్శ్వేత్రయాణా మేతేషా
మృక్వాను యజమామివ
ఉభాభ్యాం విధిమంత్రాభ్యా
మథ శ్లవ ప్రదీప్యతే॥

82

(విమృశ్య) నూనం లక్ష్మణద్వితీయో రామహతః కాశిక
మనుషవమానో మిథిలాముపస్థితః (సకోధ శోకం) హవ తే! !
సుకేతుకులనందిని ! తాటకే ! కథమిదృశా న్మనుష్యసింభాత్ తా
దృశో దైవద్వీపాక స్తే సంవృత్తః కష్ట మనరణ్యవంశజన్మనః ఊతీ
యవతో రనాత్మనేదితా॥

శ్లో॥ సుందాసురేంద్ర సుతశోణిత శీఘ్రానా
దున్మత్తమార్గణ నిరర్గళ వీరగర్వః
ద్రోహం చకార దశకంఠ కుటుంబకేషి
సోయం వటుః కుశికనందన యజ్ఞబంధుః॥

83

కౌష్ఠ—(ప్ర)వేశించి, వేటువేటుగఁజూచి తనలో) ఇదియేమి ? జనక
శతానందులచే బురస్కరించు కొనబడి విశ్వములకును మా
కును గూడ నమిత్తుడగు దురాత్ముడీ విశ్వవిత్తుఁ డిక్క
డఁ బ్రవేశించి యున్నవాఁడు ! యోదించి) ఉండనిమ్ము !
ఇదియేమిలెక్క ! (కుడివైపుగాఁజూచి)

కం॥ వీరేరొకా ! పుణ్యమా

సారులు, క్షత్రీయపుబ్రహ్మచారులు, ధీమత్
వీరంబున కనుకరణం

బై రంజిలు శాంతరసపు వ్యంజనధారుల్ ॥

31

అహా ! సహజతేజోవిభాసురంబై యీ దారకద్వయంబు,

తే॥ గీ॥ ఋగ్వజ్ఞస్సామములయట్టు లెసఁగునట్టి

వరముని త్రయమునకుఁ బార్శ్వమున నలరు

రూపుగఁనె విధిమాల్యముల్ రూఢి యనఁగఁ

దనరు నట్టి యధర్వవేదమును బోలి ॥

32

(విమర్శించి) తప్పక వీఁడు లక్ష్మణాద్వితీయుడగు రామహత
కుఁడు యీకౌశికునితోఁగూడ మిథిలకు వచ్చియున్నాఁడు కావచ్చు
ను. (కో)ధముతో) అన్నా ! సుకేతసుతా ! తాటకా ! యీమనుజు
నిసుపుల వలననె నీకంతటి దైవదుర్వసాకము సంభవించెనా ! యేమి,
యీ యనరణ్యవంశ్యుడగు రాచపోతము పోతరము !

శ॥ ఉండెన్ పై నలరావణాసురుడటం చూహింప కీకృష్ణ దాఁ

జెండెన్ శోరి తదీయుల, నృఖము రక్షింపబడెన్ మాని కం

చుండెన్ సుందసుతాంగర క్తమధుసానోన్మత్త బాణాప్తిచే

నిండెన్ వీనికభర్వగర్వము ! మది నీవీరుడ నుచేద్దిరే ! ॥ 33

భవతు ద్రోహ్యమ్యస్య భుజశౌండిర్యం! (ఉపసృత్య ప్రకాశం)
అపిసుఖినో యూయం జనకమిశాః॥

జన—స్వాగతం పాలస్త్యపురోహితస్య ! ఇత ఆస్యతాం !

(శౌష్కలః తథాకరోతి)

కచ్చిత్కుశలా తే రాజ్ఞో రావణస్య ? అథవా॥

శ్లో॥ విపదాం ప్రతికర్తారో

యస్యోపాయైరధర్వభిః

తద్వదృశా స్సంతికితస్య

కల్యాణ మనుయుజ్యతే॥

34

శౌష్క—(విహస్య) మహాశ్రోత్రియ ! సీరధ్వజ ! ప్రత్యకరిష్యామైవ
వయం యది స్వభుజముడలీమత్త వారణవలయితోరఃపీఠ
ప్రాసాద సుస్థిత చతుర్ధశభువన విజయలక్ష్మీమహాంతఃపురే
లంకాపతే కిమపి ప్రతీకార్య మభవిష్యత్ ! ఘశ్య !

యచ్ఛేష్టా సమనీక సీమని పరిత్రస్తః పరాంచన్నపి
ప్రత్యక్షీకురుతే సహస్రనయనః పృష్ఠోద్భవైరక్షిభిః
చకే వర్తత చ నాగలోకజయినో యాత్రా మివ ప్రస్తువన్
యః కైలాస ముదస్య కీదృశ మపాదానం తు తస్యాపదాం॥ ౩౫
లక్ష్మ—(సామర్థ్యం జనాంతికం) ఆర్య ! కథమసౌ సహస్రభుజార్జున
వాల్మీకీమాలీభశౌర్యసారో దురాత్మా రావణః ప్రస్తు
యతే॥

కానిమ్ము! చూత మీతని భుజశౌండీర్యము! (సమీపించి, పృథాకముగా) జనకవృషా! మీకందరకు డ్డేమముకదా?

జన—పాలస్త్యపురోహితునకు స్వాగతము! ఇటురమ్ము!

(శౌష్కలుడట్లుచేయును.) మీరాజు రావణుడు డ్డేమముగ నున్నవాడా లగునుండకేమి?

కం॥ సిలుగు లధర్వోపాయం

బులచే దొలగించు మిమ్ముజొంటునుండన్

గలిగిన దశగభు మంగళ

కలన నృతీవేత్రయదుగఁ గడఁగఁగనేలా?॥

84

శౌష్క—(నవ్వి) మహాశ్రోత్రియుడవగు నో సీరధ్వజా! భుజదండ మండలియను మత్తవేదండ తండములు ప్రాకారముగా నొప్పు నడుమ నలరుచుండు నురఃపీఠమను మేలి మేడయందెంతయుఁ దిరముగ నిలుపఁబడిన చతుర్దశభువన విజయలక్ష్మీ కంతఃపుర మగు లంకాధినాథునకును నాపదలు సంభవించి యుండిన నివారింది యేయుందుము. దానికి సందియము లేదు కాని, చూడుము!

చ॥ అనియొన నోడి పారునపుడైన సహస్రవిలోచనుండు కాం

చును దనవీపు మీది కనుచూపుల నెవ్వని చేష్టలన్ జయం

బును గొన నాగభూగతికి బోలెను శూలిమల నృకల్పి చే

సెను పెనుతెన్నెవండతఁడు సిల్లులపట్టగు పట్టు పుట్టడున్॥ 85

లక్ష్మ—(కోరిధముతో, జనాంతికముగా) అన్నయ్యగామా! ఏడా

వాలికార్తవీర్యార్జనులచే నింకింపఁ బడిన శౌర్యసారముగల

దురాత్ముడగు రావణునిగూడఁ బ్రస్తుతించు చున్నాడేమి?

రామ—వత్స ! మా మైవం మహంతోహి తాదృశాః ! కించ

శ్లో॥ స్యాతాం నామ కపింద్రైహేహయపతీ లిస్యావగాధాంతర

నేమానా దశకంధరస్య మహతీ స్కంధపృతిష్ఠా పునః

సద్యః పాటితకంఠకీకసకగాక్షీర్ణాం యదంసస్థలీం

స్వీ నేభాజనపల్లవేన ముదితః పాస్ఫోటయ ధూర్జటిః॥ 36

అపిచ

శ్లో॥ మఘేన స్తద్ధోరం కులిశమలనీకృత్య సమరే

భుక్తి స్వారాజ్యం త్రిభునభటోయం దశముఖః

శ్రియోనానాస్థానభ్రమః రమణీయాం చపలతా

మపాచ్ఛిద్యస్వస్మి న్నపి భుజవనే వాసయతి యః॥ 37

శతా—(శౌష్మలంపృతి) బ్రహ్మ ! సత్యమయమీదృశో రాక్షస

రాజః

శౌష్మ—రాజరే !

శ్లో॥ సంతుష్టే తిస్మణాం పురా మపి రిపాకంఢూలదోర్మండలీ

కీడాకృతపునః ప్రియాధశిరసో వీరస్య లిప్సోర్వరం

యాచ్ఛా దైన్యపరాచియస్య కలహాయుతే మిథస్త్యం వృణు

త్వం వృణ్వీత్యభితో ముఖాని స దశగ్రీవః కథం కథ్యతే ॥ 38

సోపి॥

శ్లో॥ కన్యా మయోనిజన్మాసం

వరీతుం ప్రజిఘాయ మాం

పురోధసా గౌతమేన

గుప్తస్య భవతో గృహం ॥

రామ—తమ్ముడా ! అట్లనరాదు. ఆలాటివారు గొప్పవారే.

ఇంతియగాక—

చ॥ ఇతని బలంపుఁ బెంపెటిఁగి యింద్రజ హైహయలుండు గాక య
 ద్భుతము దశాస్యునంసములఁ బుట్టు ప్రితిష్ఠతదాత్పథిండితో
 న్నతగళజమ్ము లెమ్ముల కణమ్ము గణమ్ములఁ జిమ్మె నెమ్మి నం
 చితపు గజాజినాచలముచే నెట శంభువు దా స్వయంభువై ॥ 36

మఱియును—

చ॥ అనుపమదో.చటఁడు భువనై కభటుండగు నీదశాననుం
 డనిమొన నిందు ఘోరపు శతారపు సారమణించి స్వర్గమున్
 బెను ముదనూనఁగా ననుభవించుచు జుచలవృత్తి మాన్పి ల
 చ్చినిదన దోర్వనమ్మున వసింపఁగఁ జేసి యెసంగెడున్ గడున్ ॥ 37
 శతా—(శౌష్మలునితో) అయ్యా ! అగును, మీరాక్షిసరాజేటి
 వాడే.

శౌష్మ—రాజమునీ ! జనకా !

ఉ॥ లీలఁగఁ దున్ద్ర, నందుచేవలీలగజన్ద్ర, తలలైలంగుచో
 హలిని దేలి మేలిమిఁ బురారి వరాలిడరాగ యాచ్ఛకున్
 దూలుచు మోము లొండొకటితోఁ గలహించె వరించుమీవు నీ
 చే... ననించ వంచు, నిక నేల దశాస్యుని హెచ్చు మెచ్చుఁగాన్ ॥ 38

అటులయును.

తె॥ గీ॥ ఆతడ కడంగి యిపుడిట్టులనిపె నన్ను
 నవనిసంజాతయైన కన్యను వరింప
 గురువురోహిత గౌతమ గుప్తమగుచు
 పలులు చుండెడు నీదు మందిరమునకును॥

విశ్వా—సఖే! సీరధ్వజ! పశ్య! పినాకసూదర్శనోల్లాసికా విసంఘట
చిత్తవృత్తిని వత్సో రామభద్రః॥

జన—(విహస్య)

శ్లో॥ కిమేతదేవ భగవ

న్నభిధీయే పునస్తరాం

ఇత్వాకవో విదేహశ్చ

పరవంత స్త్వయా వయం॥

40

శౌమ్క—భో! సీరధ్వజ! కిమిదమస్మాక మాకాశవచనం ఉత
దుష్పరిచ్ఛేద ఏవాయమర్థః యదుత్తరమపి న ప్రతిపద్యతే।
పశ్య!

శ్లో॥ దాతవ్యేయమవశ్యమేన దుహితా కస్తేచిదేనా మసా

దోర్లీలామస్మణీకృతత్రిభువనో లంకాపతి ర్యాచతే

తత్కిం మూఢవదీక్షసే ననుకథాగోష్ఠీషు శంసతి న

స్త్వద్వృత్తాని పరోరజాంసి మునయఃప్రాచ్యా మరీచ్యాదయః॥41

శతా—చిరాయదత్తమేవోత్తరమస్మాభిః॥

శౌమ్క—హంత! రాజపుత్రీసమర్పణాదన్యత్కిదృశం తత్॥

శతా—

శ్లో॥ శాంభవం చాపమారోఘ్య

యోస్మా నానందయిష్యతి

పూర్ణపాత్రీమియం తస్మై

మైథిలీ కల్పయిష్యతే॥

42

విశ్వా—సఖా! జనకా! చూడుము! చూడు మీరాసుతుఁడు ము
క్కంటిమిటిని గన్గొంట యాదెక్కువ మక్కువతో నున్నట్లు
కన్నట్లుచున్నాఁడు.

జన—(నవ్వి)

తే॥ గీ॥ ఇది యొనర్చు మటంచు నీవితనంత

మఱి మఱియుఁ దెల్పవలయునే, హానిచంద్ర! !

యరయ నిక్షాకులును విదేహావసపులు

నీదు నానతి జేవదాట నేర్తురెట్లు? ॥

40

శౌష్క—ఏమోయూ! జనకా! మాపలుకాకసము వినవలసిన
దేనా? లేక దీనికశ్చోతరమేమని యంగీకరించి యూరకుంటి
వా? యు తర మొసంగవేమి?

ఉ॥ ఏనికి నేనియుం దనయ నీయక పాయనె? దోర్బలాన్నతిన్ 41

బూని జగత్త్రయపు గెలుపు గని రంజిలు సింహశేష్వరుం

డే నిను వేడ, మూఢునటు లేల వృథాకథచుందు; చెప్పుచు

దే! నిను జ్ఞానిగాఁ గొని మరీచిముఖులు మాకు నీకథల్! ॥

శతా—చిరకాలము క్రిందటనే దీనికి మేము తర మిచ్చియుంటిమి.

శౌష్క—రాజపుత్రినర్పించుకన్న నిక దీనికి వేఱు తరమేమి!

శతా—

తే॥ గీ॥ ఎవఁడు ముక్కంటి బలుమిటి నెక్కు పెట్టి

మా మనమ్ముల కెల్లొ సమ్మదముఁ గూర్పఁ

గలుగు నతనికిఁ గానుకగాఁగ నొసఁగఁ

బడును జానకి; యిఁకఁ బెక్కు నుడువు లేల? ॥ 42

శౌష్క—శాంతం పాపం! అహహ! యుష్మాకమప్య మూన్యక్ష
రాణి॥

శ్లో॥ తేనాంగులీశతనిఘృష్ట కుబేరశైల
కంఠోక్తదోఃకులిశకందళ విక్రమేణ
మాహేశ్వరేణ మహతా దశకంధరేణ
శర్మద మిదృశ మనార్య మపి క్రియేత ॥ 43

శతా—(విహస్య)

శ్లో॥ బ్రహ్మన్నయం క్షత్రియగోత్రజన్మా
దృఢప్రీతిజ్ఞో జనకాధిరాజః
న చాప మారోపయితా దశాస్య
స్త్వ మేవ జానాసి యదుత్తరం నః॥ 44

శౌష్క—(సహసం)

శ్లో॥ అంగిరాశ్చ పులస్త్యశ్చ
ప్రభవా పరమేష్ఠినః
పాలస్త్యే జ్ఞాతిధర్మోయం
తత్కి మాంగిరసస్య తే ॥ 45

(సామర్థం)

శ్లో॥ మాహేశ్వరో దశగ్రీవః
క్షుద్రాశ్చాన్యే మహీభుజః
పినాకారోహణం శుల్కం
హ! సీతే! కిం భవిష్యసి! ॥ 46

శతా—(సరోవవ్యథం) బ్రహ్మన్నేనమనేన ధనుషా కిమపి విసయాధి కా
రిక మధ్యాప్యతే యుదద్య పరం మాహేశ్వరస్తే రావణోపి సంవృతః ॥

శౌష్క—పాపము శమించుగాక ! బౌరార ! మీ మొగమునుండి
యే ! యాయక్కరములా ?

చ॥ ధనదు నగంబు సంగుళితంబున నెట్లనఁ బట్టి బిట్లు దే
ల్చిన నది కంఠపాఠముగఁ జెప్పెడు దోఁకులిశాంకురప్రభన్
గొని మొనఁజెంది యిందుధరు కూరిమిపట్టగుఁ నట్టి యాదృశా
ననుడునుపూని మానక యొనర్చునె తప్పున కిప్పు డిప్పునిన్ ॥ 43

శతా—(నవ్వి) బాహ్మణుడా !

తే॥ గీ॥ ఇతఁడు సుక్షుణ్ణ కులజుండు దృఢతర పృ

తిజ్ఞుడగు జనకేంద్రుండు తెలిసెదీవ

చాప మెక్కిడ దశముఖుఁ డోపఁడేని

యస్మదుత్తర మింక చాల నడుగనేల ! ॥

44

శౌష్క—(నవ్వుచు)

తే॥ గీ॥ అంగిరసుఁడుఁ బులస్త్యుండు నంబుజాత

జాత జాతత నుంట నిశ్చయము గాడె !

అంగిరసుఁడవు పౌలస్త్యు నందు నీవు

జ్ఞాతి ధర్మంబు సూపగ సంశయింతె ? ॥

45

(రోషముతో సీత నుద్దేశించి)

క॥ ఈపంక్తి పుచ్చు డా నగ

చావునకు స్ఫుర్తుడవృజనపతు లలఁతులే ;

నీ పిత కా ఘనచాపా

రోషణము వణముక్కు; సీతరో ! యేమగుదో ! ॥ 46

శతా—(రోషముతోఁగూడిన వ్యధతో) పారుడా ! నిక్కముగా
నిక్కార్థక మేదో కొంత విషయబోధ నొనర్చు చుంట చే

శ్లో॥ శంభోరాధారమచల
ముతేఘం భుజకౌతుకీ
మౌహేశ్వరో ధనుఃకృష్ణ
మహా ! తే దశకంధరః ॥

47

(శౌమ్నలవర్జమన్యే స్మయంతే)

శతా—(సరోషావహితం) రామభద్ర !
శ్లో॥ తదేతదారోపయ చాపమిశ
ప్రోష్టభస్మప్రోతిరూషితజ్వం
శౌర్యోష్మభాజం భజతాం ముఖాని
స్వబాహు మావ్యే కింకారిమైవ॥

48

శౌమ్న—(సరోధం) ఆశ్చతానంద ! కింభ్రాంతోసి ! యదేవమస్మ
దగ్ధే మహారాజం పాలస్యమధిక్షిపసి ! కథం తే మాణిక్య
పరిహారేణ గైరికపరిగ్రహః యదేవం దశగ్రీవ మవచుస్య
మాసస్యతే మనుష్యపోతేనురాగః యదివా భగవంతం శాత
మమపహాయ డులిచిష్యసి సహస్రాక్షే భనతో మాతృరపి
కథమహాల్యాయాః—

శతా—(సరోషహంసం) కిమాత్థ ! రే ! 'అస్మదగ్ధ' ఇతి ॥

విశ్వా—(సప్రణయరోషమివ) వత్స ! శాతమ ! విరమ శుష్క
కలహాత్ అతిథిరయ మస్మాకముపాధ్యాయో దశకంధరస్య
(వృథమానౌ రామలక్ష్మణౌ దృష్ట్వా విహస్య)

నిపుడు మీరావణుఁ డెంతయు శివభక్తుఁడయ్యెనేమొగాని,

కం॥ హరునకు నాధారంబగు

ధరణిధరముఁ బెల్లగించి, తబ్బిబ్బిడునాఁ

డురుభుజబలకౌతుకీయా ?

మరి తద్దను వెక్కువెట్ట మాహేశ్వరుఁడా ? ॥

47

(శౌష్మలుఁడుగాక యుడలు నవ్వుదురు.)

శతా—(రోషముతో హేళనగా) రామభద్ర! రమ్ము!

తే॥ గీ॥ హరుని ముంజేతినిడు భూతి నతిశయిల్లు

నల్లగల విల్లిచెక్కిడుమయ్య ! శౌర్య

గర్వయుతుల ముఖంబు, లఖర్వబాహు

హర్షికా కిణగణకాళిమనె భజిప ॥

48

శౌష్మ—(క్రోధముతో) ఓరీ ! శతానందా ! ఏమి ? మాయెమటనే

మహారాజగు పౌలస్త్య వాడేపించు చున్నట్లు ప్రేలుచున్నా

వు ? ఏమిచేసితి ! మాణిక్యమునువిడిచి జేగురురాతిరి గ్రహి

చినట్లాదశకంఠ నవమానించి యొక నరడిభక్తునఁ దెక్కుడ

నురాగమఁ జూపెదవు ? అప్రసవ్రు, మీశల్లి శాతమునిఁ

గాదని—(అనుచుడు)

శతా—(వినుపించుకొనక) (రోషముతో) ఏమని పేలుచున్నావు ?

మాయెమటనే యనియా ?

శౌష్మ—(ప్రణయరోషముతోఁ బలె) వత్స ! శాతమ ! విరమింపు

మెందుకువచ్చిన శుష్కకలహము ! ఇతఁడు మన కతిథి

యై వచ్చినవాఁడు. మరియు నారావణాసురునకు గురువు !

వత్స! రామ! ధనుర్గ్రహోప సర్పణమనుజానాతి జనకా
న్వయపురోధాః॥

రామ—యదాదిశంతిగురవ (ఇతి సవినయలజ్జాకౌతుకం పరిక్రమ్య
లక్ష్మణేనసహ నిష్క్రాంతః)

శౌష్మ—రాజ్ఞే! సీరధ్వజ! ధన్వోసి! పురా ఖలు షరమేశ్వర
పరిచర్యాపదానేన కృతేషు నవసుమూర్ధసు॥

శ్లో॥ వరం తాదృక్కర్మాన్మృతసదృశ ముత్ప్రేక్ష్య కిమపి
ప్రరోహద్వైలక్ష్మ్యం పురవిజయినో యేన దదృశే
తదున్మాష్టుః యేన త్రిభువనమపి పార్థిత మిదం
తదేవ త్వయ్యర్థి భవతి దశమం రావణశిరః ॥ 49

శతా— (ఉత్థాయ నేపథ్యావలోకితకేన, సహర్వాద్భుతం)
పశ్యంతు భవంతః! ॥

శ్లో॥ యస్మి న్నేకధనుష్మతో భగవతః ఖల్వాంగపాణే రసా
వాక్యప్తో గుణతాంగతో వ్యహిపతే కర్ణా వతంసాయ తే
ఉన్మృక్తశ్చ పురైవ భూషణపదం యాతి ప్రశోష్టాంతరే
(జనక బౌశుక్యంనాటయతి)
కాకుత్స్థేన తదేవ భార్గవగురోః కోదాద మాకృష్యతే॥ 50
(నేపథ్యే కలకలః)
(సర్వే సాతుకం పశ్యంతి॥)
(పునర్నైపథ్యే)

పడుచున్న రాచులక్ష్మణులనుజూచి నవ్వి) వత్సా! రామ భద్ర! విల్లుజూపుటకు శతానందుడు ధనుశ్శాలకు రమ్మ నుచున్నాడు.

రామ—చి త్తము, గురువుల యానతిప్రకారమే (వినయ లజ్జాకాతు కములతో లక్ష్మణసహితుడై వెళ్లును).

శౌక్య—రాజు! జనకా! ధన్యుడవైతివి. పూర్వ మప్పురమేశ్వరు నారాధించుటకు దశాస్యునిచే శిరసులు తొమ్మిదియు సరికరించినపుడు

చ॥ అసదృశమై యెసంగెడు తదద్భుతకర్మకుఁ దుల్యమా వరం బాసఁగఁగలేమి, సిగ్గుగనుచుగొని, నేదశమంపు మస్తకం 'బాసఁగుము ముజ్జగంబు' లని యూరక, తత్ప్రవీడవేడె, నీ దెస నిపుడధియయ్యెనదె, తీరికతోరిక నేలపెక్కిరిన్ ॥ 49

శతా—(లేచి తెరవైపు చూచుచు సంతోషాశ్చర్యములతో) చూడుడు!

చ॥ జగముల కేకధన్వయగు శర్వునకుఁ దహిరాజు మార్వీయై తగియును, గూర్చిలాగు నెడఁ దద్దయఁ గర్ణ వతంసమాచు మా నఁగఁ గరకంకణంబయి కనంబడు, చెప్పుటిచొప్పె చెప్పు నా 50
(జనకుడుత్సుకత నభినయించును.)

భృగుతనయోపదేశబలువల్లదెరా! యదె! రాముఁడెక్కిడున్!
(తెఱలో కలకలము.)

(అందఱు డిల్లవడి చూచుచున్నారు.)
(మరలఁ దెఱలో).

శ్లో॥ రుంధన్నష్టవిధే శ్శృంగీర్షీ ర్ముఖరయన్నష్టే దిశః కోదయ
 న్మూర్తీ రప్త మహేశ్వరస్య దళయన్నష్టే కులక్షౌభ్రతః
 తాస్యత్నా బధిరాణి పన్నగకులా న్నష్టే చ సంపాదయ
 న్నస్త్రిల త్యయ మార్యదోఽల్పదళత్తోదండకోలాహలః॥ 51

జన—(సహర్ష విషాదాద్భుతం) కథం! ఇగ్నమపి ?

శతా—

శ్లో॥ వైదేహీ కరబుధ మంగళ యజ్ఞస్సాక్షం ద్విజానాం ముఖే
 నారీణాం చ కపోలకందళతలే శ్రేయానులూలుధ్వనిః
 పేష్టుం చ ద్వివతా ముపశ్శ్రుతిశతం మధ్యే నభో జ్ఞాభతే
 రామక్షుణ్ణ మహోక్షలాంఘన ధనుర్దంభోఽభి జన్మారవః ॥ 52
 శేష—(సవిషాదాద్భుతమాత్మగతం) అహో! క్షత్రియస్ఫులింగ
 న్నదురాత్మనః సర్వకర్మణి మూఝాయితం॥

జన—(సహర్షంపాదయోర్నిపత్య) భగవన్! గాధినందన !

సీ॥ ఏ గురుభ్యనిరేగి నాశేష్వరుని యష్ట
కర్ణముల్కీద్రతఁ గఁనఁగఁజేయు
నే యున్నతస్వనం బాయతుబై యష్ట
హరిదాళి మార్కోత నందఁజేయు
నేలనద్వానంబు ఛాలేక్షణుని యష్ట
తనువులఁ జాంచల్య మెనయఁజేయు
నే భూరి సంరావమేపారి యల యష్ట
కులనగంబుల బీటలాలయఁజేయు

తే॥ గీ॥ నే రవమపారమై శడుమీటి యష్ట
హరికులములఁ గనుచెవుడందఁజేయు
నట్టి కోలాహల మొనర్చు నార్ద్రబాహు
బలిమి కలిమిని భంగంబుఁ బడయుమిల్లు ! 51

జన—(సంతోషాశ్చర్యములతో) ఏమది ? విరిగిపోయిచదిగూడనా ?

శతా—

ఉ॥ ఆకసమం దనూన రివుహానికుపశ్రుతి, విప్రసోట సీ
తాకరబంధ మంగళహితశ్రుతి, పుణ్యసతీమతల్లికా
లోక కపోలపాళుల నులూలుశుభశ్రుతి యై వెనెన్దనెల
ప్రాకె రనంబు, రామకరభగ్న గిరీశశరాస నాశనిన్ 52

శౌష్మ—(వగపువెరపులతోఁ దనలో) అన్నా ! ఏమి ! యీదుర్భ
రమగు రాచేబిడ్డడను నగ్గికణము ప్రితి క్రియయందును నమి
తిమగు నావీరిఁ జూపుచున్నది !

జన—(సంతోషముతో, విశ్వామిత్రుని పదములయందొరగి)
పూజ్యుడవగు నో గాధినడనా !

శ్లో॥ ఇయ మాత్మగుణేనైవ
 కీ౯తా రామేణ మైథిలీ
 స్వగృహవ్యవహారేణ
 లక్ష్మణా యోర్మిళాస్తు సః॥

58

విశ్వా—(సస్మితం) సఖే! సీరధ్వజ! యదభిరుచితం భవతే॥

శతా—(జనకస్య కర్ణ ఏవమితి కథయిత్వా) భగవన్! కాశిక!
 మమాపి చంద్రశేఖర శరాసనారోహణ ప్రథమ ప్రియవాది
 నోద్య చారిత్రోపేకం ధారయసి॥

విశ్వా—(విహస్య) వత్స! దీయతే కిమభిప్రేషి॥

శతా—భగవన్! కుశధ్వజ! దుహితృభ్యాం మాండవీ శ్రుతకీర్తిభ్యాం
 భరతశత్రుఘ్నా వభ్యర్థయే॥

విశ్వా—(శతానందంహస్తై గృహీత్వాసస్మితం) సర్వ మస్మాభిరేవ
 నిధాతవ్య మాగమయస్వ తావద్దశరథం॥

జనక—తర్హి ప్రహీయతాం భగవానాంగిరసః ప్రియసుహృద ము
 త్తరణోసలేశ్వర మానేతుం॥

విశ్వా—ఏవమస్తు!

శతా—(ఉత్థాయ) కిమన్యద స్తివాచికం భగవన్! ॥

విశ్వా—వత్స! విస్మృష్టార్థోసిగమ్యతాం॥

(శతానందో నిష్క్రాంతః)

విశ్వా—(హర్షంనాటయన్నాత్మగతమ్)

తే॥ గీ॥ తనదు శౌర్యాతిశయముచేతనే జయించె
నిలసుతను నీత నీరాముడితను నేన
యగుచు నాసుత నూర్మిళ సతనితమ్ము
డైన యాలక్ష్మణున కీయ నభిలషింతు ॥

విశ్వా—(చిరునవ్వుతో) నీరధ్వజుడా! నీ యిచ్చేవచ్చినట్లొనర్పము.
అందులకు సందియమేమి!

శతా—(జనకుని చెవిలో నిట్టిట్లనిచెప్పి) ఆర్య! కుశికనందనా! శివుని
విల్లెక్కెడు శుభవార్తను ముందుగఁజెప్పిన నాకు బహుమాన
మీవలసి యుండువుగాదా?

విశ్వా—వత్సా! ఈయకేమి? యేమికావలయునో చెప్పుము.

శతా—ఆర్య! కుశధ్వజుని పుత్రులగు మాండవీ శ్రుతకీర్తులను
భరత శత్రుఘ్నులకిచ్చి పరిణయ మొనర్పింపుచుని కోరు
చున్నాను.

విశ్వా—(శతానందుని చేయిపట్టుకొని నవ్వుచు) అంతయు మనమే
చేయవలయును. గాన దశరథుని రప్పింపుము!

జన—అట్లయిన నీయంగిరసుఁడే వెళ్లి ప్రియమిత్రుఁడగు దశరథుని
గొని రావలయును.

విశ్వా—అట్లే కానిమ్ము!

శతా—(లేచి) ఆర్యా! ఇంక నేమియైనఁ జెప్పవలసిన దున్నదియూ

విశ్వా—వత్సా! అంతయు నీవెఱిగినదే, వెళ్లిరమ్ము

(శతానందుఁడు వెళ్తును)

విశ్వా—(సూతసమభిసంఘముఁడనలొ)

శో! దోర్లీలా దళితేందుశేఖర ధనుర్వ్యాఖ్యాత విశ్రాంతినా
 కాకుత్స్థేన కృతో విదేహనృపతి స్తీర్ణప్రతిజ్ఞాభరః
 పశ్యామశ్చ సుహృద్భ్రహ్మన్నవనవోన్మీలన్వివాహోత్సహ
 నైత్వాకేఘ చ మైథిలేఘ చ ఫలం త్యస్మాక మద్యాశిషః॥54

శౌష్మ—(వైలక్ష్మ్యరోషాభ్యాంస్మయమానః) భో! సీరధ్వజ! పు
 రుషప్రకర్షాధానే విద్యావృద్ధసంయోగా దృఢిరంగాని
 వయాంసి యదనయా ప్రహీణలబ్ధకన్యయా యశావసంబం
 ధోఽస్థితం పులస్త్యకుల ముపేక్షమాణో వక్షీయా నపి కో
 మలప్రజ్ఞోసి (మునిప్రతి) ఋషే! కాశిక! నాద్యాపికించి
 దళికామతి తవాపిలకాఽతౌ తాటకావధాపరాధ మప
 మాప్నోమయమేవ శ్రేయానవసరః॥

జన—(తత్రావజ్ఞానాటయన్) భగవత్! ఏహి! స్వయముపేత్య
 రామభద్రవదనచంద్ర చంద్రికా ప్రవాహే నిర్వాపయామి
 తావదళిక ధనుర్ధరప్రార్థ్యమాన మైథిలీ కదర్ధిత మాత్మానం
 సహిమిహిరమరీచిపరిచయ పచేళిమస్య హిమకరబింబసంపా
 తాదవరోపి కశ్చిదగదంకారః కైరవాకరస్య (ఇత్యుత్తామ
 పరిక్రామతః)

శౌష్మ—(సభేదమాకాశే) హా! తపస్విని! సీతే! హతాసి!
 పౌలస్త్య ప్రార్థితాపి విచార్యసే!

శా॥ బాహుప్రీతిమనించె రాముడు ధనుర్భంగంబు గావించె నా
 త్రేహాపూర్తివహించె మైధిలుఁడిఁకెంతే గాంతనాఁ గాదె ! వై
 దేహైశ్వర్య వరుల్పరస్పరము రక్షింగూర్చు కల్యాణ సం
 దోహంబుబుభిరా ! ఫలంబుగ నెడుం దోడ్తోనె మాదీవనల్ || 54

శౌష్మ—(సిగ్గును గినుకనుబూచిన వెడనవ్వుతో) ఓయీ ! సీర
 ధ్వజుడా ! ఆలకింపుము ! పురుషుల గుణదోషముల నరయు
 నెడ నెంతయు మావంటి విద్యావృద్ధులతోనగు యోచనకన్న,
 వయోవృద్ధులతో నెక్కువడిగాదు. కాబట్టియేకదా ! కుల
 గోత్రములెట్టివో యెఱుకపడక, మట్టినబుట్టిన నీపట్టిన, జెట్ట
 బట్ట, గోరివచ్చినను, పోస్త్ర్యకులము నున్నతిని నీవెన్నజూ
 లక వయసునఁ బెద్దవయ్యుఁ బ్రజ్ఞను గుఱుకనముఁ జూపు
 చున్నావు. (మునితో) ఋషీ ! కౌశికా ! ఇక నిపుడైన మి
 గిలిపోయిన నేమియులేదు. నీకుఁ గూడ గావణునకుఁ దాట
 కను విధించిచేసిన మహాపరాధమును బాపికొన నిదియే
 చక్కని శ్రేయస్కరమైన సచయము.

జన—(ఆమాటలను లక్ష్యముసేయక) పూజ్య ! కుశికనందనా !
 రమ్మ ! కల్లవిలుకాండెల్లర జానకినిమ్మని చేయు నిరర్థక
 ప్రిసంగమువలన మిక్కిలి యుడికియున్న నామనమును నా
 రామాని మోముజాబిలి వెన్నెల వెల్లువలు జెల్లుబరచుకొం
 దును. తీక్షణమగు సూర్యకిరణములచే వాడుజెందిన కలువకు
 చంద్రసందర్శనముకన్న వేఱుమందు లేదుగదా !

శౌష్మ—(ద్రుఃఖముతో ఆకసమున) అయ్యో ! తపశ్శాలిని ! సీతా !

శ్లో॥ త్రిభువనవిజయ శ్రియస్సపత్నీం
 జనయతి తో భవతీమనాత్మ తంత్రాం
 స్వజనమపి న తేనురూపయామః
 కిమపివిపాట్యభువం వినిర్గతాయాః॥

55

(సరోమం జనకంప్రతి)

శ్లో॥ పౌరాణీభి రనేకవిక్రమకథాగాథాభి రథాపితా
 స్తేవీరస్య జయంతి రాక్షసపతే ర్ధో స్తంభదంభోళయః
 యానుత్పేక్ష్య విశోషయ న్మదమయమైరేయమైరావణో
 భూషాస్సగ్ని రభూడమ ర్త్యమధుపశ్శ్రేణీషు సాధారణః॥ 56

తేషుసత్సు

శ్లో॥ వృథాసజ్జనసంబంధ
 సత్కారేణాసిమంచితః
 పౌలస్త్యహస్తవర్తిన్యా
 సీతయా హి భవిష్యతే॥

67

(సాక్షేపం నేపథ్యాభిముఖమవలోక్య)

పాలస్త్వఁడే పార్థివినను నింకను సంకోచింపుచు ఏమ నీ
కెంతఁ హానిఁ జేయుచున్నారు !

కం॥ భువనత్రయ జయలక్ష్మికి

సవతిగ నిన్నె వఁడుసేయఁ జాలెడును ? స్వతం

త్రపుగావు, నీకుఁబుకుగు

తెవరొకెలియ మవనివొల్చి యెఱొ వచ్చితి నాన్॥ 55

(కోపముతో జనికునితో)

ఉ॥ పెక్కు పురాణరాజములు పేర్కొను నిక్కపుటుక్కుగల్గిపె

పెక్కు దశాస్యదోరశనులింత స్మరించినయంత నాసుధా

భుక్కురి నిత్యదాన మధుపూరములాటుటఁజేసి భూషణ

సక్కులతోనె దాను సదృశంబగు స్వర్కధుపాళి పట్టునన్॥

(పాఠాంతరము)

ఉ॥ పెక్కు పురాణరాజములు పేర్కొను నిక్కపుటుక్కుమీఱి పె

పెక్కుదశాస్యదోరశనులింత దలంచినయంత భూషణ

సక్కులతోనె దాన మధుపూరము శుష్కతనొంద నాసుధా

భుక్కురి నాశితధ్రువరపుంజ యివీడి తొలగెడుచ్చున్॥ 56

అవియుండఁగా,

కం॥ ఈసముచిత సంబంధపు

వాసి యెఱుంగకీపు మోసఁడితివి, యెటులే

నీ నీత యాదశగి

వాసురకరగతయ; నిక్కమని పెక్కేలా ? ॥

57

(తెలువై పుజూచి సాక్షేపముగా)

శ్లో॥ సమంతా దుత్తాశ్చై స్సురసహచరీ చామరమరు
 త్రరంగై రున్మీల ద్భజపరిఘ సౌరభ్య శుచినా
 స్వయం పౌలస్త్యైన త్రిభువన భుజా చేతసిక్మతా

మరే! రామ త్వం మా జనకసృపపుత్రీ ముపయథాః॥ ౧౪

(సవిమర్శమాశ్మగతా) అహో! గంభీర మిదముపస్థితం వస్తు
 తస్మాత్ప్రీణా మాబ్యవతం పురస్కృత్య లంకేశ్వరస్య నివేదయామి॥

(ఇతి నిష్కాంతా ససర్వే)

ఇత్యనర్థ రాఘవే - తృతీయోంకః.

సంపూర్ణః.

శా॥ సోరోదార కచాసుచామర మరుత్సంవ్యాప్త దోర్బుద్ధరో
 త్సైరభ్యుండు జగత్ప్రియాభుజుడు సాక్షాద్రాక్ష సాధీశుడే
 దా రక్తి న్వరియించె నీయవనిజాతక సీత నోమట్ట ! యో
 రోరీ ! రాఘవ ! చెట్టబట్టెదవు సుమ్ముహింపకీహోద్ధతిక॥ 58
 (విమర్శించుకొనుచుఁ దనలో) అన్నా ! యిది చాల గొప్ప
 విషయము ! గాననిది యామృత్రయగు మాల్యవంశునితోఁగూడ నా
 లంకేశ్వరుని కెఱిగింతును.

(ఇట్లందఱును వెళ్ళుదురు.)

(ఇది తృతీయాంకము).

సంపూర్ణము.

భట్టమురారిప్రణీతే-అనర్ఘరాఘవే

చతుర్థోంకః

తతఃప్రవిశతిమాల్యవాః (జృంభమాణశ్చక్షుషీ ప్రమృజ్య)
అయే! విభాతప్రాయైవ విభావరీ తథాహి॥

శ్లో॥ స్త్రాకోన్నిద్రానిదాఘదీధితిమహా స్తంద్రాశ్చచంద్రాతపా
స్త్రాయంతే కకుభో రథాంగగృహీణీ గార్హస్థ్యగర్వాభిదః
అద్యాపి స్వకులాయ శాఖిశిరసి స్థిత్యా రువంతో ముహూ
స్తూషీం ప్రత్యభిజానతేబలిభుజో భీతా స్వయూధ్య స్వరాః॥

అపిచ॥

శ్లో॥ ప్రాచీనం వాసకసజ్జికా ముపగతే భానా దిశాంవల్లభే
పశ్యైతా రుచయః పతంగదృషదా మాగ్నేయనాథింధమాః
లోకస్యక్షణదానిరంకుశరసా సంభోగనిద్రాగమా
కోకస్తోమకుముద్వతీవిపిసయో ర్నిక్షేప మాతన్యతే । 2

(సర్వతోనిరూప్యసహర్షం) హంత! సమంతాబామోదమాన
సారసంభోగమయీ ఖల్వియం దశగ్రీవస్య భుజార్గళ పరిపాలితా రాజ
ధానీ (ముహూర్త మనుధ్యాయ) హో! యతఃప్రవిశతి వై దేహీ
వరణాయ ప్రహితేన పురోధసా కథ్యమానం కకుత్స్థకుల కుమారస్య

అనర్థరాఘవము

చతుర్థాంకము.

(తరువాత మాల్యవంతుడు ప్రవేశించుచున్నాడు).

మాల్య—(ఆపులించుచు గన్నులు నులిపికొని) ఏమీ ! రాతిరితెల్ల
వాటవచ్చినదే ! అదిగో !

శా॥ స్తోకంబారవిలీల రేవెలుగు తేజున్ దోల, వీడ్పాటునన్
గోకద్వంద్వములొందుకుందువిడ దిక్కులైకొనున్ దృక్కులన్
గాకాభుర్ తమగూళ్ల చెట్లొన గాకాయంచు బెల్లార్పుచు
న్యూకంబైవినుచున్ సయూధ్యరుతమున్ గుర్తించెడున్ భీతిచేన్ 1
వఱియును,

శా॥ పొచ్చివాసకసజ్జకం గదియ దిగ్గామాపుడౌ పొద్దు రా
గోచిర్భర్తృశిలోజ్జ్వలనల మహర్ష్యుగూర్చు కోపులుచు
ల్పాచకృ ప్రజరేయి హాయిగను బభృగమ్మలన్నిద్రలన్
గాముజూచితె ! చక్కజెక్కడకవ ల్కల్హారిఃపల్చుటగా 2

(అంతటం గలయంజూచి సంతోషముతో) ఆహా ! దశగ్రీవ
భుజపరిపాలితమగు నీరాజధాని యెక్కడఁజూచినను సంతోష సమా
కాంత పురజన మయంబై కన్పట్టుచుండునుగదా, (కొంతసేపు ధ్యా
నించి) అన్నా ! వై దేహీనడుగ నడిపిన పురోహితునివలన నారాఘవ

తాదృశం మానుష్యకాతిశయ మశృణవం తతఃప్రభృతి కష్టాం దశా
మనుభవామి!

తథాహి॥

శ్లో॥ తత్తాదృశం కథముదేతి మనుష్యలోకే
తేజోద్భుతం నిరభినంది నతావదేతత్
తాన్యేవ చాస్య చరితాని దశానసస్య
ధిక్ చింతయా రజనిరక్షిషు నః ప్రభాతి॥

3

కించ॥

శ్లో॥ శృత్వా దుఃశ్రవ మద్భుతం చ మిథిలావృత్తాంత మంతః కథ
చ్చింతాపహ్నావ సావహిత్యవదన సద్విత్తీర్ణస్మితః
హేలాకృష్ణసురావరోధరమణీ సీమంతసంతానక
స్యోగ్వాసోజ్జ్వలపాణిర వ్యవతి మాం వత్సో న లంకేశ్వరః॥

4

(విమృశ్య ఆకాశే విహస్య) హంత ! చారుణేయమస్మాకం
చిరంజీవి తా!

కుమారు సమానుషచారిత్రిము వినినయదిమొదలు నామనసునకుఁ
గుడురుఁబాటు లేకున్నది. బౌగదా !

చ॥ నరునెడనింత తేజమగునా యనుచు, నృత్యయద్ది యూరకే
జేరుగునె యంచుఁ గా కితనిచర్యలిటుండె నటంచు, నీనిశా
చరవరుఁగూర్చి చింతిల, వెనెన్నది నిల్కడపాసి సుంతయునీ
దెఱపియుఁదెన్ను లేక నిసి దీర్ఘతమంబయి తోఁచెడున్లడున్ । 3

మఱియును

సీ॥ ఆలించిన సహింప నలవిగానిదియును

గరము మహాశ్చర్య కరమునౌచు
విధిలాపురిని మీఱి పృథితమావార్తచే
మదిలోనొదవు చింత మాటుపఱుప
మొగమునందవైపు మొలకనవ్వు వహించి
రహినించు నీవత్స రావణుడు
హేలగాఁ గడునవలీలఁగా నిర్రర
బాలాకచాక్రప్తి నోలిఁగూర్చి

తే॥ గీ॥ యచటఁ జెలువారు చారుతరామరావ

నీజసుమదామవాసనల్ నిండుకొనెను

చేతులలరారు త్రిజగద్వజ్రేతయయ్య

హర్ష మొదలింపఁడిపుడు ! నాకక్కటకట ! 4

(విమర్శించి) కట్టా ! యీ చిరజీవిత మొత్తదారుణముగా నున్నది !
వత్సా ! రావణా !

శ్లో॥ పీఠే విధాతరి పురా పరిభూయ మర్త్యాన్
 వవే'న్యతో యదభయం సభవా సహాయుః
 తస్మర్మణి స్పృశతి మా మతిమాత్రా మద్య
 హా ! వత్స ! శాంత మథవా దశకంధరోసి॥

5

(సవిమర్శం) అహో ! మైథిలస్య నృపతే రకార్యజ్ఞతా !

శ్లో॥ విశ్వామిత్రీవశీకృతే హృది వయం మాభూమ సంబంధిన
 స్తే దృష్టాని కథం పురాణమునయో మాన్యాః పులస్త్యాదయః
 జామాతాపి మహేంద్రహళివలభీవర్యంక రత్నాంకుర
 జ్యోత్స్నామృష్టనభేదుదీధితి గయం నాపేక్షితో రావణః॥ 6

(పురోవలోక్య) కథం మిథిలావృత్తాంతమువలయు స్రహితా
 చిరయతి వత్స శూర్పణఖా॥

శూర్ప—(ప్రవిశ్య) అహో ! సామ్యసుందరీవివాహనేపథ్యలక్ష్మీ
 విచ్ఛరితకాంతి ప్రిగ్భారాణి రఘుకులకుమారాణాం ముఖ
 పుండరీకాణి పశ్యతీ జగుప్సితేనాపి మాయామానుషభావేన
 కృతార్థీ కృతాస్మి । అహో ! తాదృశీ గుణానాంప్రకృతిః
 య ద్విశక్షహస్తపతితాపి సుఖయతి॥

మాల్య—(దృష్ట్వాసన్నేహం) కథం వత్స శూర్పణఖా ! వత్సే !
 ఆయ మహం ! ఇతఃతో భవతి !

శూర్ప—కథమత్రై వాట్టాలశిఖరవర్తి ప్రగీవే మే కశ్యపనూతా
 మహాః ! అహో ! దుష్టతా దుష్టకార్యాణాం ! యదిదాసీం
 ప్రజాగర్హణతాలోచనః ప్రతిక్షణజ్వంభికా ప్రసారిత ముఖ

కం॥ హరుడు వరమిడెను నెడఁ గడు

గురువగు గరువమున నతనిగోరితివి న రే

తరజయమె, యెనఁగానీ !

పరికింపగ నీవు పంక్తివదనుడవు గదా ! ॥

5

(ఏమర్పించి) ఏమి ! యామైథిలుని యకారజ్ఞత !

శా॥ తానాకాశికు నందధీనమగు చిత్తంబును, బంధుత్వమున్

బూన న్మెచ్చేడు మమ్మందులె మునుల్పార్వ ల్పులస్తాకులా

హా ! నాకాధిపమాశిసంఘటిత రత్నాంకుర చుదాశ్రయ

స్థానీభూతపమండు రావణుడనన్ జామాతగానొప్పడే ! ॥ 6

(ఏమటజూచి) ఏమి ! మిథిలాపురవార్త నరయబంచిన

వత్స శూర్పణఖ యితయాలస్యము చేసినది?

శూర్ప—(ప్రవేశించి) ఆహా ! యీ సౌమ్యసుందరీనివాహ మంగళ

మునందగు నలకార శోభచే నతిశయించిన చెలువంబున

నలిగెను రాఘవుని మోమునమ్మల, మిగుల నసహ్యమగు

మాయామామమీ చేషము నందయెడఁ, గన్నులారజూచి కృ

తాశురాలనైతిగదా ! బౌర్రా ! ఇట్లు పగఱచేఁ బడియును

మిగుల సుఖ మొనరించినదియకదా ! గుణసంపత్తియన !

మాల్య—(చూచి స్నేహముతో) ఏమీ ? శూర్పణఖయా ?

వత్సా ! ఇదిగో నేఁక్కడ నుండిని యిటరమ్ము !

శూర్ప—ఏమీ ! ఇదిగో ! తాతగారీకోటకొత్తలము నందున్నవారా ?

అమ్మా ! అక్కామమ్మలైన మిట్టిదేకదా ! రేయింబవళ్లు

బొత్తిగా నిద్దు లేక యెంతయునాసి యెట్టుబడిన కన్నుల

కుహర దృష్టహృదయస్థితి కఠినకార్య ప్రిగ్భారః కోప్యశ్య
 ఇవ దృశ్యతే కనిష్ఠనూతామహః అధవా సామాన్యోపి
 గురుఃఖిలు ముత్తిప్రోవో పిశేషణ సాహసైక వ్యవసాయస్య
 చండచరితస్యా స్మృతం రాష్ట్రో రావణస్య జానామి మామేవ
 పృతిపాలయం స్తిష్ఠతి యావదేవ ముపసర్పామి॥ (సవిషాద
 ముపసృశ్య) ఆర్య ! మదే !

మాల్య—కల్యాణీభూమూః ఇహ ఆస్యతాం అపి భరణశత్రుఘ్నా భ్యో
 ససౌవ వై దేహ ముపస్థితో దశరథః ?

శూర్ప—ఆర్య ! దశరథే ఆగతే కుమారాణాం గోదానమగళే
 సౌప్త్యే మయాప్రేక్ష్య మిథిబానగరం॥

మాల్య—(నిశ్చయస్య) అతిప్రకాశోయమగ్నః యథా సిద్ధిప్రత్య స్వీకర
 ణా జానకీ!

శూర్ప—అథకి ?

మాల్య—(విమృశ్య) అహో ! దురాత్మనః క్షత్రియబ్రాహ్మణస్య
 కుశికవంశజన్మనో దుర్మాటకం ! ॥

శ్లో॥ యజ్ఞోపవీతవశాంతయే దశరథో రాజా సుతం యాచిత
 స్తం చానీయవీరియ చాయుధవిధౌ తే జఘ్నిరే రాక్షసాః

తో నిముసమైన నెడములేక వెడలుచున్న యాప్రలితలతో
గూడిన తననోటఁ జెప్పకయె చెప్పఁగడిన కొండొక కఠిన
కార్యభారము గలిగి మిగుల నొగిలియుటచే వేతొకనిబలె
గిట్టుచు నానబాల పట్టుటకు వీలులేకున్నవాఁడు. అన్నా!
ఎట్టులైనను మంత్రిత్య మతి దుష్కరమైనదిగాదా ! అందును
మిగుల సాహసియై చరియింపుచును చూడచరితుఁడగు మన
రావణునియొద్ద నెవ్వడిఁకఁజెప్ప నేమున్నది ? ఇతఁడిప్పుడు
నారాకకె యెగురుచూచు చున్నట్లున్నది. కావున వేగముగా
సమీపితును. (విషాదముతో సమీపించి) ఆర్యా ! మాతా
మహా ! నమస్కారము !

మాల్య—పుత్రీ ! మేలందుము. రమ్మిటఁ గూర్చుండుము ! భరత
శత్రుఁగ్నులతోఁగూడ దశరథుఁడు మిథిలాపురమున కలు
దెంచెనా ?

శూర్ప—(కూర్చుండి) ఆర్యా ! దశరథుఁడు వచ్చుటయే కాదు. నేను
మిథిలాపురి జేరునప్పటికే కుమారుల వివాహముల కంకు
రార్యముకూడ నైనది.

మాల్య—(గిట్టుకొని) అట్లయిన సీతా కరగిహణ మయినట్లే.

శూర్ప—ఔనందుకు స దియమేమి ?

మాల్య—(విమర్శించి) ఏమి ! ఆత్మిత్రయ బాహ్యులుఁడగు దష్ట
కౌశికు మర్నాటకము !

చ॥ తనమఖిరత్వై దశరథీతనాధుని పుత్రుఁడెచ్చి యా
తనికి ఘనాస్త్రవిద్యనిడి దానపూర్వ వధియింపజేసి శ

త్రైయతం విదశమ్యు కార్ముక మథస్వీకృత్య సీతామితో

నో విద్యుః కుహనావిశేన వటునా కిం తేన కారిష్యతే || 7

శూర్ప—అర్య! ఏవమేతత్ స తత్ర మయా బ్రాహ్మణో వసిష్ఠ
మహర్షే స్సమీపే విస్ఫురన్ దృష్టః ||

మాల్య—(విహస్య) వత్సే! తపోభిరస్య బ్రాహ్మణ్యాదేశోపి స్థాని
వద్భావేన క్షత్రీధర్మం నజహతి కించ స్వభావమధురోపి
కాకుత్స్థపటు రాత్వత్తికేన తాతేణ బ్రాహ్మేన బ్రాహ్మ
ణ్యేన చ జన్మనా త్రిజాతకాన్ముకే రథీయ స్సధర్మిణశీలః పరి
ణాస్యతే తథాహి||

శ్లో॥ అవినయభువో మజ్జానానాం శమామ భవన్మపి

ప్రకృతికుటిలా ద్విద్యాభ్యాసః ఖలత్సవివృద్ధయే

ఫణిభయభృతా మాశుచ్ఛేదక్షమ స్తమసా మసా

వివధరఫణౌ రత్నాలోకో భయం తు భృశాయ తే || 8

భవతు! కిమతిక్రాంతోఽర్థ నేన? కథమిదం నీ స్వయంగృహీతు
ముత్తిష్ఠమానో రాక్షసవతిః ప్రతికర్తవ్యః స్యాత్ ?

శూర్ప—అర్య! నఖిలుబలాత్కారం పరిహృత్య తస్యాన్య ఉపాయ
స్తర్క్యతే||

మాల్య—వత్సే! మామైవం మహాప్రమాదోహి తాదృశేన ధర్మవిజ
యినా వీరప్రవాళేన పరిగృహీతా యావై దేశ్యః ప్రసహ్య
షహరః || షశ్య||

ర్వుని బలువిల్లొకింతట నె త్రాచ ఘటించి, గ్రహింపజేసె భూ
తనయ, నీకే సదంభువటుఁ దా నెదిసేయఁగఁ జేయునోకదా ! 7

శూర్ప—ఆర్యా ! అగునట్లే. అతడచ్చటనేయుండి యావస్థముని
కన్నను నెక్కుడుశ్రద్ధతో నున్నట్లు గన్పటెను.

మాల్య—(సవ్వి) తపోవిశేషమున నితఁడు బ్రాహ్మణుడనిపించుకొ
నినను సహజమగు క్షత్రభావమును విడువకున్నవాడు. మఱి
యు మిక్కిలి సుస్వభావుడయ్యు నీరాఘవవటుఁడు జన్మము
చేతను, బ్రాహ్మముచేతను, బ్రాహ్మ్యముచేతను త్రిజాత
కుడగు నమ్మునికడ నధ్యయన మొనర్చుటచే నింమ్యుడగుట
నిశ్చయము. అట్లేకదా,

చ॥ అవినయపుఁ దమంబడఁచునైన సదా కుటిలస్వభావుచే
నపుఘనవిద్య ధృష్టకై యకాట ధృవంబ; తనుంబణంపఁగా
నపు నహిరత్న దీపములనొ పెరువెల్గు మఱిత భీతికే
యవురుగదా, మదిన్ శఙ్గిగణాతిభయాన్వితులైన వారికిన్ ॥ 8

కానిమ్ము; ఇంకజరిగినదాని కెక్కుడుగా వర్ణించుటతోఁ బని
మేమున్నది, యిప్పుడు నీకను దాఁగ్రహింపఁబూనిన రాక్షసరాజుచే
జేయఁగగు ప్రయత్న మేమియై యుండును?

శూర్ప—ఆర్య ! బలాత్కరించుటకన్న వేరు ప్రతీకారమేమున్నది ?

మాల్య—చితా ! అట్లుకాదు. ఆట్టి ధర్మవిజయమున బాలవీరుఁడు
ప్రతిగ్రహించిన వైదేహిని బలాత్కరమునఁ గొనితెచ్చుట
మహాదోషము. కాక యితఁడు అసాధారణుడనికూడఁగన్ప
ట్టుచున్నది. యిట్లేకాకున్న నొక సామాన్యమానవజాతిలో

శ్లో॥ దోఃస్తాభ ద్వయవర్ష డాబరమితిస్పష్టా న విస్పన్వతే
 వైదేహీ కరబంధ సూత్రమితి ప్రిస్తాతి న ప్రీతయా
 ఇత్యాలోచ్య కృతస్మితై ర్మృనిభి రాదిష్టేన యేక్షణా
 దాత్తం సజ్జిత మాచితం చ సహసా భగ్నం చ తాదృగ్ధనుః॥ 9

కథ మన్మదీయం నిశాచరనాథ మాతతాయిన మనుజానీమః ॥

శూర్ప—యథానిరూపితం కనిష్ఠమాతామహేన అహో ! కాలస్య
 మాహాత్మ్యం ! యదిదానీం త్రిభువన లక్ష్మీలీలాబంధీకారే
 మహారాజరావణేసి ఏవంమంత్ర్యితే॥

మాల్య—వత్సే !

శ్లో॥ మురరపి గురుర్దివ్యాస్త్రాణాం బభూవ దివోకసా
 మజగవధశుర్భంగేతావానహో సమహూత్సవః
 రఘుపతి గుణకీర్తా మేతామచేహి జగత్త్రియీం
 వివరిణు తే దాష్టన్యం తు ప్రిభుత్వపదేన నః ॥

సీ॥ నిజభుజాబలగర్వ నిర్వహణాహం కి

యాటోపమని యుబలాటపడకు

వసుధా తనూజావివాహ సూచకమను

నురుల చే దాని యబుసుదేడు

అఖిలవీరాగ్రేసరా సాధ్యుడియని

యొక్కొలయును మది లెక్కగ్రేసకు

మాననీయాత్మత మహిమాన్వితాచార్య

సమితిచోడనమ లక్ష్యులు విడకు

తే॥ గీ॥ తానని యెఱింగి మునిజనులానతీయ

నతియదంబున నితడ ప్పరారిధనువు

నిట్టెగ్రహియించె గడువడి నెక్కువెట్టె

కర్షణ మొనర్చె మఱియు భగ్నతఘటించె! 9

అట్టివానియెడ నిట్టితుంటితనమునకు మనతేనిని మనమే

యెట్లు పురికొల్పుచుము ?

శూర్ప—(నిట్టూర్పుచుచి) అగు నార్యా! మీరు చెప్పినది నిక్కమే

అన్నా ! యేమి ! కాలమహిమ ! త్రిభువన విజయ లక్ష్మిని

సవిలాసముగాఁదెచ్చి బుదీకరించిన మహారాజగు రావణునెడ

గూడ నిట్టతలఁచవలసి వచ్చినది?

మాల్య—వత్సా ! ఇంతియకా దాలకిపురు !

మ॥ ముని య య్యుగుకికాత్మజుడు గురువై బోధించె దివ్యాస్త్ర వి

ద్యను, జేజేలటుపొంగి రీశుధరు వాతండ్రికిడన్, గాన గె

ల్పనతిఁజొప్పుగ విశ్వములనుమిఁక నిగ్గేది యెగ్గేది యా

తనిచోఁ జేసిన నన్నదీయనిభుతం దాప్యబె తెల్లంబగున్॥ 10

శూర్ప—కస్సం దేహః తస్మిన్ వివాహమహోత్సవే సర్వముయా
ప్రత్యక్షీకృతం॥

మాల్య—తదేవ మేకలోష్టవసస్యై తథాహి మిథిలంప్రవిశ్య
బలాదాశ్చమహాణే కశత్రే కథం తితిక్షతే రాజపుత్రః తు
చోత్తిష్టమానం పౌరజానపదాః ప్రకృతయోష్యనూత్తిష్ఠేరన్
కింపున రంగ సుబంధినో బాంధవాః యథోక్తం ఆరణ్యోగ్ని
రివ దుస్సహ చుఃఖామర్షజు తేజోవిక్రీను ఇతి మండలస్య
చానుగ్రాహ్యో భవతీతి॥

శూర్ప—(దీర్ఘ ముష్ణానిశ్చస్య) ఆర్య! కిమిద నీ యుక్తం॥

మాల్య—శృణు ! పతే ! కార్యజ్ఞాసి ! అస్తి వనాకసాం మత్రీ జాంబ
వన్నామ స మతుగాశ్రీమ వాస్తవ్యా ముకసృత్య శ్రీనుణాం
నామ సిద్ధశబరీ మభ్యర్థితవాన్ యథాస్య వాలినో వైరాగ్యే
ణ క్షీణాయుభావసారితాః ప్రకృతయః కిష్కింధాయాం కు
మారం సుగ్రీవ మభిషేక్యమాణా స్సానువాయక మైత్వైకం
రామభద్ర మవేక్షంతే॥

శూర్ప—కథంక్షత్రియపోతో వాలినిగ్రహే సహాయస్సమీహ్యతే॥
తత స్తతః॥

శూర్ప—అగునునిజమే. నేనదంతయు వివాహసమయమందుఁ గన్ను
లారఁ జూచియున్నదానను.

మాల్య—కాబట్టి పలువురు తాలురువైన నొక్కఁడేమి నేయును ?
అట్లేకదా, మిథిలకుఁబోయి బలిమిని భార్య నవహరించునన
రాముఁడు సహించునా ? అతఁడు యత్నింప. బార జానపద
ప్రకృతు లాబాలగోపాలము సతనినే యనుసరితురు. ఇఁకఁ
దనముఖ్య బాంధవులమాట చెప్పనేల ? అడవింబుట్టిన
యగ్గివలె దుస్సహమగుదుఁఖమునజనించిన తేజము పురుషు
నతివిక్రమవంతుని జేయుననియు, నతఁడు మండలమంతకును
ననుగ్రహపాత్రుఁడగుననియుఁ జెప్పియుండిరి కాదా ?

శూర్ప—(దీర్ఘమగు వేడియూర్పు వుచ్చి) ఆర్యా ! అట్లైన నిపుడే
మి చేయనగును ?

మాల్య—ఓసీ ! విను. మీవురు గార్యజ్ఞవేకదా ! జాంబవంతు
డను వానరమంత్రి యొక్కఁడు గలఁడు. అతఁడు మతంగాశ్రమ
యు యోగినియు నగు శ్రీమణియను నొక శబరాంగన నా
శ్రీయించి యామె నిట్లు మిక్కిలిప్రార్థించెను. “ఓయోగినీ !
వాని తమ్మును పేక్షించుటచే దరిమిలై యాకిష్కింధలోని
వృజలెల్ల రాజ్యమునందతనిని దప్పించి కుమారసుగ్రీవు నభి
షేకింపఁదలంచి యందుల కల దశరథరాజు కొమరుఁడగు
రామభద్రుని సహాయము నపేక్షింపుచున్నారు.”

శూర్ప—(సాతంకముగా) ఏమేమి ? యీరాచుకుఱుఁడు వానినిగ)
హమునకుఁ గూడ సహాయుఁడుగాఁ గోరఁబడుచున్నాడా ?
తరువాత, తరువాత,

మూల్య—తతశ్చ యోధ్యతః కై కేయ్య భరతవార్తాహరణాయ
 ప్రేషితా మంధరానామ వృద్ధదాసీ కఠోరతర తరణితాప
 జ్వాలావలీఢజీవితా మిథిలాప్రాంతే తిష్ఠతీతి నిదాఘకిర
 ణాంతేవాసీ సతీర్థ్యమృషిం యాజ్ఞవల్క్య ముపస్థాయ సు
 ప్రత్యేష నిమేషమాత్మాన్ని వృత్తోహనుమాన్ కథయతి
 అతస్త్వ మస్మదనురోధేన హనూమదవేక్షిత స్వశరీరా పర
 పురప్రవేశవిద్యయా మంధరాశరీర మధితిష్ఠంతీ మిథిలాముపే
 ణ్య ప్రత్యాయితా సంవిధానమిదం దశరథగోచరీకరోషి
 ఇత్థంభావినా గురునిదేశ చర్యాప్రసంగేన పుకపాషాణవిషమ
 కంటకవ్యాళబహుళాం దండకారణ్యానీమనుప్రవిష్ట ససర్వధా
 వైదేశికో రాజపుత్రః స్వకార్యకారవాన్నియత మేష
 వాలి వధపూర్వకేణ ప్రతీకారాభిసంధినా సుగ్రీవ ముపగృ
 హ్ణీయాదితి॥

శూర్ప—(సకౌతుకం) కింపునస్తేన్నీధానం?

మూల్య—(కర్ణ ఏవ మివేతి కథయతి)

శూర్ప—అహో! వృద్ధఋక్షస్యకుటిలతా కార్యకుశలతాచతతస్తతః॥

మాల్య—తరువాత “అయోధ్యనుండి కైకేయిచే భరతుని క్షేమమరయుటకుఁగా మిథిలకుఁ బంపబడుచున్న మంథరయకు నొక ముదుసలిదాసి దారియందెంతయుఁ దీక్షితరమగు నెండవేడి మిచే ఎడఁజెంది యొడలు తెలియకుండ నమ్మిథిలా పొంత ఘోర నిర్జనారణ్యమున బడియుండఁగా, సూర్యశిష్యుడగు హనుమంతుఁడు తన సహపాఠియగు యాజ్ఞవల్క్యమహర్షిని జూచి తీరిగివచ్చుచు, నమ్మార్గమునఁ బడియున్న యామెను జూచితినిని యిప్పుడొక నిమేషము మాత్రము క్రిందటనే చెప్పియున్నాఁడు. నీశరీర మీహనుమంతుఁడు గాపాడుచుండునట్లు చేయుదుము. నీవు మామేలుగోరి నీపరకాయప్రవేశ విద్యాబలమున నామంథరా శరీరమునం బ్రవేశించి మిథిల కరిగి నమ్మకము కలుగునట్లుగా నీసంవిధానమును నావశరథునకు శ్రుతపరచవలయును. అందువలనఁ దప్పక జేరిగితిరు తండ్రిగారి యాజ్ఞననుసరించి యారాముఁ డీ పంకపాషాణ తరుగుల్మలతాకంటక సర్పాదిబాధలచే నింగియుండు నీపండ కారణ్యమునం బ్రవేశించి యశ్వదేవశస్థుఁడగుటచే నన్నిటికి నొరులసాహాయ్యమును గోరవలసిన వాడగును. అప్పుడు వారి వధాపూర్వకమగు ప్రతీకారసంధిచే నుగ్రీవుని చేపట్టును. కావున నీవట్లనుగ్రహింపక తప్పదు.”

శూర్ప—(సంతోషముతో) అర్యా ! ఆవిధానమెట్టిది ?

మాల్య—(చెవిలో ఇట్లెల్లని చెప్పను).

శూర్ప—అహ ! యేమి ! యామాదిభల్లకము కుటిలతయుఁ గార్యకౌశలమును ! తరువాత, తరువాత,

మాల్య—తతశ్చ సా శబరయోగినీ సుగ్రీవ గుణానురాగేణ సర్వం
 తథేత్యురరీకృత్య తదైవ విదేహాభిముఖ ప్రిస్థితేతి మేజనసాన
 నివాసిభి ర్నిశాచరై రాగత్య నివేదితం అమునాజాంబవత్ప్ర
 యోగేన బలవతా విరాధప్రభృతిభి రధిష్ఠితేషు వింధ్యగిరి
 గహ్వరేషు విహరత స్సుకరం కళతాప్రహరణం అస్మదీయా
 స్తు మాయా స్సురాసురప్రథన ప్రథమరేఖాయోధస్య వి
 బుధపతివీర్ణ మాయామహామంత్రధారిణో దశరథస్య సన్ని
 ధౌ న ప్రథవంతిహి॥

శూర్ప—అర్య ఉపసత్సృకథమేవంక్రియతే।

మాల్య—సాధు వత్సే వృద్ధసంవాదినీ తేదృష్టిః యదాహుః యో
 భ్యుపసత్సృ పుత్రీదారా నవమన్యతే తస్యాద్విగ్నం మండల
 మభావామోత్తిష్ఠత ఇతి కింపున రస్మాయై సైవ నిర్ణతేజస్వీ
 సౌశ్రియవృత్తిమాతిష్ఠతే।

శూర్ప—హు అన్యత్భణామి అప్యేవం కరిష్యతి రామభద్రః।

మాల్య—తరువాత నాశబరయోగిని, యాసుగ్రీవుని మంచితనమునం
దె క్కు డాదరముగలది గావున నట్లేయని యదియంతయు
నొనరించుట కంగీకరించి తత్త్వణమే విదేహ దేశముకడకు వె
డలెనని జన్మస్థానవాసులగు రక్కసులు వచ్చి చెప్పినారు.
కాబట్టి యాజాంబవంతునిచే నడుపబడిన యీవిధానము
ఫలియించి యారాముఁడు విరాధ పౌభృతులచే నధిష్ఠింపఁ
బడిన వింధ్యపర్వత గుహలయందు నసింపించి యున్నపుడైన
చో నీచెప్పినచోప్పునఁ దత్కళత్రము నపహరించు కార్య
మతి సులభమైయుండును. కాకున్నచో మన మాయోపాయ
ము లాసురాసుర యుద్ధములందలి యోధాగ్రేవరుండును,
నిందునిచే దెలుపబడిన మహామాయా మంత్రపరిహారము
లుగల దిట్టయునగు నాదశరథునికడఁ బాసఁగునవికావు.

శూర్ప—(సందియముతో) ఆర్యా ! చెంతఁ జేరినవాని నట్లుచేయుట
మాత్రము సముచితమా ?

మాల్య—ఓసీ ! నీవు పెద్దవాండ్రవలె దూరదృష్టిని బూనియుండు
వే ! అగును. ఆశ్రయించినవాని దారాపుత్రాదుల సపహ
రించి యవమానించినవాని నేవగించి మండలమంతయుఁ దిరు
గఁబడునని పెద్దలు చెప్పినమాట వాస్తవమే కాని నిస్సర్గపరా
క్రమశాలియగు నీతఁడట్లు మనయందధీనుఁడై యుండువాఁడు
కాడు.

శూర్ప—ఆలాగుననా ! సరియేకాని యార్యా ! యింక నొక్కటి
యడుగుదును. రామభద్రుఁడట్లు వచ్చునా ?

మాల్య—కస్సంశయః లోకోత్తరం కిమపి రూప మున్నీలయంతో
జగతి రాజ్యోపభోగేభ్యోపి జగుప్సంతే మహానుభావాః॥

శూర్ప—అన్యత్క్రిమ వ్యవర్థాంతరం తత్రాపతిత మితి తర్కయామి

మాల్య—కీదృశం తత్॥

శూర్ప—మయా జనకనగరాన్నిర్గతయా శుశ్రూయథా ఖండిత
శ్రీకంఠశరానసస్య దాశరథే ర్మత్సరేణ సకలక్షత్రీయ కృ
తాంతః పరశురామ ఆగతఇతి॥

మాల్య—సర్వ ముపపద్యతే॥

శ్లో॥ భుజాగ్నితనర్మదామకరచక్రదంష్ట్రాంకుర

ప్రణిహితకర్కశం కిమపి విభ్రమగ్నిం వపుః

స యేన పరశౌహుతో నృపతి రష్ట్రనఃకౌతుకా

దసా కథ ముపేక్షతే గురుధనుర్వ్యభీకం మునిః॥ 11

శరమనేనాపి సకలమూర్ధాభిషిక్తకంధరారుధిరావసేక పంకిల
కుతారేణ దురభిభవో దాశరథిః॥

శూర్ప—(సాభ్యసూయం) అహో దుగ్ధముఖే తస్మిన్ క్షత్రియవహ
ఏవం సంభావయతి కసిష్ఠమాతామహః

మాల్య—(విహస్య) వత్సే! నైతావజ్ఞానాసి !

శ్లో॥ సర్వరాజకదుర్గం

సర్వదేవమయం ధనుః

భంజతా రామభద్రేణ

విజగ్యే భువనత్రీయం॥

మాల్య—ఓ, సందియమేమి ! మహానుభావులగువారు లోకోత్తర
మైన కొండొకరూపమును బ్రకటింపుచు రాజ్యోపభోగాదుల
కాశింపకఁ గీర్తికాములయి సంచరించుచుందురు.

శూర్ప—ఆర్యా ! అక్కడనిత నొక యనర్థమేదియైన సంభవింపఁ
గలదేమోయని యూహించుచున్నాను.

మాల్య—అదెట్లు?

శూర్ప—అట్లాదాశరథి యీశ్వరుని శరాసనము విఠిచెనను మత్సర
మున సకల క్షత్రియమండల దండధరుడగు నాపరశురాము
డు నచ్చెనని నేను విధిలనుఁడి వచ్చుచు వినియున్నాను.

మాల్య—అగును. అదంతయుఁ దగియేయున్నది. కాకున్న,

చ॥ అలఘుతేరాత్మ బాహుపరిఘాళుల నర్పదనాపివై చి త
జ్జలగత సక్రిచక్రిసుసశాత ఘనాతతదప్త్రీలన్ వ్రీణం
బులువడు కర్కశంపు దనువుగొను నర్జునుజీల్చె గొడ్డటన్
జేలమున నట్టిజెట్టి; గురుచాపము లోపము నై పనోపునే ? ॥ 11

కాని సకలరాజన్య కంఠనాళ రుధిరావసేకపంకిఁ కుతారుడగు
నీతనికి దాశరథి లొంగువాఁడుకాదు.

శూర్ప—(అసూయతో) పోటికుట్టడగు నీరాచేబిడ్డయెడలను మా
పినతాతగారిట్లు తలచుచున్నారేమికో !

మాల్య—(నవ్వి) వత్సా ! ఇంతమాత్రమైన నీవెఱుంగుచువుగదా !
కం॥ సకలన్యపతి దుర్ధర్షము

సకలామరమహిమ కనువు శర్వునిధనువే

ప్రకటధృతి దుగించు రాఘవు

నకు లోకత్రయము జయమనా నిదిగాదే ! ॥

ఇదానీతు॥

శ్లో॥ రాజన్యసుధిరాంభోధి

కృతత్రిషవణౌ మునిః

ప్రాప్తః పరశురామోశౌ

శవిద్యుః కింభవివ్యతి॥

తదేహి రాజకులమేవ గచ్ఛావః

13

(ఇతి నిష్కార్యంతే)

(మిశ్రోవిష్కంభః)

అయిన నిపుడు,

కం॥ రాజన్యరుధిర సరిదధి

రాజమహాగౌత్యదగ్గ రంగద్భాగ

భ్రాజ త్రిషవణః డమ్మని-

రాజ పరశురాముః; డేహుగరాదెట్లగునో! ॥

18

కనుక, రమ్మ! కొబ్బిరూటమునకు బోవుదము.

(ఇట్టిదరును వెళ్లుదురు.)

ఇది మిశ్రవిష్కంభము.

(నేపథ్య)

శ్లో॥ ఆజన్మబ్రహ్మచారి విపులభుజశిలా స్తంభ విభ్రాజమాన
 జ్యోతుతశ్రేణి సుజ్ఞాంతరిత వసుమతీచక్ర జైత్రపృశస్తిః
 వక్షః పీఠే ఘనాస్త్రవ్రణకిణకఠినే సంక్షువానః పృషల్కా
 పాస్త్రో రాజన్యగోష్ఠీవనగజమ్బుగయా కాతుకీ జామదగ్న్యః॥14

అపిచ।

శ్లో॥ ఏష స్త్రైణకపోలకుంకుమలిపి స్త్రీయాతీభీరా భుజే
 బిభ్రాణ శృతురంతరాజవిజయజ్ఞానావరాద్రంధనుః
 తూణావేవ పున స్తరా వృథ యతి స్వా దుతరస్మా త్పటా
 దాకృష్టైః కుశచీరతంతుభి రపి కృద్ధో ముని ర్భార్గవః॥ 15

(తతః పవిత్రత శరచాపహస్తః కున్ధోద్ధృతో జామరగ్న్యః)

పరశు—(సభేదం) యథామృష్టభోజనా శృతాంతేన పృత్యవసితం
 స్తద్వశాస్సాయంయుగీనాః వర్తమానే తు ।

(తెట్రో)

సీ॥ ఆజని బ్రహ్మచర్యమును వహించి

ఘనతర మహిమాబు గొంచ వాడు

శుభదృఢజాశిలాస్తంభ మార్వీఘాత

సంజ్ఞజగముగెల్పు జాటువాడు

గురుతరాస్త్రవ్రణోత్కరకిణ కఠినమా

నదన తూపులు పదునిడెడువాడు

సంతతాగణ్య రాజన్యగోష్ఠీవన

సామజంబుల వేట సల్పువాడు

తే॥ గీ॥ నిఖిల మునిగణ సన్మాన నీయుడిమగొ !

జామదగ్నువుండు సనుదెంచె ! సరగ జనక

ధారుణీశాగ్ని పరిచారులార ! పాద్య

మర్మమునుదెడు ! పాద్యమర్మమునుదెడు ! ॥ 14

అహ ! అహ ! యీతడు గడు గోధముతో,

ఉ॥ స్త్రీలకపోలపాలికల చెందిరముక జెదరించు భంగికిక

జాలని పెచ్చజాబుపయి త్తజయాధ్యము జ్యోరవోగ్రైమై

మేలిడు విల్లుదాల్చి తనమేళటివా కుశతతులూఱుచున్

వేలెడి తూణయుగ్మమున వేమరుగట్టుచు వచ్చెడిన్వడిక ॥ 15

(తరువాత ధనుర్బాణధరుడయి కుడ్డుడగు

పరశురాముడు పోవేళించును.)

పరశు—(భేదముతో) అక్కటా ! అసదృశులగు మహాయోధులెల్ల

రు మధురభోజియగు నయ్యమునినోటం బడిపోయిరిగదా !

శ్లో॥ శస్త్రాశస్త్రీకథేవ కా నవభవద్గీర్వాణపాణింధమాః
 పంథానో ఓవి సంకుచుతి వసుధా వంధ్యా న సూతేభటాన్
 లక్ష్మీ రవ్యరవిదసాధవలభీ నిర్యుహపర్యంకికా
 విశ్రాంతై రభిభి ర్న కుంజరఘటాగంఢోద్భవై ర్మోదతే 16
 (సవిమర్శాశ్చర్యం)

శ్లో॥ శంభౌ యద్గుణవల్లరీ ముపనయ త్యాకృష్య కర్ణాతికం
 భ్రీశ్యతి త్రిపురావరోధసుదృశాం కర్ణోత్పలశ్రేణయః
 స్వం చా స్ఫులయతి ప్రళోప్తకమిమా మున్తుచ్య తానా మహాః!
 భిద్యంతే వలయాని దాశరథివా తద్భగ్న మైశం ధనుః ॥ 17
 (సరోషవికటుపరికామ౯) భో భో విదేహాః! క్వ రామో
 దాశరథిః ?

శ్లో॥ యస్మి న్నర్జుననోస్సహస్రనశకప్రోద్గచ్ఛ దస్యచ్ఛటా
 జిహ్వలేజహవాం బభూవిమ రుషా రాజన్యసత్తామపి
 అద్య పాక్రబళగ్రహస్య విఘనీభూతేవ్యపి క్షత్రీయ
 త్సుదేహి త్సుధిత శ్చిరేణ పరశుస్వేనాయ మన్విష్యతే ॥ 18
 (ప్రతాపవిశతి సద్దైర్యసంభ్రామో దాశరథిః)

రామ—

శ్లో॥ సాకంశక్తినిరేణ తత్రభవతో దేవా ద్భవానీవతే
 ర్యస్సమ్యం చ మవాప చాపనిగమం సమ్యంచసామాని చ
 శూరాణాం చ తపస్వినాం చ పరమా కాష్ఠామధిష్ఠాన్సుభి
 స్తేజోభి ర్భగవా నసౌ భృగుపతి ర్దిష్ట్యా ద్య దర్శిష్యతే ॥ 19
 పర—(సభేదోపాలంభం ఆత్మానంపృతి)

ఇక నిపుడన—

చ॥ అనియని చెప్పచొప్పె కటవయ్యెను నయ్యెడనా సురర్ కర
ధ్వనులెనయన్ దివింబడయు దారులె తారెను ధాత్రీ వంధ్యయై
కనదు కనన్బటాళులను గంజపుమేడల పంచబొంచు తేం
ట్లనె యనుమోద మిష్టిభఘటాకటగాళులఁ గాదు లచ్చికి॥ 16
(లెస్సగా విమర్శించి యాశ్చర్యముతో)

శా॥ వీకన్జేకొని శంకరుండహిప మార్వినేర్చి బల్బున్నిమై
నాకర్ణాంతముగాఁగ లాగఁ బురకాంతాలిశ్రీవోభూషణ
నీకంబుల్వడు; వీడి ముగయికడన్నిల్పూర్పుఁ దత్కంకణ
నీకంబుల్వడు; నట్టిజెట్టివిలు దున్ద్రెక్ రాఘవు డద్దిరే ! ॥ 17
(అతిరోష వికటముగాఁ దిరుగుచు) ఓరోహీ ! విదేహులారా !
ఏడేడీ ! యారాఘవుఁ డెక్కడ !

శా॥ మనుపయ్యద్దనదోః సహస్రీనశకమ్ముల్ చిమ్ము ర క్తచ్ఛటల్
ఘన జిహ్వలిగఁబూని యేను బలకిన్కన్ గాత్తతిన్ వేల్వఁగాఁ
జెనువేడ్కొగొనె నెద్ది యప్పరశు వన్వేసిం చెడిగ్ గ్రమ్మఱ్
మునుశేపించిన యుద్రాజకఁళమ్మున్ దీర్ఘ కాలక్షుధర్ ॥ 18
(తరువాత ధైర్యసంభ్రమములతో రాముఁడు ప)వేశించును.)

రాము—

ఉ॥ తారకవైరితోఁగలసి తా రజితాద్రినివాసుసన్నిధిన్
గోరికమీఱఁగా నొగి నకుంతశరాసనసామవేదముల్
నేరిచి శూరలంఛను మునివ్రజమంచునుగూడఁ బోడియకా
ధీరు నుదారు నా భృగుపతిగ్ గననుంటిని వొంటిమేలిమిన్ 19
పర—(భేదముతో, తన్ను నిందించుకొనుచు)

శ్లో॥ భస్మాంకురేతి ఖురళీకలహేకుమార

మస్యాక్షిప స్పరుషరోష మదాంధచేతాః

దృష్టోస్మై యః కృతమిహోహసితు శివాభ్యాం

త చ్ఛాపభంగ మపి హా మస్మణః శృణోమి ॥

20

(విమృశ్య) ఆహా! మా మరణ్యవాసిన ముపశుత్య దురా
త్మనా రవికులకుటుంబకేన దూరముచ్ఛ్వసితం

(కించిరుచ్చైః)

శ్లో॥ రే! కాకుత్స్థాః కథం వశ్రుతివిషయ మయం నాగమద్భిర్రవీయో

దుస్సామంతాపచారప్రచితపితృవధా మర్ష నిస్తారబంధుః.

వారా నాసన్నమిశాన్విశసిత విషమక్షత్రజాతిప్రరోహః

కోధా దుత్కృతగర్భామిష రుధిరవసావిసగంధీ కుతారః॥ 21

అనగ రాఘవే

రాము—(దృష్ట్వాసహర్ష బహుమానం)

శ్లో॥ జేతారం దశకంధరస్య గభసా ధ్ధోశ్శ్రేణినిశ్శ్రేణికా

తుల్యారూఢ సమస్తలోక విజయశ్రీపూర్యమాణోరసం

య స్సౌఖ్యే నిజభూన హేమామృతపతి శత్రోర్ముఖం దృష్టవాన్

యః పృష్టం దదతోసి పణ్డుఖజయే సాయం కృతీ భార్గవః॥ 22

ఉ॥ పొంకపుటంధతన్ ఖరళిపోరఁ గుమారునె, పోర ! యోరి ! భ
స్మాంకుర ! యంచేదల్పుచుఁ దదంబను సాంబుఁ బరస్పరంబు స్నే
రాంకముఖాలఁ జూచిగొనునట్లొసరించిన యట్టిజెట్టి యా
శంకరచాప భంజకుని సారమెదో గని తీరకుండునే ? ॥ 20

నేనెక్కడనో యరణ్యవాసినిై యుంటినని యిద్దరాత్ముడగు
రాఘవడింభకుం డెంతవని చేసినాడు ! (విగ్రరగా)

శా॥ ఓరీ ! రాఘవులార ! మీరు వినలేదో ! యీకుతారంపు పెం
పారా ! తాతనధాపకాకృత వీర్యాత్మోద్భవోద్భూతమా
ఘోరాహంకృతిఁ దీర్చుకొంట కట నాకున్బంధువై క్షత్రియ
క్షౌద్రాద్రావీరము, నిర్వదొక్కపరిఁ దున్నన్విస్రమై యెప్పిసన్ ? 1

రాము—(చూచి హర్ష బహుమానములతో)

సీ॥ అలఘు బలాన్వితుండౌ రావణాసురు

నవలీల గెల్చిన యలఘుధృతియు

సరభసాత్మీయ దోస్సందోహ నిశ్చేడి

కా సమాయాథ జగజ్జయాభి-

జాతాసమేతవిఖ్యాతవత్సుండును

నగు నల కార వీర్యాస్తునాఖ్యుఁ

జేలము బలంబూని సమరానఁ బరిమార్చి

జయము చాటిన మహాశౌర్యరాశి !

తే॥ గీ॥ బవరమున నోడిచెచ్చెరఁ బాటిపోవు

మణ్మూఖుఁడు వెన్నుజూపిన సరిగ నతని

యాననంబునె గన్న యోధాగ్రీయాము !

భవ్యచరితుండు ! భళిర ! యీ భార్గవుండు ! ॥

(క్షణంచనిర్వర్ణ్యసస్మితం) అహో! సంకీర్తమాణానేక రసాను
భావ గంభీరమధువోయ మస్యాభోగః! తథాహి॥

శ్లో॥ జటాం ధత్తేమూర్ధా పరశు ధనుషీ బాహుశిఖరం
ప్రకోష్ఠో రాద్రాక్షం వలయ మిషువండా నపి కరః
ప్రహృథప్రౌడాస్త్ర ప్రణవికట రాద్రాద్భుత మిదం
ప్రశాంతా మైత్రేయీం త్వచ మపి చ వక్షః కలయతి॥ 23

(ఇత్యుపసర్పతి)

పర—(విలోక్య) కథమసౌశ్రూయమాణ గుణానుకూప కల్పితా
కార సువాదీ దాశరథిః? సాధు! రే! రాజన్యప్రేత!
సాధు!

శ్లో॥ సవిధముపసరన్ సమూలకాషం
కషితేస్పృహన్వయ మద్య మాం ధనోషి
హరిమివ కరికుంభ కూటకోటి
ప్రకటకఠోర సఖాకురం కురంగః॥

(క్షణమాత్రము నివర్ణించి చిరునగవుతో) ఆహా! యీత
డెంతయు భావగంభీరమధురమైన యున్నిచే నొప్పుచున్నవాడు.

సీ॥ తలయందు బలుజటానలులందమాలఁజెన

భుజమందుఁ బరశుకార్ముకములొరయ

ముంగేల రాదాక్షిపుం గంకణముమీఱఁ

గరమందు శరకాండ కాండమమర

నెదనునింపొదవు కృష్ణాజిన మెసంగ

గాత్ర మస్త్రవ్రణాకలనఁ దెలుప

వనసంబునం దపో వ్యాజితేజముఁదోప

సంగము ల్బహులూవ్యాప్తిజూప

తే॥ గీ॥ నద్దిరే ! యిమ్మహానుహు నలఘుశాంత

మధికరాద్ర రసావేశమమిత విస్మ

యావహంబునునై న వేషాతిశయము

చూడఁజూడఁగ వేషకల్ జూరలిడెను ! ॥

23

(ఇట్లు సమీపించును)

పర—(చూచి తనలో) ఏమీ! యీదాశరథి విన్నదానికి సరియైన

యాకారాదులతో నున్నవాడు ! (పకాశముగా) బాగు!

బాగు! రాచేకుట్రా !

తే॥ గీ॥ భూపకులముల నామూలముగ వధించి

మించు ననుజేరి వేడ్కఁగావించెదార !

కుంభికుంభాళిఁ జీల్చిన గోల్లెసంగు

సింగమునుజేరవచ్చు కురంగమట్లు ! ॥

24

రామః—సస్మితం భగవాన్ ! భార్గవ ! గురుగర్భరూపయో రేతా
వదేవాంతరం ॥

శ్లో॥ ఆదేష్టా భగవాన్ భృగుర్జననయో రాత్నత్తిక బ్రాహ్మయో
దేవో ధూర్జటి రత్రుకర్మణి గురువీర్యం తు దూరే గిరాం
సప్తద్వీపవతీ దదద్భున మభిప్రేషి ద్విజాన్ కశ్యప
ప్రాయా నవృత్తిమప్రభావభవతే కస్మై చిదస్మై నమః ॥25
పర—అరే ! క్షత్రియడింభ తవా సేన సత్యసాజన్యయో రుత్కర్షేణ
కిమప్యంత రాప్యాయితోస్మి ? కింతు॥

శ్లో॥ నారాదైః కృతవీర్యనాదన వధూబాష్ప ప్రియంభావుకై
రుత్పాద్య క్షతజోదమర్ణ వముధన్యప్తః పితృభ్యః పయః
సంపత్రిత్యస్య సమస్తబాహుజ భుజకోధస్య నిర్వాస్యతః
క్షుద్దానో ధను రైందుశేఖర మహా ! జాతో భవా నింధనం॥26

రామః—(స్మిత్యా) భగవాన్ !

శ్లో॥ బాలస్వభావసులభేన కుతూహలేన
కృష్ణం ధను ర్భగవతో వృషభధ్వజస్య
తతానువంగిక మనుంగళ మీదృశం తు
సంవృత్త మత్రీ న మయా గణిత స్వమాసీః ! ॥ 27

పర—ఆ ! క్షత్రియడింభ ! ప్రముఖరాధ ప్రధమాంతేవాపినం పర
శురామ మపి భగవాన్ జగత్ ?

శ్లో॥ మహాసేనాయస్య ప్రమద యమదంష్ట్రాసహచరై
శ్చరై ర్ముక్తోజీవన్ ద్విలిప శరజన్మా నమభవత్
ఇమాం చ క్షాత్రాగ్రాం భుజవనమహాదుర్గ విషయా
మయం వీరోవారా నజయదుపవిత్రా న్వసునుతీం ॥ 28

రాము—(చిరునవ్వుతో) మహాత్మా! పెద్దలకును జరుతలకును
సంతరం మిట్టిదియేకదా!

ఉ॥ నిన్నుగనంగ, బ్రాహ్మమును నీవు గనంగ, భృగుండేవో గురుం
డ, నైలతాల్పె సన్నతశరాసన వేదగురుండు, సుతయే
నెన్నగరాదు శౌర్యమన, నెల్లమహీస్థలి కశ్యపాదు లి
మ్మన్ననొసంగి, తట్టి మహితా ప్రతిమప్రతిభా! నమస్కృతుల్! 25
పర—ఓరీ! రాచకుత్తా! నీ యీ సత్యపాజన్యముల కల్కికి నంత
రంగమునఁ గరుణ వొడముచున్నది కాని,

చ॥ అల కృతేవీర్యనందనుని యన్నులకన్నుల నీరుమెచు న
ల్లుల రుధిరాంబువారిధినిగూర్చి పితృ ప్రియమాచరించితి
స్థలిగె రుమాగ్ని శాంతి, గురుకార్ముక భగ్నతఁగ్రమ్మఱుక్ రగు
ల్కొలిపితి వింధనాబయి, కోధమిట్లు సహింపఁ గానగున్॥ 26

రాము—(నవ్వి) మహాత్మా!

ఉ॥ చిన్నతనంపు మెపుచుయిఁజెందిన కొండమినాకనోప కా
కొన్ననవిల్లు బల్బగతుకూరిమి వింటను నారిఁ గూర్చుబో
గొన్నన సతమాత్యననె గల్గెను గీడిటు లంతకన్న వే
ఱన్ననికేసిలేదరయ; నయ్యెడ నొకగణియింపలే దెడ॥ 27

పర—(రోషముతో) ఏమి! క్షత్రియడిభా! యీశ్వరునకు మొద
టి శిష్యుడగు పరశురాముఁడగుఁడాడ లెక్కకు రాడయ్యెనా!

చ॥ ఖరయమండవ్వుతొ నితని గాఢతరంపు శరాలనుడి బల్
దురమునన్లొ పాణములతో విడువంబడి తారకారి యి
న్ద్రులు శరజన్మయయ్యె నరనాథు భుజావనదుర్గధాత్రినే
యిరువదియొక్కమాఱులు జయించె నితండతిశౌర్యధుర్యుడై॥ 28

రామః—శాంతం ! పశీదభగవన్ అవిమృశ్యకారితయా నగణితోసి

॥ २८ ॥

శ్లో॥ స్త్రీషు పవీరజననీ జననీ తవైవ
దేవీ స్వయంభగవతీ గిరిజాపియస్యై
త్వద్దోర్వశీకృత విశాఖముఖావలోక

వీశావిదీర్ణ హృదయా స్పృహయాం చకార॥

29

వర—(విహస్య) రే రాజస్యసోత!

శ్లో॥ అనుభవపునరుక్తాం ముంచ నః స్తోత్రచర్యా
ముపనమయత దేతత్కౌశికోపజ్ఞ మస్త్రం
క్షిపతినఖిలుకాలం వీరగోష్ఠీవినోద

పియపరశురయం మే బాహురుద్యచ్ఛయానః ॥

30

రామః—(స్వగతం) అయే! భగవంతం విశ్వామిత్రమపి స్మృశతి భవ

త్వేవం తావత్ ॥ (ప్రకాశం సదైర్యస్మితం)

శ్లో॥ భూమాత్రింకియ దేతద్దర్శనమితం తత్సాధితంహర్యతే

యద్వీరేణభవాదృశేన వదతాత్రిస్సప్త కృత్యోజయః

డింభోయం నవబాహు రీదృశమిదం ఘోరంచవీరవృతం

తత్కృద్భావరమ! పశీద! భగవన్! జాత్యైవపూజ్యోసిన్! ॥ 31 ॥

రాము—శాంతము, శాంతము ! మహాత్మా ! ప్రసన్నుడవుగమ్ము !
విమర్శింపక పొరఁబాటున గణింపకుంటింగాని గరువమునఁ
గాదు.

ఉ॥ ఎల్ల వెలందులందుఁ బరికింప సమించిత వీరమాత నీ
తల్లియెయన్నఁ జెల్లదెటు ! తావకదోఃపరిఘాళిఁజిక్కి బ
ల్లలడమందు స్కందుఁగని తద్దయుసిగ్గున మోమువెల్లనై 29
యల్లముర్దుల్లన న్నగజయు స్తనె బల్ స్పృహ నామెచోననన్ ॥

పర—(నవ్వి) ఓరీ ! రాచేకుత్తా !

చ॥ ఎఱిఁగినవే యవే మరల నేటికిమాటికి మెచ్చ, నిచ్చేమై
గురువగు గాధిపట్టి కడుఁగూర్చి నొసంగినయట్టియప్తముచే
సరగున నాయెడఁవిడుము సంగరరంగసుసంగభంగికొ
పరశువెసంగు నాభుజము ఒల్తారఁ బొంగఁ గడంఁగెడుఁ గడుఁ ॥ 30

రాము—(తనలో) అన్నా ! పూజ్యుడగు విశ్వామిత్రునివరకుఁ బో
వుచున్నాడే ? కానిమ్ము ! దీన నేమయ్యెను ! (ప్ర)కాశము
గా, ధైర్యస్థితములతో)

సీ॥ మొనసి రాజ జయంబు మఁయ్యెడతడవలు

విడువక పడయుట నుడువునట్టి

మియట్టిడగునట్టి మేలెట్టి తమిఁబట్టి

పట్టి సాధించి చేబట్టినట్టి

దంభోధి కర్యంతమైన ధాతీమాత్ర

మేయన్ననది దాన మిడితినన్న

నదియొక్క లెక్కలోనిదియె నీకుఁదలంపఁ

జేలమేల నియ్యెడ వలవదితఁడు

పర—(సకోధం స్వగతు) అహో ! దురాత్మ నోరాజన్యపోతస్య
 మహావీర ప్రహతాయాః పద్ధతే రస్థలిత ముక్తి ప్రాప్త్యుక్తివై
 దగ్ధ్యం (ప్ర)కాశం) ఆః ! పాప, జాత్యైవకేనల మహా పూజ
 నీయః పరశురామః ! కథ మద్యాపి నిరాముఘోసి ?

శ్లో॥ వినయనిచుళితై ర్భవద్వచోభిః
 కిమపి నవం వివృణుద్భి రకగ్రీమః సః
 ఆయ మజని కర్మకృతాంతదప్తా
 క్రికచకోరకుతారదుర్నిరీక్ష్యః॥

౩2

(ఉచ్చైశ్చ) అహోనుఖిలుభోః

శ్లో॥ త్రైలోక్యప్రాణశౌండ సురసిజవసతే ర్యః ప్రభూతోభుజాభ్యాం
 సక్షత్రినామవర్ణః కులిశకఠినయో ర్యస్య దౌష్ట్యో ర్విలీనః
 జ్వాలాజహ్వాలకాలానలక బళ భయాభ్యాంత దేవాసురాణి
 వ్యాతన్వానో జగంతి జ్వలంతి ముని రయం పార్వతీశర్మపుత్రః॥ 33

(నేపథ్యే)

భోభో భార్గవ !

తే॥ గీ॥ బాలుఁ డభినవబాహుఁడు బవర మనిన
 నీపథంబు కరంబు భయావహంబు
 కినుక విడుము ప్రసన్నత నెనయు మార్య !
 జాతిచేతనె పూజ్యుండవై తిమాకు !॥

31

శర—(కోధముతో) ఆహా ! యేమీ ! యీరాచేకుట్టని పెంకె
 తనము ! తానును నొక పోటుబంటువలె మాటకు మాట
 బదులు చెప్పుచున్నాఁడు ? (ప్రకాశముగ) ఓరీ ! దురాత్మా!
 నీకీపరశు రాముఁడు కేవలము జాతిమాత్రముననే పూజ్యుఁ
 డా ? ఏదీ! పట్టుము ! ఆయుధమును బట్టుము ! ఇంకను బట్ట
 వేమి ?

తే॥ గీ॥ పైకి వినయాకరమును, లో పక్కివృత్తి
 కరము సగు నీను వాక్యప్రకరము కరము
 కరమునను గాలవంష్ట్రాకృత కఠోర
 తరకుతారంబు మఱల నన్ చాల్చుజేయు ॥

32

(బిగ్గరగానవివి) ఆహాహా ! ఎఱుంగఁజాలకుంటివి గాని,
 శా॥ లోకత్రయ్యవహతి దక్షతముఁడై లోకేశబాహూద్భవా
 స్తోకక్షత్రకులంబు నాత్మబలవద్దోరీనముజేసె, నే
 డా కల్పాంతకృతాంతఘోరతర చర్యాభీతచేతస్క నా
 కౌకస్తేజుఁడు, దుర్గధర్మతనయుఁడౌ మాని వీడేనుమీ ! ॥ 33

(తెఱవో)

భగవంతుడవగు నోభార్గవా ! భార్గవా !

శ్లో॥ అప్రీవృత్తివిషయం వితన్వతః

క్షత్రశబ్ద మియ మేవ మేదిసి

దక్షిణా తవ బభూవ యజ్ఞస్యో ముంచ

సంవృత్తి విశుష్కమాయుధం॥

34

పర—అయే ! పశ్చిమాంతగంభీరస్వరః క ఏషః జనకేనభవితవ్యం (తదభి
ముఖమవలోక్య) రాజ్ఞరే ! సీరధ్వజ ! భగవత సూర్యశిష్యా
త్పురాణవాజసనేయినో యాజ్ఞవల్క్య దధీతబ్రహ్మసిద్ధాం
తో గృహీతవాక్య ఏవాసి కిం తు నాయ మవసర శ్చిహ్నానురో
ధస్య ॥

శ్లో॥ అవని మధికవింశా నభ్యవస్కంద్య వారా

నవభృశభృతకేభ్య స్సంప్రదాయ ద్విజేభ్యః

విగమతి రమణీయ ద్వంద్వయుద్ధా త్కంఠం మే

నిఖిలనృపతి హత్యా దృష్టసారః కుఠారః ॥

35

(నేపథ్యే)

శ్లో॥ భృగుతిలక సమస్తే ముంచ వైమత్య మేత

త్కురు కరుణ మిదానీం మానస మానశౌండ !

నహతి బత కిమస్త్రం పుత్రభాండేపి రామే

త్రిజగదభయదానస్థూలలక్ష్మ్యే భుజస్తే ॥

36

పర—(రామప్రసాదే) అరే ! ధీరకర్మశస్వరః కఏషః

రామ—(సప్రశ్నయం) భగవ న్నయంతాతారఘపతిః ॥

పర—(సవ్యథం) ధిక్ ! సర్వతః క్షత్రకంటకో ద్భీనః ! (నేపథ్యాభిముఖం)
భోభో రాజన్ ! దశరథ ! అస్మన్నామధేయమాత్రమి తేణ

తే॥ గీ॥ క్షతమాతృప్రవృత్తిని సడలజేయఁ

గాఁగలిగినట్టి యధ్వరక రవైన

యట్టి నీకపై దక్షిణయయ్యెగాదె !

పుడమి శుష్కాస్త్రమిపుడేల ? విడువుమయ్య ! ॥ 34

పర—ఓరా ! ప్రశాంతగంభీర స్వరుడగు నీతడెవ్వఁడో ! జనకుఁడు

గావచ్చును (అతనివైపుగాఁజూచి) రాజేతఁడనీ ! నీరధ్వజా !

మహాత్ముడగు సూర్యునకు శిష్యుడై పురాణవాఙ్మననీయా

ధ్యయనమొనర్చిన యాజ్ఞవల్క్యు మహర్షివలన వేదాంత

సిద్ధాంతమంతయుఁ గ్రహించి మించిన నీమాటలాలించితిని

గాని శిష్యుల నడ్డుపెట్టుటకు నీకిది యదనుకాను.

చ॥ ఇరువదియొక్క మారు లనినెల్ల నృపాలరచాలినోర్చి యీ

ధరణి సమస్తముఁ గెలిచి దానముఁదానిడె పూనికం దద

ధ్వరవిహిత ద్విజావళికి, ద్వింద్వపుయుద్ధము మానుట్లెట్లు ! నా

యురుతరరాజరాజ హననోగ్రకఠోగ్రకుతారధార దాన్ ॥ 35

(తెఱిలో)

తే॥ గీ॥ అలుక విడువుము భృగుకులతలక ! యిపుడు

మదిని గనికరమూనుము మానశౌండ !

త్రిజగదభయదమైన నీభుజముగొనునె !

యస్త్రమర్భకుడగు రామునందు నకట ! ॥ 36

పర—(రామునతో) అతిధీరకర్మశస్వరుఁడు వీడెవ్వఁడురా ?

రాము—(వినయముతో) ఈయన మాతఁడగ్గిరగు దశరథుఁడు.

పర—(మిక్కిలి వ్యధతో) అన్నా ! యెక్కడఁజూచిన నీదిక్కుమా

లిన క్షతృకంటకములే (తెఱవంకఁజూచి) ఓయీ ! రాజా !

సూనునా మానార్హోపి, కింపునరనభిజ్ఞ ఏవాసి వీరవ్యవహారస్య॥

శ్లో॥ పురమథనధనుః ప్రమర్దనోత్థా
ప్రదహదహర్షిశమస్తి తీవ్రమర్షిః
రఘుజనకుటుంబ బాష్పపూరైః
షరమిహశాంతి ముశంతిశస్త్రబాజః ॥

37

(పునర్నేకభే)

అః జామదగ్న్య కిమేవమతిపానక్తః సస్యస్తశస్త్రానపిబలాన్ధ
నుర్గ్రాహయసి !

షర—(సరోవం) అరే ! విదేహపరివచాంసవ !

శ్లో॥ అయమధిపతిర్భాసా మేకాంతగోననహో గురుః

త్వమసితపసిత్వం వర్షీయానితిస్య బలక్షయే

కథమసిధనుర్నామగ్రాహిత దేవ సమన్యతే

మమహి సకలక్షత్రాలంభ క్రితోరన్యుభవాన్ ॥

38

(నేపథ్యే)

భార్గవ ! వ్యవనాదివృద్ధవాక్యైః సంగతసంప్రహార క్రియా
సమభిహారస్యభగవతః పరేబ్రహ్మణి చర్తమానస్య పునరుపప్లవతే
బుద్ధయః తద్వీరవ ! కియచ్చిరమపరమివ భవతు నటయిష్యత్యాయు
ధపిశాచికా !

షర—(విహస్య) అహో ! యాజ్ఞానాగ్రాశ్వతానంద మాకుల
యతి భవతు, సాంత్యయానుభవితదభిముఖు అంగిరస !

దశరథా ! మానామధేయవహనమాత్రిమున మాకు మి
త్తుడగు నీకొమరునిచే నీవు మాననీయుడవకాని వీర వ్యవ
హారము మాత్రిము నించుకయు నెఱుంగవైతివి.

క॥ హరచాప మధనమునఁ గడు

నురువగు తోధాగ్నివుట్టె; నూరకశాంతి

బారయ దడి రఘుజనక భూ

ధరులకుటుబముల బాష్పధారలఁ దక్కన్ ।

39

(మఱులఁ దెఱులో)

ఏమి ! జామదగ్న్య ! ఇట్లతిమాత్రిముగఁ బ్రసంగింపుచు
సస్యస్త శస్త్రులమైనను మమ్ము మఱులవింటిని గ్రహింపఁజేయుచుంటివి!
పర—(రోషముతో) ఓరీ ! విడేహకులకలంకా !

చ॥ ఎడమదియెంతో లేమి పరికింప దినేనుడె నీకుక్కొక్క వే

ల్విడిచినయెట్జే, తాపసివి, వృద్ధతరుడవునంచు సైచిత్ర

విడువక వింటివేర్పొడివి వీరస్వపాలకపాలినోలి వే

ల్పైడి భయదాధ్వరంబునకు శేషమవైతిక సైతునే ? నినున్ । 40

(తెఱులో)

భర్గవా ! భర్గవా ! చ్యవనుఁడు మున్నగు పెద్దలపలుకులా
దలి నొరవమున నాయుధపాసంగమును గట్టిపెట్టి యెంతయుఁ బార
మార్ధికవృత్తితోఁ జరించుచున్న నీకు మరల బుద్ధి పెడఁబడునేమి ?
వలదు, వలదుడుగుము ! అక్కటకటా ! పామరునిబలె నిన్నీ యా
యుధపుదయ్య మింకెంతకాలమీలాగున నాడించుచుండును ?

పర—(నవ్వి) అన్నా ! యాజ్యకులమందలి పేమి యాశతానామ
నెంతయు నాకులపెట్టుచున్నది. కానిమ్ము ఈతనిని గొంచె

శ్లో॥ నృపస్తే పాల్వోయం మమ పశు పురోడాశరసికః

పుథివ్య మవ్యాజోద్భటభుజభృత స్సంతి రఘవః

అమీమా మత్సిక్తం కిమపి కులముత్కృత్య లవశో

విధాతా తస్మైర్వం యదభిరుచితం తే భృగువతిః ॥ 39

(నేపథ్యే) ఆః పాప ! ఓతియపుత్ర ! ఓతియభూణహ

త్యా మహాపాతకీ ! నిస్సర్గనిష్ఠాహి పహరణమిత్వాకూణా

బ్రాహ్మణేషు తైర్యాదృశస్తాదృశోవాసోఽథవ్యసి కథమేవమతిక్రా

మ న్నస్మాకమపి బ్రాహ్మవర్చసాన్నభిభేషి ॥

పర—(సరోషహంసం) అరే ! బ్రాహ్మబంధో ! బాంధకినేయ ! గౌత
మగోత్రపాంసన !

శ్లో॥ కుర్యు శ్చత్రకథా మమి యది మనోర్వంశే మనుష్యాంకురాః

స్యాచ్చేద్భిష్టాగణోయ మాకృతిగణ స్తత్రేష్యతేచేద్భివాన్

సమాజం సమిధాం చ సాధకతమం ధత్తే ఛిదాకారణం

ధిశ్మార్వో కుశకర్షణోల్బణ కిణగ్గంధి గృమాయం కరః ॥ 40

మోదార్చి చూతును. (అతనివైపుగా) ఆంగిరసా !

చ॥ అగును సహింప నీనృపతి నధ్వరలోలతఁబూని యున్నవాఁ
డగుటను, ధాతి) వ్యాజరహితాతి వినిర్గళదోర్బలాధ్యులై
తగు రఘువులలాఁకెద ! శిద్ధుజగర్వము సర్వమూడ్చి యీ
భృగువతి నీవుకోరినటులే ఘటియించును లెమ్ము పిమ్మటన్. ౩9

ఓరీ ! పాపాత్ముడా ! జాతిసంకరా ! క్షత్రియభూమిహత్యా
మహాదోషకారీ ! యిత్యైకువంశ్యులగు నీవీరులు బ్రాహ్మణులయం
దు శరమును విడుచు స్వభావముకలవారుకారు. గావున నీవెట్టివాఁడ
వైనను వారికి సహింప నద్దుడవె పోమ్ము ! మాబ్రహ్మవర్చసము
నుండికూడఁ జేడియక యడిసిపడెదవేమి ?

పర—(రోష హాసములతో) ఓరీ ! బ్రహ్మబాధూ ! బాంధకినేయ !
గౌతమకులకలంకా !

సీ॥ మనుజున్మలై న యీమాసినిసువులే
శత్రుప్రశంసఁ దేజాలిరేసి
యీబ్రహ్మవర్గ మాకృతిగణంబగునేని
యదియ నీమది కిష్టమగునయేని
యసయమా హూర్వీసమాకర్షణములను
దర్శనందళన సందర్శములను
గడు వ్రణంబులు వడికాయలుబల్ గాచి
కలకై న యీ నాదుకరమునందు

లే॥ గీ॥ ననయమొనరుచు ననయమత్తారిరాడ్డ
ణముతలలఁ ద్రొంచ, హోమేంధనములు ద్రొంచ
నేకసాధనతమమయి యేపుసూపు
గండ్రొగొడ్డలి యిదియేల ? కాల్పనొక్కా ! ॥

(నేపథ్యే) భార్గవ !

శ్లో॥ త్వం వేదవాససి వస్తిష్ఠగురో స్సనఃభి
స్సాస్వయంభవ స్స భగవాన్ ప్రభవో గురుస్తే
తేనాతమాత్ర మస్మణా హృదయా దియ
మద్యాపి న తుగ్రీతీ శామ్యతు తే నువృష్టిః ॥

41

పర—(ఉచ్చైర్హాసం) కిమాత్థ! రే! దశాథ! నాద్యాపి హృద
యం తుగ్రీతీ! కథం వాత్రాత్యతు యదేష నవ్యా
ప్రియతే పరశుః ।

(నేపథ్యే)

ఆః! జామదగ్న్య! గుహానధిక్షీపసి !

శ్లో॥ పురో జన్మా నాద్యప్రభృతి మమ రానుస్వయ నుహం
న పుత్రః పౌత్రో వా రఘుకులభువాం చ క్షితిభుజాం
అధీరం ధీరం నా కలయతు జనో మా మయ మయం
మయా బద్ధో దుష్టద్విజదమనదీక్షాపరికరః ॥

42

(తెఱలో) భార్గవా !

సీ॥ ఆలింపుమిట్లు నీ వఖిలవేదంబులు

సంచితంబుగఁ బఠియించితనియు

నీతండ్రియగు భృగు నియమిపుంగవుఁడను

మఱియు వసిష్ఠసన్మోనివరుఁడు

నిరువురునుంగూడ సరయనప్పరమేష్ఠి

మానసపుత్రులే గాన నందు

మా కులగురువయి మాకు మాన్యుడైన

యల వశిష్ఠుని జ్ఞానివైతివనియు

తే॥ గీ॥ నెంచి దానింతదయక సహించి, నాను

మృదులతమనుగు హృదయంబు విదలకుండఁ

గాని వేఱొందుగాదేల ! మానుమాను !

మింక నై నను నీను దుర్మృత్తిచాలు ! ॥

41

పవ—(పకపక నవ్వి) ఏమంటివోరీ ! డశరథా ! “యికను నాదు

హృదయంబు విదలకున్న ” దనియూ ? అప్రసవనన నాదొ

డ్డదియగు గొడ్డటిదెబ్బ యబ్బకయె యెట్లు విడులురు ?

(తెఱలో)

ఏమీ ! ఓరీ ! చురాత్మా ! జామదగ్నాన ! మాతృక్షిగాఁగి నే
యట్లధిక్షేపించుచుంటివా ?

సీ॥ ఇదె యాదిగా చూడఁడేను శ్రీరామున

కనుజన్ముడనుగాను వినుఁడు మనని

ఘనవంశ్యులైన రాఘవరాజవరులకే

బుత్త్రీకుడనుగాను, జాత్రీకుడను

పర—(సావజ్ఞం రామంప్రీతి) ఆరే ! కిమయం లక్ష్మణో భవంతం
పురోజన్మానం అవదిశతి॥

రామ—(సవైలక్ష్మ్యస్మితం) వ్రీసీద ! భగవన్ ! సఏవాయం యశావ
నాదర్వాచీని నిరపరాధ మధురవయసి వర్తమానో యాని
కానిచిదక్షరాణి ప్రీలపతి॥

పర—(సస్మితం) కథ మేతావత్ప్రపి మా మమృష్యమాణం శంకసే
తదనువర్తి ఖల్వీయా త్వా మేవాస్తమయ మాన మన్వస్త
మయిష్యతే నిర్వాంతు హి సవితారం తరణిమణిరప్యను
నిర్వాతి (నేపథ్యం ప్రీతి)
సాధు ! రే ! లక్ష్మణ సాధు ! కనిష్ఠతరోపి వరం భవాన్
నపునరయం వృధాజ్యేష్ఠస్తే !

శ్లో॥ పా) గుచ్చైశ్చిరసంక్షురపృనఖరైః క్రాంతాచిద్రి దంతావళం
భిత్వా హంసమయాని మాక్తికఫలా న్యాకీర్య పర్యాపితాం

గాను పృథ్వితుండఁ గానింక నెవ్వండఁ

గాను నన్నీ పెద్దలైనజనులు

ధీరుండననమ్మ ధీరుండననమ్ము

దానికిసందియం బూననిట్లు

తే॥ గీ॥ మామగంటిమి యెఱిగియు మాననీయు

మజ్జనకు హద్దుదప్పిన మాటలాడి

పోతరముఁజూపు నధమద్విజాతరూపు

పొగరుడుపనోపు తూపిచె ! పూనినాడ ! ॥

42

పర—(సహేళనముగా రామునితో) యేమిరా ! ఓరీ ! రామా !

నీతమ్ముఁడీ లక్ష్మణుఁ డన్నవగు నిన్నును మన్ననసేయకు
న్నవాఁడు ?

రామ—(చిరునగవుతో) ఆర్యా ! అనుగ్రహించుము ! యీకుట్టు

యెన్నఁడును నపరాధమెన్నఁబడని పిన్నవయసున నున్నకతన
నోటులేక నోటికివచ్చినట్లు వదరుచున్నాఁడు.

పర—(నవ్వుచు) ఏమి ! యింతవఱకువచ్చినను నింకను వీని ననుగ్ర

హించునని యెట్లనుకొంటివి ? కానిమ్ము ! వీడు ని న్ననుసరిం

చువాఁడే కావున నీతోడన యస్తమింపఁగలఁడు. సూర్య

స్తమయముతోడనెకదా ! సూర్యకాంతమునస్తమించుచు !

(తెఱవైపుజూచి) బాగురా ! లక్ష్మణ ! బాగురా ! పిన్న

వయ్యు నీవృధాజ్యేష్ఠునికన్న నీవే మిన్నవైతివి !

చ॥ ఉరుశిరమొప్పు క్రొంచకరి నుగ్రమయూఖనఖాళిఁజీర్చి య

బ్బురముగ రాజహంసలనుముత్తైములఁ వెడలించినట్టి కే

సైంహీంపుత్తి మధిషి తేపి హి మయి తూతేణ కల్పేన తే
ద్విప్యా కాతుకమాభిగామికమసి త్వం కోపి వీరాంకురః ॥ 43

(నేపథ్యే)

భార్గవ ! చువ్వజ్ఞాన మిదమర్వాక్సలనిష్పత్తేరాభిగామికం
సాంగ్రామికం వేతి ॥

రామ—(సరోషం నేపథ్యాభిముఖం) ఆః ! కోయం వత్స ! అద్యత
నస్తే దుర్విదయ ప్రరోహః యద్గురూనపితృతీకరోషి !

(నేపథ్యే)

అర్య ! తూష్ణీమస్మి ! తుమస్వ ! జామదగ్న్య ! నియుత్రితోహ
మార్యేణ ॥

జామ—(విహస్య) అరే ! రామ ! కథం వాచమేవ సూన్యతామ
స్మదభియోగ ప్రశమనీం సమరయసే ! కవచధరఃఖల్వసి !
శస్త్రైరేవ ప్రతిక్రియంతాం శస్త్రాణి కించ రే !

శ్లో॥ రాజన్యేభ్యోజన్మ వై వస్వతేభ్య
శ్చ కే॥ చాపాచార్యకం కాశికశ్చ
తూతీంచర్యామేవ మున్ముంచతస్తే
గోత్రాక్షేపీ వజ్జిలేపః కళంకః ॥

44

రామ—(సగర్వస్మితం) భగవన్ ! సత్యమేతత్ ॥

శ్లో॥ జాత స్సహం దినకరకుల తుత్రీయశోత్రియేభ్యో
విశ్వామిత్రా దపి భగవతో దృష్టదివ్యాశ్రుపారః
అస్మి న్వంశే కథయతు జనో దుర్యశో వా యశో వా
విప్రీశశ్రుగ్రిహణగురుణ స్సాహసిక్యా ద్భిభేమి ॥

45

సరి నను ఖాత్రీవంతమున జొరకెదిర్పగనైన జాలితో
గురుతరహా ప్రమాద మొనగూడ శబాసుర ! వీరడింభకా !॥43
(తెఱలో)

భార్గవా ! భార్గవా ! క్రియ తేఱడువలకును నిది యెదిర్పునా
తటిదో, యుద్ధముగూడ నొసర్చునంతటిదో నిశ్చయింపరాదుగదా !
రామ—(తెఱవైపు కోపముతోఁజూచి) ఓరీ ! కుఱ్ఱా ! యేమి !
యెన్నడునులేని క్రొత్త యడిసిపాటుచే బెద్దలనుగూడ నిట్లు
ధిక్షేపింపజూచ్చితివి ?
(తెఱలో)

అగ్ని ! ఇదె యూరకున్నాను. భార్గవా ! ఓమిపుము ! అన్న
గారు వారించుచున్నారు.

పర-ఔరా ! రామా ! యీనక్కవినయములు నేనెఱుంగనివికావు.
ఇది యీ వట్టి పయిపయి మాటలవలన దీటునట్టిదికాదు;
యువకుడవుగదా ! కానిమ్ము. శస్త్రములకు శస్త్రములచే
తనే పనులు గావలయును. ఇంతియగాక

తే॥ గీ॥ భానువంశపురాజులవలన బుట్టి
కౌశికునికడ విలువట్టి ఖాత్రీమిట్లు
గోల్పడ్డితివన్ననిదనీకులము నిట్టె
తారుబలెబట్టు; వదలింప దరముగాక ॥ 44

రామ—(సగర్వమగు మందహాసముతో) అయ్యా !
చ॥ అవును, జనించియుంటి విహిరాన్వయమందలి రాజవిప్రులం,
దవును గ్రహించికంటి కుశికాత్మజనొద్దనె యస్త్రసార, మా
నవు, యశమో కళంకమొ మదన్వయమొ, దయినం గడుస్థయం
బవు మదియందు, విప్రు నెడనస్త్రముబట్టగ సాహసింపఁగా॥45

పర—(సకోధమ్) ఆః ! పాప ! దుర్ముఖ ! వసిష్ఠాశ్రమ విశ్వామిత్ర
 ఇవ స్వస్తివాచనితో బ్రాహ్మణస్తే పరశురామః ! ధిక్ కష్టం
 ఏవముచ్చాచచావాచః శీతీయాచ్ఛాపాయంతే ॥
 (కో)ధాతిశయంనాటయన్ అయమహంభోః ॥

శ్లో॥ సహదశరథమద్యోత్కృత్య పుత్రై శ్చతుర్భి

ర్జనకకులకబంధస్కంధనిర్గత్యరీభిః

నవ రుధిర సటాభిః క్లృప్తలీలాపతాకాం

రణభువమతిరాద్రీం రుద్రశిష్యః కరోమి ॥

46

రామ—(సరోషం) ఆః ! జామదగ్న్య ! కేయంవాగ్విభీషికా ? దూర
 మతికామతి పునంగే కదాచిదిహ్వాకహాపి దుర్మనాయంతే॥

పర—(సభు)కుటిభంగం తతః కిం ?

రామ—(సావష్టంభం) తతశ్చ ॥

శ్లో॥ త్రైప్రీస్సప్తభివరేవ రాజవిజయైర్య త్రైభుజస్తంభయోః

కృత్వాతోరణమాలికాం పునరముం దావీనిశమారిషుతే

ద్రౌత్యైమి త్వయి వర్తమానమధునా తచ్చాపవిద్యాదృభతాం

శంభో స్తస్య హి కేవలేన ధనుషా కృష్టేన తుష్టిర్న మే ॥ 47

పర—(ససంరంభం) కిమాత్థ ! రే ! ద్రౌత్యైమి త్వయి వర్తమాన
 (మితి త్రిఃపతిత్వా సవ్యధం) అహో ! సర్వత సమిధ్యమాన
 దారుణ రోషజాతవేదసో ర్విదేహ దిలీపయోః కులం నామ
 కతిభవిష్యం త్యాహుతయః (ఉచ్చైః) భోభో సప్తద్వీపకుల

పర—ఓరీ! వడరుబోతా! వసిష్టనిబలెను విశ్వామిత్రునిబలెను
 నీకీపరశురాముడుగూడ నొక స్వస్తివాచనిక బ్రాహ్మణుడే
 నా? అన్నా! యెంతకష్టము! యిట్టి రాచేవాండ్రచే నెట్టెట్టి
 తప్పుడుమాటలు వినబడుచున్నవి? (పట్టరాని క్రోధముతో)
 ఇదిగో! ఇతడే! యోరీ! రాఘవా!

చ॥ తనయచతుష్కబంధుసహితంబుగఁ బాక్షిరథుం దిమి గనం
 బనిచి, విదేహరాట్కులకబంధగణాంసనవోర్ధ్వనిష్పత
 స్థనరుధిరచ్చటాపటుపతాక యతంబుగఁజేసి, యుద్ధధా
 త్రిని నవరుద్రధాత్రి నొనరించు! నెఱుంగవు! రుద్రశిష్యుని॥46

రామ—(అతి రోషముతో) ఏమి! జామదగ్నా! చూడ జూడ
 నతిమాత్ర! ప్రసంగముచే, వాగ్విభీషదూరమునకు బోవుచు
 న్నది! దీనివలన నిత్యాకులకుగూడ మనసు నొవ్వగలదు.

పర—(క్రోధముతో, గనుబామలు ముఖవడ) నొచ్చిన?

నాము—(సగర్వముగా) నొచ్చినవా!

చ॥ ఇరువదియొక్కమాటరుల నెల్ల జయించి యశమ్మునించి కృ
 మ్మృత నొకమాటుఁగోరు గరిమంఁగి నీయెడనిప్పుడొప్పు నా
 హరువిలువిద్య చొప్పెసఁగు నప్పెనుసారముఁగాంతు; గాంచితిన్
 సరగున నెక్కువెట్టి విలుసారము; కూరిమి దీట దంతతోన్॥ 47

పర—(సంరంభముతో) ఓరీ! యేమని పేర్చుచున్నావు? అప్పెను
 సారము గాంతువా? (ముమ్మాటిట్లని వ్యధతో) హంత!
 యెంతయు బ్రజ్వరిల్లుచు ఎల్లవైపులకుం బ్రోకుచున్నరోషా
 నలమున కీదిలీప విదేహకులద్యయము మాత్రమున నగు

పర్వతవ ద్విన్ ! రాజానః ! చేతయధ్వం ! చేతయధ్వం !

శ్లో॥ యేన స్వాం వినిహత్య మాతర మపి క్షతా స్రీమధ్వాసన
స్వాదాబిజ్ఞ పర్వశఢేన విదధే నిక్షత్రియా మేదిసి
యద్బాణపాణవర్తనా శిఖరిణః కౌంచస్య హంసచ్ఛలా
దద్యా ష్యస్థికణాః పతంతి సపునః కుర్ధ్ధో ముని ర్భగ్వవః ॥ 43

తామ—(సహాసం)

శ్లో॥ నృపానపత్రిత్యతా నిమిషపదసే నన్వయమహం
శిశుకీడాభగ్నత్రిపురహరధన్వా తవపునః
అహంకారకూర్రాఘనభుజవనీవృశ్చనకలా
నిస్సృష్టార్థో బాహుః కథయ కతరస్తేప్రహరతు ॥ 49

పర—ఆః ! పాపవికర్తనకులకళంక ! పునస్తరాం తదేవ పార్వతీ ద
యితకోదండదళన ముద్భావయసి ! అహహ ! క్షత్రియోపి
భార్గవస్య కార్తవీర్యవిజయినం భుజవండమన్విష్యతి అహో !
గరీయాన్కూలః ! యనశ్శుతచరమపి శ్రావయతి ! యదదృష్ట
చరమపి దర్శయతి ! అపిచ రే ! రే ! రాజన్యకీట !

శ్లో॥ జానాస్మ్యేవ యథా పితుః పరిభవన్ హోమాద్భునీ మర్దున్
మత్కోదండ మనేక రాజక వధస్వాధ్యాయమధ్యాపి తత్
తేనైవాస్తు భవత్సు యద్యపి మమ క్రిందోయమాత్సర్గిక
స్తత్సంప్రీత్యపసరణం గురుధనుర్భంగా దయ హేతుమాన్ ॥ 50

నాహతులేమి చాలును ? ఓ యోయి ! సప్తదీపకుల పర్వ
తవర్తులరగు రాజులారా ! లెండు ! సంసిద్ధులరుగండు !

మ॥ క్షితి నేశూరుడు తత్ప్రహీనగనోనర్చన్ ఘోరమాగోష్ఠాటన్,
పితృనాజ్ఞన్ దనతల్లినే దనుమనోపేన్ వే యెవం, డేని బా
ణతేతింగల్గిన తూట్లనుండి యిపుడున్ హంసమ్ములన్నేర న 48
స్థితిన రాల్చునొ క్రొంచ; మాభృంగుజుడెంతేనల్లెదాగ్రమ్మటన్
రాము—(నవ్వుచు)

ఉ॥ ఇచ్చేటలేనిభూపతుల నేటికిదూతెను, బాలకేళికా
నిచ్చే బుర్రాణిల్లుటమి యే నిదె మోలనెయుంటి నేది ? నీ
వచ్చుటలాయతార్జునభుజాటవిఁ నున్నిన దే కరానఁ ? బే
రెచ్చుముదాన దాననగు నేపెదొ నాపయిఁజూపు మోపికన్ ! 49
పర—(కోపోద్యోకముతో) బౌరా ! ఓరీ పాపాత్ముడా ! రవికుల
కళింకా ! యింకను మరల మరల సప్తార్వతీరమణ శోదండ
ఖండనంబుననె పరిచుచుంటివి ! అన్నా ! తత్ప్రియశిభకు
డయ్యును కార్తవీర్యార్జున విజేతయగు భార్గవుని కరదండము
నె వెడకుచున్నాడు ! యేమి ! కాలవై పరీత్యము ? ఎన్నడు
ను విననిదానిని వినిపించుచు, కననిదానినై నఁ గనఁజేయు
చున్నది ! ఓరోరీ ! రాజకీటమా !

చ॥ ఎలుగుదువీవు, మత్ప్రితకు నెగ్గుగ సర్జనుడధ్వరాస్తునీ
హరణమొనర్చి తత్ప్రియవధాగమ మీవిలునేర్వఁజేసె, న
య్యరురుష మీయెడఁగలిగియుండె, నదే గొసరయ్యెనిట్లనీ
గురుగురుచాప ఖండనము గూర్చు సఖండనవాగ్విహాప్తికిన్॥ 50

రామ—జామదగ్న్య! పటచ్చరీభూతా ఖల్వియం పురాతనీ క్షీరిప
తాకా నన్విదాసీమేవ ద్విప్రవ్యం (నేపథ్యాభిముఖం) వత్స!
లక్ష్మణ! ధనుర్ధనుః॥

పర—అరే! అనాత్మజ్ఞ ఊత్రియవటో!

శ్లో॥ తచ్చాపమీశకరపీడనవీతసారం

ప్రాగప్యభజ్యత భవాంస్తు నిమిత్తమాత్మం

రాజన్యకప్రీధనసాధన మస్మదీయ

మాకర్షకార్మకమిదం గరుడధ్వజస్య॥

51

అకృష్టేన పునరమునైష ధనుషా కిలాస్మానభియోక్త్యసే
క్షత్రవధనతేదీక్షితానాం చిరస్య హోతా పరశు రస్మాకమస్తేవ
(ఇతిరామస్యహస్తే ధనురర్పయతి)

రామ—(గృహీత్వా) భార్గవ! సమంతాదుత్థాతినీ భూమి ర్వియం
తదేహి! విమర్దక్షచుప్రదేశమశతరావః॥

పర—(సరోవంపరికామః) భో! భో తాతే! బాహ్మణ చ
తేజసా వికతనూనాః॥

శ్లో॥ భవతు శరణదోవా శత్రుసర్వాభిసారః

ప్రతివిదధతు వాస్మి న్నాశిషో వై జయిక్యః

అదశరథ మరామం నిర్విదేహేంద్ర ముర్వీ

వలయ మిహ విధ త్తే రోషణో రైణుకేయః॥

52

(ఇతి నిష్క్రంతౌ).

రాము—భార్యవా ! యిప్పుడు నీ చెప్పిన యీ కీర్తిపతాక శిథిలీభూత
మైనదికదా ! ఇదిగో, ఇప్పుడు చూడనగుట (తెలునంకజూచి)
లక్ష్మణా ! ధనువు ! ధనువు !

పర—(తిరస్కరింపుచు) నిజసత్వమించుకయు నెఱుంగని యో రాజు
కుతా !

చ॥ హరకరపీడనంబుననె యవ్వెలు సారమువాసి, సుత ము
న్వీటిగియెయుండనోపునట నీవు నిమిత్తమవైతిపోమ్ము, ము
ష్కరతగ రాజక ప్రభనసాధనమై యిదె నాకరంబునకొ
దరుదుగనొప్పు నీహరిశరాసనమెక్కిడి చూపు మప్పునన్ । 51

అట్లులెక్కిడఁ జాలుగు నేని మమ్మావించితితోడ నె యెదుర్కొ
నఁగలవు క్షత్రియసంహారాధ్వరమును దీక్షఁ బూనియున్న మాకే
చిరకాల హోతయగు గండ్రగొడ్డలి చాలును (విల్లు రామున
కిచ్చుచు).

రాము—(సంతోషముతో నందికొని) సరియే. యట్లైన నిచ్చోటు
మెరకపల్లములతోఁ గూడియున్నది. కావున యుద్ధమున
కనుకూలమగు ప్రదేశమునకుఁ బోవుదము ! రమ్మ !

పర—(రోషముతో, వికటముగా వ్రతలి) క్షాత్రీశేషముల నెంచు
కొని విఱ్ఱిపీచుండు నో యో గర్వితులారా !

చ॥ ఘనమగు శస్త్రసార మధికంబగు రక్షణ మీఁగడంగుఁ గా
కనయము వీనికిన్విజయమానను దీవనలడ్డువచ్చుఁ గా
కనుపమరోషభీషత నందిఘటించియెతీరు రేణుకా
తనయుఁ డరామ సిద్ధశరధప్రభు నిర్మిధిలేంద్రుఁగా భువిన్ 52
(అని వెళ్లుదురు).

(నేపథ్యే)

భోభో పారజానపదాః ! పవన్ ర్యతాం మాంగళిక మాతో
ద్యం ! పవనభ్యతా మయం వైదేహీ వివాహోత్సవో జామదగ్న్య
విజయోత్సవేన !

శ్లో॥ కన్యా కాచిదిహాపి కర్మణి వణస్సాస్యది త్యసూయావల
స్తీతా పాంగమయూఖమాంసశముఖజ్యోత్స్నావలిస్తాం దివం
కుర్వాణేన రఘూద్వపేన చక్రమే నారాయణీయం ధను
స్సంధాయాథ శరశ్చ భార్గవగతిచ్ఛేదా దమోఘే కృతః ॥ 53
(తతః పవిత్రతః రామజామదగ్న్యై)

రామ—భగవత్ ! భార్గవ !

శ్లో॥ పరై రాహూతానాం విహితమపి శస్త్రం భవతు నః
ప్రకృత్యా, విప్రేభ్యః పున రకృతశిల్పా రఘుభువః
చిరాదాంఘ్రిణ త్వయి తదపి రామేణ గుణిశం
తపోవిద్యావీరవ్రతమయ ! మయిత్కామ్యతు భవాత్ ॥ 54

పర—కథ మపరాధ మస్మా సువత్సేన ?

శ్లో॥ యదర్థ మస్మాభి రపి ప్రకోపిత
స్తదద్య దృష్ట్వా తవ ధామవైష్ణవం
విశీర్ణసర్వా మయ మస్మదంతరం
చిరస్య కించి ల్లఘిమాన మశ్ను తే ॥ 55

రామ—ఇతో ! ఇతో ! భగవత్ !

పర—(చుబుకమున్నమయ్య) అప్రశస్తః ఖల్వారణ్యకానాం జనప
దేహు చిరప్రచారః తత్త్వపున రస్మాన్నేష్యసి !

(తెఱలో)

ఓ పౌరజానపదులారా ! వేణువీణాది తూర్యరావములను గా
వింపుఁడు ! ఈ సీతాకల్యాణ మహోత్సవంబుతో భార్గవవిజయ
మంగళోత్సవమునుగూడ జేతపఱపుఁడు !

ఉ॥ ఇందును గన్యయోర్తుపణమే యనుసీసున సీత, పైకిఁ జూ
డం దివిన్లెల్ల దద్దునకటాక్ష రుచిస్ఫుట వక్త్ర చంద్రిక
ఛ్చందగ శౌరి విత్ రఘుకలీనుఁడు సజ్యముఁజేసి సార్థత
జ్ఞేందగఁజేసి నమ్ము భృగునేతకు గత్యవరోధకమ్ముగాన్ ॥ 53
(తరువాత శ్రీరామ షరశురాములు ప)వేశించుచున్నారు.)

రాము—మహాత్మా ! భార్గవా !

చ॥ అనికనుచున్నరుల్ పిలువ సత్ప్రమువట్టుట నై జమైన మా
యినకులజుల్ ద్వీజాభియెడ నెన్నఁడునున్గురిసేయ రత్నమై
నను శిశువౌట రాఘవుఁడొనర్చెను దానదిచూచి చూచియో
వినుతతపోవిహార ! భృగువీర ! ప్రశాంతిరహి నసహింపుమా ॥ 54
పర—(నవ్వి) వత్సా ! నీవిప్పుడు మామెడలఁజేసిన యపరాధ మే
మున్నది ?

ఉ॥ దేని నెఱుంగఁగోరి నిను దీవోరువన్గనఁ జేసినాఁడ న
మ్మానిత విష్ణుతేజమనుమానము మానగ్రహింప నయ్యెనా
మానస మిష్ట లోగల సమ స్తవిధామయబాధలెంతయున్
మానుటఁజేసి కొంతలఘిమన్గనె నిక్కము పెక్కునాళ్ల కున్ ॥ 55

రాము—ఆర్యా ! యిటు ! యిటు !

పర—(చిరునవ్వుతో నతనిగెడ్డము మీఁదికెత్తి(వానప్రస్థులకు జసకు
దములందుఁ దడవుగానుంట యంత ప్రశస్తము గాదుగదా!
యింకను నన్నెక్కడికి రమ్మనెదవు ?

పర—భగవత్ ! యాజ్ఞవల్క్య ముపేత్యా వలోకయితుం తస్యావన
 ధేకృతాతిథేయ సంవిధానా తాత జనకా భవంతమనుపాల
 యతః ॥

శ్లో॥ ఏహి విష్టరపాద్యార్మ్య
 మధుపర్వై రుపస్థితాన్
 ఇత్స్వాకూంశ్చ విదేహాశ్చ
 పునీహి భగవ న్నమూనీ ॥

55

పర—వత్స ! అపరిహార్య మాతిథ్యం రాజన్యశ్రోత్రియాణాం కింతు
 పున రేవం విధవైఖానసోచితాచార స్థలిత విలంబో నశక్నోమి
 భర్మాచార్యం యాజ్ఞవల్క్య ముపేత్యావలోకయితుం ఆచా
 రస్తు దూరాదేవ కృతోపి కృత స్సాన్ ॥

(కించిదుచ్చైః సేవభ్యాభిముఖం)

శ్లో॥ యస్య స్మృతిం ప్రతీక్షంతే
 చతుర్వర్గే మనీషిణః
 నమో భగవ తే తస్మై
 యాజ్ఞ వల్క్యాయ యోగినే ॥

57

(సేవభ్యే)

శ్లో॥ గాయత్రీ త్రిపదా దేవీ
 పాష్పాన మపహంతు తే
 పునంతు పావమాన్య స్త్యా
 మృధ్నోతు బ్రహ్మతేపరం ॥

58

పర—అపత్రపమాణో న భగవంతం దృష్టుముత్సహే తదనుమన్యస్వ
 మా మరణ్య గమనాయ ॥

రాము—పూజ్యులైన యాజ్ఞవల్క్యునింట దమ్ము సత్కరించుటకై
నాజనకుడును, నాజనకుండును భవదాగమచమున కెదురు
జూచుచున్నారు.

తే॥ గీ॥ ఆస నాసనపాద్యాదికార్హవస్తు
వితతితోగూడి మిమ్ము సేవివనుండి
రార్య ! యిక్ష్వాకులును విదేహపృజలును ;
రమ్ము ! చేని వారి జని సార్థకమ్ముచర్ప ॥

56

పర—రాజన్యశ్రీతియుల యాతిధ్యమ పరిహార్యమే. ఐన నిష్పద సే
నీనిధముగ వైఖానసాచార్య విరహితుడనై యుండి సర్వ
ధర్మజ్ఞుడగు నా యాజ్ఞవల్క్యుని యెదుటకు వచ్చుటకు సు
దేహించుచున్నాడను. వారియెడల జేయదగినది దూరము
నుండి చేసినను చేసినదియేకదా !

(తెఱవంకజూచి యుచ్చైస్వరంబుతో)

తే॥ గీ॥ సతతమేమునిఁజితకృత స్మృతిని విబుధ
జనులు ధర్మార్థకామమోక్షముల యెడల
నెంతో గురిమీఱు శిరసాఁహింతు రట్టి
యాజ్ఞవల్క్యునికిదె ! నతు లాచరితు ! ॥

57

(తెఱిగో)

తే॥ గీ॥ త్రోవద గాయత్రీ యడచుతవృత్తి నవృద్ధి
యవలనల పావమాన్తులై నట్టి ఋక్కు-
లలరఁ జేయుత నీశాతరాత్మశుద్ధి !
పగ్గుఁ గావుతనటఁ బరబ్రహ్మసిద్ధి ! ॥

58

పర—మహాత్మా ! సిగ్గుచే దమ్ము దర్శింప నుద్యమింపకుంటిఁ గాన
వన్నరణ్యమునకు బో ననుమతింపుడు.

(నేపథ్యే)

శ్లో॥ శివాస్తే పంథానో వ్రజనిజగృహేభ్యో నిజగృహాన్

కి మన్య త్సర్వేషాం గుణమయశిరోమూల్యమసి నః

త్రిలోకీనిర్మాణసితివిలయబంధో ర్మధుభిదో

భవా న్మూర్తిష్టా భృగుకుల మధిష్ఠాయ రమతే ॥ 59

పర—పత్న! రామభద్ర!

రామః—అజ్ఞాపయ! భర్తవ!

పర—నివర్తస్వ! నూన మిదానీం కృతకాతుక మంగళోపహారః శ్వ

శురలోక స్తాప్తవ్రతీక్షతే (ఇతిపరిక్రమ్య నిష్క్రమింతః)

రామ—(సోద్యేగం) కథంగతోభగవాన్ తదహమపి తాతసమీప

మేనగచ్ఛా (మీతిపరిక్రమ్య పురోవలోక్య) కథం తాతశ్చ

జనకిశ్చ ఇత ఏవాభివర్తతే (ఇత్యుపసర్పతి)

(తతః పృథివితో జనకదశరథౌ)

(రాజానావన్యోన్యం పరివృజ్య)

జన—

శ్లో॥ సుచరితమిద మైతిహాసికానాం

న హృది విరంశ్యతియత్తవైష వశేనః

భృగుసుతపరశూదరాద్విరాజ

త్సహజవిజిత్వర మాచక్షత్తేజః ॥

60

దశ—(పురోవలోక్య) కథమాగతఏవ వత్సోరామభద్రః ॥

జన—సఖే! దశరథ! పశ్య! పశ్య!

(తెఱలో)

మ॥ చనునీవే శృమునుండి నీసదనమే సంధించుమేల్నికే ఫణం
 బున మా మస్తకపాలికిన్ గుణమయమూల్యంపు మాల్వబవై
 తనఘా ! పెక్కులికేల ! లోకజననాద్యాపాదియకా విష్ణుదే
 పునిచౌ నారవమూర్తివై భృగుకులంబుబాంపి దీపితువాన్॥59
 పర—బాలక ! రామభద్ర !

రాము—అర్య ! ఏమి జెలపు !

పర—నీవు వెళ్లుము ! నీకై శ్వశురలోకము కల్యాణమంటపమున
 మంగళోపచార పరికరములతో నెదురు జూచుచుందురు.
 (అని మఱి వెళ్లుచున్నారు.)

రాము—(ఉద్వేగముతో) అయ్యో ! పూజ్యుడగు భార్గవును వెల్లి
 నాడా ? ఇక నేనును తృడిగారికడకు బోవుదును. (ఈలాగున
 మఱి యెరుటజూచి) ఏమి ! జనకజనకు లిర్వురును నిక్కడ
 నే యున్నవారు ! (అని సమీపించును).

(తఱువాత జనక దిశరథులు పోవేళింతురు.)

(రాజు లిర్వురును యొండొరులను గొగలించుకొందురు.)

జన—

చ॥ సహజ విజిత్యైరంబులు యెసంగుచు భార్గవుగండ్రొడ్డటన్
 విహరణమొనరు తేజమును నీతనయుండు హరించె ! నింకిదే
 యహరహమున్ స్మరించుకొను చాత్మల బొగుమరై తిహాసకుల్ ;
 బహుతరపూర్వపుణ్య పరిపాకము మాకిదియంచునెంచుచున్॥60

దశ—(ఎరుటజూచి) ఏమి ! వత్సా ! రామభద్రుడు వచ్చినాడా !

జన—మిత్రమా ! దశరథా ! చూడుము !

శ్లో॥ చిరాత్తాత్రం తేజస్త్రిజగదుపజీవ్యం జనయితా
 విధాతా సర్వేషా ముపరి సవితారం కులభృతాం
 వినేతా వర్ణానాం భృగుపతిభుజాదర్పనికషో
 మహావీర శ్శీమా నయ మమృతమత్న్తో ర్వికిరతి ॥ (1)

దశ—(నిర్వర్ణ్యసన్నేహం) సఖే! రఘురాజధర్మాధికార సంస్థాపన
 శ్చిరసిసర్వేషామలోన్మయం తదస్మిన్ జరసా మర్వహం వర్ణాశ్ర
 మభార మారోఽప్య కాపి తపోవనే దిలీపకులౌ దితేనవిధివా
 శేషమాయు రుపభోక్త్యామహే ।

జన—సఖే! దశరథ! సాధుతెహృదయు కృమాదేవమనుషాతవ్యం

రామ—(ఉపసృత్యాభివాదయతె)

జన—ఏహ్యేహి! వత్సే! (ఇతిసహర్ష మాలింగతి)

దశ—(రామమాలింగ్య) సఖే! జనక! రామభద్రమభిషేక్తుం జామ
 దగ్న్య విజయప్రీతిరేవ శ్రీయానవసరః కాలక్షేపేపునః కో
 హేతుః ॥

లక్ష్మ—(ప్రవిశ్య) ఇయమార్యాయా మంథరోపసీతా మధ్యమాం
 బాయాః పత్రికా ॥

(రాజానావన్యోన్య సునితర్కంపశ్యతః)

మ! స్థిరమైనట్టికి తూత్రధామ త్రిజగచ్ఛ్రీయంబిడన్ వంశ భృ
 ద్వరులన్ దద్దయుఁబెద్ద పొద్దయితగన్ వర్ణంబులర్హస్థిన్
 బరగన్ భర్గవదర్శనన్నికవమై భాసిల్లు శ్రీమంతు డీ
 వరవీరుండు సుధారసంబు కనులన్వర్షింపు చుండెంగడున్ ॥ 61

దశ—(స్త్రీహృహర్షకముగా నిర్వర్ణించి) మిత్రీ! జనకా! మన
 రామభద్రుడు పిన్నయయ్యను, ధర్మాధికారమున రఘు
 రాజులనెల్లర సలిశయించి యలరుచున్నవాడు. గావున, ము
 దిమిచే నాకు నిర్వహింప గష్టముగానున్న యీ వస్త్రాశ్రమ
 భారము నీతని యందుంచి యెంచేని వనంబున దిలీపకులో
 చితమగు విధానమున శేషకాలము గడుపుదును

జన—నెచ్చెలీ! పంక్తిరథా! బాగుగా దలంచితివి! కృమమున
 నల్లు చేయదగినదియే.

రాము—(సమీపించి సమస్కరించుచున్నాఁడు.)

జన—వత్సా! రమ్మ! రమ్మ! (అనుచు సంతసముతోఁ గొంగలిం
 చుకొనును.)

దశ—నాయనా! రమ్మ! (అని ప్రేమపూర్వకముగా రామ ని
 కాగలించుకొనుచు. జనకునితో) సఖా! సీరధ్వజా! ఈపర
 శురామ విజయోత్సవ సందర్భమున నిప్పుడే మన రామభ
 ద్రు సభిషేకించుట యుక్తమని తలచెదను. యిడఁజాలమేల.
 లక్ష్మ—(ప్రవేశించి) మాపినతల్లి కై కేయి మంధరచేత బాపినలేఖ
 యిదిగో!

దశ—జన—(వితర్కించుకొనుచు నొండొరుల మోములను జూచు
 కొనుచున్నారు).

రామ—(సహర్షం) వత్స! లక్ష్మణ! అపి సపరివారాయాః కుశల

మంబాయాః కథయత్యాగ్యా మంథరా ?

లక్ష్మ—అథకి ?

రామ—నూన మస్మత్ప్రవాస దార్ద్రవస్యమంబాం పీడయిష్యతి ।

జన—(లక్ష్మణహస్తాత్పతి) కాం గృహీత్వా వాచయతి

“ స్వప్తిమహారాజ! దశరథం కైకేయా విజ్ఞాపయతి ”

శ్లో॥ “ తస్మై వరద్వితయ మాశుశ్రుపూర్వమేవ

యాచే బిభర్తుభరత స్తవ రాజ్యలక్ష్మీం

వర్షాణి తిష్ఠతు చతుర్దశ దండకాయాం

సౌమిత్రమైథిలసుతాసహితశ్చ రామః ॥ ”

62

(ఇతిరాజానౌ మూర్ఛితః)

రామ—(పటాంతేన వీజయతి శిరసి కైతి) కాం గృహీత్వా వత్స!

లక్ష్మణ! అయోనిజా మస్మదారాధన సహాధ్యాయినీం పృ

జావతీ మాదాయ పురస్తాద్గచ్ఛ! ॥

(లక్ష్మణో నిష్క్రమితి)

రామ—తాతే! సమాశ్వాసితం! సమాశ్వాసితం!

జన—(సమాశ్వాస్య) అహహ !

శ్లో॥ పాణిర్గృహీతో రఘుపుంగవేన

దేవః పురాణ శ్శ్వశురో వివస్వాన్

పితృస్వయం కేకయచక్రివర్తి

కర్ణేదమేతాదృశ మాః కి మేతత్ ! ॥

63

(ఇతిమూర్ఛతి)

రాము—తమ్ముడా ! లక్ష్మణా ! అమ్మగారు సపరివారముగ సేమ
ముగ నున్నారమని మంథర చెప్పుచున్నదా ?

లక్ష్మ—అవును.

రాము—ఎట్లయిన మనయెడబాటు తల్లిగారియు సుతాపకర
ముగా నుండకమానగు.

జన—(లక్ష్మణునిచేతిపత్తి)కనదుకొని చదువుచున్నాడు, “క్షేమము
దశరథ మహారాజునకు కై కేయిచేయు విన్నపము”

చ॥ “వరయుగమిచ్చి యుండిరి కృపామతి నలనాడు మీరు; త
ద్వరముల నిట్లు కోరుచును; దాన యయోధ్యకు రాజుగావలె
స్థరతుడు; రాఘవుండు పదునాలుగు వత్సరముల్ స్థిరంబుగా
ధరణిజతోడ లక్ష్మణయుతంబుగ దండక నుండ గావలెన్!” 62

(రాజులిర్వరును మూర్ఛిల్లుచురు.)

రాము—బట్టకొంగుతో విసరుచున్నాడు. (పత్తి)కను శిరసునందిసు
కొని) వత్స! లక్ష్మణ! నీవువెల్లి మీవది నె జానకిని వెంట
బెట్టుకొని యరుగుటకు సిద్ధముగనుండుము!

(లక్ష్మణుండు వెళ్లును)

రాము—జనకులారా ! ఊటడిల్లు డూటడిల్లుండు !

జన—(ఊటడిల్లి) అకటా !

ఉ॥ కేకయనార్యభౌమునకుఁ గేవలపుత్రీకయై విశుద్ధకీ

ర్యైకరుడైన యీదశరథావనినాథుని కూర్మిరాణియై

యాకలుషాపహరి రవి యాదిముడౌ కులమందె కోడలా 63

కైకయి దా నొనర్చెనటు ! కర్మముదాటవశుబె ! యంతకున్॥

(అని మూర్ఛిల్లును)

రామః—(తదై వపటాంతేనవీజయతి)

దశ—(ఆశ్చర్య)

శ్లో॥ కోప్యేష వాఙ్మనసయోరతివృత్తవర్తైః

భావో హుతాశనమయ శ్చ తమోమయ శ్చ

భోక్తృత్వ మాత్ర) మిహ మే పునరీదృశం మాం

హా ! వత్స ! రామ ! కథముత్సహసే ! విధాతుం ॥ 64

(విమృశ్య) హా ! వత్సే ! జానకి ! నిశాచరాణామాతిథేయా
భవితుం దశరథగృహం ప్రవిష్టాసి !

(ఇతిమూర్ఛతి)

రామః—తాతౌ సమాశ్వాసితం ! సమాశ్వాసితం !

జన—(ఆశ్చర్య) ఆకాశే లక్ష్మ్యంబధ్వా సాధు ! సఖి ! కై కేయి !
సాధుయదస్యా విశ్వభరానుహితుర్మే వత్సానూః పత్యు
రనువృత్తిరేవ ప్రసాదీకృతా (విమృశ్య సవ్యథం).

శ్లో॥ ధనుష్కృతౌ షత్సై దశముఖభుజై రూష్మశ్శతమాః

ప్రదేశాస్తే వత్సా శిశురశివవృత్తా వనభువః

ప్రియై రాజా ముక్తై రసుభి రవమార్జిస్త్వమయశ

శ్చరిత్ర) వ్యత్యాస సఖి కథ మయం కేకయకులే ॥ 65

రాము—(చేలచెరఁగుతో వీచుచు)

దశ—(ఉపశమించి)

ఉ॥ వాక్కునకున్ మనంబునకుఁ బల్క గ్రహింప నతీతవృత్తియై 64
యక్కట ! యుజ్జ్వలానల మయంబును గాఢతమోమయంబునై
నెక్కిన యాతనన్ సయిపనేరక మిక్కిలి పొక్కుచుండఁగా
నిక్కరణిన్ ననువిడచి యేగఁగడంగెదె ! రామభద్రుడా ! ॥

(అరసి) అయ్యయ్యా ! బాలా ! జానకీ ! ఘోరరాక్షసాతిధి
నత్కారమునకా ! దశరథునిల్లు సొచ్చితివి ?

(అని మఱల మూర్ఛిల్లును).

రాము—అయ్యలారా ! ఉపశమింపుఁ దుపశమింపుఁడు !

జన—(విమర్శించుకొని ఆకస్మువకఁజూచి) పోనిమ్ము ! తల్లీ ! నైకే
యీ ! నాపుత్రికకు భర్తననుసరించియుంటయే విధించితివి.
యింతే చాలును. (విలపించి, విషాదముతో)

సీ॥ కోదంధధారలా కుట్టలు, దశముఖు
నలఘుబాహుబలోష్ఠలతమమ్ము
లాప్యదేశమ్ము, లీయవనీతనూజాత
సీత నోరెఱుంగని శిశువు మఱియు
నెల్ల కాలమును శివేతరివృత్తమ్ము
లై యుండునీయరణ్యాను లెల్ల
బహుదుస్సహం బీయపఖ్యాతి దానెట్టి
దశకుదెచ్చెడి నొ యీ దశరథేశు

కష్టంచ నయమపి కథమనేనజనపదేషు బహుశీభవిష్యతా
భరతయావరాజ్య లక్ష్మీకర్ణపూరతమాలఘల వేన కైకేయీదుర్యశ
సా మూర్ధాన మున్నమయ్యలోకస్య ముఖంద్రాక్షయః ?

రామః—(ఉత్థాయ) తాత! జనక! యథాస్వస్థం తాతంశృణోమి।

(ఇతి నిష్క్రాంతః)

కశ—(అశ్వస్యోత్థాయచ) వత్స! రామభద్ర! ప్రతిపాలయ! మాం
(ఇతి జనకేన ధార్యమాణో నిష్క్రాంతః)

(ఇతి నిష్క్రాంతా స్స ర్వే)

ఇత్యనర్థ రాఘవే - చతుర్థాంకః.

—ః సంపూర్ణః ః—

గీ॥ నయ్యయో ! తల్లి ! కై కేయి ! యగ్గిగణ్య

మైన కేకయ సద్వంశమందు నిట్టి

కట్టడిచరిత్రమెట్టులు వుట్టినమ్మ !

తెలుపగదవమ్మ ! యేయమ్మ దెల్పినమ్మ ! ॥ 65

అక్కటా ! నీవు తెచ్చిపెట్టిన యీయవశయము భరతుని
యువరాజ్యలక్ష్మీయొక్క చెవికిఁ దమాలపుఁ జివురయి యెల్లెడల నల్ల
నిఁకఁ దలయెత్తికొని పౌజుల మొగము లెల్లచూతుము ?

రాము—(లేచిజనకనృపులితో) ఆర్య ! తుష్టిగారి స్వస్థతను వినఁ
దలఁతును. (అని వెళ్ళును.)

దశ—(ఊరికిఁ బోయి లేచి) వత్స ! రామభద్ర ! నన్నుబ్రతిపాలింపుము.

(ఇట్లు జనకునిచే వహింపఁబడి వెళ్ళును)

(ఇట్లందఱును వెళ్ళుదురు.)

ఇది చతుర్థాంకము.

—♦ సంపూర్ణము. ♦—

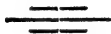

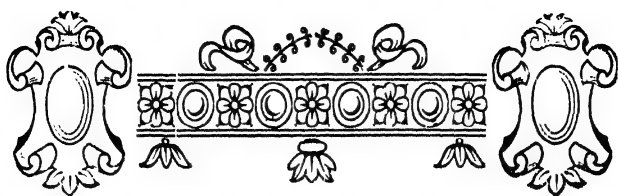

అనర్థరాఘవము.

పంచమాకము.

శ్రీరస్తు.

భట్టమురారిప్రణితే-అనర్థరాఘవే.

ప ౦ ఇచ్చి మో జ్ఞాః.

(తళః ప్రవిశతః శ్రమణా జాంబవంతౌ.)

జా—తత స్తతః.

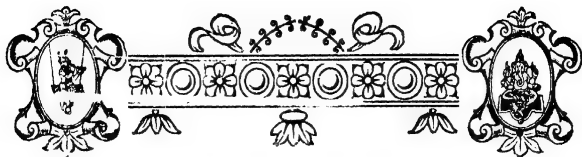
శ్ర—తతో మిథిలాయా నిష్క్రమ్య మంథరాశరీరమవకీర్య మాదతి
ప్రత్యవేక్షితం స్వశరీర మధిష్ఠాయ గంగాయా శృజ్య భేరం
నామ పురమాగత్య పూజాస్మి.

జా—తత స్తతః.

శ్ర—తతశ్చానుపదమేవ తస్మిన్నిమా రామలక్ష్మణౌ ఇయం సీతేతి
సర్వతః శబ్దో మహానభూత్.

జా—(సహర్షం) తత స్తతః.

శ్ర—తతశ్చ కావేతౌ రామలక్ష్మణావితి కర్ణధారాధిపతినా గుహే
నాహమనుయక్తా నివేదితవత్యస్మి.

శ్రీరస్తు.

అనర్హరాఘవము.

పంచమాంకము.

(శకునాశ శ్రమగయు బాంబవంతుండు బ్రవేశింతురు.)

జా—తరువాతఁ దరువాత.

శ్ర—తిరువాత మిథిలనుండి వచ్చి మంథరకళేబరముచు విడిచి,
హనుమంతుండు కాపాడుచున్న నాశరీరమునఁ జొచ్చి గంగా
నదియొడ్డున నున్న 'శృంగజేర' మను నిషాదపురముచు
జేరి కవిత్రినై యున్నదానను.

జా—తిరువాతఁ దరువాత.

శ్ర—పిమ్మట నేనట్లు వచ్చినతోడనే యాశబరాలయమున నుండు
టను 'పేరు రామలక్ష్మణులు, ఈమె సీత' యను శబ్ద
మెక్కుడుగ వినవచ్చెను.

జా—(సంతసముతో) తిరువాతఁ దరువాత.

శ్ర—శకునాశ 'నీనామలక్ష్మణులన నెవ్వరని నావి కాఘపతియగు
గుహుడగిరిన కేనిట్లు తెలిపితిని.

శ్లో. పుత్రీయతా దశధేన మునిప్రసాదా

త్వప్రాః పురాణపురుషస్య కలా స్పృతస్రః

తానామయం గుణమయః ప్రథమః కుమారో

ధీరోద్ధతః పునగసానసగస్త్రుగీయః.

1

జా—శ్రమణే! సాధూక్తం. తతస్తతః.

శ్ర— తతశ్చోదకాస్తనివర్జితానుయాత్రికబంధువర్గః ససంధ్ర
మోపనతేన గుహేనోపనీతాం నావ మధిరుహ్య

శ్లో. తీర్త్వా భూతేశమాశ్రిసజ మమరఘనీ మాతృనాసా త్కృతీయ

స్తై సామిత్రిమైత్రీమయముఃకృతవా నాతర న్నావికాయ

వ్యావగ్రాహ్యస్తనీభి శృబరయునతిభిః కాతుకోదంచ దక్షం

శ్రుచ్ఛాదనీయగూఢం త్తూణామచలం మనాచిన్ద్రహుటం ప్రతస్థే.

జా—హంత సకరుణం!

శ్ర—ఆర్య! కరుణభూదేవ తస్మిన్నింగుదీతరుమూలదేశే కుమార

యో ర్జటాగ్రధనన్వజ్ఞాంత మంతరితవత్సస్త్రి.

జా—శ్రమణే! సర్వమేతత్కళ్యాణోనర్కం భవిష్యతి. తతస్తతః.

శ్ర—అహంతు నిపాదపత్నిప్రీతయే తత్రైవాతీప్తమ్ అతీతేచ గణ

రాత్రే సప్రకృతిజానపదః పితృన్స్వర్గాధిరోహణచార్తాభి

ధాయీ దాశరథిద్వితీయో రామభద్రమయోధ్యా మానేతుః

తేనైవ పథా నిశితకూటం ముసాగతః.

మ॥ ఇనవంశోద్భవుడైన యాదశరథాధీశుండు పుత్రార్థియై
మునినర్యుండగు ఋష్యశృంగుకృప సంభోజాత్ము సంశంబులన్
గనియె బుత్రచతుష్క మందు సుగుణాకారుండు ధీరోద్ధతుం
డును శ్రీరాముండు లక్ష్మణుం, డితఁ డితండున్ బ్రాహ్మతీయాం
శజుల్॥ 1

జా—శ్రమణా ! చక్కఁగాఁ జెప్పితివి. తరువాతఁ దరువాత.
శ్ర—పిదప నుదకాంతమువలకె కూడ వచ్చిన బంధువర్గము నట
నిడిచి, గుహుఁ డెంతయు సంత్రమమునఁ గొనివచ్చిన నావనెక్కి
మ. అఁ శోర్వోజలఁగూడి లక్ష్మణుని పొందా నావ కేవై గుహు
ద్దనియింపన్ హరమాళిసంగయగు గన్గ న్దాటి, వ్యాధాంగనరీ
ఘనవయోజభరాలసలీ వెఱగుతోఁ గన్పెట్ల తోఁ గొంత రా
జేరియెన్ రాముండు చిత్రకూటమునకున్ సంతోష మొప్పున్ దృటిన్
జా—అన్నా ! యెంతయు జాలిగా నున్నది

శ్ర—అట్టి జాలిచేఁ జూడలేకే కాదా నేనా రాకుమారులొకఁడగువ
చ్చెను మొదల జటవల్కలములు వహించుకొనుచుండఁ
జాటుగా నేగియుంటిని.

జా—శ్రమణా ! యెట్లయిన నిదియంతయు నెంతయుశుభోదర్శనమే
కాఁగలదు. తరువాతఁ దరువాత.

శ్ర—తరువాత నే నాశబరనాథుని కోరికచే నక్కడనే యుండఁ
గొన్ని రాత్రులు కడచినపిమ్మట నొక్కనాఁడు తండ్రిగారి
స్వర్గగమన వృత్తాంతముచు చెల్పి రామభద్రు నయోధ్యకుఁ

జా—(సాశంకం) తత స్తతః.

శ్ర—తతశ్చ తస్మిన్నాస్యలోకేషు కేకయానా మకీర్తిస్తంభమాకల్ప
న్నిఖనతా కేనాపిఛలితః తాతః. ప్రతిగృహణ రఘూణాం
ధుర 'మితి పునఃపునరనుబంధీ రామేణ న్యకరీరసృష్టికయా
ప్రత్యాదిప్యః కృతజటాపరిగ్రహణ భరత శ్మరభంగముని
ప్రేషితా మన్య పాదుకాం భద్రాసనమారోప్య ప్రజానా
మాభ్యుదయికిం ధురమవేక్ష్యమాణ స్తదైవ న దిగ్రామం

జా—(సహర్షం) హంత ఫలిత మస్మ ద్వ్యవసాయశ్రవణ
హాశ్రమాభ్యాం తత స్తతః.

శ్ర—తతశ్చ శావమాశౌచ మాస్థితస్య క్షత్రియస్య ప్రతిషిద్ధ
మస్త్రుగ్రహణమితి చిద్రాన్వేషిభి ర్జనసానవాస్తవ్యైః ఖర
దూషణప్రభృతిభి స్తత్ర విరాధోనామ రాక్షస స్తీక్ష్ణః ప్రహితః.

జా—(విహస్య) ధిజ్ఞుర్భా, అతిపాతికే కార్యే రాక్షాంసద్యోవిశుద్ధిః
తతస్తతః.

దోడ్కొని పోవుటకుఁగా నద్దశరఘుని రెండవకుమారుడగు
భరతుఁడు మంత్రిపురోహితాది సర్వజానపదానుగతుఁడై
యామార్గముననే చిత్రకూటమునకు వచ్చినాఁడు.

జా—(సందియముతో) తరువాతఁ దరువాత.

శ్ర—పిమ్మట నాభరతుఁడు మిగుల వినయముతో 'నార్యా! కేకయ
కుటుంబములకెల్ల నెల్లకాలమును సుస్థిరమైయుండు నవయశ
స్తంభమును నాటిస కొండొక విధివశమునఁ దండ్రు
వంచితులైనారు. కావునఁ దద్రాజ్యభారమును వహింపు
డని కడుంగడుఁ బ్రార్థించిన నన్నగా రందులకంగీకరింపకయతని
నేనునుట్టి యొట్టయెట్టి యనునయింపఁ దానును జటావల్క
లములనె పూని, పూజ్యుడగు శరభంగముని యిప్పించిన
యన్నగారి పాదుకయం దాభారము నుంచి ప్రజలసేమ
మరయుచుంట కొప్పుకొనియప్పుడె యప్పాదుకంగొని
నందిగ్రామమునకు వెళ్లి నాఁడు.

జా—(సంతోషముతో) ఆహా! మాచేయుయత్నమును శ్రమణ
చేయు పరిశ్రమమును గూడ ఫలించినవి. తరువాతఁ దరువాత.

శ్ర—పిదప నట్టు లాశౌచమునందియుండు త్తత్త్రియునకు నస్త్రమును
బట్టరా దనునందును గనిపెట్టి జనస్థానవాసులగు ఖర
దూషణప్రముఖులు విరాధుఁడను నొక్క మొఱకురక్కసు
నక్కడకుఁ బంపినారు.

జా—(నవ్వి) అయ్యో! ఎంత మూఢులు! అత్యవసరమగు కార్య
మునంగు రాజులకు వెంటనే శుద్ధియగుగదా! తరువాతఁ
దరువాత.

శ్రీ—తతశ్చ విరాధవధాక్షణాక్షిప్త హృదయో దుస్సహశోకదీర్ఘా
 హీన మార్థవైహికిం పితుః క్రియా మతివాహ్య భగవతా
 చతుస్సముద్ర ముష్టింభయేన వింధ్యాచల చాపలారంభ
 విస్రంభఘాతినా వాతాపిదానవదీర్ఘ నిద్రామంగళకలశేన కలశ
 యోనినా సనాధీకృతా మరణ్యవీధీ ప్రవిష్టమాత్రే దాశ
 రథౌ షధి ధారాధరోనామ వాయుస స్సహ సైవ వైదేహీ
 ముపాద్రవత్.

జా—(స్వ) ఇదం తావ దపశకుసు నామ (ప్ర) తతస్తతః.

శ్రీ—తతశ్చ.

శ్లో. రత్నోభీచారచరుభాండ మివ స్తనం యో
 దేవ్యా విదేహదుపితు ర్విదదార కాకః
 ఐషీకమస్త్ర మభిమంత్ర్య తదాతమత్నా
 కాణీచకార చతురో రఘురాజసూనుః.

శ్రీ—తతః.

జా—తతస్తతః.

శ్లో. క్రమేణైవ సుతీత్నాదీ
 సుపసాయ మహామునీన్
 అగస్త్యశాసనా దాస్తే
 -పంచవట్యౌ రఘూద్వహః.

శ్రీ—పిమ్మట విరాధవధచే నగు నుత్సవమున నలరుచున్న యమ్మహారాజపుత్రుఁడు సహింపరాని దుఃఖముచే నతిద్వీర్షములగు పితృకర్మదినములను యథావిధిగఁ గడపి, నలుసంద్రముల నీళ్లు నొక్కగ్రుక్కగఁ బుడిసిటం బట్టి పీల్చి, యుద్ధతుఁడగు వింధ్యభూధరము గరువ మనఁచి, పోతరమునందిన వాతాపిదైత్యుని గూపునగాని పూజ్యుఁడగు నగస్త్యముని యాశ్రమపుఁ దెనుపున నరుగుచుండ నందు ధారాధరుఁడను నొక్క రక్కసుఁడు కాకరూపమునఁ జేరి నీతను ముక్కుతో గీరి ఎఱివోయెను.

జా—(తనలో) ఇది వింతము గదా ! (ప్రకాశముగా) తరువాతఁ దరువాత.

శ్రీ—అటుపిమ్మట.

తే. గీ. అనురసంహరకంబగు నధ్వరమునఁ
జరుకలచేబోలు సేదలచేయు గీరు
కాకిరక్కసు నొకకంటఁ గాణుఁజేసె
రవికులాగ్రణి వర్ణ సప్త్యముగఁ బఱపి.

3.

జా—తరువాతఁ దరువాత.

శ్రీ—పిమ్మట.

తే. గీ. వరుసతోడ నుత్తీర్ణుఁడై పరమహూని
చంద్రులను భక్తి నేలించి సంయమిండ్రుఁ
డగు నగస్త్యుని యానతి నుది వేడ్క
భానువంశాగ్రణి వసించెఁ బంచవటిని .

4.

జా—(సహర్షం) తస్మి హస్తస్థ సవాస్తాకం. కియదంతర మృచ్య
మూకజనసానయోః.

శ్ర—ఆర్య! నఖల్వద్యాపి శ్రోతవ్యం శృణోషి.

జా—అనహితోస్మి.

శ్ర—తత్ర చ కామకీ రామణ్య శ్రవిత్య “రసందాస్యా” చింతి
సంకల్పితవతీ ద్రోహపాతకీనీ శూర్పణఖా లక్ష్మణోష్ఠ
వాలతభుజి కర్ణనాసోష్ఠమయీ భిస్త్రిస్ఫులి రా లతిభిః
ప్రాయశ్చిత్తయాం చక్రే.

జా—(సాతంకం) అహహ! మహాననర్థకందస్సంవృత్తః అంశీన్యా
స్తాన్వశం విడంబన మాలోక్య ఖరాదిభిః కిం ప్రతిః ?

శ్ర—(విహస్య) తత్ప్రతిపన్నం య ద్రామభద్రే ధృతధనుషి ప్రతి
పద్యతే.

జా—(సహాసం) తత్కిం తేపి వాలిసాహాయకోపస్థాయినో విరాధ
యాత్రాప్రహతమధ్వాన మనుప్రపన్నాః.

శ్ర—అథకిం.

జా—శ్రమణే ప్రమాధ మిదానీం రానురావణమో ర్తైః.

శ్ర—(హాసంతీ) ఆర్య! మనేః ఖరప్రభృతీనా మభిధయాభిదానే
కేవలం క్లేషయిష్యతి వాచం, ఆత్మనఃపున ర్మమపి
శూర్పణఖాముఖం నుఖమావేదయిష్యతి దశకంధ.

జా—(సస్మితం) శ్రమణే! లఘూద్ధాన మనర్థ ముత్పేత్స్యతి సద్ధిస్తీ.

జా—(సంతోషముతో) అట్లయిన మనకందుఁబాటుగ నున్నట్లే.
ఆ జనసానమునకును మన ఋష్యమూకమునకు నెంతయో
దవ్వులేదు.

శ్రీ—ఆర్యా! ఇంకను వినవలసినది తాము విననేలేదు.

జా—ఇదే సానముగ నున్నాఁడను.

శ్రీ—అక్కడ 'రస మొసఁగెను గాక' యని సంకల్పించి పతి
ద్రోహపాశానికిని యగుశూర్పణకి యను నిశాచరి కాముకియై
యారామభద్రుని చేరవచ్చిన లక్ష్మణుఁడు మిగులఁ గోపించి
యామెను ముక్కుచెవులు బెడవియుఁ గోసి విరూపిణి

జా—(సంతోషముగ) అయ్యో! యెంత యనర్థమూలము సంభవించెను!
అప్పుడట్లు రావణు చెల్లెలికిఁ గల్గిన యా యపకృతిని
జూచిన ఖండిదానవుల వలన నేమి జరిగినది ?

శ్రీ—(నవ్వి) రామభద్రుఁడు నిల్చుకొని నేమియును నో యదినే.

జా—(సంతోషముతో నవ్వుచు) అట్లయిన వారును వారి సాహాయ్యమునకుఁ బంపబడిన పరాధుఁడువత్సన దారినే పట్టిరా ?

శ్రీ—కాకేమి ?

జా—అట్లయిన సకల రామరావణులకు పురము మఱితఁగాఁబెట్టిగిన
దనుటకు సందియములేదు.

శ్రీ—(నవ్వుచు) అగునట్లు. యాశూర్పణకు తనయన్నగారికి
ఖరదూషణాదుల యభిధవమును దెల్పునెడమాత్రమే
మిగులశ్రమపడును గాని మోమును జూచినంతనే బోధపడు
తనవరిధవమును దెల్పుటకంత శ్రమఁ జెడదనుకొందును.

శ్లో. విత్వా కేణ పురాపి కళకమఖా దారభ్య లంకేశ్వరో
 ధత్తే శాశ్వతికం విరోధమధునా త్వేతే హతా బాంధవాః
 ఉత్సాహప్రభుమత్రశక్తిభి రలం భూష్ట శ్చలజ్ఞో బలీ
 దృప్తః శూర్పణఖా వికారమపరం దృష్ట్వా కథం మృచ్యతే॥ 5.

శ్మశ్మై శ్మశ్మై రసయో ట్వరోధసంధుక్షణేన తుల్యవ్యసనస్థోదాశరథి
 రసహాయోస్సుర్యరూచునా సాంధాతునివాత్మకః స్వత్.
 శ్ర—ఆర్య! కిమిదానీ మనుషేయం మమ శిష్యపుత్రో నిషాదచక్ర
 వర్తి గుహా లక్ష్మణనిశ్రం లోకం సోపానేన సుఖాధి
 రోహా రఘుపతి రస్మాకం.
 జ—(సహర్షస్మితం) శ్రమణే! సత్యమసి సుగ్రీవపక్షపాతిసి; తద్గచ్ఛ
 సత్వరముపస్థాపయ నిషాదరాజమ్.

(ఇతి శ్రమణా నిష్క్రాంతం.)

జా-సీ. అలకౌళి కాధ్వరం బాదిగా నెద దశ

వదనుండు ధీమని పగ వహించి

యుండ నంతటఁ బోక వెండియుఁ దబ్బింప

పులను గొండఁ జంపి చేలము పెంచె

నద్దానివలననే యత్యంతమును మండి

పడుచుండ నీరీతిఁ జరిభవించె

సోదరియైన యాశూర్యభవనన్న

ప్రదాకరంబగు వెగటువార్త

తే. గీ. నురుఁలుండును బ్రబలగర్వోద్ధతుఁడుఁ

గపటనటనల నెంతయుఁగలిగి మెలఁగు

జాణ మంత్రప్రభూత్వాహశక్తులూని

జానలరు నాతఁడాలించి నైచునెట్లు ?

5.

మెల్లమెల్ల వీరిరువురకుం బగపెరిగినకొలఁది నసహాయుండగు నీరామ

భద్రుఁడు తనకుఁబలె వ్యసనపడుచుండిన, యాసూర్యసుతుఁడగు

సుగ్రీవునితోఁ జెలిమిచేసికొనుట సులభమయియుండును.

శ్ర—ఁగ్యా ! ఇప్పుడికఁ జేయఁదగిన దెద్దియనిన నా శిష్యునిపుత్రుఁ

డును నిషాదచక్రవర్తియునగు గుహుండనునతఁడు లక్ష్మణు

నకుఁ జెలికాఁడు. కావున నీమెట్టునే మనకు రామభద్ర

సౌధము సుఖముగ నెక్కనగును.

జా—(సంతసముతోఁ గూడిన చిరినగవుతో) శ్రమణా ! నిక్కముగ

నీవు సుగ్రీవునియొడభిరూపము కలదానవే కావున వేగమేగి

యాభోయదొర నటక నుపుము.

(ఇట్లు శ్రమణ వెళ్లును.)

జా—(సర్వతోనిరూప్య) అయే! పురాణాస్రియ సుహృ దస్మాకం
 దక్షిణస్యాందిశి పరాపతన్ జటాయురివదృశ్యతే; తదేనమను
 పాలయామి తావద్దూరదర్శినో హి గృధ్రాః, కదాచిదేష
 లంకాద్వీపవృత్తాంత ముపలభేత.

(ప్రవిశ్య) జటాయుః—ప్రాప్తై వేయ మస్మాభిః పంచవటీ.య దమూ
 ర్గోదావరీతీర తరంగసేక సుకుమారమాంసశ పరిసరారణ్య
 మాలిన్యో జనసానసీమానః-అపిచ.

శ్లో. దృశ్యం తే మధుమ త్రకోకిలవధూనిర్ధూతచూతాఙ్కుర
 ప్రాగ్భారప్రసరత్పరాగసికతాదుర్గా స్తటీభూమయః
 యాః కృత్రాచ్చ దతిలంఘ్య లుబ్ధకభయా తైరేవ రేణాత్కరై
 ర్ధారావాహిభి రస్తి లుప్తపదవీ నిశ్శృంక మేణీకులం. 6.

జా—(అంతటంగలయుం జూచి) ఆహ! యదే దక్షిణపుదిక్కుననుండి
వచ్చుచున్న యాతడు మినతొంటిసంగాతియగుజటాయువుఁ
బలఁ దోచుచున్నాఁడు; గాన నతఁడు వచ్చువఱకు వేచి
యుందును; గెద్దలు తద్దయు దూరదృష్టికలవియందురుగదా!
ఇతని కాలంకాద్వీపవృత్తాంతముఁ గూడఁదెలిసినం దెలియ
వచ్చును.

జటాయువు—(ప్రవేశించి) ఇదిగో ! పంచవటిని దరిసితిని. అదె
గోదావరీనదీతరంగముల జలబిందుబ్బూదముల కలయికం జల్లనై
మిక్కిలిచక్కఁగఁబడియుండు ప్రాంతప్రదేశములుగల జన
సామ్రాజ్యం బొలిమేరలు గానవచ్చుచున్నవి. మఱియు—

సీ. మధుసేవనంతయు మత్తిలి కోయిల

మూఁక రాల్పఁగ నెడలేక కురియు

మావిపూబెడఁగుండుమారంపు టిసుక ది

బృల నంతయును గప్పవడి తరించి

యా రేణుధారలె యడుగుజాడలఁ గప్ప

వెంబడిగనెడి బోయవేటకాండ్ర

వలని ప్రాణభయంబు వాసినవై తేల్ల

కడువేడ్క గదురఁబొదలఁ

తే. గీ. బొదల వీల్గూర్చుచేదిర ! యీసదములుంబు

లగు నదీతీరభూము లత్యంతరమ్య

సవ్యశోభను గనువిందొనర్చుచుండె

బ్రకృతివై చిత్ర కిదెయ్యో పాదనంగ!.

జా—(కించిదుపసృత్య) కుతః పునరియతా వేగేన వయస్యో జటాయుః

జటా—(దృష్ట్వా) కథం జాంబవాన్-సఖే! తుమన్వ నసభాజ
యిష్యామి తావద్భవంతగ మయాహి మలయాచలకులాయా
దార్యసంపాతిపాదానభివాద్య నివర్తమానేనమారీచసహచర
స్సంచరన్నిమా మరణ్యానీ వభిలష్యితో రాక్షసరాజః
తతో విషమయాశంకమాను మాం వత్సరామభద్రస్నేహ
స్వరయతి.

జా. -(స్వ) వయమ వ్యేతదేవప్రతిపత్స్యామహే. (ప్ర) సఖే, త్వరస్వ.

(ఇతి నిష్క్రాంతః.)

జటా—(పరిక్రమ్యావలోక్యచ) ఇయమగ్రే పంచవటీ-(సవిత్కమ్)

శ్లో. సీతో దూరం కనకహరిణచ్చద్దనా రామభద్రః
శశ్వా దేనం ద్రుతమనుసర త్యేషవత్సః కనిషః
భిభ్యద్భిభ్య త్రవీశతి తతః పర్ణశాలాంచ భిక్షు
ధిక్ గిక్ష్మం ప్రథయతి నిజా మాకృతిం రావణోయం. 7.

అహహ! శ్లో. ఆర్యపు త్రార్యపుత్రేతి
క్రందంతీం కురరీమివ
రథ మారోఢ్య వై దేహి
మేష పాపః క్వ గచ్ఛతి.

జా—(కొంచెముసమీపించి) ఎండునుండి మిత్రుడగు జటాయు
వింతివేగముగా వచ్చుచున్నవాడు ?

జటా—(చూచి) ఏమీ! బాంబమతుడా! అయ్యేగా! నిన్ను సంభా
షించజాలకుండుటకు సైరింపుము. నే నామలయుపర్యత
కుహలయందున్న యాద్యుడగు మామన్న సుహృదిని సేవించి
వచ్చుచుండ మారీచుడు సహాయుడుగా నా రాక్షస
రాజగు రావణుని దీవనసమీపమునందు సంచరింపుచుండ
జూచి యదిచాలవిషమముగనుండుటకు శంకించి యా రాను
భద్రునివీడి స్నేహితీయమున నిట్లువేగముగా నేగు
చుంటిని.

జా—(తనలో) మేమును దీనికేమిచుచున్నాము—(ప్రకాశముగా)
మిత్రమా! అట్లయిన వేగముగానేగుము. (వెళ్లుచున్నాడు.)

జటా—(తిరిగిచూచి) ఇదిగో! పంచవంశి, యెదుటగన్నట్టుచున్నది.
(వితర్కింపుచు)

ఉ. దన్వగనేగెరాఘవుడు తద్దయుఁ దారుచుఁ బైడిలేడితో
నవ్వెనుకన్ వడిన్ జేసెను నగ్గజుఁ గూడఁగ లక్ష్మణుండుదే !
యెవ్వఁడో చొచ్చు భిక్షుఁడొకింనుక జంకుచుఁ బర్ణశాల నొం
గొవ్వున రావణుడు నిజహాపముఁబూపుచుచుండె నక్కటా! 7.

అహహ! ఆ. ఐ. అకట! యార్యపుత్ర! యార్యపుత్ర! యటాచు

వెలచి గోరపిట్టకాణి నటచు

నవనిజాత సద్దురాత్ముండు రథమునం

దుంచీకొంచుఁ బోవుచుండె నెటకొ! 8.

(సాటోపం పరిక్రామన్) రే రే రావణ ! రావణ !

శ్లో. వధూటీ మిత్వాకో ర్నిజకరతలస్పర్శమచినా

మిమాం కుర్వాణస్య స్ఫురతిహృది శోభైవ భవతః

కులే యేషాం జాత స్త్వమసి గణితా స్తేపి గురవో

న స ప్రబ్రహ్మణః కథమివ పులస్త్యప్రభృతయః.

9.

(పునరాకాశే) అలీకాల్పహాసధూమధూసరితవ కృవల్మీక ! శే రే

రాక్షసాపశద! కిమాత్థ కిమత్థ ?

శ్లో. “జగద్విలోభి సీతాశ్శ్య

మామిమం హరతో మమ

అయం కిల జరస్త్వధ్రః

కరాదా క్షిద్య నేవృత్తి”.

10.

అఃపాప కథమేవ మభినధాసి తిష్ఠ తిష్ఠ.

శ్లో. భుజవిటపమదేన వ్యర్థమంధంభవిష్ణు

ర్థి గపసరసి చోరం కారమాక్రమశ్చ మానః

త్వమరసి విదధాతు స్వా మనస్కారకేళీం

కుటిలకరజకోటికూర స్మ జలాయుః.

11.

(ఇతినిష్క్రాంతః)

(శుద్ధవిష్కంభః)

(సాటోవముగాఁ దిరుగుచు) ఓరోరి రావణా! రావణా!

ఉ. తోమజనాయకాన్వయవధూటిని గేల్లవముట్టి దూషితన్
జేయఁగ నెంచితోతులువ! సీ! మదినించుక నీకుసిగ్గులే
దో! యలయత్రిముఖ్యులఘమారులు తొల్లిటిబ్రహ్మ లేడ్డునున్,
జేయవో లెక్కవారలఁ, బ్రస్థింపవద్ద నవంశక ర్తలన్ ? 9.

(మఱల నాకసమున) వట్టి యట్టహాసపుఁ బొగలెగయు మిగుల
దూసరపువర్ణ ముంబొందిన వర్తనస్మృతములుగల యోరావణా!
రాక్షసాధమా! ఏమని ప్రేలుచుటి వేచునిప్రేలుచుటివి !

తే. గీ. “ప్రీతి జగమెల్లఁ బ్రేమించు సీత వేరి
యామిషంబును గొనిపోవునట్టి నాదు
దరమునుంకి యాముదుసలీగ్రద్ద బలిమిఁ
దన్నికొనిపోవు నికఁగావఁ దరమె నాకు.” 10.

అనియా? ఓరీ పాపాత్ముడా! నిలు నిలుపుము.

తే. గీ. గురుభుజ బలంపుఁ గ్రోల్చున గ్రుడ్డివగుచు
చోర! రమ్మసి పిల్వఁ జీ! పాటిపోదె!
కూర! కనుమిదె, తనవాడిగోళ్ల నీదు
నురము విదిల్చిపక జటాయు పురక విడున ? 11.

(అస వెళ్లును.)

(శుద్ధవిష్కంభము)

శ్రీరస్తు.

భట్టమురారిస్రణితే-అనర్థరాఘవ

ప ఇచ్చ మో జ్ఞానం.

తతః ప్రవిశ్యతి లక్ష్మణః)

లక్ష్మణః—అహో ! దుర్నివారదారుణక్రోధశోకలజ్జాగహనోయం
దశావవర్తః యస్మిన్నితికర్తవ్యతా విధానమస్మాక
మనాపాయఃకలతభాషా.

శ్లో. తత్తాదృగ్దశకంఠవంచనరుషా ధూమాయమానో గిరం
నాథో హతిలీనవర్ణవిధురా మార్యః సమాప్నోతి మే
చాపే తాత జటాయుజీవితకథాపర్యంత ధూమాయిత
క్రోధోత్పిడనిపీతశోకజడిమా దృష్టిస్తు విశ్రామ్యతి. 17.

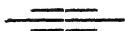
(నేపథ్యాభిముఖం) ఇత ఇతః. ఆర్య! మారీచమధన
దృశ్యంతామమూరవాచీం కకుభ మభివర్తమానా వింధ్య
వనవీధయః.

రామః—(ప్రవిశ్య) (ఆకాశంబుగ్గం బధాన్)

శ్లో. కులే వా శౌర్యే వా భుజసముదయే వా తపసి వా
బభూవు ర్నః ప్రాంచస్తవ్విరువ ఇవితారో నచరమే
అహో ధిజ్ఞోహస్తే కథమతిచిరా దేష నఖిలు
ప్రవీరాణాం పన్థాదశపదన! యేనాసి చలితః. 18.

అనర్థరాఘవము.

పంచమాంకము.

(శిరువాత లక్ష్మణుడు ప్రవేశించును.)

లక్ష్మణ—అన్నా! మఱిలింపదరముకానిదై మిగుల వెఱపునుగొల్పు
వశకినుగసిగ్గులచే నల్లకొని కాటుటడవిబోలినయతివిషమ
మగు నెట్టికట్టడివశ సభవించినది! అకటా! వీనికిదిచేయఁ
బోయినను సుఖముముహూత్రముయినను బాడకట్టకున్న
దేలుసేయుదును! అట్లేకదా!

తే. గీ. దశవదనవంచరుషాగ్ని దవిలి రవులు

నన్నగారదొ తిన్నఁగా నానతరు;

శ్రుతజటాయువధోద్ధతక్రోధవహి

శమతజడిచుమై చూపు చాపమున నిల్పు.

12.

(తెరవనకఁ జూచుచు) మారీచదమరుడవగు నో యార్య! ఇటు
తండిలురండు. ఆహా! దక్షిణపువైపున నలరుచున్న యీవింధ్య
పర్వతశ్రావణము లెంతమనోహరములుగ నున్నవో చూచితిరా?
రాముడు—(ప్రవేశించి యాకాశమువనకఁ జూచి)

మ. కులకౌశ్యుత్ బాహుసారముల సీకున్ సాటియశావారు మున్

గలుగన్ లేదికఁ గల్గఁబో రన దశాస్యా! యట్టి నీకెట్లు లీ

పలుగుం బుద్ధిజనించె నిప్పు డకటా! భవ్యాశ్శుశ్రా వీరవ

ర్మలకుం ద్రొక్కఁగనౌ పథంబె! యిది; యార్యుల్ మెత్తు రే

యిప్పునిన్! 13.

(విమృశ్యసఖేదస్థితం) అహో! పాలస్త్య!

శ్లో. సిద్ధశ్రోత్రపరంపరావరిగతై రేభిః ప్రపాత్రస్య తే
 వృత్తై రద్య పులస్త్యవర్జమభితః స్మరేషు దేవస్విషా
 వివ్యగ్వృత్తి రసంగతా నమయితుం దుర్వారలజ్జాభర
 మ్మానశ్రీస్తు చతుర్ముఖ భగవతో ధాతుః కథం వర్తతే. 14.
 (క్షణ మనుభూయన్) హా ప్రియే విదేహరాజపుత్రి !

(ఇతి సంవరణంనాటయతి.)

లక్ష్మ—(ఉపసృత్య) ఆర్య! కోయమభిషంగో నామ భవాదృశాన
 వ్యాస్పదీకరోతి.

శ్లో. పతతి వ్యసనే దైవా
 ద్దారుణా ద్దారణాత్మిని
 సంవర్మయతి వ్రజేణ
 ధైర్యేణ మహతాం మనః. 15.

రామః—(దీర్ఘంనిశ్చస్య) వత్స !

శ్లో. సహజధైర్యవశంఘదవృత్తయో
 హృది రుషశ్చ శుచశ్చ నియంత్రితాః.
 ఇహ తు కిం కరవై యదశత్రపా
 కిమపి మా మవజిత్య విజృంభతే . 16.

లక్ష్మ—(పురోవహాక్య) ఆర్య! అయమత్ర తాతజటాయుషా
 వీరలోకనాధనసిద్ధిక్షేత్ర మరణ్యసన్నివేశః పశ్య! పశ్య!

(విమర్శించి భేదముతోఁ గూడిన చిరునగవుతో) అకటా!

యోఁపాలస్త్యుడా !

మ. ఈమార్థ్యంబునకా పులస్త్యుడొకరుండె తక్క జేజేముని
స్తోమమ్మెల్లను మెల్లమ్మెల్లనగుచున్ దుష్కార్యముం జేసెజూ
నీమున్నున్నదన స్వతుర్ముఖుఁడు పెన్నిగున్దొలంగించుకోఁ 14.
దా మోము న్విసాద్రిప్తవోవిఫలుఁడౌఁ దద్రీడయుం దోడుగాన్
(కొంచెముధ్యాసించి) హా! ప్రియా! విదేహరాజతనయా!

(ఇట్లు సంవరణమునునటించును.)

లక్ష్మ—(సవినాపించి) ఆర్యా! ఏమి యివ్వపాదము మిమ్మువంటి
వారిని గూడ లోబఱచు కొనుచున్నది !

తే. గీ. దాక్షణంబుగఁ గట్టడి దైవవశత
పైఁపఁగారాని పెనువగ సంభవంప
మానితంబు మహాత్ముల మానసంబు
ధైర్యును వజ్రవచంబుఁ దాల్చుగాడె! 15.

రాము—(దిగ్విశ్వాసముతో) వత్సా !

తే. గీ. కినుకవగపులు నిజధైర్యముననె మనసు
నం దడంప సుసాధ్యంబు లగునుగాక
యకట ! యిదియిట్టులని తెల్పనలవిగాక
యేదో పెనుసిగ్గు నన్నేచు నేదితెఱవో! 16.

లక్ష్మ—(ఎదుటఁజూచి) ఆర్యా! ఇదిగో! మనమెదుటఁ బూజ్యుఁ
డగు జటాయుని స్వర్గగమన స్థానమగు నటవీధిని వేళ
ములు చూడుఁడు చూడుఁడు.

శ్లో. భగ్నోయం కథ మత్ర రావణరథస్తాతేన వజ్రాఙ్గుర
కూరావస్మిరమాణభంగుర నఖితోటితృణచ్ఛంధనః

రామః—(సకరుణాస్రం)

హా సీరధ్వజరాజపుత్రి! సతదావృష్ట స్తవ్వియాధన్యయా
పక్షిద్రో దశకంఠకుంజరశిర స్సంచారిపంచాననః. 17.

(ఇతి లక్ష్మణమనప్తభ్య ధ్యానం నాటయతి.)

లక్ష్మ—(స్వ) అహో మహాదోషఃఖిల్వయం అశీప్రసజ్యమానో
మానసశ్శోకాభ్యోవికారః తదన్యతఃప్రచారయామి.
(ప్ర) ఆర్య! పశ్య పశ్య.

శ్లో. వింధ్యగిరరాజకన్యాం-

తఃపురమేతా స్తరంగమాలిన్యః

వేతస్యతీభి రద్భి

స్తార్యత్రికగుణనికాం దధతే .

18.

రామః—(ఉస్మిల్లచక్షుషీ దీర్ఘముష్ణంచ నిశ్చస్య) వత్స !
దర్శనీయ మేతత్.

శ్లో. కుముదవననిశాయ జాగ్రదంభో!

రహకృతయామికవిభ్రమా రమంతే

మదకలకరికర్ణతాళసృత్య

స్మృఖర మయూర మనోరమా స్తటిన్యః.

19.

(ఇతిపరిక్రమతః)

ఉ. తాతజటాయు, పశ్చాత్తాపదాక్షిణ్యకనఖాళి, బంధసం

జాతముఁడెంప రావణుని స్యందనమిక్కడ ముక్కలైపడెన్

రాము—(కరుణతోఁ గన్నీరు నించుచు)

సీతరా! రావణాఖ్యమదసింధురశీర్ష విహారిఁ గేసరిన్

బూతచరిత్రుఁ బక్షివరుఁ బుణ్యవశేంబునఁ గంటివ త్తఱిన్. 17.

(ఇట్లులక్ష్మణునానుకొని ధ్యానమునునటించును.)

లక్ష్మ—(తనలో) అన్నా! ఇహలోకము నెక్కడు దోషముగదా!

కడుంగడు బెటుగుచున్న నీమనశ్శోకవికారము నెట్టులయిన

మఱిల్పవలయును. (ప్రకాశముగా) ఆర్యా! చూడఁడు

చూడఁడు.

తే. గీ. అద్దిరే! వింధ్యవనము వంటిపురపుఁ

బేర్చిచుత లీ తరంగిణిల్ వేతసముల

నెసఁగు నీభుల నొప్పచు నృత్యగీత

నాద్యములు సాధకముచేయుపగిది నలరు 18.

రాము—(కన్నులువిప్పిచూచుచు నిట్టూర్పుచుచ్చి) వత్సా!

ఇది చూడఁదగినదే.

తే. గీ. కలువగమి వతునిద్వరఁ గాంచ మేలు

కాంచి తమ్మి పనమ్ముల గస్తునరప

నాము టేనుల కర్ణతాళాప్తి గేకు

లాటపాటలు వెలయింప నలరు నదలు. 19.

(ఇట్లువర్తమానురు.)

లక్ష్మ—ఆగ్ర్య! ఆయ మితో గిరి స్మృత్యవాన్.

శ్లో. ఇహ మహిషవిషాణవ్యస్తపాషాణపీఠ
స్థలననులభరోహి ద్గర్భిణీభూణహత్యాః
కుహరవిహరమాణప్రౌఢభల్లూకహిక్మా
భయచకితకిరాత స్రస్తశస్త్రాః వనాంతాః .

20.

రా—(చిందృష్ట్యా సకరుణాననం)

శ్లో. ప్రతిపరిసరం భూయానన్ఘః శిఖండభృతాం యథా
మిళిత మిళిభి స్సంభుజ్యంతే కదంబవిభూతయః
అభినవఘనవ్యూహోరస్యః ప్రవర్తతీ మూల్యవా
న్విషధరవధూ గర్భాధానప్రియుకరణీ రపః.

21.

వత్స! లక్ష్మణ! ధారయ మాం న శక్నోమి స్తంభయితుమాత్మానామ్ !

శ్లో. ఇయ మవిరళశ్వాసా శుష్యన్ముఖే భిషగన్వితా
తనురవయవై శ్రాంతస్రస్టై రుపైతి విచగ్ధతాం
స్ఫురితీ జడతా బాష్పాయతే దృశౌ శ్చిత్తస్మృతి
ర్మయిరసతయా శోకోభావ శ్చిరేణ వివచ్యతే.

22.

లక్ష్మీ—అన్నయ్యగామా! ఇదిగో! మాల్వవన్యహీనరము.

ఉ. ఇమ్మలపై సతమ్మ వసియించెడి కానుతెబోతులేవునన్ 20.

గొమ్మలజమ్మజారు పనుకుల్ నడిబైబడి చూడులేళ్ల గ
ర్భమ్మల వ్రీల్పు; బరీ గుహల భల్లములామున నార్వజంకి వి
ల్లమ్మలు బారఁబాటు శబరాళి; యిటుగ్దగు నివ్వనాంతముల్.

రాము—(చాలసేపు చూచికరుణతోఁ గన్నీతునింపుచు)

ఉ. చిత్తమువొంగ నెమ్మిగమిచెల్వగ నెల్లడఁ గేరి యాడెడున్ 21.

మత్తమిళిందముల్ గడిమిమ్రాకులపైఁ బువుఁదేనెలానిడున్
క్రొత్తమొయిళ్లకల్పి నొనఁగూర్చును నీళ్లు మాల్వవన్యగం
బిత్తటి పాపబిత్తలులు తృప్తియింప గొని చూలువాలుపన్.

తమ్మండా లక్ష్మణ! నన్నానుకొనుము. స్వయముగ
నిలువఁజాలకున్నాడను.

సీ. విడువ కెంతేనియు వేడినిట్టూర్చుల

గములు గల్గుచునుండెఁ గడురయాన

నవ్వేడిచేత నోరాటిసోవునునుండె

దానిచే నుడులగదదిక యొదవె

నంగంబులందెంతో యలసభావము గల్గె

గీ. బ్రహ్మప్రాప్తిచుచుండె

దనువెల్ల గడువెల్లదనము గాంచదొడంగె

గడువడికో నిస్మృతి వొడముచుండె

తే. గీ. గన్నుగవ నింతయెడలేక కలుగుచుండె

వేడివా నశ్రుధారలు చూడఁ జూడ

బహుతరంబైన యలశోక భావమెల్లఁ

గరుణారసముగఁ బరిణతిఁ గొంచుచుండె.

(లక్ష్మణేన- ధార్యమాణో నిమిలితాక్షవన) హా ప్రియే
దండకారణ్యవిహారసబ్రహ్మచారిణి! (ఇతిపునః సంవృణుతే,

ల—(సఖేదమాత్మగతం) కేన పునరేష రసోరసాంతరేణ
తిరస్క్రియతే.

(నేపథ్యే) ఆః పాప! కలంధహాశక! అయం స భవసి.

రా- .(ఆకర్ణ్య ససంభ్రమం.) వసి! గుహా దనుకటంధేన
కలహాయమాణో వియసుః సేవా ఇవ శ్రూయతే బహు
చ్ఛలాని రక్షంసి తత్త్వతః మభ్యుపపద్యస్వ.

ల—శభా (ఇతి నిష్క్రాంతః.

రా—(పార్శ్వతోవలోక్యసాగుణా , దేవి! వామశీలః స స్వజ
రాజనందిని! ఇయం తే శిష్యస్త్వాభవిమర్దవేషినీ నిచురః సుంజ
రేఖా ఇహహి.

శ్లో. స్వవపుషి సఖలక్ష్య స్వేనక్ష్మి సత్యా
కృతమితి చతురాణాం ద్విపాకే సఖినామ్
ఇతిచాసి మయా తే భీతిః క్షణికామి
స్మరపరిమళముద్రాభాగః క్షణికామి.

23.

(ఇతి ధనురవష్టభ్య లక్ష్మణాభ్యుత్థానం చేతాస్తదైవం)

(తతః ప్రవిశంతి రక్షకాః)

(ఇట్లు లక్ష్మణునిచే హింపబడి కన్నులుమూసికొనియె) హా !
ప్రియరాలా! దండకారణ్యచిహరణసబ్రహ్మచారిణి! (ఇట్లు మఱి
మూర్ఛిల్లును.) అన్నా !

ల—(భేదముతోఁ దనలో) అన్నా! యేయితరరసములచే నివుడీ
రసవిశేషమును మఱింతురు!
(తెరలో) ఓరీ! పాపాత్ముడా దుష్టా! కబంధహతక! ఇదిగో
నీకుఁ గాలము మూడినది.

రా—(ఏని తొట్టుపాటుతో) వత్స! లక్ష్మణా! దురాత్ముడయిన
దనుకబంధునితోఁ గలహింపుచున్న నీమిత్రుడగు గుహునిఁ
బలఁ దోచుచున్నాఁడు. రక్కసులు పెక్కుమాయలుగల
టక్కఱులు. వేగముగావెల్లి నీవతనికిఁదోడ్పడుము.

ల—ఆర్యా! ఇదె వెళ్లుచున్నాఁడను. (వెళ్ళుచు.)

రా—(పక్కగాఁ జూచి కనికరముతో) దేవీ! వామస్వభావ
సంచారిణి! జనకరాజపుత్రి! ఇదియేకదా నీస్నేహసర్వస్వము
నెఱిగిన ప్రబృలివల్లరుల నల్లుకొనిన పాదరిండ్లచాలు.

ఉ. నేను సఖాలఁజేసికొని నీయనుఁగుంజెలులెల్లరున్నగన్
జానకి చీరెనందుననఁ జాలభయంబున నడ్డొకింత లే
కేనొనఁగించు నల్లుడికినెల్ల సహించి సుఖాబాసంగెడి
వీనిచుళంపుటీరములనే కద! యెట్లని విన్నరింపుదున్ ! 23.

(ఇట్లు వింటినానుకొని లక్ష్మణునివార్తవినుటయందలి
కుతూహలముతో నట్టెనిలుచును.)

(తరువాత లక్ష్మణుఁడుగ గుహుఁడును బ్రవేశింతురు.)

గు—జయతు జయతు దేవః.

శ్లో. విశేతా దృష్టానామయ మభయదుర్గం దివిషదా
కనిషః కాకుత్స్థో జయతి జగదాశ్చర్యచరితః
యదస్త్రైః పాపానాం రజనిచరజన్మగ్రహసృజం
విజత్య స్వర్లోకా నవికల ముపాత్తిష్ఠతదనుః.

24.

రా—సాధుకృతం శివాస్మిన్ తస్య దేవయానాః పద్మానః పత్నీ!
గుహ! వియతివ ర్తమానః కశ్చిదచల ఇవలక్ష్మితః కిమసౌ
తేనైవ యోజనబాహునా ప్రహరణీకృతః.

గు—దేవ!

శ్లో. మందుభిః నామ దై త్యేష్టం
నిష్పిపేష హరీశ్వరః
తస్య కంఠాశకూటోయం
కుసూరేణ విహారితః.

25.

తన్నిమిత్రజన్మా సంప్రతివాలినో మహానభియోగః సంభావ్యతే.

ల—తతః కిం?

రామ—వత్స! మామైవం; మానసియః ఖల్వయం పురాణవీరో
మహేంద్రసూనుః?

(గుహప్రతి) కుతః పునరాగచ్ఛతో వత్సస్య యోజనబాహు
రంతరాయ స్సంవృత్తః.

గు—దేవ! వ్యోమయానేన సత్వరమతిక్రామతి రావణే సీతాదేవ్యాః

రా—(సాశంకం స్వ) తతః కింస్యాత్?

గుహలు—దేవరకు జయమగుగాక జయమగుగాక!

ఉ శావవశంపుఁ బెంపున నిశాచరుడైన కబంధునిట్టె ని
 ప్పాపునిజేసి యెంతయుఁగృహమతి వెండియు స్వర్గసంస్థితిం
 జూడఁగనోపుతూపులను సొంపలరారుమహానుభావుడై
 దీపిలు పిన్నదాశరథి ధీనిధి లక్ష్మణుఁ డొప్పెడు న్నడున్. 24.

రా—బాగుబాగు మంచిపనిజరిగినది. వానికు త్తరలోక సుఖము
 లొదవుఁగాక. వచ్చి! గుహ! యాకసమున నేదో పెద్ద
 కొండఁబలె గన్నట్టుచున్నది. అదియా యోజనబాహుఁడు
 ప్రహరణముగాఁ బ్రయోగించినదియా యేమి ?

గుహలు—దేవా !

ఆ. వె. వాలివీడఁచే గబంధుడ నైత్యుండు
 సానుచచ్చి వేగ భూమిఁబడియు
 హనిమానకున్న నతనిమై సౌమిత్రి
 మీఁటవింటికొనను మిఁకిలెగయ. 25.

అదియ మూలముగా నవ్వాలిమిగుల యుద్ధాభిలాషకలిగియున్నాఁడు.

ల—అయిన నేమి ?

రా—వత్సా! అట్లనకుము. పురాణవీరుఁడును బురందరసందనుండును
 నగు నివ్వాలి మానసీయఁడేకదా ?

(గుహునితో) నీ వెక్కడనుండివచ్చుచుండ నీయోజన బాహుని
 పలననభ్యంతరము కల్గినది ?

గు—రావణుఁడు విమానమిక్కి వేగముగాఁబోవుచుండనీతా దేవిగారి-

రా—(శంకింపుచు తనలో) పిమ్మట నేమగునోకదా !

గు—యమ త్తరీయం పత దుల్లభ్యత్య హనుమాన్ గ్రహీత్. తదేత ద్వేప
గుణానురాగిణా కుమారసుగ్రీ వేణ సభాజయితమపస్థితవతో
మమ హస్తే దేవస్య ప్రాహిణీకృత (మితరామస్వార్పయతి)

రా—(గృహీత్వా హృదయేనిధాయ నామ్రం) హ! దేవి! విదేహ
నందిని! కథము త్తరీయశేషా దృశ్యసే ! (ఇతి సమీచితాక్షో
లక్ష్మణమవలంబతే.)

ల—(నిశ్చస్య) సఖే నిషాదరాజ! అపికుశలం సుగ్రీవస్య

గు—అద్య త్వయివారా మనుయోజానే.

శ్లో. జానన్నేవ దశాననోపహరతే నః ప్రేయసీ మస్తు వా
చంద్రాపీడ ముపాసితం సహిశిరోదామస్యయం కృత్తవాన్
దంజోన్యో దశకంధరస్య న పునఃకంఠాటవీకర్తనా 26.
ద్ధి గ్భాణైర్మమ చంద్రహాసహతకక్షుణ్ణోయ మధ్వాహృతః.

ల—అర్య! కథమస్మాసు వనాకసోపి సౌజన్యమనురున్ధతే.

రా—కిముచ్యతే సుగ్రీవ ససనాభిరస్మాకం. అస్యహి ప్రభవో భగవా
నై త్కృత్వకస్య రాజర్షి వంశస్యప్రసవితా సహస్రదీధితిః (హృద
యస్థము త్తరీయం చ దృష్ట్వా) పతన్! గుహ! స్పృహయామి
సుగ్రీవహనుమతో ర్దర్శనాయ త దృశ్యమూకగామినం మూర్ఛ
మాదర్శయ.

గు—ఉత్తరీయపటఖండము పైనుండిపడుచుండు హనుమంతుడెగిరి
యందుకొన్నాడు; అదిభవద్గుణగణానురాగియగు కుమార
సుగ్రీవుడు తన్ను సేవింపుచు జెంతవన్న నాచే దేవరవారి
కుపాయనముగాఁ బంపినాడు. (ఇచ్చును)

రా—(అదికొని యరముననిడుకొని కన్నీరునించుచు) హా! దేవీ!
జనకనందినీ! నీవిల్లుత్తరీయమాత్రశేషవై కన్నట్టుచుంటివా?
(కన్నులుమూసికొనినీ లక్ష్మణునానుకొనినిలుచును.)

ల—(నిట్లూర్పుచు) మిత్రమా! గుహ! నిషాదనాథ! సుగ్రీవుండు
క్షేమముగనున్నవాడా?

గు—ఇప్పుడు మీరలాయనక్షేమమునరయుటచే.

రా—(తనలో)

చ. ఎఱిగియె రావణుండు హరియించెను బ్రేయసి సీత; నాఁ దలరీ
దఱిగికొనండె యీశ్వరుముదంబునకై తనుదా నె యింకనున్
వెటవెటులబ్బు వీనికెద? వింతఁగ నీతని చంద్రహాసమే
ర్పటచినబాటయే యిది శరంబులిఁ కేటికిరి త్తఁ చాల్పఁగాన్. 26.

ల—అయ్యా! అన్నయ్యగారూ! మనయెడల నివ్వాసరములుగూడ
మంచితనమునువహించి కన్నట్టుచున్నవెట్లు?

రా—చెప్పెడిదేమి? సుగ్రీవుడు మనకు స్వజనములోనివాఁడే
కాఁదా? ఇతఁకిని నిత్యైకునిసంబంధముగు రాజ్ఞి పంశిమున
కును బూజ్యుడగు వేవెలుంగె మూలపురుషుండు కదా!
(హృదయమందలి యుత్తరీయమును జూచి) వత్స! గుహ!
నాకాసుగ్రీవహనుమంతులను జూడవేడుక వొడముచున్నది.
కావున ఋవ్యమూకమనకుఁబోవు మార్గమును జూపుము.

గు—(సహర్షం) (స్వ) కథమచిరాదేవ ఫలవతీ జాంబవతో మంత్ర
శక్తిః (ప్ర) ఇత ఇతో మతంగాశ్రమవర్తనా దేవ!
(ఇతి స ర్వేపరిక్రమంతి.)

గు—దేవ! పశ్య. పశ్య.

శ్లో. విదధతి ముదమత్తో ర్నాతనా నూపనీప
ప్రహసనసహచర్యా నిత్యనృత్య స్మయూరాః
ఫలపులకిత జంబూకుంజకూజత్కపోత
ప్రియశబరపురగ్రీబుధవో వింధ్యరేఖాః. 27.

రా—(సర్వతోనిరూప్య సఖేన)

శ్లో. సమంతాదుస్మీల బృహశలహరీ లంఘనకలా
లఘుప్రేఖ త్వచాచిలవిదళదేలాసురభయః
అవిద్యా వై దేహీ శశిలిపికరీభి ర్మమ ధియా
మమి వాస్తాలంబ విపినవినివేశా విదధతే. 28.

ల—ఆర్య! ఇతస్తావత్.

శ్లో. భయభ్రష్టప్రేయో విహనిరహంకారహరిణీ 29.
ముఖాలోకోస్మీల ద్గురుకరుణరుగ్ణాం సహచరీమ్
విలోక్య మేచ్ఛతీ మలమలమితి ప్రాక్ష్మణిహితా
శ్శరవ్యా ల్లుభానా హృదయమపరాధం స తు శరాః.

రా—(సాస్రం) హ! దేవి!

శ్లో. మారీచమృగయాన్యత్రే
మయి ప్రాప్తే చ రావణే

గు—(సంతోషముతోఁ దనలో) ఏమీ! యాజాబవంతుని యోజన
వేగముగనే ఫలించినది. (ప్రకాశముగా) దేవ! ఇదిగో!
యిమ్మితంగాశ్రమపుఁ దెరువున నరుగవచ్చును రండు!
(ఇట్లందఱు వెళ్ళుచున్నారు.)

గు—దేవా! చూడఁడు. చూడఁడు.

ఉ. పచ్చికపట్లనుంట నెడఁబాయక పూయు కడఁబశాఖులన్ 27.
నిచ్చలు సృత్యముల్ సలుపు నెమ్మికులమ్మల యింపుసొంపులన్
హెచ్చుఁగఁ బండు నేరెడుకుటీరములందుఁ బుభిదనుందరులే
మెచ్చు కపోతహృంకృతుల మీరుచు వింధ్యవనమ్ములిమ్మిగున్.

రా—(అంతటను నిరూపించి భేదముతో)

ఉ. ఎల్లెడ మెల్లఁగానలని యింపగు పాంపితరంగసంగమున్
సల్లలితైలకీకుసుమసంగతియుం గని కమ్మతెమ్మెరల్
చేల్లఁగ వీవ నీవనులు సాయమునేయఁ దొడంగె నార! నా
యల్లము పల్లవించి యస్మతోర్విజలన్ శతధాన్యంబుపుచోన్. 28.

ల—ఆర్య! ఇటువైపు చూడఁడు.

చ. కడుభయమంది లేఁడి తనుగ్రక్కున వీడి తొలగ దీనమై
యడలెడు పెంటిమోముఁగని యక్కటికమ్మన, నమ్ము దీనిపై
విడువకు వీడకంచుఁ తనప్రేయసివేడఁగ బోయమానసం
బుడిగెడుగాని మున్ జనినముల్కులు వీడపు లక్ష్మమక్కటా!. 29

రా—(కన్నీరునించుచు) దేవి! జానకీ!

కం. నూరీచునెంబడిని నే

మారమరుగ రావణుడు దోఁడఁగనీ నృ

ఆసా మివ కురంగీణాం

తవో త్పస్యామి చక్షుషీ.

30.

ల—(స్వ) కః పునరుపాయో యేన వినోద్యేతహృదయ మార్యస్య?

(నేపథ్యే) భో! భో! వనాకసః కథయంతు భవంతః కేనా
స్మత్కీర్తికామినీ చుక్రమణకేళీవర్వతో వివర్తితో దనుజ
రాజకంకాశకూటః.

గు—(దృష్ట్వా సభయసంభ్రమం) దేవ! పశ్య పశ్య. కనకమయ
సహస్రపత్రవైకత్వప్రభామండలేన దుందుభికంకాశవ్యతికర
జన్మనా రోషరాగేణచ స్వభావేన త్రిగుణపిశంగీంతను
మాదధానః పునగరాజోయమితపవాభివర్తతే.

శ్లో. పాలస్త్యావయవౌఘసంకటభుజా మూలక్షణోన్మూలిత
ద్వైరాజ్యామమరావతీ శృతవతే వీరాయ యస్మై హరిః
నిత్యాలోకనకౌతుకవ్యసనినీ శృంకే సహస్రం దృశః
పిండికృత్య దళచ్ఛలేన కనకాంభోజస్రజం దత్తవాన్. 31.

క్షణం చ దేవస్య నుహావీరసంవాదగోష్ఠీయ మృశ్యమూక
యాత్రా మంతరయిష్యతి. తదహనుగ్రతోగత్వా దిప్త్యా వర్ధ
యామి సూర్యతనం

రా—ఏవమను.

జ్ఞీ రేజము లీలేళ్ల యె

యారముఁ బురుడించెయుండునంచుఁ దలఁతున్. 30.

ల—(తనలో) ఏమియుపాయమున నేనిపుడన్న గారి హృయదమును
వినోదింపఁ జేయుదును ?

(తెరలో) ఓయోయి వనాకసులారా! మాయశఃకామినికిఁ
గేళీవిలాసనగమగు నీదనుశరీరమును నెవ్వఁ డిట్లుకదలెన్నో
చెప్పుడు చెప్పుడు.

గు—(చూచి భయమునఁదొట్టువడుచు) దేవ ! చూడుడు.
చూడుడు. సహస్రపత్రపరిమితబై యెంతయుంబొంగారు
బంగారు తెలిదామరపూలమాలికవలని కాంతివిశేషము
చేసెను దుందుభిక భేటవిత్తేపమువలనఁ గలిగిన రోషరాగము
చేసెను స్వభావముచేతను ద్రిగుణితపిశంగవర్ణముగల యంగ
మీన నెసంగుచు నాప్లవంగరాజపుంగవుఁ డిట్లు వచ్చుచు
నున్నవాడు.

శా. లంకేశుం దనచోకనొక్కిత్పటికాలంబైన ద్వైప్రాభవం
బింకం జేసిన పుత్రు వాలి సనయాబెంతేఁ దమిజూషఁగా
సంకల్పించెడి వేశసుల్ దళమిషన్ సుధించి బంగారపు
బుకేజుంబుల దామ దామెడనిజెన్ బాకారి యుచెంచెదన్. 31.

క్షణమాత్రము దేవగణీవీరసంవాదగోష్ఠీనినోదము ఋష్య
మూకగమనమునకు జాలమును గలిగించుచు గాన నింత
లోపల నేను ముందుగ నేగి యా రవినందను నానంద
పెట్టుదును.

రా—సరియే. అట్లుచేయుము.

గు— వాచికం పునరేతాపత్కుమారసుగ్రీవస్య య 'స్మిత్రపర్యా
యాంతరితం దేవస్య దాస్యమిచ్ఛా' మితి.

రా- -(అపవర్య) వత్స! లక్ష్మణ! ఏవమాహ వయస్యస్తే గుహః.
కిం చ మగ్రోత్సాహశక్తిసంపన్నానామపి క్రభుశక్తిమపే
తుంతే సిద్ధయః తదహం వాలినఃస్థానే సుగ్రీవమవస్థాప్య
తత్కౌశలదండాభ్యాం సమగ్రశక్తిర్వైరపారం గంతుమిచ్ఛామి

ల—(సస్మితం) యద్యేవముపయుజ్యమాన మింద్రనూనుముపేక్ష్య
సుగ్రీవేణోపయోజ్యమాణేన సిద్ధిరితి చక్రః ఖల్వయం పథాః.

రా—(సస్మితం) వత్స! సాధ్యేవం బ్రవీషి కింతు

శ్లో. దృప్యతే లస్త్వకంధావిపులభుజభరోష్ణాయమాణః కపీంద్రో
నాయం నః సందధీత క్వచిదపి చ విధౌనైష సాహాయకామః
సోహం సుగ్రీవమేశద్దమనదృఢతరం మిత్రమిచ్ఛామి పశ్యా
త్సారస్త్వైశేయపుత్రవ్యయశిధిలశుచంశక్రమారాధయామః, 32.

ల—సాధుదర్శినీ బుద్ధిరార్యస్య కిం చ విఘాతశాపేనాపి దనునా
దేవభూయం గతిముపలంభితేన సందిష్టమార్యస్య యథాలస్య
నిపాదాధిపతే ర్వచసి దేవేనావధాతవ్యమితి.

రా—తద్గుహోపి క్రతిదూత్యమర్హతి.

గు—దేవ! సుగ్రీవుడు “మిత్రశబ్దపర్యాయమున నంతరితముగా
దేవరవారికి దాస్యముచేయ నభిలషించుచున్నాడ” నని
మనవిచేయుమన్నాడు.

రా—(ప్రక్కగాఁ జూచి) వత్స! లక్ష్మణా! నీమిత్రుడు గుహుఁ
డిట్లుచున్నాడు. అగును, బ్రభుశక్తియుక్తములు గాక కార్య
ములు సిద్ధిపవుకదా! కావున వారికిఁ బనులుగా నచ్చో
సుగ్రీవుం బ్రతిష్ఠించి యాశోశదండములచే నమగ్రమగు శక్తిని
గలిగి మనవైరమును బారముముట్టదీజ్ఞుకొనఁ గోరు
చున్నాడను.

ల—(చిరినగవుతో) ఉపయోగింపఁ దగియున్న వాలిని విడిచి
సుగ్రీవునుపయోగార్హునిగాఁ జేసికొననెంచుట మిగులఁ జుట్టు
దారిగాఁ గన్పట్టుచున్నది గాదా ?

రా—(చిరునవ్వుతో) వత్సా! అగును నీచెప్పినయది నిజమే. కాని
చ. కడు బలమొప్ప రావణునిగర్వమడంచితినంచుఁబొంగు నీ
తఁడు మనచెల్విఁగోరఁ డదితథ్యము; వీనివధించి సూర్యజన్
గడు దృఢుఁ జేసి మిత్రునిగఁగైకొని పిమ్మటశాంతిఁగూర్తు ని
ద్రుఁగు పరసుందరీభవసుతు నివ్వి కుందుఁ జెందినన్. ౩2.

ల—ఆర్యసిబ్బదిమొల్లప్పుడును దిన్నునితెన్నుననే నడుచుచుండును
గదా; శాపవిముక్తి నంది మరలదేవత్వమునుగాంచివెడలు
నద్దనుఁడనుగఁధర్వుఁడు విారలీనిపాధనాథు నభిమతము
ననుసరించి నడచుచుండనగునని తమతో మనవిచేయు
మన్నాడు.

రా—సరియే; అట్లయిన దానికీగుహుఁడే దూతగానుంటకర్హుడు.

ల—(గుహంప్రతి) ఏవమన్మద్గిరా సుగ్రీవోవక్తవ్యః.

శ్లో. పితాయం రేతోధాస్తవ తరణిరస్మత్కులగురు

ర్మనుర్వైమాత్రేయస్తదపి సహజం మిత్రమసి నః

అథాపి జ్ఞాతేయం సిథిలయసి కాపేయతరళః

శరాస్తస్మై వాలిక్షతజరసలోలాః ప్రతిభునః.

33.

రా—(విహస్య) వత్స! గుహ! ఏష ఖలు పాలస్త్యైగతేనామన్వేణ

ధూమాయమానో యయా కయాచిద్వాచా సామిత్రి రభి

దధాతు నామ.

ల—సతతసమిధ్యమానజానకీవిరహవైశ్వానరేణ రామచేతసా పున

రగ్నిసాక్షికమేవ సుగ్రీవో మిత్రతాముపాగతః.

గు—(సహర్షం) పరమనుగృహితో దేవేన వికర్తనతనయః-

(సపరిహాసస్మితం)

శ్లో. సుగ్రీవే యది పక్షపాతబహుళం దేవ! త్వదీయం మనః

కిం నస్తేన విదాంకరోతు భగవానంభోజినీవల్లభః

నవ్యేనాత్మజరాజ్యలాభరభసోద్భూతేన యస్తేజసా

పూర్వస్మాదధికేన దుస్సహతరో లాకేశు వర్తిష్యతే. 34.

ల—(విహస్య) కథం తపనతనయస్య రాజ్యమంగీకారితా వయం

వయస్యేన.

రా—(సస్మితం) వత్స! గుహ! సతావత్ప్రకాశమేవ ప్రతిశుశ్రూ

షతి మే హృదయం.

ల—(గుహానితో) మేమిట్లుచెప్పితి మనిసుగ్రీవునికి బోధపఱపుము.
 “మ. ఇనుఁడే నీపిత, మాకులాధ్యుఁడు మనుఁడీవున్విమాత్రాద్భవుల్
 విను మీనేస్తముక్తాత్తగాదు మనకున్, విస్రంభనీయంబయ
 య్యిను గాపేయపుఁజాపలంబుఁ గనెదేనుండుంజుమీ! యింద్రనం
 దన రక్తాసవపాన లోలశరబృందంబిను జామీనుగాన్.” 33.

రా—(నవ్వి) వత్స! గుహా! ఇతండాపాలస్తునిమీఁది క్రోధా
 వేశమున మండిపడుచు నెద్దియే ననిన నననిమ్ము.

ల—ఎడతెగక రగిలికొనుచున్న వైదేహీవిరహాగ్నిసంగతిగలిగి
 యున్న యీరామునిచిత్తము మఱల నగ్నిసాక్షికముగ
 నీసుగ్రీవుని విత్త్రునిగా సంగీకరించుచున్నది.

గు—(సంతోషముతో) దేవ! దేవరవారిచే నీరవినందనుఁడు మిగుల
 ననుగ్రహింపఁ బడినాఁడు. (సపరిహాసముగా)

ఉ. నీమదిప్రేమంజూపె నలినీహితుసూనునిపైన నాఁగ మా
 కేమియు లభిలేదనునిదే; యతఁ డాత్మజనవ్య రాజ్యలా
 భామితహర్షసంభరితుఁడై భువనమ్ముల నింతకన్న ను
 ద్దామతరోజ్జ్వలాకృతిని దాల్చి మఱింతతపింపఁజేసెనున్. 34.

ల—(నవ్వి) ఏమీ! సుగ్రీవునకు రాజ్యప్రదానముగూడ మేమంగీ
 కరించినట్లుగానే వయస్యుఁడు స్థిరపఱచుచున్నాఁడు!

రా—(చిరునవ్వుతో) వత్స! గుహా! నామనస్సు ప్రత్యుపకృతి
 చేయనుండెనని ఇంకను ప్రచురింపఁదగినదికాదు.

గు—(సప్రశ్రయస్థితం) స్వామిన్నియమేవ మహతాన్తైలీ.

శ్లో. సంతో మనసి కృత్యైవ
ప్రవృత్తాః కృత్యవస్తుని
కస్య ప్రతిశ్రుణోతి స్థ
కమలేభ్య శ్చియం రవిః.

35.

(నేపథ్యే) భో భో స్సన్నిహితావనాకసః కథయాతు
భవంతః దుందుభికంకాళవిక్షేపభావ్యమానగంభీరావభ
నిత్యరేణ కేనాస్మాకమియం చిరస్య భుజకాండకంఢాచి
రపనేష్యతే.

గు—(స్వగతం)

శ్లో. మన్యే దర్భామయావిభ్యాం
నిత్యం దోర్భ్యా మమర్షణః
జాంబవ త్పేరణా దీప్తః
ప్రాప్తాయం ప్లవశేశ్వరః.

36.

తదహమపి వీరయాత్రాదర్శనసుఖం ముహూర్త
భవామి.

వాలీ—(ప్రవిశ్య పురోవలోక్యచ) అయో! ప్రసన్నోజ్జ్వలకృతీ
కావేతేనియతమాభ్యామేవ కంకాశోక్తేపనిమిత్రేన చిరవ్యం

గు—(విషయముతో గొంచెమునవ్వుచు) స్వామీ! అవును. ఇట్టిదే

కదా మహాత్ములపక్షమున!

తే. గీ. ఉత్తములుచేయఁగాఁ బూనుచుడు పనులు

చిత్తముననుండు, ప్రచురణచేయరెపుడు;

జలజజాలంబునకు నిచ్చుసంపదలను

సఱుంగఁజేయునె యెవ్వరికేని నినుఁడు. ?

35.

(మరలఁ దెరలో)

దగ్గరగనున్న నేయోయి వనాకసులారా? దుందుభి

కళేబరము నెగజిమ్మి మెచ్చఁదగిన బాహుగర్వమున

నొప్పు నెవ్వఁడు మాకుఁ జిరకాలమునుండి మిక్కిలిగఁ

గలిగియుండిన బాహువులతీటను వీర్పుకొనుటకుఁ దగిన

వాఁడై యుండెనో చెప్పఁడు.

గు—(తనలో)

తే. గీ. గరువమనియెడు ప్రబలరోగంబు వలన

రోషసంతారితాత్మస్వరూపుఁ డగుచు

భల్లుకేళుని ప్రోత్సాహవశత, వాన

రాధిపతి యుద్ధతిని వచ్చెననుచుఁ దలఁతు.

36.

కావున నేనీవీరయాత్రావలోకనసౌఖ్యము నొకముహూర్త

కాల మచుభవించును.

వాలి—(ప్రవేశించి, యెదుటఁ జూచి, తనలో) ఆహా! నిర్మలములై

విలసిల్లుచున్న యాకారములతోనొప్పుచున్న వీరలిరువురు

నెవ్వరోకో! నిశ్చయముగా నాదానవనాథుని కళేబరము

(స్మృతిమభినయ సవితర్కం) ఆః సందిప్తమస్మాను ప్రియ
సుహృదాలం కేశ్వరేణయథా.

శ్లో. ప్రక్షప్త కాంతారకుమారభుక్తి

ధౌర్భాగినేయో జనకేనముక్తః

మనుష్యసామంతసుతోనిషంగీ

సహానుజ స్తిష్ఠతి దండకాయాం .

37.

తౌచాస్మాకం తత్ర విహరిషు నిశాచరేషు పాటచ్చరీ
వృత్తిమధిష్టమానా భవద్భిః ప్రతికర్తవ్యావితీ. తతః
కిమయమయం చతౌ స్యాతాం.

రా—వత్స! లక్ష్మణ! శ్రుణు కిమయం బ్రవీతి మహావీరః.

ల—(కించిదుపసృత్య) ఇత ఆవాం ఇతో భవాన్.

వా—భోః కావేతౌ యువాం.

ల—మహాబాగ! రాఘవౌ క్షత్రియూవావాం.

వా—ఆః యుష్మదాకారవిశేష ఏవానగమయతి జాతివిశేషః
తద్విశేషంబ్రూహి.

ల—సనూక్తమేవ రాఘవా నావామితి.

వాలీ—(సాభ్యసూయం) ఆః.

శ్లో. వపురేవ విప్రణోతి ఔత్రమంతర్విశేషం

రఘుషు యదభిధత్సే రాఘవా విత్యభీష్టం

నెగమీటిన వారలు వీరెయ్యెయండవచ్చును. (జ్ఞాపకము
సభినయించుచు, విత్కించుకొనుచు) ప్రియమిత్రుడైన
యాలంకేశ్వరుండు మా కిట్లుసంజేశమునంపెనుగదా!

“చ. అడవుల నుండు దుంపలుఫలారులు, సుంత కుచూరవృత్తిగా
నిడి, జనకుండువీడ మనుజేశునిపుత్రుడెవండో మందభా
గ్యుడొకఁడు చంక సంపపాదియున్ ధనువున్ గొనివచ్చి పెంట ద
మ్ముడొకఁడు తోడుగాఁగ నిరవుంగొనియుండెరు దండకాటవిన్.

కావున వారిరువురు సక్కడవిహరించుచున్న యసురుల
యందు పాటచ్చరీవృత్తిని వహించియుందురుగాన వారిని
వారించుకొనుచుండవలయును.” కావున నితఁడునితఁడును
వారిదువ్వరె కావచ్చును.

కా —వత్స! లక్ష్మణా! వినుమిమ్మహావీరుడెద్దియోయనుచున్న వాఁడు.

ల—(కొంచెముజేరిగి) ఇదిగో! ఇక్కడనున్నాము. అయ్యా
ఇటురండు.

వా—మీరువునెవ్వరు?

ల—ఆర్యా! మేముక్షత్రియులము, రాఘవులము.

వా—ఆయుష్మతుఁడా! మీజాతివిశేషమును మీయాకారవిశే
షమే దెలియఁజేయుచున్నది. అంతకెక్కును విశేషమును
దెల్పుము.

ల—మేమురాఘవులమని తెలిపియేయుటనిగదా?

వా—(అసూయతో)

తే. గీ. తెలుపకయె తెలుపుచుండె క్షత్రియులుగాఁగ
నంతోలేటగ మీదు నాకృతులె, కాని

పరికలయతు మిష్టంనామసాంస్కారికం వా

మహాహ! కథ మపత్యప్రత్యయాన్నిశ్చివోమి ? . 38.

ల—(సద్దైర్యసంరంభం) భో! ఆవాం 'తౌ' రామలక్ష్మణౌ.

వా—(సవిమర్శ మాత్మగతం) కథం తౌ ఇతి సర్వనామపదేన
ప్రసిద్ధావిత్యాహ తత్కిమునయో రన్యతః పినాకస్య ధనుషో
దమయితా సోపిరామభద్రస్య ద్భవ త్వేవం తావత్.
(ప్రకాశం విహస్య).

శ్లో. ఏకో వేషపరిగ్రహః పరికరస్సాధారణః కర్మణా

మాకృత్యోర్మధురత్వమేవ సన్యశం తుల్యైవ గంభీరతా

తం ద్రష్టం చిరముత్సుకోస్మి కతరో వా రామభద్రః పునః

సర్వక్షత్రవశవ్రతీ భృగువతి ర్యేనావకీర్తికృతః. 39.

ల—(సవినయమివ) ఆర్య! సుక్రందననందన ! లక్ష్మణ స్తావదహం.

వా—వశ్య! అయ మప్యపరో ధాశరథిః కౌశికాంతేవాసీ రామః.

ల—అథ కిం ?

వాలీ—(సహోల్లాసస్మితం కిందించుచు) భో! భో! రామభద్ర !

రాఘవులనా సపత్యపుబ్రత్యయమున

నెఱుంగఁడలఁచిన నామంబులెట్లుదెలియు ?.

38.

ల—(ధైర్యసంరంభములతో) మేము ఆరామలక్ష్మణులము.

వాళి—(విమ్బించుకొనుచుఁ దనలో) ఏమిది ! ఆ రామలక్ష్మణుల
మరి సర్వనామపదమునఁ గడుబ్రసిద్ధులగుగాఁ దెచ్చుచు
న్నాఁడు. అట్లయిన నిందొకఁడా యీశ్వరునిన్నిరిచి
యారామభద్రుఁడై యుండవచ్చును. సరియే అట్లుకానిమ్ము.
(ప్రకాశముగా నన్ని)

చ. సరియగు వేషధారణము చక్కనియాకృతులొక్కరీతివే,
పరికరములే సఫర్దములు భావగభీరయున్ సమంబె, యిం
డరయ నెవండు క్షత్రియవధాదరు నాభ్యుపవాసగులెల్ల సు
గరమున, సట్టిరాముఁగనఁగాఁ జిరకాలముచుండినోదుదున్. 39.

ల—(నినయముతోఁ బలె) ఆర్య ! పురందరనందనా ! నేను
లక్ష్మణుడను.

వాళి—నన్న ! అట్లయిన నీరెండవయతఁడు కాళికశిష్యుఁడగు
రాముఁడనుకొనియెదను.

ల—కాశీమి ?

వా—(ఉల్లాసముతోఁ గొంచెముబిగ్గరగా) ఓ రామభద్రుఁడా!

నీ. జగమంతయు త్రివర్ణసంగతంబుగఁజేయ

సమకట్టినట్టి యాజామదగ్నున్

నిర్భంగులగు నస్త్రగర్భంబునుండి క్ష

త్రియజాతివెడియుఁ దెచ్చినట్టి

శ్లో. ఏష తైః పర్ణ్యమాత్ర వ్యవసితజగతో భార్గవస్యాత్రు గర్భా
 దాకృష్టత్రజాత స్త్వమసి పథి గిరామవ్య న స్సుప్రభాతం
 కఠోన్మస్తేదసవ్య శ్శమిత దశముఖాస్పృటకంఢూవికాగో
 వీరశ్రద్ధో భుజస్తాం పరిచరతు చిరం చక్షుషీనందతాం చ. 40.

రా—(దృష్ట్యానహర్షం) స ఏష మహాబాహుస్సక్రందనమానుః.

శ్లో. యేన వీరేణ గుప్తాయాం

కిష్కింధాయా మియం మహీ

రావణాభిభవక్లాంతా

శశ్వదుచ్ఛావస మశ్నుతే.

41.

(ఇతిపరిక్రామతి)

౮—మహాభాగ ! అయమార్యః ఇతోభవాన్.

వాలీ—(ఉపశ్రుత్య) రామభద్ర !

శ్లో. సురాసురాణా మసుభి

జ్జివ్యతాంసభికో మునిః

అద్య మే నారద స్తుష్టో

యేనాపి భుజగోచరః.

42.

నీచర్యకడువర్ణనీయ, మివ్వేళ నా

కెంతయు సంతసం బెసంగుచుండె

నిటగొంతతడవు నిన్నీక్షించునానంద

కలనఁ గోరుచుచుండె గన్నదోయి

తే. గీ. రావణాసురుసమరకంఠావికార

రోగ మాత్మకక్ష స్వేదయోగగరిమ

నణచి శ్రద్ధగ వీరులనరయు నాదు

భుజము నిన్నుబరీక్షింపఁ బొంగుచుండె. 40.

రా—(చూచి, సంతోషముతో) ఇమిగో! మహాభాగుండగు

నయ్యింద్రనందనుడు.

కం. ఈవీరవరుడు కిష్కిం

ధావన మొనరింప, నూపిరాడుచుచుడున్

రావణుడు పెట్టుబాధల

చే వగలంబాగులుచుండు క్షీతికపుడపుడున్. 41.

(అని నడచుచున్నాడు.)

ల—మహాభాగుడా! ఇదిగో! అర్చ్యుడిక్కడనున్నాడు, ఇటు
రండు.

వా—(సమీపించి) రామభద్రా!

తే. గీ. అసువులొడ్డి తమింజూదమాడు సురయు

తాసురుల పయిపందెగాడయిన నార

దుండు కడుంగడు సంతసంపడునఁ గాక

నాభుజంబుల కీవుకన్నులు కతన. 42.

రా—మహావీర! కిముచ్యతే? మూర్ధాభిషిక్తోసి సమరశౌండానాం.

శ్లో. దేవస్సత్వామసూత ద్విషదుపమృనిత స్వర్వధూవేణిబుధ
ప్రేతోధారాశ్చవైర ప్రసృమరసమరోడ్డామరాజా బిడౌజాః
యో విద్ధోత్థాతబాణప్రణనివహనిభం నిర్భరాభంగురభూ
భీమం భ్రామ్యద్భిరంగై రుదవహతరుషారజ్యదన్త్రాం సహస్రం.
అపిచ—

శ్లో. బందీకృత్య జగద్విజిత్వరభుజ స్తంభాఘమస్సంచరం
రక్షోరాజమపి త్వయా విదధతా సంధ్యాసమాధివ్రతం
ప్రత్యక్షీకృతకార్తవీర్యచరితా మున్ముచ్యరేవాం నమః
సర్వాభిర్మహిషీభిరంబునిధయో విశ్వేసి విస్మావితాః. 44.

వా—(విహస్య)

శ్లో. చిరాయ రాత్రించరవీరచక్ర
మారాంకవైజ్ఞానికపశ్యత స్త్వా
సుధాసధర్మాణ మిమాం చ హచం
న శ్వేద్యత స్తృప్యతిమానసం మే. 45.

కింతు—

శ్లో. యేనాచ్ఛిద్య సమస్తపార్థివగణ ప్రాణాంతకం కార్ముకం
రామస్సంప్రతి లంభితో భృగుభువాముత్సర్గసిద్ధాం స్రుచం
ద్రష్టుం వీర! చిరస్యథామృతభవత్తదూర్భువ సస్వత్రయీ
హృన్మర్మప్రణరోషణౌషధమిమా బాహూ బహూత్తామ్యతః.

రా—మహావీర ! చెప్పెడిదేమి ? సమరనిపుణుల కెల్లరకును
శిరోభూషణమవు కదా ?

చ. రిపుహృత్సర్జరీజన నిరీక్షణచే జనియించు కిన్ననౌ
సపరిమితాహవంబున భయంకర రక్తదృశాసహస్రమున్
వపువున నాటుతూపులను బాపిననౌ వ్రణపుంజముట్టు లే
నిపుణుడుదాల్పు, నట్టిసురనేతకు సూనుడవీవలంతివే ? 43.

మఱియు,

తే. గీ. ఘనభుజుండగు రావణుఁ గక్షమందు
దాలినియె నీవు సంధ్యావ్రతంబునడుపఁ
గార్తవీర్యజ్ఞయగు రేవణాక, యెల్ల
రాణిగమితోడఁ గడులు లబంబుపడవె ? 44.

వాలి—(నన్ని)

చ. తడవుగ యామినీచరకడంబముతో నగు సంగరంబులన్
గడు గడిదేఱి ప్రాణియనెసంగుచుచున్న నీవు క 45.
స్పృహటకునైన, నీమధురచాక్కులు చేక్కంగ వీచులార వి
స్పృహటకునైన, నిక్కముగ నామది తృప్తివహింప దింతయున్.

ఇంతియకాక,

ఉ. రాజసమాజసాధ్వసకరంబగు భార్గవుచేతిదౌ ధనూ 46.
రాజము నాజి లాగికొని క్రమ్మఱ తద్భృగునంశ్యపాళికా
సాజపుస్రుక్కుబూనునటునల్పిన నీ శ్రీజగద్వ్యధాపహృ
త్తేజమెఱుంగ బాహువులతిత్వరఁజొదెడుఁ బెక్కునాల్గుగాన్.

రా—(సస్మితం)

శ్లో. నన్వేతదధిమార్వీకం
యుద్ధసర్వస్వదక్షిణం
సజ్జ్వమస్త్యేవ మే రక్షో
లక్ష్మీమూలపారం ధనుః.

47.

తన్నహాభాగోపి శత్రు మాధత్తాం.

వాలీ—(విహస్య) సాధు భో మహాక్షత్రియ! సాధు యథా ధర్మ
మభిదధాసికి పునః.

శ్లో. నయోహి సాంగ్రామిక ఏష రోష్మతాం
యదాత్మజాతిప్రతిహత మాయుధం
అయః కుశీభిః కపయో స శస్త్రైః
తలాని ముష్టిశ్చ సఖాశ్చ సంతినః.

48.

ల—ఆర్య! సాధూక్తం మహాభాగేన నిత్యోపనతస్త్వాగశస్త్రైః
తిరశ్చాం జాతిః.

రా—(విహస్య ధనురాస్ఫలయన్).

శ్లో. సర్వాఘప్రసరేణ రావణి రసా యద్దుర్యశోభాగినం
చక్రే గౌతమశాపయంత్రితభుజస్థేనూన మాఖండలం
కక్షాగ రక్తుభీరతాం గమయతా వీర! త్వయా రావణం
తస్మిన్మృప్తమహా! విశల్యకరణీ జాగర్తి సత్పుత్రతా. 49.
సోపి త్వ మస్మాకం దైవేన శరన్యా కృతాసి.

రా—(చీనవృత్తి)

ఆ వె. అట్టులయిన నెక్కు నెట్టినదై యిదే
సంగరమున జయమొసంగజాలి
యసురవై భవంబు నామూలముగఁ ద్రుంప
గలుగుపిల్లచేతఁ గలదుగాదె ?.

47.

కాబట్టి మహాభాగుడవగు నీవును శస్త్రమును బట్టుదువుగాక.
వాలి—(నవ్వి) అగును. ధర్మముననుసరించి నీవు చీకఁగానే
చెప్పితివి కాని,

తే. గీ. తనదుజాతికిఁ దగు నాయుధంబెఘాని
యుద్ధమొనరింప నగు బాహుయుతుల కెపుడు
దారులోహాదికములు శస్త్రములుగావు
కఱకుఁగోళ్లును విడికిఁగలవు మాకు.

48.

ల—(నవ్వి) ఆర్య ! అగును. మహాభాగుఁడు చెప్పినది యథా
ర్థమే. సిత్యసంసిద్ధములగు సంగములె యీతిర్యగ్జాతి
కాయుధములు.

రా—(నవ్వి ధనుష్పంకారముచేయుచు) అద్దిరా !

ఉ. గౌతమశాపతపు బలఘస్కరు రావణి పూని దుర్యశో
స్వీతునిజేయఁ దత్పితను వీరతఁ గడుబిలప్రలీనమా
పీతనుజేసి జేసితివి పిత్రనుమోదయు; త్వాదృశుల్ గుణా
స్వీతసుతుల్ విశల్యకరణీతులితుల్ గద! తృడికారయన్!.

49.

అట్టివాడవగు నీవే దైవవశమున మాకుశరవృక్షవయినాడవు.

వాల్మీ—(సరోవరం) ఆః కాకుత్స్థ !

శ్లో. అస్మద్దోర్మూలకూలంకషచివమభుజా గ్రంథిబంధప్రసంగ
క్రోశ ల్లంకేశదత్త త్రిభువనవిజయ ఖ్యాతీసర్వస్వరూపః
యఃకశ్చి ద్విక్రమోయం సఖలు ఖలచురీక్షత్ర సాధారణత్వా
దంతర్మందాయమానో విజితభృగుపతిం త్వామజత్వా ధునోతి.
తదేహి విమర్శక్షమాం భూమి మవతరావ (ఇతినిష్క్రాంతౌ.)

గు—దిష్ట్యాఫలిత మస్మాకం మనోరథేన.

ల—(నేపథ్యాభిముఖమవలోక్య) ఇదమన్యతో వానరద్వయం
ఆర్యస్య హర్షిగ్రాహమివ సంభ్రమాదనువర్తతే. తదహమపి
ధనురారోపయామి.

గు—(దృష్ట్వా సహర్షం) కుమారలక్ష్మణాలనులమావేగేన సుగ్రీవో
రామదేవగుణానురాగేణ వాలిమత్సరేణ చ ద్విగుణీ
కృతోత్సాహః సమరసీమా మాపతతి.

ల—ఏష వై కర్తసిః ఆధాపరః కః !

గు—అయమపి కిష్కింధేశ్వరస్కంధావారైకవీరో భవతః ప్రభంజ
నస్య పారస్థైశ్చేయః పుత్రో హనూమాన్.

ల—(సహర్షం) కథమయ మసావాంజనేయః అయం హి.

శ్లో. బ్రహ్మశాప పరామృష్టః

స్వవీర్యజ్ఞానయంత్రితః

అన్యైరపి భువం వీరైః

కీర్యమాణా ముచేక్షతే.

చాలి—(సంతోషముతో) ఏమీ ! కాకుత్స్థా !

శ్లో. దోర్మూలంబుననొక్క బాహువులగ్రంథుల్ భగ్నమై దిక్కుటర్
మాల్మోయన్ దశకంఠుఁడాఱ్ఱి ఘటియిన్పంబడ్డ యొక్కించుకొ
వేగ్మోదంబిడనర్జునుండునని నల్పెన్వాని; నయ్యర్జునున్
నిర్మూలించినభార్గవుం గెలుచు నిన్ నిర్జంప సంతృప్తిచూతా. 50.
కావున రమ్మ! యుద్ధసమ్మర్దమునకోర్పుచో శికి బోవుదము!.
(వెళ్ళుదురు.)

గు—పుణ్యవశమున మామనోరథము ఫలించినది.

ల—(తెరవాకఁ జూచి) ఇటచుండి యన్నగారికియుద్ధమునందుఁ
దోడ్పడు ననుచరులంబలె వానరు లిరువురు సమీపించుచు
న్నారు. గాన నేనును ధనువు నూచుదును.

గు—(సంతోషముతో) లక్ష్మణ! తొందరపడనక్కరలేదు. ఇతఁడు
రామునగుణములందలి యనురాగముచేతను వాలియందలి
మత్సరముచేతను రెట్టించిన యుత్సాహముతో యుద్ధభూమికి
వచ్చుచున్నవాఁడు.

ల—ఇతఁడా సూర్యనందనుడైన నా రెండవయతఁడెవ్వఁడు ?

గు—ఇతఁడెవ్వాలిసేనావారమున కధినాథుఁడును బూజ్యుఁడగు
ప్రభంజనుని నందనుఁడునగు హనుమంతుఁడు.

ల—(సంతోషముతో) అట్లయిన నితఁడాయంజనేతనయుఁడా ?

కం. నలువ శిషియించుటం దన

యలఘుతరంబయిన శక్తియంతయు మదిలోఁ

దెలియమినిగాక యీతని

కిలలోఁ బ్రతిపరుడనుచు నిక నొకఁడున్నే ? 51.

నియతమనేనాస్మాకం హృదశల్యముద్ధరివ్యతే ఇదం తు
వర్తమానమేకతులాద్యుతమార్యస్య జయలక్ష్మీపరిగ్రహః
యాతకే యశః వయంవా సుగ్రీవో న కేచిత్యాధికారిణః

గు—(ససంభ్రమం) కుమార! పశ్య పశ్య.

శ్లో. సప్తసాలా వయం భిత్వా

వాల్మీకహరణీకృతాః.

హత్వా చ వాలినం బాణో

రామతూణీ ముపాగతః.

52.

అహహ !

శ్లో. ప్రాజ్ఞైస్సమం కనకపుష్కరకంఠమాలా

సూత్రేణ దాశరథయే విహితాతిథేయః

దిక్కుల ముద్వహయశ స్సరిదాదిశైల

శ్చేతే సవీరశయనే కపిచక్రవర్తి.

53.

ల—(సభేదం) హా! దేవ! సంక్రందన! క్వ పునరీదృశం మహా

వీరప్రకాండమాత్మజా సహస్రేణాపి లోచనై రవలోక

యిష్యసి? (నేపథ్యే- దుందుభిధ్వనిః మంగళగీతిశ్చ).

గు—(సహర్షం) కథమయ మార్యజాంబవదాదిభిరభిమంత్రి

తైశ్చాతకుంభ కలశైర్నీలః కుమారసుగ్రీవమభిషించతి.

స్వయం చాస్యదేవో దాశరథిః కార్తస్వరపుండరీక

మాలయా కంఠమలంకరోతి.

కాబట్టి నిశ్చయముగ నీతనివలన మాహృదయశోకము
శాంతింపఁగలదు. ఇది యార్జునకుఁగలిగిన తూనిక
పందెము. ఇందు జయలక్ష్మీపరిగ్రహమున వరశుల్కు
రూపమనఁదగుక్తికి మనముగాని యాహనుమంతుఁడు
గాని సుగ్రీవుఁడుగాని యుశార్హులముకాము.

గు—(సంభ్రమముతో) కుమార ! చూడుము. చూడుము.

కం. వాలిములుకులుగఁ బటపిన

సాలము లేడిటిని నునిమి సగగున వాలిం

దూలించి రాముబాణము

హేలాగతివచ్చి తూణినిదె వసియించున్!. 52.

అద్దిరా!

ఉ. అనువులతోడఁ గూడఁ గనకాంచితపుష్కరకంఠమాల నం
గరమున రామభద్రుని కుదారతఁగాన్మగనిచ్చి సద్యశో
విసరము సర్వదిక్తులఁ బెపువహించిరహింప నెంతయో
నసద్యశలీల న క్కపికులాగ్రణి పండెను వీరశయ్యపై. 53.

ల—(దుఃఖముతో) అన్నా ! దేవా ! సంక్రందనా !

యీలాటి మహావీరాధివీరుఁడగు కుమారునిక నిండా
వేయికన్నులతో మఱలనెందుఁ జూడఁగలుగుదువు ?

(తెఱలో భేరివము మంగళగీతియును)

గు—(సంతోషముతో) ఏమీ ! ఇదిగో ! యీసీలుఁడు పెద్దలగు
జాంబవంతుఁడు మున్నగువారలభినుఁజ్రించిన బంగరుకలశ.

(జలములతో నభిషేకించుచున్నాఁడు.) (దాశరథియుఁగూడ
బంగారుపుండరీకమాలికచే స్వయముగ నితనికంఠము నలం

ల—ప్రియం నద్దఃప్రియం నః. (పునర్వేషణ్యే)

భోః భోః వానరాచ్ఛభల్లగోలాంగూలయూధపతయః
సర్వానేషతో మహాదేవస్సుగ్రీన ఆజ్ఞాపయతి. “సజ్జయంతు
భవంతః సర్వాణి యావరాజ్యోపకరణాని అనుమహం
సీతాదేవ్యాః ప్రవృత్తిమన్వేష్టుం ప్రహిత్య హనుమంత
మూర్ధ్వమాహూర్తికే లగ్నే కుమారమంగద మభిషేక్యోమి”

ల— శ్లో. ఉత్సవ స్సోమమస్మాకం

సర్వదా హృదయంగమః

కింతు వాలీ విలీనోయం

వ్యధయివ్యతి వాసవం.

54.

(అంతరిక్షే పుష్పసృష్ట్యనంశరం)

జయ జయ జగత్పతే రామభద్ర !

శ్లో. లక్ష్మ్యవాలిసిబర్హణప్రశవితద్వైరాజ్య వై రాగ్యయా

కిష్కింథాయతనైకదైవతమయం తారాపతి రీప్యతే

సప్తారంయువరాజమంగదమపి శ్రుత్వాతి హర్షావభూ

దాప్రాంభః పృషతోఘమాక్రిక మయోద్గంభస్సహస్రక్షణః.

ల—ప్రియాత్ప్రియతిరం సః వయస్య! తదేహ్యవామపి మహా

త్సవసంవిభాగినా భవావః.

(ఇతి సప్రాంతే.)

పచ్చమొబ్బు.

కరించుచున్నాఁడు.) (మరలఁదెఱిలో) ఓయోయి వానరాఘ
భల్లలాంగూలొడిసేనాధినాథులారా! మన సుగ్రీవమహారాజు
గార్హిస్తలానతిచ్చుచున్నారు. “యశావరాజ్యమునకుపయోగ
మగు సంభారములనెల్ల సిద్ధముచేయుఁడు. ఇదిగో! నేను
సీతాదేవిగారి వారసరయుటకు హనుమంతుని నియమించి
నుముహూర్తమునఁ గుమారునంగదు నభిషేకింపుదును.”

ల— కం. ఈయత్సవంబు మన క

త్యాయతసంతోషదాయయయి యొప్పునుగా

కా యింద్రున కక్కట ! యిది

చేయుంగద మిగుల వికలచిత్తునిగాఁగన్.

54.

(అకసమునఁ బూలవానకురిసిన పిదప)

రామభద్ర! నీకు జయమగుఁగాక!.

శా. స్వారాటూస్తి దివంగతుండగుటఁ దత్సంస్థానపున్ లచ్చి దా

దైవరాజ్యశ్రమదీప్తి యేకవిభుతో భాసిల్లు, సుగ్రీవుతో

తారాజౌసుతజాంగదుండన ముదుద్యద్బాష్పబింద్వాఘ దృ

క్పూగుండౌచ సహస్రనేత్రుఁ డెనఁగున్ ముత్తైపుగుత్తింబలెన్.

ల—ఇది నాకుఁ బ్రియూత్పియతరము గానున్నది. గాన మనము

గూడనమ్మహోత్సవసాదగ్ధమునఁ బొల్లొందము.

(ఇట్టిదరు వెళ్లుదురు.)

ఇది పంచమాంకము.

అనుబంధము.

తృప్తీయాంకము.

(5) శ్లో॥ అనాకూతైరేవ ప్రియసహచరీణాం శిశుతయా
వచోభిః పాంచాలీమిధున మధునా సంఘటయితుం
ఉపాదత్తే నోవా విరమతి నవా కేవలమియం
కపోతాకళ్యాణీపులకముకుళైర్దంతరయతి॥

చ॥ చెలువలు బాల్యనిష్కపట చిత్తతఁ బుత్తడి బొమ్మపెంపిభుల్
సలుపుచు నట్టి యాల్మోగల సంఘటనన్ ఘటియింపు మంచుఁ ద
స్బలు, మఱువేడ సిగ్గునను వక్త్రము వంచుకూరి చెక్కులన్
బులక లెసంగఁగా నిలుచు; పూనదు మానదటుల్ ఘటించఁగాన్॥

(6) శ్లో॥ మనోవిశంక మానాభి
ర్బాలాభి రుపజీవ్యతే
లషడక్షీణ పాడ్గుణ్య
మంత్రీ మకరకేతనః॥

అ॥ వె॥ మానసంబులుందు నైనదలంపఁగా
సాహసింప లేక జుగుచుండు
నట్టి బాలిక లషడక్షీణ పాడ్గుణ్య
మంత్రీయైన మరుని మచుచుండు॥

(7) శ్లో॥ తదాత్వప్రాప్నోల స్మృదిమరణీయాత్కృతినతాం
నిచిత్వ ప్రత్యంగా దివ తరుణభావేన ఘటితే
స్తనా సంభిభ్రాణాః క్షణవినయ వైయాత్యమ స్మృణ
స్మరోన్మేషాః కేమాముపరి న రసానాయువతయః॥

చ. అతిమృదులంబు లయ్యె సకలాంగము లిష్టన జవ్వనంబు త
 ద్గతకఠినత్వము ద్రిగిచి కల్లంగఁజేసినచా నురో గుహ
 ద్వితయముతోఁ దృటిన్ వినయభృష్టతలూఁపు స్మరోదయంబుతో
 జత గొని యే రసంబుల నెనుగరు కన్నియ లున్నతస్థితిన్॥

చతుర్థాంకము.

3. శ్లో॥ ఇతః పారస్త్వయా కకుభివివృణోతి కృమదశ
 త్తమిస్సామర్మాణం కిరణకలికా మంబరమణిః
 ఇతోనిష్కామంతీ నవరసగురోః ప్రాంతతి వధూ
 స్వకస్తూరీపత్రాంకుర మకరికాముద్రిత మురః॥

చ॥ తొలిదెసఁ బొద్దు వెల్లు గమిదోఁపఁ దమంబు శమించి మర్మముల్
 దెలియఁగరా నవేష్టు వసతి న్విడి వేగ మురోరుహద్వియూ
 కలిత సముల్లసన్నకరికారచనల్ దొలఁగించి కొంచు బల్
 పాలుపుగ నేకుచుండె నదె పొత్తుకయొర్తు స్వకీయసన్నకున్॥

4. శ్లో॥ అయం మృగుమృణాలినీ వనవిలాసవైహాసిక
 స్త్విషాం విపతతే పతి సుశుచి దృశ్యమానా నిజాః
 స్తనౌ పులకయన్తి చోత్పలదృశాం ప్రియోరః స్థలే
 విపర్యసితవృత్తయోఘుస్పృణపంకపత్రాంకురాః॥

చ. లలిత మృణాలినీ వనవిలాస విదూషకుఁ డౌచుఁ బొద్దు శో
 భిల నెలఁతల్ నిశి బతుల పేతెవల నివృపకీతకీతి ము
 ద్రలువడి కానవచ్చు తమ రమ్యపుఁ గుంకుమపత్రధంగ చి
 హ్నాలెకని వేడ్కమైఁ బులక లంగఁగఁ జేతు రురోజసాభులన్.

5. శ్లో॥ ప్రియవసతే రాయాంత్యో

మిధః కరంభితకరాంబు జన్మానః

కరజవ్రణ పడవిరళ

స్తనపులక నుమూః కిమపి వివదంతే॥

తే॥ గీ॥ చెలువ లొండొండబుజములఁ జేతులొప్పు

నుపపతులయిండ్లు విడిచి చచ్చుడి రెవియొ

నుడిచికొనుచు నఖాంకముల్ వడయకుండు

చోట్లఁ గుచములఁ బులకలు సొంపునింప॥

6. శ్లో॥ ప్రభాతే పృచ్ఛతీ రనురహం వృత్తం శహచరీ

ర్నవోథా న ప్రీడాముకుళితముఖీయా సుఖయతి

లిఖంతీనాం పత్రింకురమతుల మస్యాస్త కుచయో

శ్చనుత్కారో గూఢం కరజపద మాసాం కథయతి॥

చ॥ చెలులు నిశారహస్యపు విశేషము లేమని యొత్తవేషినన్

బలుకక సిగ్గుచేతఁ దలవంచు నవోథ; యురోపహవ్వయిన్

జెలువుగఁ బత్రిముల్ రచనసేయు నెడన్దమ కామెవుచ్చుచూ

ర్పులు దెలపున్ నిగూఢతరు బొంది నఖాంకములున్న చోటులన్॥

తప్పింపుల పట్టిక.

శ్రే.చి.	పం.క్తి.	తప్ప.	ఒప్ప.	శ్రే.చి.	పం.క్తి.	తప్ప.	ఒప్ప.
1	3	క	క	29	4	విశ్వా	దశ.
2	4	ఫ	ప	"	7	మఖం	మఖం
4	7	కదైక	పదైక	38	10	త్రిశంకు	త్రిశంకు
"	12	వనాశీ	వనాశీ	36	2	మేన్	మేన్
"	"	శస్య	శస్య	37	10	లిప	లిప
5	17	కెడన్	కెడన్	"	11	మైవ	మైన
7	16	దేశసు	దేశసు	39	10	భృశాశ్వు	భృశాశ్వు
"	"	తుగ్రిడ	తుగ్రిడ	40	1	వయ	వయం
8	3	విస్య	ప్రవిశ్య	41	3	వీపట	వీపట
9	5	కుశక్తి	కుక్తి	"	8	నయ్యెడు	నయ్యెడు
"	11	రుత	గురుత	"	9	పరఖ	పరిఖి
"	18	సదగ్గిరన	సదగ్గిరన	"	18	నెల	నెం
11	18	పుయ	పుయ	42	15	భాసు	భాసు
12	21	ప్రగ్భ	ప్రగ్భ	45	6	మునిన్	మునిన్
13	5	బేర్కొన	బేర్కొన	"	9	సుంత	సుంత
"	10	నిక	నిక	"	"	దోప	దోప
14	1	నటః	నటః	47	6	నగే	నగే
"	3	వాండ్లాత్తి	వాడ్లాత్తి	52	2	ద్వం	ద్వం
"	12	కగః	కగః	56	"	తనః	తనః
15	9	రూప	రూప	"	14	లక్య	లక్య
"	10	లముహ	ములహ	57	4	నలెను	నలెను
19	1	అనగ	అనగ	"	15	బాచి	బాచి
"	3	వనిష్	వనిష్	"	"	డుత	డుత
"	5	క్రిన్	క్రిన్	58	19	క్రిబ	క్రిబ
21	10	తీరిన	తీరిన	59	7	కాతుల్	కాతుల్
"	"	తేరు	తేరు	60	16	దర్మ	ధర్మ
"	16	మహిష్టు	మహిష్టు	63	7	కాపున	కాపున
23	17	యుపె	యుపె	64	7	రజనీ	రజనీ
24	9	గుర	గురైర	"	8	కనీమ	కనీమ
25	23	పరచు	పరచు	"	"	మవళాక	మవళాక
26	4	భచు	భచు	"	10	అను	అను
27	19	మీఱలు	మీఱలు	"	13	అ	అ
"	22	నడచు	నడచు	"	15	శక	శక
29	3, 4	--	సపరివారము	65	5	కుకా	కుకా
			గనీకుమేలగు	"	21	విరచు	విడుచు
			గాక	69	10	స్త్ర	స్త్ర
			(అందరందరికీ కౌశ్యంధు.)	"	20	నడ	నడ

70	14	పల్కవ	పర్కవ
72	3	తదలీ	తదపి
73	13	కరఁ	కరం
„	„	వరలు	వఱలు
77	5	వత్తు	వత్తు
79	11	వరలు	వఱలు
84	10	గుణో	గణో
86	7	వన్యా	వన్యాశ్శరీర స్థితిః
89	8	పుటల	పుట్టల
„	11	కాఠిం	కాఠిం
„	17	మానమై	మానమై
97	16	ముద	ముద
101	2	దివము	దివము
102	3	దిష్టా	దిష్టాత్ర
106	4	న్యూఢాః	న్యూఢాః
112	1	లక్ష	లక్ష
114	12	మైదవ	మైందవ
117	11	యన్	యన్
125	11	తీరిన	తీరిన
125	14	సంబు	సనంబు
127	9	గ్రమ్మర	గ్రమ్మఱ
129	14	ప్రమాతు	ప్రమాతు
138	12	గుఱవే	గురవే
141	13	సుఖంబ	సుఖం
143	1	కారార	కారార్థ
„	2	ప్రతిష్ఠ	ప్రతిష్ఠ
144	4	పట్న	పట్న
„	9	బధూ	బధూ
„	13	నిర్దశ్య	నిర్దిశ్య
148	5	వయో	వయో
153	12	విం	విండ
„	21	రెన	రెన
157	22	సుతాంగ	సుతోగ్ర
161	4	ప్ర...దా	ప్రతిష్ఠతదా
„	8	భున	భున
165	7	బుడా	బుడా!

176	7	రోస్తుం	రోస్తుం
177	16	పుజ	పుంజ
180	11	పతగ	పతంగ
181	7	సయూధ్య	స్వయూధ
„	12	గాచుం	గాచం
		జూచితే	జూచెడు
185		కార	కార్య
„	19	నేక్క	నేనిక్క
„	22	నిద్దు	నిద్దుర
„	„	నసి	నలసి
186	9	కుమాణాం	కుమా రాణాం
187	21	ధరక్షిత	రథక్షితి
189	2	నికే	నికీ
„	12	ధృష్టక	ధృష్టతక
„	17	గగు	దగు
„	20	త్కర	త్కర
„	22	లో	లోబుట్టి
195	22	—	(ఇట్టిరువురును వెళ్ళుదురు)
197	10	గ్రేశగం	గ్రేశరం
201	7	ఇద్దగు	ఇద్దలు
219	14	వేర్నొడి	వేర్నొడి
221	19	బల్ కాచి	కాచిబల్
225	20	జ్యేష్ఠ	జ్యేష్ఠ
„	21	మయూఖ	మహాస్త్ర
228	13	భిరేవ	భిరేవ
231	1	సప్తదీప	సప్తదీప
233	6	సుత	సుత
„	19	సార	సార
„	21	భీష	భీషణ
237	10	జడ	జుడ
„	„	స్వర	స్వర
239	16	సుయోం	సుయోం
„	19	హాసకుల్	హాసికుల్
243	8	యంండిరి	యంండిరి
„	„	మతి	మతితో

ఇవిగాక ఇంకనీట్టివి పెక్కు లుండవచ్చును. పాఠకులు సవరించుకొనఁబ్రార్థితులు.

15203